

ISSN 2411-5215 (Print)
ISSN 2519-4828 (Online)

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 4(24)

Чернігів 2020

УДК 330(066)

П78

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)

Друкується за рішенням вченої ради Національного університету «Чернігівська політехніка» (протокол № 9 від 30.11.2020). Науковий журнал «Проблеми і перспективи економіки та управління» внесено до переліку наукових фахових видань України, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.05.2019 р. № 612, відповідно до якого журналу надано категорію «Б».

Журнал розміщено у таких базах даних: НБУ ім. Вернадського, eLIBRARY.RU, українська науково-освітня мережа «УРАН», реферативна база даних «Україніка наукова», USJ (Ukrainian scientific journals), Google scholar; Index Copernicus; BASE (Bielefeld Academic Search Engine).

Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал / Національний університет «Чернігівська політехніка». – Чернігів : Національний університет «Чернігівська політехніка», 2020. – № 4(24). – 198 с.

У цьому випуску журналу «Проблеми і перспективи економіки та управління» вміщено статті, присвячені теоретичним проблемам розвитку національної економіки; галузевим аспектам розвитку національного господарства; проблемам менеджменту та розвитку продуктивних сил регіону, фінансовим ресурсам.

Журнал «Проблеми і перспективи економіки та управління» буде корисним для науковців, аспірантів, магістрів та студентів закладів вищої освіти.

УДК 330(066)

Головний редактор:

Шкарлет С. М., доктор економічних наук, професор.

Заступники головного редактора:

М. П. Бутко, доктор економічних наук, професор;

Ж. В. Дерій, доктор економічних наук, професор;

В. П. Лільчук, доктор економічних наук, професор;

В. Г. Маргасова, доктор економічних наук, професор.

Члени редакційної колегії:

Н. М. Вдовенко, доктор економічних наук, професор;

Л. М. Газуда, доктор економічних наук, доцент;

М. В. Газуда, доктор економічних наук, доцент;

Т. А. Гоголь, доктор економічних наук, професор;

О. І. Гонга, доктор економічних наук, професор;

Є. А. Поліщук, доктор економічних наук, професор;

М. П. Сагайдак, доктор економічних наук, професор;

І. Г. Брітченко, доктор економічних наук, професор, Державний вищий навчальний заклад імені професора Станіслава Гарновського (м. Тарнобжег, Польща);

Гросу Вероніка, доктор економічних наук, професор, Сучавський університет ім. Штефана чел Маре (м. Сучава, Румунія);

Солонюк Маріан, кандидат економічних наук, Сучавський університет ім. Штефана чел Маре (м. Сучава, Румунія);

М. В. Дубина, доктор економічних наук, доцент;

К. Г. Космулес, кандидат економічних наук, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (м. Сучава, Румунія);

Густаво Барресі, професор Мессінського університету (м. Мессіна, Італія);

Стефано Аццалі, Університет Парми (м. Парма, Італія).

Відповідальний секретар:

Дубина Максим Вікторович

мобільний телефон: +38 (099) 376-32-87

e-mail: maksim-32@ukr.net

mvdubyna@gmail.com

Facebook: <https://www.facebook.com/Проблеми-і-перспективи-економіки-та-управління-1726912017529159/>

Заснований у 1996 році. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 24603-14543 ПР від 07.09.2020.

© НУ «Чернігівська політехніка», 2020

ISSN 2411-5215 (Print)
ISSN 2519-4828 (Online)

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
CHERNIHIV POLYTECHNIC NATIONAL UNIVERSITY**

**PROBLEMS AND PROSPECTS
OF ECONOMICS
AND MANAGEMENT**

SCIENTIFIC JOURNAL

ISSUE № 4(24)

Chernihiv 2020

UDC 330(066)

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)

Published by the decision of the Academic Council of the Chernihiv Polytechnic National University (protocol № 9 від 30.11.2020). Scientific journal «Problems and prospects of economics and management» is included into the list of scientific specialized editions of Ukraine, approved by the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated May 07, 2019 № 612, according to which magazine is assigned a category «B».

Journal has been included in the international scientometric database eLIBRARY.RU, “URAN”, abstract database “Ukraine Science”, USJ (Ukrainian scientific journals), Google scholar; Index Copernicus; BASE (Bielefeld Academic Search Engine).

Problems and prospects of economics and management : scientific journal / Chernihiv Polytechnic National University. – Chernihiv : Chernihiv Polytechnic National University, 2020. – № 4(24). – 198 p.

The articles on theoretical problems of the national economy development, sectorial aspect development of the national economy, the problems of management and development of the productive forces of the region have been published in this issue of the scientific journal “Problems and prospects of economics and management”.

«Problems and prospects of economics and management» will be helpful for researchers, postgraduate and undergraduate students and students of higher educational institutions.

UDC 330(066)

Chief Editor:

Shkarlet S. M., Doctor of Economics, Professor.

Deputy Editors in Chief:

Butko M. P., Doctor of Economics, Professor;
Ilchuk V. P., Doctor of Economics, Professor;
Derii Zh. V., Doctor of Economics, Professor;
Marhasova V. G., Doctor of Economics, Professor.

Members of the Editorial Board:

Vdovenko S. M., Doctor of Economics, Professor;
Hazuda L. M., Doctor of Economics, Professor;
Hazuda M. V., Doctor of Economics, Professor;
Hohol T. A., Doctor of Economics, Professor;
Honta O. I., Doctor of Economics, Professor;
Polishchuk Ye. A., Doctor of Economics, Professor;
Sahaidak M. P., Doctor of Economics, Professor;
Britchchenko I. G., Doctor of Economics, Professor, State Higher Educational Institution named prof. Stanislaus Tarnowski (Tarnobrzeg, Poland);
Grosu Veronica, Doctor of Economics, Professor; Stefan cel Mare University (Suceava, Romania);
Socoliuc Marian, PhD in Economics, Stefan cel Mare University (Suceava, Romania);
Dubyna M. V., Doctor of Economics, Associate Professor;
Cristina Gabriela Cosmulese, PhD in Economics, Stefan cel Mare University (Suceava, Romania);
Gustavo Barresi, Professor, Università degli Studi di Messina (Messina, Italia);
Stefano Azzali, Università degli Studi di Parma (Parma PR, Italia).

Responsible Secretary:

Dubyna Maksym
cellphone: +38 (099) 376-32-87
e-mail: maksim-32@ukr.net
mvdubyna@gmail.com
Facebook: <https://www.facebook.com/Проблеми-і-перспективи-економіки-та-управління-1726912017529159/>

Founded in 1996. Certificate of State registration
KV № 24603-14543 PR of 07.09.2020.

© Chernihiv Polytechnic National University, 2020

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

<i>Ільчук В., Шпомер Т.</i> Проблеми моделювання інноваційно-інвестиційних систем відновлювальної сфери економіки.....	7
<i>Бєбко С.</i> СВОТ-аналіз як інструмент управління міжнародною кооперацією закладів вищої освіти.....	16

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

<i>Газуда М., Стеців М.</i> Управління розвитком ритейл-брендингу в умовах цифровізації економіки.....	26
<i>Парубець О., Кичко І.</i> Напрями використання технологій HR-менеджменту у транспортному секторі України.....	34
<i>Акименко О., Костюченко І.</i> Перспективи впровадження альтернативних джерел енергії як крок до міжнародного співробітництва.....	43
<i>Рогачевський О., Залевський В.</i> Критерії цільової ефективності соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я.....	51

ПРОБЛЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

<i>Мініна О., Шадура-Никипорець Н., Дерій О.</i> Дослідження поточного стану системи управління відходами упаковки в Чернігівській області.....	57
---	----

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

<i>Дубина М., Забайтанський М., Роговий А.</i> Роль фінансово-кредитних установ у стратегічному розвитку сфери охорони здоров'я.....	64
<i>Козьменко С., Качула С.</i> Соціальні програми як інструмент бюджетної політики людського розвитку та оцінка їх ефективності.....	74
<i>Лисяк Л., Зюзін В.</i> Концептуальні засади фінансового забезпечення реалізації державних соціальних програм в Україні.....	88
<i>Поліщук Є., Онікієнко С.</i> Вплив ризиків на інвестиційний потенціал будівельної галузі.....	103
<i>Ткаченко Н., Хуторна М.</i> Наукові підходи до забезпечення фінансової стабільності банків з позиції сучасної трансформації економічного середовища.....	112
<i>Фролов С., Григораши О., Орлов В., Фатхі Шукаїрі.</i> Аналіз функціонування публічних фінансів як головної ланки фінансової системи України.....	121
<i>Шишкіна О., Нагорний П.</i> Оцінювання ризику банкрутства кредитних установ.....	136
<i>Панченко О., Маслюк О., Гориленко А.</i> Банківські ризики як об'єкт страхування в сучасних умовах.....	146
<i>Садчикова І.</i> Концептуальні положення обґрунтування сутності категорії «інфраструктура».....	155
<i>Виговська В.</i> Сучасні проблеми розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні.....	170

РЕЦЕНЗІЯ на монографію «Розвиток малого та середнього бізнесу: національний та регіональний аспекти», підготовлену А. І. Івашенко.....	179
---	-----

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ НАУКОВИХ СТАТЕЙ	182
---	-----

CONTENT

THEORETICAL PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT
OF THE NATIONAL ECONOMY

<i>Ilchuk V., Shpomer T.</i> Problems of modeling of innovation and investment systems of the recovery sphere of economy	7
<i>Bebko S.</i> SWOT-analysis as a tool for managing the international cooperation of higher education institutions	16

SECTORAL ASPECT OF THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

<i>Hazuda M., Stetsiv M.</i> Retail branding development management in the conditions of digitalization of the economy	26
<i>Parubets O., Kychko I.</i> Ways of using HR-management technologies in the transport sector of Ukraine.....	34
<i>Akymenko O., Kostiuhenko I.</i> Prospects of the introduction of alternative energy sources as a step to the international cooperation.....	43
<i>Rogachevskyi O., Zalevskyi V.</i> Criteria of purpose efficiency of the socio-economic system in the healthcare sector.....	51

PROBLEMS OF MANAGEMENT AND DEVELOPMENT
OF THE PRODUCTIVE FORCES OF THE REGION

<i>Minina O., Shadura-Nykyropets N., Derii O.</i> Study of the current state of the packaging waste management system in the Chernigiv region	57
---	----

FINANCIAL RESOURCES: THE PROBLEMS OF FORMATION AND USAGE

<i>Dubyna M., Zabashtanskyi M., Rogovyi A.</i> The role of financial and credit institutions in strategic health development	64
<i>Kozmenko S., Kachula S.</i> Social programs as a tool of human development budget policy and their effectiveness assessment.....	74
<i>Lysiak L., Ziuzin V.</i> Conceptual principles of financial security of the state social programs implementation in Ukraine.....	88
<i>Polishchuk Ye., Onikienko S.</i> Risks impact on the construction industry investment potential	103
<i>Tkachenko N., Khutorna M.</i> Scientific approaches to ensuring the financial stability of banks in current transformation of the economic environment.....	112
<i>Frolov S., Hryhorash O., Orlov V., Fathi Shukairi.</i> Analysis of the functioning of public finance as the main direction of the financial system of Ukraine.....	121
<i>Shyshkina O., Nahornyi P.</i> Evaluation of the risk of bankruptcy of credit institutions	136
<i>Panchenko O., Maslyuk O., Gorilenko A.</i> Bank risks as an object of insurance in modern conditions	146
<i>Sadchykova I.</i> Conceptual provisions rationale of the essence of the category «infrastructure».....	155
<i>Vyhovska V.</i> Current problems of development of non-state pension support in Ukraine.....	170

REVIEW for the monograph «Development of small and medium business: national and regional aspects», prepared by A. I. Ivashchenko	179
--	------------

BASIC REQUIREMENTS FOR EXECUTION AND SUBMISSION OF MANUSCRIPTS OF SCIENTIFIC ARTICLES.....	182
---	------------

УДК 519.866:[330.341.1+330.332]

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-7-15

*Валерій Ільчук, Тетяна Шпомер***ПРОБЛЕМИ МОДЕЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИХ СИСТЕМ
ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ***Валерій Ільчук, Татьяна Шпомер***ПРОБЛЕМЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННЫХ
СИСТЕМ ВОЗОБНОВЛЯЕМОЙ СФЕРЫ ЭКОНОМИКИ***Valerii Ilchuk, Tetiana Shpomer***PROBLEMS OF MODELING OF INNOVATION AND INVESTMENT SYSTEMS
OF THE RECOVERY SPHERE OF ECONOMY**

У статті розглянуто актуальні проблеми інтенсифікації інноваційно-інвестиційних процесів в економіці України шляхом посилення ролі нових інтеграційних структур – інноваційно-інвестиційних систем. Доведено необхідність проведення системного аналізу та системного моделювання як ефективних інструментів дослідження таких систем. Наведено підхід до моделювання інноваційно-інвестиційних систем що передбачає три етапи: розробка ресурсної моделі, побудова ресурсно-економічної моделі та інноваційно-економічної моделі. Визначено основні елементи, що враховуються в побудові сценаріїв розвитку інноваційно-інвестиційних систем.

Ключові слова: національна інноваційна система; системний підхід; інноваційно-інвестиційна система; відновлювальна сфера національної економіки.

Рис.: 1. Бібл.: 12.

В статье рассматриваются актуальные проблемы интенсификации инновационно-инвестиционных процессов в экономике Украины путем усиления роли новых интеграционных структур – инновационно-инвестиционных систем. Доказана необходимость проведения системного анализа и системного моделирования как эффективных инструментов исследования таких систем. Приведен подход к моделированию инновационно-инвестиционных систем предусматривающий три этапа: разработка ресурсной модели, построение ресурсно-экономической модели и инновационно-экономической модели. Определены основные элементы, которые учитываются в построении сценариев развития инновационно-инвестиционных систем.

Ключевые слова: национальная инновационная система; системный подход; инновационно-инвестиционная система; возобновляемая сфера национальной экономики.

Рис.: 1. Библ.: 12.

The article considers topical problems of intensification of innovation and investment processes in the economy of Ukraine by strengthening the role of new integration structures - innovation and investment systems. The necessity of system analysis and system modeling as effective tools for research of such systems is proved. An approach to modeling innovation and investment systems is presented, which involves three stages: development of a resource model, construction of a resource-economic model and innovation-economic model. The main elements that are taken into account in the construction of scenarios for the development of innovation and investment systems are identified.

Keywords: national innovation system; system approach; innovation and investment system; regenerative sphere of national economy.

Fig.: 1. References: 12.

JEL Classification: G0; O30

Постановка проблеми. Досягнення сучасної економічної науки і практики інноваційного оновлення виробництва потребують подальшого осмислення напрямів і темпів розвитку національної економіки.

Необхідно дослідити вузлові питання теорії інноваційно-інвестиційного оновлення техніко-технологічної бази реального сектору економіки в рамках наукового напряму, що стосується становлення і розвитку інноваційно-інвестиційних систем (ІС). Відповідно до такого підходу особлива увага приділяється актуальним та недостатньо ще висвітленим в економічній літературі проблемам організації та інституційної підтримки інноваційно-інвестиційних процесів, які б забезпечили прискорений технологічний розвиток вітчизняного виробництва.

У методологічному обґрунтуванні механізмів інноваційно-інвестиційних зрушень основну роль відіграє системний підхід до процесів і явищ, засобів і методів, суб'єктів і об'єктів, інформаційного супроводу та різного роду зв'язків і т. ін., що забезпечують сам процес інноваційного оновлення виробництва.

З погляду системного підходу побудова функціональної структури ІС дозволяє виявити узагальнені зв'язки, які існують між різними складовими системи, якісно нові властивості підсистем та елементів.

Перехід від вивчення окремих суб'єктів інноваційно-інвестиційної сфери економіки до розгляду інноваційно-інвестиційних систем, їхнього місця, функцій і зв'язків окремих суб'єктів у зазначеній системі є ефективним методом дослідження нових формувань, їх призначення та ролі в процесі інноваційно-інвестиційного оновлення та розвитку національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження проблем інноваційного розвитку виробничих підприємств, інтенсифікації інноваційно-інвестиційних процесів у реальному секторі економіки присвячені фундаментальні праці таких науковців і дослідників, як М. Алієв, О. Амоша, О. Бородіна, В. Геєць, М. Гаман, М. Гладій, О. Гончаренко, Б. Данилишин, О. Жилінська, Н. Іванова, О. Колодізев, О. Марченко, П. Микитюк, С. Онишко, Є. Сич, О. Федірко, Л. Федулова, В. Федоренко, Л. Яремко та ін., які зробили вагомий внесок у розвиток категоріального апарату економічної науки, у вирішення методологічних проблем ресурсного забезпечення інновацій, у розробку схем та механізмів інвестування інноваційних зрушень у реальному секторі національної економіки.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Віддаючи належне проведеним дослідженням, на сьогодні залишаються невирішеними питання активізації інноваційних процесів у реальному секторі економіки, підвищення ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності, дослідження нових системних утворень – інноваційно-інвестиційних систем, які формуються у відновлювальній сфері національної економіки й перебувають на перших етапах свого життєвого циклу.

Мета досліджень – виявлення передумов, причин та факторів, що сприяють формуванню в інноваційно-інвестиційному середовищі нових системних утворень – інноваційно-інвестиційних систем.

Основними завданнями дослідження є теоретичне обґрунтування структури інноваційно-інвестиційної системи, визначення її ролі в інноваційному оновленні виробництва, виявлення принципових відмінностей інноваційно-інвестиційної системи від національної інноваційної системи.

Теоретичною і методологічною основою досліджень є наукові праці класиків економічної науки з теорії систем і системного підходу, праці й публікації провідних учених і фахівців із проблем інноваційного оновлення економіки.

У статті використано методи, які базуються на сучасних теоретико-методологічних підходах, зокрема: методи абстрагування, узагальнення, системного аналізу, синтезу і т. ін., що дозволило розробити теоретико-методологічні засади формування нових інтеграційних структур – інноваційно-інвестиційних систем.

Виклад основного матеріалу. Низький інноваційний рівень виробництва, технологічне відставання національної економіки від економік провідних країн світу пояснюється не виваженістю державної інноваційної політики, недосконалістю механізмів державного регулювання інноваційної діяльності, відсутністю належної фінансової підтримки фундаментальних і прикладних досліджень.

Завдання, що покладались на національну інноваційну систему щодо інноваційного оновлення вітчизняного виробництва, усунення технологічного відставання України від розвинених країн світу та формування статусу України як високотехнологічної держави залишилися невирішеними.

Головна причина низької ефективності функціонування національної інноваційної системи полягає в неналежному фінансовому забезпеченні інноваційної діяльності. Практика вдалих інноваційних зрушень показала, що інноваційний процес є ефективним за умов повноцінного інвестиційного забезпечення.

Тобто інноваційний та інвестиційний процеси мають реалізовуватись сумісно як складові єдиного інноваційно-інвестиційного процесу. Звідси національна інноваційна система має трансформуватись у більш досконалу – інноваційно-інвестиційну систему, тобто в систему вищого рівня, де інноваційна система поряд з інвестиційною стають її складовими підсистемами.

Звідси формування інноваційно-інвестиційної системи (ПС) різних рівнів – від корпоративного і до національного рівня є закономірним і об'єктивним процесом.

До функцій ПС належить реалізація на належному рівні всіх стадій інноваційно-інвестиційного процесу – фундаментальні дослідження, прикладні дослідження, дослідно-конструкторські роботи, виготовлення дослідних зразків, випробування, налагодження та доведення дослідного зразка та організація виробництва інноваційної продукції.

Ситуація, яка склалась у відновлювальній сфері національної економіки, спонукала до виникнення певних об'єктивних причин, які стали передумовою формування ПС. До таких причин слід віднести:

1. Сучасний стан інноваційного розвитку національної економіки засвідчує інноваційну кризу вітчизняного виробництва. Національна інноваційна система не виконує свою головну функцію – інноваційного оновлення реального сектору економіки, у результаті відсутності необхідного обсягу інвестицій, що зумовлене недосконалістю інституційного та інфраструктурного забезпечення інвестиційних процесів.

2. Підвищення складності і трудомісткості інноваційних рішень, зростання вартості інтелектуальної праці, збільшення витрат на розробку й реалізацію інновацій вимагає посилення інвестиційного супроводу інноваційних процесів, що можливо забезпечити шляхом формування нових інтегральних структур – інноваційно-інвестиційних систем.

3. Інвестиційна складова в інноваційній системі, яка існує як елемент системи, не в змозі повноцінно виконувати функцію інвестиційного забезпечення інновацій. Звідси інноваційна система не має повноцінного ресурсу для реалізації інноваційних процесів.

4. Ресурс інноваційного оновлення за допомогою інноваційно-інвестиційних систем має більші потенційні можливості в результаті переходу інвестиційної складової, що є елементом інноваційної системи, на рівень підсистеми більш досконалої системи.

5. Більш складні системи, якими є інноваційно-інвестиційні, порівняно з інноваційними мають більшу результативність ще й тому, що синергетичний ефект системи детермінується ступенем їх складності. Чим системи складніші, досконаліші, тим більший синергетичний ефект у них формується.

Методологічні проблеми дослідження систем, що функціонують в інноваційно-інвестиційній сфері зумовлюють виникнення нових завдань економічних досліджень, пов'язаних зі специфікою інноваційного розвитку певних секторів національної економіки. Це стосується аналізу структури системи, виділення та дослідження певних її елементів, їх взаємозв'язків і т. ін.

Системний підхід до визначення місця та ролі учасників інноваційно-інвестиційного процесу в технологічному оновленні виробництва, їх взаємозв'язків, ступеня інтегративності тощо дає змогу виділити найбільш суттєві сторони їх відносин, виявити загальну мету у спільній діяльності й формалізувати функції зазначеної сукупності суб'єктів і явищ та інших елементів і подати їх як систему.

Виявлені інноваційно-інвестиційні системи характеризуються складною внутрішньою структурою, мають певну ієрархічну побудову з притаманною сукупністю зв'язків, операцій і т. ін. і функціонують із чітко визначеною метою (рис. 1). Вказані системи дозволяють застосовувати при їх дослідженні накопичений в інших галузях знань досвід дослідження подібних систем.

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНА СИСТЕМА**УПРАВЛІНСЬКА ПІДСИСТЕМА (КООРДИНАЦІЙНИЙ ЦЕНТР)
(підсистема першого рівня)**

Елементи: Президент України (Рада з питань науково-технологічної політики); Верховна Рада України (Комітет з питань науки і освіти); Кабінет Міністрів України (Управління науково-технічного та гуманітарного розвитку); Рада національної безпеки і оборони України (міжвідомча комісія з питань науково-технологічної безпеки); Міністерство освіти і науки (департамент інноваційного розвитку, департамент науково-технологічного розвитку), інші управлінські структури та підрозділи, що спрямовані на інноваційний розвиток національної економіки

Підсистеми першого рівня				
ІННОВАЦІЙНА ПІДСИСТЕМА			ІНВЕСТИЦІЙНА ПІДСИСТЕМА	
Підсистеми другого рівня			Підсистеми другого рівня	
<i>Науково-дослідна</i>	<i>Інноваційно-впровадницька</i>	<i>Виробничо-технологічна</i>	<i>Реального інвестування</i>	<i>Фінансового інвестування</i>
<p>Елементи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - засоби та методи генерації новацій, їх аналізу та вибору; - новатори (індивідуальні винахідники або науково-дослідні колективи); - складові науково-дослідної інфраструктури (НДІ, КБ, проектно-конструкторські технологічні бюро з відповідною матеріально-технічною базою і т. ін.) 	<p>Елементи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - засоби, методи та механізми матеріалізації (впровадження) інновацій; - фізичні особи: менеджери, підприємці, що сприяють впровадженню нового проекту або технології; - складові інноваційно-впровадницької інфраструктури: інноваційні, інжинірингові та консалтингові підприємства, інноваційні центри трансферу технологій і т. ін. 	<p>Елементи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - засоби, методи та механізми передачі інновацій по комунікаційним каналам (дифузія інновацій); - фізичні особи, що сприяють процесу дифузії інновацій; - складові виробничо-технологічної інфраструктури (інноваційно орієнтовані та інші високотехнологічні підприємства і т. ін., що здатні налагодити випуск інноваційної продукції) 	<p>Елементи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - інвестори (фізичні та юридичні особи); - схеми, методи та механізми залучення та акумуляції коштів інвесторів; - схеми, методи та прийоми інвестування розвитку виробництва; - складові інфраструктури (банківські та інші фінансово-кредитні установи, що беруть участь у реальному інвестуванні виробництва) 	<p>Елементи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - інвестори (фізичні та юридичні особи); - механізми, методи та інструменти залучення коштів широких верств населення переважно акціонерного капіталу; - схеми, методи та інструменти інвестування розвитку виробництва; - складові інвестиційної інфраструктури, інвестиційні фонди, компанії, венчурні фонди та інші, установи біржової та позабіржової фондової торговельної системи (мережа фінансових посередників – торговців цінними паперами і т. ін.)

Рис. 1. Складові та елементи інноваційно-інвестиційної системи національного рівня

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Системний підхід дозволяє досліджувати виявлені системи шляхом моделювання. Процес моделювання є досить точним інструментом дослідження, який дає змогу виділити найбільш суттєві зв'язки і відношення, які є предметом дослідження [11].

ПС є об'єктом дослідження, який поділяється на складові – підсистеми та елементи, вивчення яких є окремим завданням для більш глибокого пізнання механізму та сутності інноваційно-інвестиційних процесів.

Формування інноваційно-інвестиційних систем, удосконалення їхньої структури, накопичення відновлювального потенціалу шляхом розвитку їхніх складових систем і елементів дозволяє підтримувати внутрішню упорядкованість, стійкість до впливу збурюючих факторів зовнішнього середовища, вирішувати складні завдання інноваційного розвитку національної економіки.

Ефективність функціонування ПС залежить не тільки від їхньої внутрішньої упорядкованості, а й від рівня управління окремими складовими вказаних систем, здатності знайти ефективні механізми взаємодії різних суб'єктів інноваційно-інвестиційної сфери, оптимізувати їх взаємовідносини між собою.

Таким чином, інноваційно-інвестиційна теорія акцентує увагу на принциповій єдності інноваційно-інвестиційних процесів, поступовості й послідовності переходу на новий рівень результату, завдяки взаємозв'язку певних суб'єктів інноваційно-інвестиційної сфери.

Необхідність дослідження складних систем, що розвиваються, і якими є ПС, вимагає застосування системного моделювання.

Початковим етапом системного моделювання є попередній системно-якісний аналіз складних соціально-економічних систем, до яких відносяться ПС. Це дає змогу виявити і проаналізувати системоутворюючі фактори, розкрити відповідні аспекти становлення та розвитку ПС. Оскільки ПС притаманні різні види діяльності окремих підсистем і елементів, то сама постановка завдання про дослідження цих систем передбачає інтеграцію знань із різних сфер діяльності: інвестиційної, інноваційної, науково-технічної, управлінської та ін. саме з цієї причини системний аналіз кожної складової підсистеми, кожної конкретної задачі проводиться групою спеціалістів з різних галузей знань, а системне моделювання придбає міждисциплінарний характер [8].

Основним етапом у системному моделюванні є побудова адекватної моделі шляхом формалізації структури системи, виділенні зв'язків і відносин між суб'єктами, які склалися в процесі становлення та функціонування ПС.

Багатопланова функціональність складних систем, до яких належить ПС, не піддається абсолютній формалізації в моделюванні, проте відносна формалізація не тільки можлива, а й необхідна.

Системне моделювання пов'язано з застосуванням методів декомпозиції системи. Усі математичні методи декомпозиції системи базуються на поділі досліджуваної системи на підсистеми, для кожної з яких необхідно вирішувати окрему задачу меншої розмірності. Що стосується підсистем ПС – інноваційної, інвестиційної, управлінської та ін., які пов'язані між собою, то загальне рішення можливо одержати в ході ізольованого рішення таких підзадач [11]. Звідси ПС як складна система характеризується гносеологічною особливістю системного моделювання, що виявляється в багатомодельності. Тобто загальна математична модель ПС може мати тільки умовний, формальний характер і досліджувати її аналітичними методами дуже складно.

Системна моделювання як ефективний інструмент дослідження ПС загалом підпадає під загальне визначення моделювання і володіє певними гносеологічними особливостями [11]. Ці гносеологічні особливості визначають ефективність методу моделю-

вання при вивченні таких складних систем, як ІС. У цьому випадку в моделі відтворюються всі етапи інноваційного оновлення техніко-технологічної бази виробництва починаючи від генерації ідей і до їх матеріалізації.

Системність загальної моделі та її динамізм дозволяють комплексно відображати всю сукупність процесів інноваційного оновлення з їх суперечностями, багатогранністю та єдністю і водночас розкривати подальші можливості інноваційного розвитку виробництва.

Відпрацьована модель має адекватно відтворювати особливості функціонування ІС, її ціннісні орієнтири, які визначаються інноваційними пріоритетами розвитку суспільного виробництва.

При переході від порівняно простих за структурою ІС, які функціонують на рівні корпорації або асоціації підприємств, до більш масштабних, які функціонують на рівні галузі, регіону або на рівні національної економіки, де зростає складність і системи мають більш виражений ієрархічний характер, збільшується інтенсивність інформаційних потоків, ускладнюються взаємозв'язки між елементами системи і т. ін., що ускладнює моделювання таких систем і суттєво збільшує трудомісткість дослідження.

Головна мета моделювання ІС – це глибоке дослідження їхніх властивостей, функціональних зв'язків між складовими підсистемами й елементами тощо, що спрямовується на пошук оптимальних режимів її функціонування.

Функціонування ІС пов'язано зі споживанням різних видів ресурсів, а саме інформаційних, інвестиційних, інтелектуальних, енергетичних і т. ін., що забезпечує інноваційне оновлення та розвиток матеріально-технічної бази виробництва. Головні завдання ІС пов'язані зі створенням та впровадженням нової техніки та технології в суспільному виробництві. Науково-технічний прогрес і потреби суспільства зумовлюють зміну структури технологій по багатьом видам виробництва. У цих умовах головним завданням ІС є забезпечення цього процесу. Реалізація будь-якого процесу пов'язана зі споживанням певних видів ресурсів. З цього погляду ІС, яка реалізує інноваційно-інвестиційний процес, є ресурсною системою. Досвід моделювання довгострокового розвитку ресурсних систем дозволив визначити схему їх дослідження, яка складається з трьох етапів [8].

На першому етапі розробляється ресурсна модель. Усі способи інноваційного оновлення поділяються на основні альтернативи, що зумовлюється можливими схемами й механізмами інвестування.

Характеристика технологічного рівня існуючих у теперішній час виробничих потужностей та вибір прийнятних джерел і механізмів інвестування за певним способом їх інноваційного оновлення визначають вихідний стан (технологічну структуру) ІС як динамічного утворення.

У початковій структурі домінують традиційні технології (основані на використанні традиційних схем та джерел фінансування). У подальшому проводиться підбір нових схем, технологій та джерел фінансових ресурсів, які застосовуються в інноваційному оновленні виробництва.

Далі проводиться комплексний, системний аналіз та оцінка кожної із виділених технологій, за яких оцінюється ефективність процесу інноваційного оновлення.

Вибір кращої технології може здійснюватись за допомогою експертних оцінок або на основі спеціально розроблених імітаційних моделей по кожній технології, яка реалізує певний процес інноваційного оновлення.

Такий аналіз дозволяє виявити переваги і недоліки кожної відновлювальної технології, яка реалізується в рамках ресурсної моделі ІС.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У ресурсній моделі попит на всі види ресурсів, у тому числі й на інвестиційні, залежить як від ступеня інноваційного оновлення (модернізація, реконструкція, створення нових виробничих потужностей і т. ін.), так і технологією інноваційного оновлення основних засобів виробництва у плані використання певних схем, методів і механізмів інвестування.

Це зумовлює свій відбиток на процесі інноваційного оновлення і призводить до необхідності другого етапу моделювання – побудови ресурсно-економічної моделі.

Ресурсно-економічна модель враховує доступність і вартість ресурсу, ступені інноваційного оновлення за різними схемами інвестування з урахуванням нетрадиційних джерел інвестування.

Аналіз процесу інноваційного оновлення, спрямованого на досягнення певного технологічного рівня матеріально-технічної бази виробництва, що реалізується ІС за різних технологій інвестування дозволяє виявити їхню оптимальну структуру з погляду ресурсного забезпечення, використання інноваційного потенціалу та ефективності управління інноваційно-інвестиційним процесом.

Радикальність та значущість інноваційного оновлення основних засобів виробництва вітчизняних підприємств (на рівні кращих вітчизняних зразків, на рівні світових зразків, на рівні перспективних розробок, що перевищують наявні світові зразки) може бути охарактеризовано інноваційно-економічною моделлю. Ця модель повинна враховувати нові здобутки науково-технічного прогресу, які втілюються в процес інноваційного оновлення виробництва.

Розробка зазначених моделей може мати велике прикладне значення. Їх дослідження дозволить розкрити потенційні можливості ІС щодо інноваційного оновлення виробництва.

Важливим завданням є оптимізація інноваційно-інвестиційних процесів, що реалізуються в рамках ІС.

Актуальним при дослідженні функціонування ІС є врахування невизначеності, що є вагомим фактором при виборі стратегії розвитку зазначених систем.

Моделювання інноваційно-інвестиційних процесів і розгляд пріоритетів інноваційного розвитку виробництва передбачає врахування широкого спектра явищ, процесів і закономірностей, які охоплюють різні сфери та рівні інноваційного оновлення матеріально-технічної бази виробництва.

Значна складність всього комплексу інноваційно-інвестиційних процесів і взаємозв'язків між ними обумовлює ті обставини, що значна частина існуючих та значущих з погляду розвитку ІС факторів не може бути зведена до такої форми, яка б дозволила їх безпосереднє врахування в зазначених вище моделях.

Багатоаспектність ІС охоплює безліч факторів, взаємодія яких і вплив на інноваційно-інвестиційний процес мають бути формалізовані з метою оптимізації параметрів інноваційного оновлення виробництва, починаючи з верхнього рівня – національної економіки і закінчуючи нижнім рівнем – корпоративним, де на рівні підприємств вирішуються проблеми інноваційного оновлення основних засобів виробництва.

До основних елементів, що враховуються в побудові сценаріїв розвитку ІС, можна віднести:

- суб'єкти інноваційної та інвестиційної сфери економіки;
- корпоративні інтереси суб'єктів інноваційно-інвестиційного процесу;
- стратегічні цілі інноваційного оновлення матеріально-технічної бази виробництва;
- об'єкти, які підлягають певній формі інноваційного оновлення;
- ресурси, які необхідні для реалізації певної форми інноваційного оновлення;
- характер відносин між учасниками інноваційно-інвестиційного процесу;
- існуючі схеми, механізми та технології інноваційного оновлення виробництва;

- нормативно-правове поле інноваційно-інвестиційної діяльності;
- місце та значущість проблем інноваційного оновлення певного підприємства, галузі, регіону в загальнонаціональній стратегії інноваційного оновлення національної економіки.

Інноваційне оновлення виробництва в рамках ІС може бути досягнуто за рахунок різних факторів, схем і механізмів залежно від того, якими пріоритетами, цілями і програмами керуються виконавці при реалізації певної стратегії інноваційного розвитку національної економіки.

Висновки та пропозиції. Дослідження процесів інноваційного оновлення вітчизняних підприємств виявило актуальні організаційно-економічні проблеми, вирішення яких є необхідним для забезпечення інноваційного розвитку національної економіки.

Темпи інноваційного розвитку підприємств реального сектору економіки показують наявність гострих проблем у подоланні технологічного відставання України від провідних країн світу.

Формування ІС є об'єктивним процесом інтеграції суб'єктів відновлювальної сфери економіки, що викликано необхідністю посилення інвестиційної складової в процесі інноваційного розвитку економіки. ІС відображають сутність організаційно-економічних відносин між суб'єктами інноваційної та інвестиційної сфери в процесі інноваційно-інвестиційного розвитку національної економіки.

Удосконалення структури ІС, підвищення ефективності їх функціонування потребує подальших досліджень зазначених системних утворень, що передбачає використання системного моделювання.

Вивчення ІС відкриває новий напрям досліджень складних соціально-економічних систем, спрямованих на прискорення інноваційно-інвестиційних процесів у реальному секторі національної економіки.

Список використаних джерел

1. Гальчинський А., Геєць В., Семиноженко В. Інноваційна стратегія українських реформ. Київ : Знання України, 2002. 336 с.
2. Иванов В. В. Национальные инновационные системы: опыт формирования и перспективы развития. *Инновации*. 2002. № 4. С. 14-18.
3. Ільчук В. П. Інноваційно-інвестиційні системи залізничного транспорту: оновлення та розвиток / за ред. д-ра екон. наук, проф. Є. М. Сича. Київ : Логос, 2004. 381 с.
4. Інноваційна складова економічного розвитку : монографія / за ред. чл.-кор. НАНУ Л. К. Безчасного. Київ : ІЕ НАН України, 2000. 260 с.
5. Капица С. П., Курдюмов С. П., Малинецкий Г. Г. Синергетика и прогнозы будущего. Москва : Наука, 1997. 285 с.
6. Макаренко И. П. Инновационно-инвестиционная политика в кризисной фазе экономического цикла. *Наука и науковедение*. 1996. № 3-4. С. 110-123.
7. Михайловська О. В. Місце та роль спеціальних економічних утворень в інтеграційних процесах. *Науковий вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2003. № 6. С. 56-62.
8. Могилевский В. Д. Основы теории систем. Москва : МИРЭА, 1997. 190 с.
9. Сич Є. М., Ільчук В. П. Інноваційно-інвестиційний розвиток залізничного транспорту. Київ : Логос, 2002. 256 с.
10. Сич Є. М., Ільчук В. П. Інноваційно-інвестиційні комплекси транспортної галузі: методологія формування та розвитку: монографія. Київ : Логос, 2006. 264 с.
11. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем. Москва : Мысль, 1978. 272 с.
12. Черваньов Д. М., Нейкова Л. І. Менеджмент інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств України. Київ : Знання, КОО, 1999. 514 с.

References

1. Halchynskiy, A., Heiets, V., Semynozhenko, V. (2002). *Innovatsiina stratehiia ukrainyskyykh reform [Innovative strategy of Ukrainian reforms]*. Znannia Ukrainy.
2. Ivanov, V. V. (2002). *Natsionalnye unnovatsionnye sistemy: opyt formirovaniia i perspektivy razvitiia [National innovation systems: experience of the formation and prospects of the development]*. *Innovatsii – Innovations*, (4), pp. 14-18.
3. Ilchuk, V. P., Sych, Ye. M. (2004). *Innovatsiino-investytsiini systemy zaliznychnoho transportu: onovlennia ta rozvytok [Innovation and investment systems of railway transport: renewal and development]*. Logos.
4. Bezchasnoho, L. K. (2000). *Innovatsiina skladova ekonomichnoho rozvytku [The innovative component of the economic development]*. IE NAN Ukrainy.
5. Kapytsa, S. P., Kurdiunov, S. P., Malynetskiy, H. H. (1997). *Sinerhetika i prognozy budushcheho [Synergetics and forecasts of the future]*. Nauka.
6. Makarenko, I. P. (1996). *Innovatsionno-investitsionnaia politika v krizisnoi faze ekonomicheskogo tsikla [Innovation and the investment policy in the crisis phase of the economic cycle]*. *Nauka i naukovedenie – Science and research on research*, (3-4), pp. 110-123.
7. Mykhailovska, O. V. (2003). *Mistse ta rol spetsialnykh ekonomichnykh utvoren v intehratsiynykh protsesakh [The place and role of special economic entities in the integration processes]*. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kyiv National University of Trade and Economics*, (6), pp. 56-62.
8. Mogilevskii, V. D. (1997). *Osnovy teorii sistem [Fundamentals of the systems theory]*. MIREA.
9. Sych, Ye. M., Ilchuk, V. P. (2002). *Innovatsiino-investytsiinyi rozvytok zaliznychnoho transportu [The innovation and investment development of railway transport]*. Logos.
10. Sych, Ye. M., Ilchuk, V. P. (2006). *Innovatsiino-investytsiini komplekxy transportnoi haluzi: metodolohiia formuvannia ta rozvytku [Innovation and investment complexes of the transport industry: methodology of the formation and development]*. Logos.
11. Uemov, A. I. (1978). *Sistemnyi podkhod i obshchaia teoriia sistem [The system approach and general systems theory]*. Mysl.
12. Chervanov, D. M., Neikova, L. I. (1999). *Menedzhment innovatsiino-investytsiinoho rozvytku pidpriemstv Ukrainy [Management of the innovation and investment development of Ukrainian enterprises]*. Znannia, KOO.

Ильчук Валерий Петрович – професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Ильчук Валерий Петрович – профессор кафедры финансов, банковского дела и страхования, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Ilchuk Valerii – Professor Department of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: ivp5@ukr.net

Шпомер Тетяна Олександрівна – асистент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Шпомер Татьяна Александровна – ассистент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Shpomer Tetiana – Assistant Department of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: tanya_shpomer@ukr.net

УДК [378.4:339.94]005.642.4

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-16-25

Світлана Бєбко

**СВОТ-АНАЛІЗ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНОЮ
КООПЕРАЦІЄЮ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Светлана Бєбко

**СВОТ-АНАЛИЗ КАК ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ
КООПЕРАЦИЕЙ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ**

Svetlana Bebko

**SWOT-ANALYSIS AS A TOOL FOR MANAGING THE INTERNATIONAL
COOPERATION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS**

У статті розглянуто основні поняття, пов'язані з кооперацією, а також особливості міжнародної кооперації закладів вищої освіти. За допомогою інструментарію стратегічного управління, зокрема СВОТ-аналізу, виявлено основні переваги та проблеми міжнародної кооперації закладів вищої освіти України, визначено можливості й загрози, що створює для неї зовнішнє середовище, вплив об'єктивних факторів, якого важко або неможливо уникнути, проте необхідно реагувати. Доведено, що використання СВОТ-аналізу як інструменту управління міжнародною кооперацією університетської освіти дає можливість не лише оцінити її сильні і слабкі сторони, можливості й загрози, але скористатися одержаною інформацією для побудови стратегії її подальшого розвитку в умовах мінливого глобалізованого світу, жорсткої конкуренції з боку потужної системи вищої освіти розвинених країн Європи та світу і, як результат, забезпечити ефективну реалізацію місії вітчизняної вищої школи.

Ключові слова: заклади вищої освіти; міжнародна кооперація; співробітництво; інтернаціоналізація; СВОТ-аналіз; можливості; загрози; переваги; аналіз; управління.

Рис.: 1. Бібл.: 12.

В статье рассмотрены основные понятия, связанные с кооперацией, а также особенности международной кооперации высших учебных заведений. С помощью инструментария стратегического управления, в частности СВОТ-анализа, выявлены основные преимущества и проблемы международной кооперации высших учебных заведений Украины, определены возможности и угрозы, создаваемые для нее внешней средой, влияние объективных факторов, которого трудно или невозможно избежать, однако необходимо на него реагировать. Доказано, что использование СВОТ-анализа как инструмента управления международной кооперацией университетского образования дает возможность не только оценить ее сильные и слабые стороны, возможности и угрозы, но и воспользоваться полученной информацией для построения стратегии его дальнейшего развития в условиях меняющегося глобального мира, жесткой конкуренции со стороны мощной системы высшего образования развитых стран Европы и мира и, как результат, обеспечить эффективную реализацию миссии отечественной высшей школы.

Ключевые слова: высшие учебные заведения; международная кооперация; сотрудничество; интернационализация; СВОТ-анализ; возможности; угрозы; преимущества; анализ; управление.

Рис.: 1. Библ.: 12.

The article considers the basic concepts related to cooperation, as well as the features of international cooperation of higher education institutions. With the help of strategic management tools, in particular SWOT-analysis, the main advantages and problems of international cooperation of higher education institutions of Ukraine are identified, opportunities and threats posed by the external environment, the influence of objective factors, which is difficult or impossible to avoid, but need to respond. It is proved that the use of SWOT analysis as a tool for managing international cooperation of university education makes it possible not only to assess its strengths and weaknesses, opportunities and threats, but also to use the information received to build a strategy for its further development in a changing global world, tough competition from a powerful system of higher education in developed countries of Europe and the world, and, as a result, to ensure the effective implementation of the mission of the domestic higher school.

Keywords: higher education institutions; international cooperation; cooperation; internationalization; SWOT analysis; capabilities; threats; advantages; analysis; control.

Fig.: 1. References: 12.

JEL Classification: I23; F69; D78

Постановка проблеми. За останню чверть століття українська вища освіта зазнала суттєвих змін, перетворившись із такого собі «камерного моноліту», уламка єдиної, цілісної системи вищої освіти величезної країни з плановою економікою і жорстким державним регулюванням, на досить строкату сукупність надавачів освітніх послуг, що мають багато відмінностей – від незначних до принципових – у своєму баченні стратегічних перспектив розвитку системи вищої освіти країни загалом. Водночас такі зміни відкрили безліч можливостей для всіх учасників освітнього процесу, розгорнули паліт-

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

ру альтернатив подальшого розвитку, поставили заклади вищої освіти (ЗВО) перед вибором, що вимагає не лише певних дій, але й відповідальності за їхні наслідки та, що найголовніше, усвідомлення цієї відповідальності.

Процес розвитку будь-якої системи, у тому числі й системи вищої освіти України, повинен базуватися на відповідних принципах, науково обґрунтованих, обдуманих рішеннях і забезпечувати досягнення головної мети, що визначається місією і призначенням цієї системи – формування інтелектуального і професійного потенціалу країни, нагромадження людського капіталу як основного інтенсивного продуктивного чинника економічного розвитку держави. Цей процес має бути керованим, а отже, вимагає усвідомленого підходу до управління, фахової побудови стратегії, вибору стратегічних альтернатив на основі використання відповідного інструментарію.

Сьогодні у сфері вищої освіти чи не найбільш визначальним є процес її інтернаціоналізації, за якого надання освітніх послуг набуває міжнародного характеру, а на рівні окремого закладу вищої освіти – міжнародний аспект «вживлюється» в усі компоненти управління. Практична реалізація цього процесу відбувається у формі міжнародної кооперації закладів вищої освіти. Успіх кожного з них, досягнення поставлених цілей, отримання вигід від кооперації залежить від ефективності управління, яка, у свою чергу, визначається повнотою інформації, її якістю, достовірністю, вмінням коректно її зібрати та грамотно нею скористатися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У будь-якому суспільстві, у будь-якій діяльності людей завжди має місце співпраця або кооперація. Саме тому питанням дослідження її сутності та особливостей у різних сферах присвячена величезна кількість праць, думок, висновків, зокрема таких знаних економістів, діячів-кооператорів і засновників кооперативного руху, як К. Пажитнов, В. Тотоміанц, М. Гібнер, О. Гдешинський, С. Прокопович, М. Туган-Барановський, О. Чайнов, Б. Мартос, Р. Оуен, В. Райффайзен, Ш. Фур'є, Л. Луцатті, М. Левитський, а також таких сучасних вітчизняних і закордонних науковців, як В. Гончаренко, В. Зіновчук, Г. Скляр, С. Бабенко, М. Окландер, Ф. Горбонос, А. Пантелеймоненко та багато інших.

Сучасні дослідження питань міжнародної кооперації закладів вищої освіти здійснюються переважно через призму інтеграційних процесів, міжнародного співробітництва, інтернаціоналізації університетської освіти, зовнішньоекономічної діяльності ЗВО. Ці та інші питання розвитку вищої школи, її інтеграції у світовий освітній простір, підвищення якості освіти, нарощування людського потенціалу висвітлено в наукових працях Ф. Андрушкевича, В. Андрущенко, Т. Антонюк, В. Бакірова, Л. Білого, Т. Боголіб, А. Бойко, Я. Болюбаша, О. Верхогляд, Ю. Грищук, Ж. Дерій, М. Згуровського, І. Каленюк, І. Козинець, О. Кондур, К. Корсака, В. Кременя, О. Кукліна, К. Левківського, В. Лугового, С. Ніколаєнка, В. Огнев'юка, С. Пакуліна, М. Степка, Т. Фінікова, Н. Холявко, Л. Чайки-Петегирич та інших.

Досягнення мети та одержання позитивних ефектів від міжнародної кооперації закладів вищої освіти можливе лише за умов професійного управління, побудованого на стратегічному підході з використанням усього спектра сучасного інструментарію, що дозволяє приймати обґрунтовані рішення. Питання розробки стратегії, стратегічного бачення системи, оцінки її сильних і слабких сторін, можливостей і загроз для її розвитку знайшли своє відображення в дослідженнях таких науковців, як С. Большенко, Д. Горелов, Л. Довгань, С. Жукевич, В. Микитенко, О. Мініна, В. Немцов, З. Шершньова та інші. Деякі аспекти стратегічного управління в системі вищої освіти України розглядаються в дослідженнях В. Вознюка, Н. Галяндіна, М. Гладченка, В. Гуменюка, П. Дудка, Т. Жорняк, С. Натрошвілі, І. Немцевої, І. Семенець-Орлової, О. Скібіцького, С. Смерічевської, Л. Щоголевої та деяких інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Велика кількість проведених на сьогодні наукових досліджень щодо розвитку вищої школи України свідчить про її не найкращий стан, зумовлений багатьма проблемами системного характеру, впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників, що визначають траєкторію її руху, внутрішніми суперечностями й іншими причинами. Опікуючись питаннями виживання, підтримання статусу, загострення конкуренції на ринку освітніх послуг, вітчизняна вища освіта ризикує не лише втратити свою ідентичність, але навіть і суб'єктність у світовому освітньому просторі. Тут не йдеться про зникнення української вищої школи як такої, а про втрату нею автономії, пригнічення її розвитку агресивним впливом зовнішнього світу. З огляду на це можна вважати недостатніми зусилля щодо формування стратегічного бачення майбутнього вітчизняної вищої освіти в сучасному глобалізованому світі, її інтернаціоналізації шляхом поглиблення міжнародної кооперації ЗВО і пошуків ефективних механізмів управління цим процесом.

Мета статті. Головною метою статті є виявлення за допомогою інструментарію стратегічного аналізу сильних і слабких сторін вітчизняної вищої школи та міжнародної кооперації закладів вищої освіти, аналіз можливостей і загроз цьому процесу з боку зовнішнього середовища з метою визначення прийнятних альтернатив розвитку університетської освіти, її інтернаціоналізації та ефективної інтеграції у світовий освітній простір.

Виклад основного матеріалу. Розвиток сучасної вищої освіти будь-якої країни в умовах глобалізованого світу неможливо уявити поза процесом її інтернаціоналізації, що відбувається у формі міжнародної кооперації.

Протягом усієї історії еволюції суспільства, незалежно від рівня його соціально-економічного розвитку, суспільного ладу, політичного устрою, ми можемо спостерігати ті чи інші форми взаємодії та співпраці людей, застосування яких дозволяє знижувати витрати на досягнення мети, вирішувати складні завдання і, врешті-решт, перетворювати деякі з них із недосяжних на цілком реальні. Усі ці види взаємодії отримали назву «кооперація» (від латинського *cooperation* – співробітництво, співпраця, тобто спільна робота або спільна праця). Свого часу В. Тотоміанц назвав кооперацію спільною дружною роботою: «там, де двоє дружними зусиллями підняли важкий для кожного з них окремо камінь, відбулася кооперація» [8]. У сучасному розумінні термін з'явився ще в ХІХ ст., і його появою ми завдячуємо одному з перших соціальних реформаторів ХІХ ст. англійському філософу, педагогу й соціалісту Р. Оуену. Незважаючи на провали його практичних експериментів, Р. Оуена вважають батьком кооперації, завдяки йому теоретичні дослідження цього явища почали набувати поширення і, зрештою, оформилися в кооперативний рух, що охопив усі види людської діяльності. Як зазначав О. Чаянов, «сторін життя, куди може проникнути кооперація, нескінченна множина» [12].

Незаперечні переваги кооперації дозволили їй пройти шлях від найпростіших форм співпраці декількох осіб до найскладніших видів співробітництва, що є затребуваним у всіх сферах суспільного життя. Не є винятком і галузь вищої освіти. Виникаючи на першому етапі як розрізнені, відірвані один від одного, точкові акти взаємодії між окремими вітчизняними і закордонними закладами вищої освіти, міжнародна кооперація набувала ознак системності та інтернаціоналізації, що розвивається не стихійно, а планомірно й керовано. Досягнення найкращого результату співробітництва можливе в цьому випадку лише завдяки ефективним управлінським впливам, заснованим насамперед на принципі цілеполягання. Це один із ключових принципів глобального співробітництва в системі Україна – ЄС [5].

Основна мета міжнародної кооперації закладів вищої освіти – отримання синергійного ефекту від співробітництва, зокрема:

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

– виконання спільними зусиллями представників закладів вищої освіти різних країн робіт, проєктів, досліджень і досягнення результатів, які були б неможливими за умов відсутності кооперації;

– суттєве підвищення інтенсивності та результативності праці кожної зі сторін співробітництва;

– економія витрат, передусім трудових, за рахунок можливості широкого використання переваг спеціалізації, що не обмежується рамками одного ЗВО і навіть однієї країни;

– поява можливостей (за рахунок об'єднання фінансових, матеріальних, технічних, організаційних ресурсів) виконання тих видів робіт, реалізація яких або недоступна зусиллями одного закладу (однієї країни), або вимагає часу більше, ніж це виявляється економічно доцільним з погляду очікуваного результату;

– поява можливостей виконання робіт, обмежених у часі;

– поява можливостей дослідження процесів, явищ, змін, що мають глобальну географію і відбуваються одночасно;

– формування нових компетенцій, отримання нового, часто унікального, досвіду та навичок учасниками коопераційної взаємодії;

– підвищення якості освітніх послуг за рахунок нових компетенцій тощо.

Досягнення цілей міжнародної кооперації сприяє, у свою чергу, реалізації місії вищої освіти країни загалом, що у проєкті «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки» визначена так: «Місія вищої освіти – забезпечення сталого інноваційного розвитку України через підготовку висококваліфікованих фахівців, створення та поширення знань, формування інтелектуального, соціального та духовного капіталу суспільства, готового до викликів майбутнього» [10].

Чи зможе і якщо так, то наскільки ефективно, сприяти реалізації визначеної місії міжнародна кооперація закладів вищої освіти, залежить від ефективності управління цим процесом, що має базуватися на стратегічному підході. Як зазначає О. Мініна, стратегічний підхід полягає в перетворенні будь-яких змін на позитивні можливості та їх використання. Ознака відсутності стратегічного підходу – концентрація організації на внутрішніх ресурсах. Тим самим ігноруються всі можливі загрози ззовні (вони сприймаються тільки як факт, що здійснився) і упускаються сприятливі тенденції [6].

Формування стратегічного погляду на перспективи розвитку міжнародної кооперації, вибір стратегічних альтернатив можливий лише за наявності об'єктивно сформованого інформаційного кейса, врахування всіх переваг, недоліків, можливостей і загроз, що є в цій сфері, якості прогнозу тенденцій та об'єктивності оцінки ризиків.

Одним із найбільш зручних, простих і водночас якісних інструментів стратегічного аналізу є технологія СВІТ (з англ. *SWOT Analysis*). Це метод оцінювання внутрішніх та зовнішніх факторів, які впливають на розвиток об'єкта дослідження (організації, проєкту, процесу), у нашому випадку – міжнародної кооперації закладів вищої освіти. Він допомагає оцінити сильні та слабкі сторони цього процесу, знайти нові можливості та визначити ймовірні загрози. Ефективність методу підтверджується тим, що починаючи з 1980-х років ХХ ст. СВІТ-аналіз активно застосовується для розробки стратегічних рішень і не втратив своєї актуальності за весь час існування в інструментарії менеджменту.

Можливості й загрози є факторами зовнішнього середовища – такими, що можуть вплинути на процес міжнародної кооперації ЗВО і при цьому не контролюються жодним з них. Це, переважно, чинники макросередовища, які характеризують політико-правове, економічне, соціокультурне, технологічне середовище міжнародного співробітництва. Сприятливі фактори цього середовища створюють можливості (*Opportunities*) для розвитку кооперації між ЗВО різних країн, спонукають активізувати цей процес і

забезпечують умови для одержання вигід від нього. Їх слід аналізувати, оцінювати та максимально використовувати. Натомість загрози (Threats), або негативні фактори зовнішнього середовища, можуть суттєво уповільнити процес міжнародної кооперації, послабити позиції вітчизняної вищої школи на світовому ринку освітніх послуг. Оскільки загрози означають еventуальні ризики в майбутньому, кожна з них має бути ретельно проаналізована, оцінена з погляду ймовірності виникнення в найближчій, а також віддаленій перспективі, та максимально «знешкоджена» продуманими, обґрунтованими стратегічними рішеннями.

Сильні та слабкі сторони є чинниками внутрішнього середовища. Вони визначають внутрішній стан, потенцію і, значною мірою, ефективність процесу міжнародної кооперації у сфері вищої освіти, її переваги і недоліки, системний вплив на якість освіти, ефективність і конкурентоспроможність окремих ЗВО та національної системи вищої освіти загалом. Сильні сторони (Strengths) міжнародної кооперації забезпечують закладу вищої освіти формування конкурентних переваг на ринку освітніх послуг або більш вигідне становище порівняно з конкурентами. Водночас на процес співробітництва впливають також і сильні сторони, або переваги самого ЗВО, його стратегічний потенціал, сукупність компетенцій, навичок, завдяки яким він відчуває себе краще і стабільніше конкурентів. Для досягнення цілей кооперації сильні сторони необхідно максимально використовувати. Слабкі сторони або недоліки, обмеження (Weaknesses) – це такі внутрішні характеристики ЗВО і самого процесу співробітництва, які ускладнюють розвиток міжнародної кооперації, заважають посісти провідні позиції на ринку освітніх послуг, підвищувати їхню якість, створюють загрозу конкурентоспроможності академічної освіти. Необхідно відстежувати напрями, за якими ЗВО не досить сильний або кооперація має обмеження, підсилювати їх, розробляти спеціальні програми для мінімізації ризиків впливу слабких сторін на ефективність міжнародної кооперації.

Слід зазначити, що за допомогою SWOT-аналізу можна дати структурований опис стану вищої освіти та перспектив її інтернаціоналізації, проте для одержання практичного результату має сенс сформулювати стратегічні альтернативи подальших дій на перетині полів, які передбачають комбінування різних варіантів можливостей, загроз, сильних і слабких сторін та стратегії подальшого розвитку для найкращого їх врахування і використання. Зокрема, сильні сторони можна використовувати, щоб отримати віддачу від можливостей у зовнішньому середовищі, або для усунення загроз. З іншого боку, за рахунок можливостей зовнішнього середовища можна подолати наявні слабкості або найкраще використати сильні сторони. За найгіршої комбінації зовнішніх і внутрішніх чинників стратегічні рішення мають визначати першочерговий перелік слабкостей, яких необхідно позбутися, щоб запобігти загрозам зовнішнього середовища (рис. 1).

Узагальнюючи фактори зовнішнього середовища, можна зазначити, що на сьогодні найбільшим викликом для вищої освіти не лише України, але й усього світу стала пандемія – непрогнозована глобальна проблема, яка принципово змінила звичне життя людей, породила багато труднощів і незручностей, проте і стимулювала пошук шляхів забезпечення освітнього процесу в умовах обмеженості фізичного контакту, розкривши нові можливості й перспективи для розвитку вищої освіти у глобальному масштабі. Однак непрогнозовані наслідки пандемії для майбутнього, її негативний вплив на загальний економічний і фінансовий стан країн, зменшення комунікації та інші наслідки треба все ж таки розглядати як загрози для розвитку міжнародної кооперації закладів вищої освіти.

ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ	ВНУТРІШНІ ЧИННИКИ	<p>Сильні сторони:</p> <ul style="list-style-type: none"> • потужний науковий потенціал національної вищої школи; • високий рівень професійної компетентності викладачів; • високий рівень авторитету ряду вітчизняних ЗВО за кордоном; • сформовані традиції міжнародного співробітництва ЗВО; • висока мотивація українських здобувачів вищої освіти, науковців і викладачів щодо розвитку міжнародного співробітництва; • наявність досвіду дистанційного навчання; • успішний перехід до студенто-орієнтованої вищої освіти 	<p>Слабкі сторони:</p> <ul style="list-style-type: none"> • недостатнє застосування передових освітніх методик; • фінансова нестабільність; • відставання у рівні запровадження інноваційних технологій; • низький рівень матеріально-технічного та інфраструктурного забезпечення; • недостатня комерціалізація наукового потенціалу вищої освіти; • низька зовнішня мобільність науково-педагогічних працівників; • низький рівень володіння іноземними мовами; • ресурсна асиметричність міжнародної співпраці; • низька активність вітчизняних ЗВО в організаційних процесах міжнародного співробітництва
	<p>Можливості:</p> <ul style="list-style-type: none"> • запит з боку національної і світової економіки на інноваційні розробки; • зростання попиту на висококваліфіковану робочу силу; • запит глобалізованої системи світу на космополітичну світоглядну орієнтацію суспільства; • стрімкий розвиток інформаційних комунікативних технологій; • перехід від елітарної до масової вищої освіти в усьому світі; • зростаюча глобалізація, розширення міжнародних взаємодій; • формування універсального суспільства знань 	<p>СМ-стратегії</p> <p>Акумулявання наявного наукового потенціалу з метою нарощування міжнародної кооперації, підвищення якості вищої освіти, збільшення кількості кваліфікованих кадрів та інноваційних розробок</p>	<p>СЛМ-стратегії</p> <p>На фоні зростаючого запиту з боку глобального світу активізація впровадження прогресивних методик, інноваційних технологій, вивчення мов, пошук форм міжнародного співробітництва, що дозволить комерціалізувати науковий потенціал вищої школи, покращити матеріально-технічне забезпечення, зменшити відставання від іноземних університетів</p>
	<p>Загрози:</p> <ul style="list-style-type: none"> • потужне глобальне конкурентне середовище на ринку освітніх послуг; • загострення геополітичної конкуренції провідних країн світу за інтелектуальні ресурси; • загальноекономічні кризові явища в Україні та світі; • політична нестабільність в Україні; • криза вищої освіти у світовому масштабі; • обмеження мобільності через пандемію; • незавершеність трансформаційних процесів в Україні; • відсутність ефективної системи фінансування вищої освіти 	<p>СІЗ-стратегії</p> <p>На основі використання потужного наукового потенціалу закріпитися у відповідних сегментах, укріпити імідж вітчизняної вищої освіти, пропонуючи найкращі та найефективніші практики і досвід викладання, популяризуючи найпрогресивніші результати українських наукових досліджень</p>	<p>СЛЗ-стратегії</p> <p>Мінімізація неефективних взаємодій, протистояння атакам з боку ключових конкурентів, надавання переваги якісним показниками міжнародної кооперації проти кількісних, впровадження ефективної ресурсозберігаючої стратегії. Мінімізація наслідків пандемії завдяки розвитку й удосконаленню навичок дистанційної взаємодії та освоєння комунікативних технологій</p>

Рис. 1. Матриця SWOT-аналізу

Вплив подібних загальносвітових проблем, які безпосередньо позначаються на соціально-економічному добробуті, відтерміновує вирішення питань міжнародної кооперації – кожна країна, кожен заклад вищої освіти намагається вирішити нагальні проблеми безпеки свого майбутнього, що є на часі.

Як зовнішні загрози слід також зазначити кризу вищої освіти, що, на думку експертів, набула світових масштабів, проявляючись у зниженні якості освітніх послуг, рівня знань і компетенцій, одержуваних здобувачами, відставанні наукових напрацювань від запитів реальної економіки й суспільства, розриві між вищою освітою та умовами життя суспільства.

Інтернаціоналізації системи вищої освіти України загрозу також створює потужне конкурентне середовище на глобальному ринку освітніх послуг і наукових інноваційних розробок, сформоване провідними університетами – світовими лідерами цього ринку. Зростання мобільності здобувачів, викладачів, науковців, відкритості й доступності академічної освіти ще більше загострює конкурентну боротьбу, робить її умови жорсткішими. Одночасно геополітична конкуренція провідних країн світу за інтелектуальні ресурси [11] підсилює загрози, оскільки на фоні несприятливих умов для розвитку наукового потенціалу в Україні, відсутності ефективної системи фінансування вищої освіти і науки спостерігається «відтік мізків», що загрожує послабленням позицій вітчизняних університетів та уповільненням процесів їх міжнародної кооперації.

Серед можливостей, що створює макросередовище, насамперед слід виділити загальносвітові тенденції, пов'язані з глобалізацією, інтеграцією та всіма супровідними процесами – розширенням міжнародних взаємодій, підвищенням мобільності людей, розвитком інформаційних технологій, що полегшують комунікацію, і, в кінцевому підсумку – формування запиту глобалізованої системи світу на космополітичну світоглядну орієнтацію суспільства. Це генерує нові можливості для вищої освіти і відкриває нові горизонти для її інтернаціоналізації через розвиток міжнародної кооперації ЗВО.

Окремо варто виділити можливості, створювані зовнішнім середовищем, безпосередньо дотичним до вищої освіти, що мають як освітній, науковий, так і прикладний характер та виступають безпосередніми рушіями її розвитку. Це, зокрема, зростання запиту з боку національної і світової економіки на інноваційні розробки, постійне зростання попиту на висококваліфіковані кадри, інтернаціоналізація попиту і пропозиції освітніх послуг, перехід від елітарної до масової вищої освіти, що відбувається в усьому світі, формування універсального суспільства знань.

Нейтралізувати загрози і правильно скористатися можливостями в процесі розвитку міжнародної кооперації вітчизняні ЗВО можуть завдяки сильним сторонам вищої освіти та перевагам кооперації. За останні роки університетська освіта України суттєво змінилася і, попри певні втрати, має досить потужний науковий потенціал, високий рівень професійної компетентності викладачів, а певна кількість вітчизняних ЗВО користуються авторитетом за кордоном. Зокрема, багато університетів України присутні в міжнародному рейтингу ЗВО у 2018 р., що включив 1000 найкращих університетів світу. Це такі заклади, як, наприклад, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (411-420), Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (401-410), Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (501-550), Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (700-750) [9]. Крім того, кількість здобувачів, що приїжджають до України на навчання, постійно зростає. Зокрема, якщо в 2016 р. в нашій державі навчалось 64 066, то на сьогодні вже 80 470 іноземних студентів зі 158 країн світу [7].

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Перевагами і сильними сторонами вітчизняної вищої школи є і сформовані за останні роки традиції міжнародного співробітництва ЗВО (спільна науково-педагогічна робота, академічний обмін та навчання, спільна видавнича робота тощо), висока вмотивованість українських здобувачів вищої освіти, науковців і викладачів щодо розвитку міжнародного співробітництва, підтримка ідеї міжнародної кооперації, наявність досвіду дистанційного навчання і, що найважливіше, успішний перехід до студентоорієнтованої вищої освіти.

Не слід, однак, залишати поза увагою слабкі сторони, або недоліки, що можуть негативно вплинути на інтернаціоналізацію вищої освіти. Серед «провалів» переважної більшості наших ЗВО нині залишається низький рівень матеріально-технічного та інфраструктурного забезпечення і, відповідно, ресурсна асиметричність міжнародної співпраці, недостатність передових методик і методологій освітніх послуг, зниження якості освіти, розрив у рівні запровадження інноваційних технологій, недостатня комерціалізація наукового потенціалу вищої освіти, низький рівень володіння іноземними мовами та цифрової грамотності, суттєва диференціація якісних показників науково-педагогічних працівників, їх низька зовнішня мобільність, низька активність вітчизняних ЗВО в організаційних процесах міжнародного співробітництва, його несистемний характер. В усуненні цих недоліків і слабких сторін не можна не зазначити важливу роль держави, без допомоги якої на нинішньому етапі це майже неможливо. Держава може взяти на себе завдання зміцнення матеріально-технічного потенціалу, процес створення умов та організаційного супроводження міжнародної кооперації, підтримку розвитку людського і наукового потенціалу, фінансування участі вітчизняних ЗВО в перспективних міжнародних проєктах тощо [1-4].

Практична користь СВОТ-аналізу як інструменту управління полягає в можливості систематизації отриманої інформації та розгляд на її основі ймовірних варіантів стратегічного розвитку міжнародної кооперації ЗВО. У СВОТ-матриці утворюються чотири квадранти, що характеризують комбінації можливостей, загроз, сильних і слабких сторін, даючи повну картину для прийняття обґрунтованих управлінських рішень (рис. 1).

Поле СиМ описує стратегії зростання. Грамотне використання сильних сторін вітчизняної вищої школи дозволить скористатися можливостями, що створює макросередовище, та суттєво наростити темпи інтернаціоналізації вищої освіти, поглибити міжнародну кооперацію ЗВО. Перелік можливих результатів охоплює: підвищення рівня професіоналізму професорсько-викладацького складу, престижності вітчизняних ЗВО, популяризацію української науки, уніфікацію програм підготовки фахівців, підвищення якості вищої освіти тощо.

Поля СлМ, СиЗ і СлЗ описують стратегії захисту, що дозволяють, скориставшись можливостями, створеними зовнішнім середовищем, подолати слабкі сторони, укріпити свій статус і покращити становище або, використовуючи сильні сторони, усунути загрози з боку зовнішнього середовища. У найгіршому випадку необхідно ґрунтовно підійти до розробки антикризової програми, що дозволить поступово усувати слабкі сторони й уникати або мінімізувати зовнішні ризики. Як результат, можна очікувати покращення використання людського потенціалу, створення сприятливого іміджу на міжнародному ринку освітніх послуг, формування стійких зв'язків з іноземними ЗВО, підвищення рівня кваліфікації, професіоналізму та практичного досвіду професорсько-викладацького складу тощо.

Висновки і пропозиції. Процес міжнародної кооперації закладів вищої освіти досить складний і багатоманітний. У нього переважно залучається багато учасників, що мають різні цілі, різні стартові можливості, різний потенціал, досвід і ступінь гнучкості. Отримання прогнозованих і бажаних результатів від співробітництва вимагає ефектив-

ного управління, що має спиратися на об'єктивну картину в цій сфері. СВОТ-аналіз дозволяє поглянути на проблему комплексно, з різних сторін, виявити всі можливі альтернативи, переваги, загрози і запропонувати дієві стратегії для досягнення бажаного майбутнього. При цьому завжди слід пам'ятати, що невикористані можливості можуть перетворитися на загрози, якщо ними скористається конкурент, а ліквідована загроза, навпаки, може відкрити нові перспективи, нові горизонти для міжнародної кооперації.

Список використаних джерел

1. Антонюк Т. Міжнародне співробітництво та інтеграція у галузі освіти як важливий фактор конкурентоспроможності української освітньої системи. *Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Історичні науки*. 2013. Вип. 21. С. 149–155.
2. Антонюк Т. Співпраця українських ВНЗ з зарубіжними в умовах реформування національної системи освіти. *Українознавчий альманах*. 2013. Вип. 11. С. 233–236.
3. Бурдонос Л. І. Входження вищої школи України до міжнародної системи освіти. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 12(174). С. 96–102.
4. Дерій Ж. В., Скиба С. А. Вплив механізмів державного регулювання на процеси функціонування людського потенціалу. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2016. № 1(15). С. 18–30.
5. Дерій Ж., Зосименко Т., Шадура-Никипорець Н. Імплементация сталого розвитку як ключовий принцип галузевого співробітництва Україна – ЄС. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 4(20). С. 9–18.
6. Мініна О. В. Проблеми побудови стратегії підприємства в сучасних українських реаліях. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 3(19). С. 81–88.
7. Офіційний сайт Державного підприємства "Український державний центр міжнародної освіти" Міністерства освіти і науки України. URL: <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/>.
8. Пажитнов К. К вопросу о сущности кооперации и ее определении. *Вестник кооперации*. 1915. Кн. 6. С. 2–23.
9. Рейтинг университетов мира QS (educationindex.ru). URL: <https://www.educationindex.ru/articles/university-rankings/qs?page=1>.
10. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки. Проєкт. URL: https://ru.osvita.ua/doc/files/news/768/76871/1_STRATENIYA_ROZVYTKU_VYSHCHOYI_OSVITY_V_U.pdf.
11. Чайка-Петегрич Л. Міжнародна співпраця університетів як невід'ємна складова трансформації вищої школи України у європейський освітній простір. *Галицький економічний вісник*. 2014. Т. 45, № 2. С. 45–50.
12. Чаянов А. В. Краткий курс кооперации. 4-е изд. Москва : Центр. товарищество "Кооператив. изд-во", 1925. 78 с.

References

1. Antoniuk, T. (2013). Mizhnarodne spivrobitnytstvo ta intehratsiia u haluzi osvity yak vazhlyvyi faktor konkurentospromozhnosti ukrainskoi osvitnoi systemy [International cooperation and integration in the field of education as an important factor in the competitiveness of the Ukrainian educational system]. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"]*. *Istorychni nauky – Scientific notes [National University "Ostroh Academy"]*. *Historical sciences*, 21, pp. 149–155.
2. Antoniuk, T. (2013). Spivpratsia ukrainskykh VNZ z zarubizhnymy v umovakh reformuvannia natsionalnoi systemy osvity [Cooperation of Ukrainian universities with foreign ones in the conditions of reforming the national education system]. *Ukrainoznavchyi almanakh – Ukrainian Studies Almanac*, 11, pp. 233–236.
3. Burdonos, L. I. (2015). Vkhodzhennia vyshchoi shkoly Ukrainy do mizhnarodnoi systemy osvity [Entry of higher education in Ukraine into the international education system]. *Aktualni problemy ekonomiky – Current economic problems*, (12(174)), pp. 96–102.
4. Derii, Zh. V., Skyba, S. A. (2016). Vplyv mekhanizmiv derzhavnoho rehuliuвання na protsesy funktsionuvannia liudskoho potentsialu [Influence of mechanisms of state regulation on the processes of human potential functioning]. *Problemy i perspektvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (1(15)), pp. 18–30.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

5. Derii, Zh., Zosymenko, T., Shadura-Nykyoprets, N. (2019). Implementatsiia staloho rozvytku yak kliuchovy pryncyp haluzevoho spivrobotnytstva Ukraina – YeS [Implementation of sustainable development as a key principle of sectoral cooperation Ukraine – EU]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, 4(20), pp. 9–18.

6. Minina, O. V. (2019). Problemy pobudovy stratehii pidpriemstva v suchasnykh ukrainskykh realiiakh [Problems of elaboration of a company's strategy in the modern Ukrainian realities]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, 3(19), pp. 81–88.

7. Ofitsiyni sait Derzhavnoho pidpriemstva “Ukrainskyi derzhavnyi tsentr mizhnarodnoi osvity” Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [Official site of the State Enterprise “Ukrainian State Center for International Education” of the Ministry of Education and Science of Ukraine]. <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/>.

8. Pazhitnov, K. (1915). K voprosu o sushchnosti kooperatsii i ee opredelenii [To the question of the essence of cooperation and its definition]. *Vestnik kooperatsii – Cooperation Bulletin*, (6), pp. 2–23.

9. *Reityng universitetov mira QS (educationindex.ru) [QS World University Rankings]*. <https://www.educationindex.ru/articles/university-rankings/qs?page=1>.

10. *Strategiia rozvitku vishchoi osvity v Ukraini na 2021-2031 roky. Proiekt [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2021-2031. Project]*. https://ru.osvita.ua/doc/files/news/768/76871/1_STRATEHIYA_ROZVYTKU_VYSHCHOYI_OSVITY_V_U.pdf.

11. Chaika-Petehyrych, L. (2014). Mizhnarodna spivpratsia universytetiv yak nevidiemna skladova transformatsii vyshchoi shkoly Ukrainy u yevropeyskyi osvitnii prostir [International cooperation of universities as an integral part of the transformation of higher education in Ukraine into the European educational space]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin*, 45(2), pp. 45–50.

12. Chaianov, A. V. (1925). *Kratkii kurs kooperatsii [Short course of cooperation]*. Tsentr. tovarishchestvo “Kooperativ. izd-vo”.

Бєбко Світлана Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри ділової іноземної мови та міжнародної комунікації, Національний університет харчових технологій (вул. Володимирська, 68, м. Київ, 01601, Україна).

Бєбко Светлана Викторовна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры делового иностранного языка и международной коммуникации, Национальный университет пищевых технологий (ул. Владимирская, 68, г. Киев, 01601, Украина).

Bebko Svitlana – PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Business Foreign Language and International Communication, National University of Food Technologies (68 Volodymyrska Str., 01601 Kyiv, Ukraine).

E-mail: sried@mail.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0687-3801>

УДК 659.126:339.37/330.47

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-26-33

*Михайло Газуда, Мирослава Стеців***УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ РИТЕЙЛ-БРЕНДИНГУ
В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ***Михаил Газуда, Мирослава Стецив***УПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЕМ РИТЕЙЛ-БРЕНДИНГА
В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ***Mykhailo Hazuda, Myroslava Stetsiv***RETAIL BRANDING DEVELOPMENT MANAGEMENT
IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY**

У статті окреслено необхідність створення дієвих управлінських підходів до забезпечення розвитку брендингового середовища, зокрема формування ритейл-брендингу як необхідної маркетингової складової з метою ефективного функціонування багатограних сфер і видів економічної діяльності в умовах посилення процесу цифровізації і трансформаційних змін у межах територіальної економічної системи. Акцентовано увагу на взаємозумовленості та взаємозв'язку між результативністю функціонування галузей економіки і впровадженню цифрових комп'ютерних технологій та формування інтернет-економіки загалом. Зумовлюється пошук механізму впровадження цифрових комунікаційних технологій у напрямі підвищення результативності управлінського процесу у пріоритетних сферах національної економіки і, зокрема, сфери аграрного бізнесу як вагомій складовій продовольчої безпеки країни та її регіонів. Зазначено, що доступ до публічної інформації, глобалізація, оцифрування даних, що поступово проникають в українську економіку, мають позитивний соціальний характер. Обґрунтовано потребу окреслення управлінських підходів до створення ефективної системи організації конкурентоспроможного бізнес-середовища з метою ефективного функціонування економіки країни та її регіонів. Доповнюючим елементом формування результативного управлінського процесу повинно бути спрямування зусиль і поєднання інтересів державних органів влади, органів самоврядування, суб'єктів господарювання і бізнес структур у посиленні цифровізації та впровадженні цифрових комунікаційних технологій у багатограних сферах і видах економічної діяльності в межах територіальної економічної системи. Доцільним є акцентувати увагу на формування ритейл-брендингу, який в умовах цифрової трансформації є необхідною складовою маркетингової діяльності в жорстких умовах конкурентної боротьби між виробниками продукції за увагу споживача.

Ключові слова: управлінський процес; розвиток; формування ритейл-брендингу; маркетингова діяльність; цифровізація економіки; трансформаційні зміни.

Рис.: 1. Бібл.: 18.

В статье обозначена необходимость создания действенных управленческих подходов к обеспечению развития брендинговой среды, в частности формирование ритейл-брендинга как необходимой маркетинговой составляющей с целью эффективного функционирования многогранных сфер и видов экономической деятельности в условиях усиления процесса цифровизации и трансформационных изменений в пределах территориальной экономической системы. Акцентировано внимание на взаимообусловленности и взаимосвязи между результативностью функционирования отраслей экономики и внедрением цифровых компьютерных технологий и формированием интернет-экономики в целом. Обусловлено поиск механизма внедрения цифровых коммуникационных технологий в направлении повышения результативности управленческого процесса в приоритетных сферах национальной экономики и, в частности сферы аграрного бизнеса, как весомой составляющей продовольственной безопасности страны и ее регионов. Отмечено, что доступ к публичной информации, глобализация, оцифровка данных, постепенно проникают в украинскую экономику, имеют положительный социальный характер. Обоснована необходимость определения управленческих подходов к созданию эффективной системы организации конкурентоспособной бизнес-среды с целью эффективного функционирования экономики страны и ее регионов. Дополняющим элементом формирования результативного управленческого процесса должно быть направление усилий и сочетание интересов государственных органов власти, органов самоуправления, субъектов хозяйствования и бизнес-структур в усилении цифровизации и внедрении цифровых коммуникационных технологий в многогранных сферах и видах экономической деятельности в пределах территориальной экономической системы. Целесообразно акцентировать внимание на формирование ритейл-брендинга, который в условиях цифровой трансформации является необходимой составляющей маркетинговой деятельности в жестких условиях конкурентной борьбы между производителями продукции за внимание потребителя.

Ключевые слова: управленческий процесс; развитие; формирование ритейл-брендинга; маркетинговая деятельность; цифровизация экономики; трансформационные изменения.

Рис.: 1. Библ.: 18.

The article outlines the need to create effective management approaches to ensure the development of the branding environment, in particular the formation of retail branding as a necessary marketing component for the effective functioning of multifaceted areas and types of economic activity in the process of digitalization and transformational change within the territorial economic system. Emphasis is placed on the interdependence and relationship between the effectiveness of the economy and the introduction of digital computer technology and the formation of the Internet economy in general. The search of the

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

mechanism for the introduction of digital communication technologies in order to increase the effectiveness of the management process in priority areas of the national economy is determined and in particular the agribusiness, as an important component of food security of the country and its regions. It is noted that access to the public information, globalization, digitization of data that are gradually penetrating the ukrainian economy, have a positive social character. The need to outline management approaches to the creation of an effective system of organization of a competitive business environment for the effective functioning of the economy of the country and its regions is substantiated. A complementary element of the formation of an effective management process should be the direction of efforts and combination of interests of public authorities, self-government bodies, economic entities and business structures in strengthening digitalization and introduction of digital communication technologies in multifaceted spheres and economic activities within the territorial economic system. It is advisable to focus on the formation of retail branding, which in terms of digital transformation is a necessary component of marketing activities in the harsh conditions of competition between manufacturers for consumer attention.

Keywords: management process, development, formation of retail branding, marketing activity, digitalization of economy, transformational changes.

Fig.: 1. References: 18.

JEL Classification: M31; L81; O14

Постановка проблеми. Забезпечення ефективного функціонування економічної системи в сучасних умовах перманентності трансформацій тісно пов'язано з впровадженням цифрових комп'ютерних технологій та формуванням інтернет-економіки загалом. Тренди сучасного життя – SMM, цифрові платежі, електронний документообіг та віддалена торгівля стали для вітчизняного ринку своєрідним імперативом, до викликів якого складно адаптуватися суб'єктам господарювання. Ефективне функціонування багатогранних сфер і видів економічної діяльності, зокрема і сфери аграрного господарювання є стратегічно важливим для забезпечення збалансованого розвитку та економічного зростання регіонів України й повинен забезпечуватися з урахуванням цифрових трансформаційних підходів у межах формування нової вебекономіки. Сучасні виклики нової епохи зумовили необхідність широкого поширення маркетингу поряд із формуванням брендингового середовища, що дало поштовх до вивчення та теоретичного застосування ритейл-брендингу як засобу формування міцних конкурентних переваг. При цьому ритейл-брендинг є ключовою основою маркетингової діяльності в умовах жорсткої конкуренції та процесу цифровізації економіки. Водночас інтернет-технології дозволили маркетингу стати максимально проактивним, збільшити рівень проникнення на основі детального оцінювання потенційних покупців, де концептуальними засадами дієвого маркетингу виступають реклама та піар-технології.

Трансформаційні зміни останніх років, що зумовили появу цифрового простору, активно впливають на формування бізнес- і бренд-середовища функціонування бізнесу, загалом, його взаємодію зі споживачами, ринком, державними інституціями. Зазначені зв'язки є наслідком безперервних техніко-технологічних змін, безпосередньо впливаючи на галузевий економічний розвиток, а підсилення їхньої ролі під впливом світової пандемії COVID-19 зумовило необхідність формування підходів до забезпечення збалансованого розвитку сфер і видів економічної діяльності, стабільності життя суспільства. Розуміння важливості застосування цифрового сегмента в структурі ритейл-брендингу в межах аграрного бізнесу, пошук альтернатив для підвищення рівня привабливості бізнесу у сфері аграрного господарювання, об'єднання зусиль владних і бізнесових структур регіону стають дедалі актуальнішими. Зважаючи на викладене, дослідження взаємозв'язку і взаємопроникнення цифрового сектору економіки й аграрної сфери через призму управління розвитком ритейл-брендингу окреслює актуальність наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія та практика брендингу загалом та ритейл-брендингу зокрема є об'єктом вивчення маркетологів зі всього світу. Так, Ф. Котлер, Дж. Залтман, М. Бейкер та інші [15] сформулювали потужну теоретичну підоснову тематики. Їхні фундаментальні дослідження дали змогу розвивати наукові підходи до формування брендингу не виключно у практичній площині, а перенести її в наукове поле й досліджувати феномен теоретичного підґрунтя. Закономірно, що зміни економічної системи та їхній вплив на маркетинг і брендинг зокрема можна прослідкувати й у су-

часних працях основоположника галузі Ф. Котлера, А. Сетіавана, Х. Картаджай, Р. Каннан, Р. Кей [14-16]. У цьому контексті варто зауважити феномен гіперпідключеності, що досліджується паралельно з брендинговими концептами сучасності Б. Веллманом [18] та групою вчених В. Свамінаттан, А. Сорессу, Я. Стеенкамп, Т. Гуїнн, Б. Шмітт [17]. До речі, П. Темпорал розглядав брендинг як складний маркетинговий процес створення бренда, його відповідної юридичної реєстрації та управління [12]. В Україні проблема також активно досліджується Н. Архіповою, А. Гулей, Я. Матвіївою, І. Пономаренко, Ю. Робул [9].

Окремими підходами відзначаються наукові розвідки таких закордонних учених, як П. Друкер [4], В. Кноррінг [6], С. Анхольт [13], а також вітчизняних – М. Бойко [1], С. Велещук [2] та інших, у напрямі вивчення брендингу й зокрема ритейл-брендингу в багатогранних сферах і видах економічної діяльності регіональної економіки, розглядувані через призму управління просторовим розвитком.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Незважаючи на напрацювання вітчизняних і закордонних науковців, необхідністю зумовлюється пошук механізму впровадження цифрових комунікаційних технологій у напрямі підвищення результативності управлінського процесу в пріоритетних сферах національної економіки і сфери аграрного бізнесу зокрема.

Мета статті. Метою статті є окреслення особливостей формування управлінських підходів до забезпечення розвитку ритейл-брендингу в умовах цифровізації економіки.

Виклад основного матеріалу. Класична брендингова теорія трактує розуміння поняття ритейл-брендингу як масштабної маркетингової діяльності зі створення довготривалих переваг товару певного виробника над іншими товарами в межах жорстких умов конкурентного середовища. Реалізується така діяльність через вплив на споживача товарним знаком, фірмовим пакуванням, рекламними зверненнями чи іншими атрибутами, що вирізняють товар серед інших та формують його привабливий образ [5]. Закономірно, що сутністю та критичною цінністю такої діяльності є бренд. Найфундаментальніший дослідник цієї галузі маркетингу Ф. Котлер у своїх дослідженнях постійно модифікував, удосконалював власне бачення бренда. Початково сформоване вченим визначення, що бренд – знак, ім'я, символ, малюнок чи їх поєднання, що служать для ідентифікації продавця та виокремлення його від конкурентів, у процесі зміни наголосів та стрімкого поширення ринкових досліджень автор помітно змодифікував. У пізніших працях представлено трактування: «Бренд – складне поняття, яке може виражати шість значень: 1) атрибути; 2) вигоди; 3) цінності; 4) культура; 5) індивідуальність; 6) користувач» [7].

Еволюція сутнісного розуміння бренда й ритейл-бренда, на відміну від окремо взятої індивідуалізованої торгової марки, зумовлюється комплексним підходом до процесу створення бренда певної продукції чи товару з метою його продажу в роздрібно-торговій мережі. Таким чином, розуміння бренда в ритейлі є уявою у свідомості покупця місцезнаходження для здійснення покупки.

Розвиток брендингового середовища, у глобальному масштабі, тісно пов'язано з посиленням процесів цифровізації економіки та проникненням інтернет-технологій у функціонування різних сфер і видів економічної діяльності. Розширення інтернет-мережі і її можливостей у країні систематично здійснюються Інтернет-асоціацією України (ІнаУ) у співпраці з дослідницьким холдингом Factum Group Ukraine. Результати їхніх досліджень свідчать, що 71 % сучасних українців є постійними користувачами Інтернету, що демонструє значну залученість населення та актуалізує використання медіа в будь-якій економічній чи соціальній сфері. Для порівняння, у 2004 р. такий показник становив 12 %, у 2009 – 25 %, 2012 – 50 %, 2017 – 64 %, що демонструє значне пришвидшення росту показника після у період 2010–2012 рр. [8]. За аналізований період ук-

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

раїнський споживач став значно відкритішим до споживання глобальної інформації, світових соціальних мереж, індустрій, світової торгівлі. Це, у свою чергу, створило додатковий тиск на вітчизняних виробників та посередників, адже дедалі більша кількість споживачів прагне самостійно купувати в міжнародних торговельних гігантів. Споживачі вимагають кращої ціни, прозоріших умов співпраці продавця з покупцем, швидкості обробки запитів та доставки товару, слідування глобальним трендам тощо.

Крім того, варто звернути увагу на розроблену вищезгаданим холдингом динаміку поширення Інтернету в розрізі типів населених пунктів. Дослідження наочно демонструє, що найбільший приріст користувачів Інтернету за останні 8 років відбувся поміж жителів сільської місцевості.

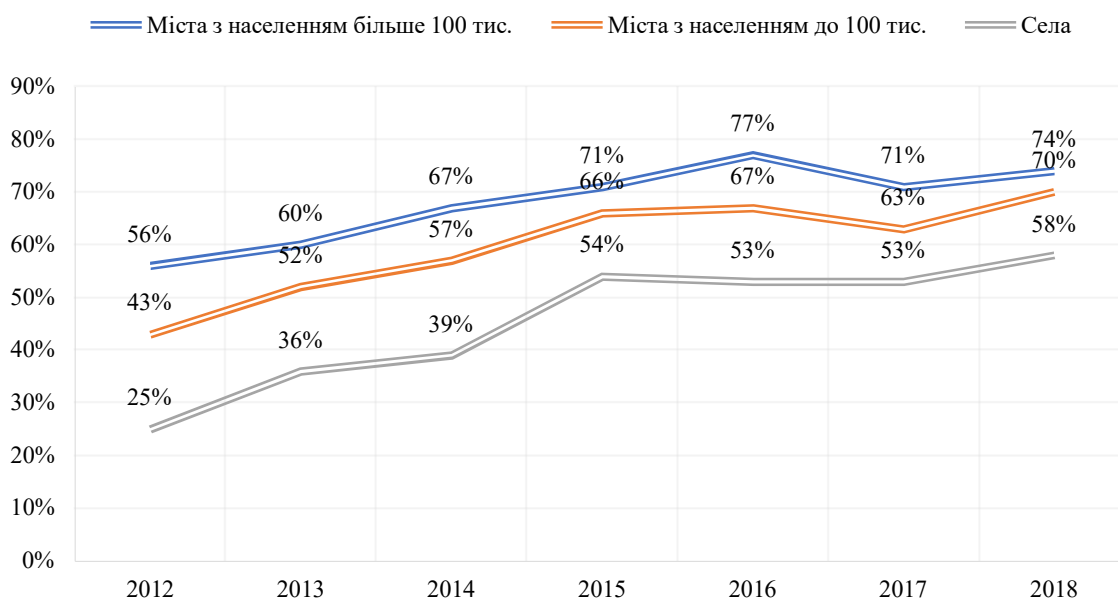

Рис. 1. Динаміка проникнення Інтернету в розрізі населених пунктів (щорічний замір)*
Примітка. Уся Україна, без АР Крим та окупованих територій України, населення віком 15+ років.
Джерело: [8].

Відмічений приріст, як засвідчують дані рис. 1, зумовлений впливом відповідних чинників, зокрема:

1) збільшення кількості кабельних та інтернет-провайдерів, що розширили свої мережі в сільській місцевості;

2) поширення в Україні 3G-зв'язку для широкої аудиторії (діяльність операторів ТриМоб, Інтертелеком, Vodafone Україна, Peoplenet) з 2013 р.;

3) зміна цінової політики продажу мобільних пристроїв у бік доступності, розширення модельних рядів ноутбуків, пізніше планшетів та смартфонів у середньому ціновому сегменті;

4) міграція населення (у тому числі трудова, соціально-економічна, сімейно-побутова, маятникове переміщення людей);

5) природна потреба людей отримувати актуальну інформацію своєчасно та у вільному доступі;

6) потреба спілкування, поширення соціальних мереж.

Доцільно зазначити, що доступ до публічної інформації, глобалізація, оцифрування даних, що поступово проникають в українську економіку, мають позитивний соціальний характер. Однак стануть викликом для локального підприємництва. Зазначене змусить виробників переглянути власні конкурентні переваги, змістить векторне спрямування розвитку в бік співпраці зі споживачем. Сучасний технологічний

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

розвиток дозволяє великим підприємствам виробляти значну кількість якісної продукції, зберігати, швидко доставляти її навіть у віддалені населені пункти. Водночас маркетинг та брендинг допомагають зробити таку продукцію бажаною, забезпечують її конкурентність та збут.

Окремо потрібно акцентувати увагу на ще одній глобальній тенденції, яка характеризуватиметься значним впливом на розвиток ринків найближчим часом. Дослідження Factum group демонструють, що станом на 2019 р. розподіл користувачів за типом доступу глобально змінився. Домашні комп'ютери і навіть ноутбуки становлять 36 та 40 % відповідно, натомість мобільний смартфон став найпопулярнішим засобом доступу з результатом у 66 %. Це знову ж доводить, що сучасні тенденції розвитку цифрового сегмента значно впливають на потреби людей, сприяють інформаційній глобалізації, ширшим можливостям навчання, обміну досвідом, співпраці, що, в свою чергу, повинно враховуватися виробниками та дистриб'юторами.

Доречно зауважити, що сучасні українці, особливо мешканці мегаполісів та великих обласних центрів, щоденно використовують набір товарів, співвідносний із тим, що використовується жителями розвинених країн. Часто йдеться навіть про товари тих самих виробників, а отже, глобальних брендів. Водночас потрібно визнати, що регіони, де переважає сільська місцевість і менші населені пункти, більш економічно відсталі. Однак це не свідчить про їхню інформаційну ізоляцію. Населення таких регіонів постійно мігрує в пошуку роботи, здобуття освіти, забезпечення вищого соціального рівня, в результаті чого значна кількість активного населення покидає цю місцевість. На нашу думку, саме глобалізація, доступ до електронної торгівлі та інформації можуть бути рушійною силою для подолання негативних наслідків економічної відсталості.

Необхідність формування дієвої системи управління розвитком ритейл-брендингу у сфері аграрного господарювання, передусім в умовах цифрових трансформацій зумовлюється історичними особливостями галузі, оскільки Україна з давніх-давен була відомим потужним виробником аграрної продукції, а сільське господарство відіграло провідну роль у структурі національної економіки. Крім виготовлення продукції для забезпечення внутрішнього продовольчого ринку, вітчизняні аграрії активно займалися збутом надлишкової продукції, таким чином брали участь у міжнародній торгівлі. Аграрні землі займають близько 70 % загального державного фонду, а в різних областях в аграрному бізнесі працює від 7-8 % (у тимчасово окупованій території Донецької області та Дніпропетровщині) до 30 % (у Херсонській, Кіровоградській, Черкаській, Тернопільській, Закарпатській областях) населення. За даними державного реєстру статистики, країна експортує продукцію до 190 країн світу, в у 2018 р. саме агросектор вплив до економіки країни 38 % валютної виручки.

Незважаючи на таку стратегічну важливість розвитку галузі, аграрний ринок України перебуває у своєрідній рецесії. Українські вчені наголошують, що світові трансформаційні зміни загострили проблеми організаційно-економічних та фінансово-кредитних механізмів управління, що застосовуються такими компаніями. Тому критичною є потреба забезпечення ефективнішого економіко-соціального розвитку, базуючись на перспективних напрямках діяльності, здійснення заходів посилення конкурентних позицій на ринку.

Тенденції розвитку аграрного сектору, зазначені вище, притаманні й Закарпаттю. З ресурсного погляду, цей регіон має унікальну екологічну систему, придатну для ведення багатьох видів господарювання. Крім того, етнічно та соціально цей регіон унікальний - в області проживають громади близько ста національностей. Однак в силу історичних, географічних та економічних факторів довгий час область була регіоном з низьким

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

розвитком продуктивних сил та індустріального розвитку. Від часу проголошення Україною незалежності, регіонально економіка краю неодноразово радикально реформувалася, однак помилки в управлінських рішеннях, що супроводжували такі реформи зумовили перетворення регіону в депресивну територіальну систему [11]. Однак варто зазначити, що незважаючи на складне становище, за рахунок залучення інвестицій, пошук ефективного використання ресурсного потенціалу, конкурентність малого та середнього бізнесу негативні процеси було частково стабілізовано, проте упродовж останніх 10 років, на жаль, значних зрушень не відбулося.

Зважаючи на викладене вище, а також критичну проблему розвитку аграрної сфери регіону, стимулювання темпів формування його конкурентних переваг, вважаємо за доцільне створення дієвого управлінського середовища у напрямі поглиблення процесів впровадження цифрових технологій. Вважаємо застосування брендингу, зокрема ритейл-брендингу сприятиме зменшенню рівня негативних наслідків вищезгаданих процесів.

Доцільність застосування брендингу обґрунтовуємо перш за все тим, що аграрна регіональна політика в основному спрямована на продовольче забезпечення населення регіону. До прикладу, вирощування винограду, який в силу природних умов є одною з центральних культур сільського господарства сприяє виноробству. Вина Закарпаття, що внесені до каталогів кращих вин України та відзначені нагородами міжнародних виставок, не завжди можуть створити реальну конкуренцію іншим українським виробникам чи імпортованим товарам, що стоять в товарному ряду поруч. Якісна та цінова політика регіонального продукту, часто навіть привабливіша, ніж у аналогічних товарів, однак сучасна ринкова боротьба – це конкуренція брендів, яких у регіоні, на жаль, небагато.

Позитивним для брендингу аграрної сфери в Закарпатті є те, що глобальний вплив на виробництво та реалізацію продукції в регіоні має середнє та мале підприємництво. Динаміка постійного збільшення кількості суб'єктів господарювання дає підстави стверджувати, що галузева та територіальна структура аграрної сфери не залишатиметься статичною. Статистичні дані засвідчують, що з 2010 до 2017 р. валова продукція сільського господарства області збільшилася на 183,1 млн грн, при цьому в 2017 р. частка сільськогосподарських підприємств становила 332,5, а господарств населення – 3688,9 млн грн [10]. Навіть зважаючи на складність виживання такого бізнесу на ринках та потребу конкурувати за збут із промисловими гігантами, малий бізнес мотивованіший, а головне гнучкіший до змін, а отже має більше шансів на успіх.

Основним пріоритетом, і вагомим завданням управлінського процесу забезпечення ефективного господарювання у сфері аграрного розвитку, як вважають окремі науковці, повинна стати реалізація внутрішньої ефективності організації [3]: оптимізування землекористування, раціональне та ефективне використання виробничого потенціалу, інтенсивне залучення новітніх агротехнологій, оптимально обґрунтована на виробництві основних видів продукції диверсифікація виробництва, поглиблення процесів інтеграції, кооперування.

Висновки і пропозиції. Таким чином, дослідження підтвердило потребу окреслення управлінських підходів до створення ефективної системи організації конкурентоспроможного бізнес-середовища з метою ефективного функціонування економіки країни та її регіонів. Доповнюючим елементом формування результативного управлінського процесу повинно бути спрямування зусиль і поєднання інтересів державних органів влади, органів самоврядування, суб'єктів господарювання та бізнес-структур у посиленні цифровізації та впровадженні цифрових комунікаційних технологій у багатогранних сферах і видах економічної діяльності в межах

територіальної економічної системи. Особливу увагу потрібно звернути на ритейл-брендинг, який в умовах цифрової трансформації є необхідною складовою маркетингової діяльності в жорстких умовах конкурентної боротьби між виробниками продукції за увагу споживача. Подальші наукові розвідки стосуватимуться дослідження особливостей використання ритейл-технологій у сфері аграрного господарювання в умовах посилення процесу цифровізації економіки країни та її регіонів.

Список використаних джерел

1. Бойко М. Г. Організаційно-економічний механізм формування національного бренду. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2010. Вип. 21. С. 304-311.
2. Велешчук С. С. Територіальний брендинг як інструмент соціально-економічного розвитку регіону. *Сталий розвиток економіки*. 2015. № 13. С. 146-152.
3. Волощук К. Б., Волощук В. Р., Кацан А. М. Інвестиційна привабливість та можливості розвитку агропромислових підприємств. *Інноваційна економіка*. 2020. Вип. 1-2. С. 145-150.
4. Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке: пер. с англ. Москва : Вильямс, 2003. 313 с.
5. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Комарницький І. М. Торгівля, маркетинг, реклама: термінологічний словник. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. 312 с.
6. Кнорринг В. И. Искусство управления : учебник. Москва : Изд-во БЕК, 1997. 264 с.
7. Котлер Ф. Маркетинг XXI века: пер. з англ. Санкт-Петербург : Нева, 2005. 238 с.
8. Проникнення інтернету в Україні. Дослідження ініційоване ІнНАУ, проведено дослідницьким холдингом Factum Group Ukraine. 2019. URL: https://inau.ua/sites/default/files/file/1910/dani_ustanovchih_doslidzhen_iii_kvartal_2019_roku.pdf.
9. Робул Ю. В. Предмет та завдання макромаркетингу пов'язані з розвитком цифрових систем. *Економічні інновації*. 2020. Вип. 2 (75). С. 93-100.
10. Сільське господарство Закарпаття за 2010-2017 роки : статистичний збірник / за ред. Г. Д. Гриник. Ужгород, 2018. URL: <http://uz.ukrstat.gov.ua/catalog/2018/zbirnik04.pdf>.
11. Стимулювання регіонального розвитку Закарпатської області : монографія / за ред. Л. Т. Шевчук. Львів, 2008. 241 с. (Сер. «Проблеми регіонального розвитку»). URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20080302.pdf>.
12. Темпорал П. Эффективный бренд-менеджмент: пер. з англ. Санкт-Петербург : Нева, 2016. 288 с.
13. Anholt S. Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions. *Palgrave Macmillan*. 2007.
14. Kannan P., Li H. Digital marketing: A framework, review and research agenda. *International Journal of Research in Marketing*. 2017. Vol. 1. Pp. 22-45.
15. Kotler P., Kartajaya H., Setiawan I. Marketing 4.0: moving from traditional to digital. *Hoboken, New Jersey: Wiley*, 2017.
16. Key T. Domains of digital marketing channels in the sharing economy. *Journal of Marketing Channels*. 2017. Vol. 12. Pp. 27-38.
17. Swaminathan V., Sorescu A., Steenkamp J., O'Guinn T., Schmitt B. Branding in a hyperconnected world: Refocusing theories and rethinking boundaries. *Journal of Marketing*. 2020. Vol. 84(2). Pp. 24-46.
18. Wellman B. Physical Place and Cyber Place: The Rise of Networked Individualism. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2001. Vol. 25(2). Pp. 227-252. DOI: 10.1111/1468-2427.00309.

References

1. Boiko, M. (2010). Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm formuvannia natsionalnoho brendu [Organizational and economic mechanism of national brand formation. Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky]. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky – Scientific journal Theoretical and applied issues of economics*, 21, pp. 304-311.
2. Veleshchuk, S. (2015). Terytorialnyi brendynh yak instrument sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu [Territorial branding as a tool for socio-economic development of the region]. *Stalyi rozvytok ekonomiky – Sustainable development of economy*, (13), pp. 146-152.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

3. Voloshchuk, K., Voloshchuk, V., Katsan, A. (2020). Investytsiina pryvablyvist ta mozhyvosti rozvytku ahropromyslovykh pidpriemstv [Investment attractiveness and opportunities for development of agro-industrial enterprises]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative economy*, 1-2, pp. 145-150.
4. Druker, P. (2003). *Zadachi menedzhmenta v XXI veke [Management Challenges in the 21st Century]*. Williams.
5. Zahorodnii, A., Vozniuk, H., Komarnytskyi, I. (2011). *Torhivlia, marketynh, reklama: terminolohichni slovnyk [Trade, marketing, advertising: a glossary]*. Lviv Polytechnic Publishing House.
6. Knorryn V. (1997). *Iskusstvo upravleniia [The Art of Management]*. BEK Publishing.
7. Kotler, F. *Marketing XXI veka [21st Century Marketing]*. Neva.
8. Pronyknennia internetu v Ukraini [Internet penetration in Ukraine. The study was conducted by the research holding Factum Group Ukraine]. https://inau.ua/sites/default/files/file/1910/dani_ustanovchyh_doslidzen_iii_kvartal_2019_roku.pdf.
9. Robul, V. (2020). Scope of macro marketing related to the development of digital marketing systems. *Ekonomichni innovatsii – Economic innovations*, 2(75), pp. 93-100.
10. Hrynyk, H. (Ed.) (2018). *Sil'ske hospodarstvo Zakarpattia za 2010-2017 r. : statystychnyi zbirnyk [Agriculture of Transcarpathia for 2010-2017: Statistical collection]*. <http://uz.ukrstat.gov.ua/catalog/2018/zbirnyk04.pdf>.
11. Shevchuk, L. T. (2008). *Stymuliuvannia rehionalnoho rozvytku Zakarpatskoi oblasti [Stimulation of regional development of the Transcarpathian region]*. <http://ird.gov.ua/irdp/p20080302.pdf>
12. Temporal, P. (2016). *Effektivnyi brend-menedzhment [Effective brand management]*. Neva.
13. Anholt, S. (2007). Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions. *Palgrave Macmillan*.
14. Kannan, P., Li, H. (2017). Digital marketing: A framework, review and research agenda. *International Journal of Research in Marketing*, 1, pp. 22-45.
15. Kotler, P., Kartajaya, H., Setiawan, I. (2017). *Marketing 4.0: moving from traditional to digital*. Hoboken, New Jersey: Wiley.
16. Key, T. (2017). Domains of digital marketing channels in the sharing economy. *Journal of Marketing Channels*, 12, pp. 27-38.
17. Swaminathan, V., Sorescu, A., Steenkamp, J., O'Guinn, T., Schmitt, B. (2020). Branding in a hyperconnected world: Refocusing theories and rethinking boundaries. *Journal of Marketing*, 84(2), pp. 24-46.
18. Wellman, B. (2001). Physical Place and Cyber Place: The Rise of Networked Individualism. *International Journal of Urban and Regional Research*, 25(2), pp. 227-252. doi:10.1111/1468-2427.00309.

Газуда Михайло Васильович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки і підприємництва, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88000, Україна).

Газуда Михаил Васильевич – доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономики и предпринимательства, ДВНЗ «Ужгородский национальный университет» (ул. Университетская, 14, г. Ужгород, 88000, Украина).

Hazuda Mykhailo – Doctor of Economics, Professor, Uzhhorod National University (14 University Str., 88000 Uzhhorod, Ukraine).

E-mail: misha.gazuda@uzhnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3947-5997>

Стеців Мирослава Романівна – аспірантка, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88000, Україна).

Стеців Мирослава Романовна – аспірантка, ДВНЗ «Ужгородский национальный университет» (ул. Университетская, 14, г. Ужгород, 88000, Украина).

Stetsiv Myroslava – PhD student, Uzhhorod National University (14 University Str., 88000 Uzhhorod, Ukraine).

E-mail: stetsivmira@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7022-7110>

УДК 005.95/96:338.47

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-34-42

*Олена Парубець, Ірина Кичко***НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ HR-МЕНЕДЖМЕНТУ
У ТРАНСПОРТНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ***Елена Парубець, Ирина Кичко***НАПРАВЛЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ HR-МЕНЕДЖМЕНТА
В ТРАНСПОРТНОМ СЕКТОРЕ УКРАИНЫ***Olena Parubets, Iryna Kychko***WAYS OF USING HR-MANAGEMENT TECHNOLOGIES
IN THE TRANSPORT SECTOR OF UKRAINE**

У статті здійснено аналіз темпів зміни кількості суб'єктів господарювання окремих видів транспорту та чисельності зайнятих на них працівників. Виявлено сучасні проблеми в управлінні персоналом у розрізі окремих видів транспорту України. Для усунення наявних проблем запропоновано доповнювати традиційні методи набору персоналу сучасними, а саме хедхантингом, рекрутингом, скринінгом, а у випадку звільнення робітників технологією аутплейсмент. Обґрунтовано доцільність використання технологій HR-менеджменту для удосконалення управління персоналом підприємств різних видів транспорту з метою їх швидкого адаптування до нових викликів, пов'язаних зі зміною зовнішнього і внутрішнього середовища.

Ключові слова: інновації; технології HR-менеджменту; управління персоналом; хедхантинг; рекрутинг; скринінг; аутплейсмент; транспортна система України.

Табл.: 2. Бібл.: 18.

В статье осуществлен анализ темпов изменения количества субъектов хозяйствования в разрезе отдельных видов транспорта и численности занятых на них работников. Выявлены современные проблемы в управлении персоналом в разрезе отдельных видов транспорта Украины. Для устранения существующих проблем предложено дополнять традиционные методы набора персонала современными, а именно хедхантингом, рекрутингом, скринингом, а в случае увольнения рабочих технологией аутплейсмент. Обоснована целесообразность использования технологий HR-менеджмента для совершенствования управления персоналом предприятий различных видов транспорта с целью их быстрой адаптации к новым вызовам, связанным с изменением внешней и внутренней среды.

Ключевые слова: инновации; технологии HR-менеджмента; управления персоналом; хедхантинг; рекрутинг; скрининг; аутплейсмент; транспортная система Украины.

Табл.: 2. Библ.: 18.

The article analyzes the rate of change in the number of business entities in terms of certain types of transport and the number of employees engaged in this sector. It has been revealed current problems in personnel management in the context of certain types of transport of Ukraine. To eliminate the existing problems, it has been proposed to supplement the traditional methods of recruitment with modern ones, namely headhunting, recruitment, screening, as well as with the technology of outplacement in case of dismissal of workers. It has been substantiated the expediency of using HR-management technologies in order to improve personnel management of enterprises of different types of transport for their quick adaptation to new challenges associated with changing external and internal environment.

Keywords: innovations; HR-management technologies; personnel management; headhunting; recruiting; screening; outplacement; transport system of Ukraine.

Table: 2. References: 18.

JEL Classification: J24; J28; J48; J88; L91; M51

Постановка проблеми. Розвиток конкурентоспроможного, ефективно функціонуючого транспортного сектору є одним зі стратегічних орієнтирів національної економіки. На фоні існування низки системних проблем у функціонуванні транспортного сектору в умовах пандемії добавилися ще і проблеми, пов'язані зі збереженням контингенту персоналу під впливом трансформації ринку праці. Призупинення діяльності транспорту в умовах карантинних обмежень призвело до скорочення чисельності працюючих, переходу кваліфікованих спеціалістів в інші компанії, зокрема зарубіжні, або зовсім до зміни професії. Загальновідомим є той факт, що головним ресурсом будь-якого підприємства є трудові ресурси. Не винятком є і підприємства транспорту, які в умовах значного скорочення обсягу перевезень, особливо пасажирських, повинні розробляти стратегії виходу з коронакризи й обґрунтовувати напрями поступового відновлення докризових показників діяльності.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Суттєво покращити відбір та забезпечити збереження висококваліфікованого персоналу, впровадити нові підходи до стимулювання і розвитку навичок працівників, що відповідають рівню інформатизації процесу перевезень, підприємства транспорту можуть завдяки розширенню сфери застосування технологій HR-менеджменту. Дослідження необхідності вдосконалення управління персоналом, задіяним на різних видах транспорту на основі розвитку технологій HR-менеджменту та обґрунтування напрямів їх практичного застосування зумовили актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інноваційні методи управління персоналом підприємств різних видів транспорту України стали предметом дослідження багатьох вітчизняних учених.

Н. Чернова, Д. Сурмило акцентують увагу на стратегічному плануванні кадрового потенціалу транспортної галузі, зазначаючи, що в умовах кризи одним із пріоритетних заходів є ефективне корпоративне управління, в основі якого, на нашу думку, повинно бути вимірювання продуктивності праці з урахуванням специфічних особливостей різних видів транспорту з використанням комплексного методу вирівнювання такого показника [14].

В. Смачило [12], досліджуючи архітектоніку трансформацій кадрового потенціалу підприємств транспорту, вважає, що відсутність статистичних даних стосовно аналізу працюючих на транспорті за окремими віковими групами призводить до нераціональної системи управління персоналом. У такій системі не враховується різниця цінностей поколінь, що, на думку авторки, потребує застосування такого критерію класифікації методів управління кадровим потенціалом, який би врахував специфіку поколінь X, Y, Z.

Досліджуючи проблеми кадрового потенціалу Укрзалізниці, І. Назаренко наголошує на необхідності розроблення організаційно-економічного механізму управління кадровим потенціалом, називаючи однією з причин незадовільного стану Укрзалізниці саме низький рівень управління людськими ресурсами. Авторкою серед основних проблем управління персоналом галузі виділені низька заробітна плата, що спричиняє відтік кваліфікованих працівників, та необхідність приведення кількості працівників до середньоєвропейських показників шляхом скорочення [8].

Автори роботи [6] зазначають, що для залізничного транспорту, враховуючи його специфічні галузеві особливості діяльності, більш доцільним у процесі оцінювання і підготовки персоналу є застосування компетентнісного підходу. Зазначений підхід інтегрує два поняття «компетенція» – навички, знання, інтелектуальна складова та «компетентність» як готовність і здатність виконувати різноманітні завдання. Також В. Компанієць, В. Польова вказують на те, що на підприємствах залізничного транспорту компетентнісної оцінки персоналу немає. При цьому широко використовується метод масового усереднення замість більш передового методу, а саме управління персоналом з урахуванням особистості працівника.

Досліджуючи організаційно-економічні аспекти підготовки моряків Г. Коба та Т. Шелест зазначають, що така система підготовки і дипломування моряків є однією з найважливіших складових забезпечення безпеки судноплавства. Остання повинна оцінюватися на основі кількості задокументованих випадків некомпетентності або неправильних дій членів екіпажу судна. Якісна підготовка моряків потребує оновлення матеріально-технічної бази навчальних закладів, судноплавних компаній, тісної взаємодії стейкхолдерів та збільшення фінансування за рахунок розвитку державно-приватного партнерства [5].

О. Криворучко, Т. Водолажська пропонують використовувати загальну й інструментальну стратегії управління персоналом автотранспортних підприємств. При їх розробці необхідно побудувати морфологічну матрицю і провести комбінування стратегій за видами бізнес-стратегій, кадрової політики та персоналу автотранспортних підприємств [7].

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених удосконаленню системи управління персоналом підприємств транспорту, питання стосовно впровадження і розвитку інноваційних технологій HR-менеджменту потребують проведення подальших досліджень сфери їх застосування та обґрунтування економічної доцільності використання.

Мета статті полягає в дослідженні напрямів використання сучасних технологій HR-менеджменту в діяльності суб'єктів господарювання транспортного сектору України для удосконалення системи управління персоналом та зменшення впливу людського фактору на стан безпеки вантажних і пасажирських перевезень.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж зупинитися на дослідженні проблем і перспектив розвитку системи управління персоналом підприємств транспорту, проведемо аналіз кількісного складу суб'єктів господарювання на транспорті та чисельності працюючих на них робітників. Статистичні дані кількості підприємств транспорту за 2017-2019 рр. зведемо в табл. 1.

Таблиця 1

Кількість суб'єктів господарювання за видами транспорту

Рік	Кількість суб'єктів господарювання, одиниць	З них фізичні особи-підприємці, осіб	У відсотках до загального показника суб'єктів господарювання на транспорті, %
Наземний і трубопровідний транспорт			
2017	75732	68209	90,1
2018	70313	62288	88,6
2019	74647	65773	88,1
Водний транспорт			
2017	248	128	51,6
2018	235	116	49,4
2019	255	126	49,4
Авіаційний транспорт			
2017	121	18	14,9
2018	115	15	13,0
2019	122	19	15,6

Джерело: складено авторами на основі [1].

Як видно з даних, наведених у табл. 1, до пандемії, тобто у 2019 р., кількість підприємств транспорту за всіма його видам мала тенденцію до зростання в порівнянні з попередніми роками періоду, що аналізується.

Кількісний склад працівників транспортної галузі за останні три роки наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Кількість зайнятих працівників у транспортному секторі України

Рік	Кількість зайнятих працівників, осіб	З них у фізичних осіб-підприємців, осіб	У відсотках до загального показника суб'єктів господарювання на транспорті, %
Наземний і трубопровідний транспорт			
2017	518123	49099	9,5
2018	514633	58969	11,5
2019	517695	61152	11,8
Водний транспорт			
2017	3921	19	0,5
2018	3813	28	0,7
2019	4078	27	0,7
Авіаційний транспорт			
2017	18490	-	-
2018	18032	-	-
2019	-	-	-

Джерело: складено авторами на основі [1].

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

У 2019 р., як видно з даних табл. 2, спостерігалось збільшення чисельності працівників у порівнянні з 2018 р. майже на всіх видах транспорту, крім авіаційного, статистичні дані по якому за останній звітний рік відсутні. Суттєвий вплив на показники діяльності транспорту здійснила пандемія спричинена COVID-2019. Враховуючи зазначене в розрізі окремих видів транспорту можна виділити такі проблеми в управлінні персоналом:

– автомобільний транспорт – наявність нелегальних приватних перевізників, неофіційне працевлаштування водіїв, особливо на вантажному транспорті;

– залізничний транспорт – неналежні умови праці, низький рівень заробітної плати залізничників, виконання поряд із посадовими обов'язками низки неформальних обов'язків і доручень ;

– водний транспорт – сезонний характер роботи працівників; ненадійна система захисту прав моряків при роботі на судах під іноземними прапорами, робота без укладеного трудового контракту, порушення роботодавцями умов трудових контрактів моряків;

– авіаційний транспорт – суттєве скорочення персоналу, зокрема, бортпроводників та обслуговуючого персоналу аеропортів, працевлаштування висококваліфікованих працівників на суміжних підприємствах, які співпрацюють з аеропортами тощо [9].

Вирішення вищезазначених проблем в умовах невизначеності й ризику потребує розвитку на транспорті сучасної та ефективної системи управління персоналом, що базується на використанні технологій HR-менеджменту. Такі технології є найбільш орієнтованими на сучасні потреби персоналу підприємств транспорту.

В умовах пандемії відбулося переосмислення методів організації і управління персоналом підприємств транспорту. Розвиток інформаційних і цифрових технологій, запровадження штучного інтелекту в діяльність транспортного сектору спричиняє впровадження цифрових платформ та різноманітних новітніх інформаційних технологій на транспорті. З одного боку, це має безперечні переваги, пов'язані з цифровізацією транспортної галузі (мобільні додатки, електронний квиток тощо), а з іншого – призведе до зростання безробіття серед персоналу транспортних підприємств через причину максимальної автоматизації та комп'ютеризації робочих місць. Уже існують прогнози різних експертів щодо того, що впродовж найближчих десяти років може зникнути, наприклад, професія водія у зв'язку з появою безпілотних автомобілів, тракторів та іншої транспортної техніки, яка може управлятися дистанційно. Зростання меж використання відповідного програмного забезпечення, яке дозволяє розробляти більш раціональні маршрути пересування транспортних засобів, відстежувати переміщення пасажирів і вантажу в дорозі, ефективно планувати логістичні операції, здійснювати бухгалтерські операції тощо призведе до ще більшого скорочення персоналу транспортних підприємств у майбутньому. У такій ситуації необхідно змінювати наявні підходи до управління персоналом, доповнювати традиційні методи набору персоналу сучасними, а саме хедхантингом, рекрутингом, скринінгом, а у випадку звільнення робітників технологією аутплейсмент. Робітники, зайняті в транспортному секторі, повинні швидко адаптуватися до нових вимог, постійно підвищувати рівень своєї кваліфікації, вирішувати нестандартні завдання та протистояти викликам зовнішнього і внутрішнього середовища.

Початковим етапом системи управління персоналом є професійний набір кадрів, який включає в себе методи, що використовуються для забезпечення найкращого складу потенційної кваліфікованої робочої сили, кандидатів з якої вони зможуть за необхідності найняти. Від ефективності методу професійного набору персоналу залежить ефективність діяльності та конкурентоспроможність суб'єктів господарювання на транспорті [4].

Набір персоналу поділяється на дві складові, які мають свої недоліки і переваги:

– внутрішній набір – серед його переваг основними є можливість просування по кар'єрних сходах, порівняно низькі витрати на заповнення вакансій та швидке їх внутрішнє заміщення, підвищення кваліфікації працівників, покращення соціально-психологічного клімату, запобігання плинності кадрів, зростання продуктивності праці, до недоліків можна віднести обмежені можливості вибору кадрів, виникнення суперництва між претендентами на посаду, можливість конфлікту інтересів тощо;

– зовнішній набір – як перевага, має широкі можливості вибору кандидатів; нові вектори розвитку транспортної діяльності; як недолік, більші витрати часу на залучення працівників; високий ступінь ризиків через незнання людини; тривалий період адаптації працівника у сталому колективі; блокування можливостей просування по службі; зростання плинності кадрів; збільшення ймовірності конфліктів.

В умовах пандемії перспективними інноваційними формами зайнятості стають комунікаційні онлайн-технології, які дають можливість розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у режимі поточного часу. У свою чергу, фахівцям з HR менеджменту доводиться знаходити форми та методи управління персоналом поза межами робочого місця, вирішуючи проблему управління віддаленою робочою силою [2].

Це потребує формування у транспортному секторі єдиного інформаційно-комунікаційного поля для просторово-часового узгодження взаємодії персоналу різних видів транспорту в транспортному процесі [10].

Дедалі активніше для підвищення рівня продуктивності та креативності праці використовуються інженерні, інформаційні, комунікаційні та інші об'єкти інфраструктури (коворкінг загального офісного простору (co-working), створення на базі вебтехнологій інноваційних майданчиків для сформування інтерактивного комунікаційного середовища між співробітниками компанії для аналізу, реалізації інноваційних ідей) [3].

В умовах цифрової трансформації економіки в практиці HR-менеджменту особливе місце посідає використання перспективних інноваційних технологій інформаційно-комунікаційного спрямування, зокрема:

– аутсорсинг, тобто використання послуг HR-агентств, call-центрів, компаній (бухгалтерських, юридичних) замість найму персоналу на постійній основі;

– аутстафінг, за якого працівники працевлаштовуються в організації-провайдері;

– хедхантинг пошук, залучення і найм цінних, креативних працівників із високим потенціалом (які здебільшого не мають наміру міняти місце роботи), здатних вивести підприємства транспорту на новий рівень їхнього розвитку. У реаліях України хедхантинг часто трансформується з пошуку відомих професіоналів до підбору співробітників серед найкращих студентів;

– рекрутинг, який проводиться безпосередньо підприємством або рекрутинговим агентством, який дає можливість у разі потреби підібрати висококваліфікованих працівників. Значна частина операцій рекрутингу здійснюється за допомогою наявної автоматизованої бази кандидатів на посаду, а також із відгуків на оголошення, що були розміщені в засобах масової інформації [18]. Рекрутингові компанії сприяють пошуку кандидатів, підбору потенційних претендентів, відбору кандидатів, адаптації нових співробітників тощо [11].

Інноваційними, перспективними технологіями, що доцільно використовувати в управлінні персоналом підприємств транспорту є:

– скринінг, який здійснюється підприємством шляхом надсилання запитів до служб зайнятості, розміщення оголошень у мережі Інтернет та в засобах масової інформації і дає можливість проводити відбір персоналу за певними формальними ознаками: вік, стать, рівень освіти, наявність досвіду роботи;

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

– прескрептивна HR-аналітика, у межах якої здійснюється збір, обробка даних та оцінювання претендентів на вакантні посади, формування рейтингів працівників, прогноз плінності, формування кар'єрограм тощо.

Трансформація професійних вимог та структури компетенцій змінює і систему освіти, стимулює навчання протягом усього життя. Поряд зі звичними формами навчання (інструктаж, онлайн-курси, тренінги, наставництво, тематичні семінари) впроваджуються такі прогресивні методи розвитку й підготовки персоналу, як коучинг, бенчмаркінг, тимбілдинг, E-learning, гейміфікація та ситуаційний аналіз. Ці технології об'єднують роботу, навчання, кар'єру та формування кадрового резерву.

Навчання персоналу можна втілювати за допомогою віртуальної реальності, адже використання комунікаційно-інформаційних технологій сприятиме створенню віртуального освітнього середовища, у якому можна використовувати сукупність різних засобів, методів, віртуальних образів із метою взаємодії з ними. Сам процес навчання нині в контексті здобуття знань, навичок, вмінь має бути безперервним та довічним, оскільки сьогодні освіта означає не лише знання, які були отримані у навчальному закладі, а також здатність знаходити шляхи вирішення непередбачуваних проблем, вміння діяти в реальних ситуаціях, ефективно використовувати свій потенціал. Перспективним на транспорті є більш інтенсивне використання таких методів навчання, як «case study» або ж кейс-метод (метод аналізу ситуацій), «Action Learning» навчання дією, «storytelling» (розповідь історій).

Метод «case study» або кейс-метод передбачає використання конкретних випадків, які можна назвати кейсами для групового аналізу, обговорення та створення рішень, являють собою суть даного методу. Кейс-метод не тільки відображає практичну проблему, а й одночасно робить актуальною ту сукупність знань, яку треба засвоїти при вирішенні саме цієї конкретної проблеми. За допомогою методу можна комплексно застосувати навчальну, аналітичну та практичну діяльність. Цілі методу безпосередньо залежать від конкретної ситуації. Кейс-метод спрямований на використання теоретичного матеріалу для аналізу конкретної проблеми, формування навичок, необхідних для оцінки ситуації, організації вмінь створення запитів та запитань, розробки запасного плану, формування навичок для конструктивної критики. Застосування методу «case study» передбачає: розбір ситуації за певним сценарієм дій, який обов'язково має включати самостійну роботу; використання методу мозкового штурму всіма членами команди, яка застосовує метод; запропоноване рішення має представлятися у формі публічного виступу, з можливістю внесення правок. Застосування кейс-методу стимулює індивідуальну активність працівників, формує позитивну мотивацію, змушуючи персонал працювати на результат, зменшує кількість пасивних працівників, формує певні особистісні якості, дає можливість самовдосконалюватись, по-іншому мислити та діяти [13].

«Action Learning» – навчання дією, для застосування якого необхідні люди – лідери, які захищають і просувають свій проєкт. Виникає робоча група, яка працює над окремими задачами, тим самим доводить проєкт до його логічного завершення – впровадження.

Навчання дією сприяє: реальному розвитку лідерського потенціалу учасника (кожен має просувати свій проєкт, починати взаємодію з іншими підрозділами, керівниками, спеціалістами), він поступово нарощує свій вплив і дійсно формує із себе сучасного лідера; реалізованому проєкту – якщо при використанні інших методів є ймовірність нереалізації, то «action learning» гарантує результат; створення певної культури організації, працівники якої займаються самоосвітою. У процесі використання методології організація змінюється, тим самим створюючи культуру, у якій працівники можуть підтримувати один одного, навчати і тим самим просувати організацію вперед.

Метод навчання дією найбільш ефективно буде працювати на транспортних підприємствах, у яких багато різноманітних функцій, наприклад виробничі підприємства (мають власне виробництво, логістику, продаж, маркетинг), для них цінність методу полягає саме у тому, що виникає обмін та перехрещення між функціональними підрозділами, адже будь-який проєкт пронизує організацію і дає змогу долучати різних працівників. Абсолютно виправданою буде користь методу для жорстко структурованих організацій: банків, страхових компаній, тобто ієрархічних фірм, яким важко побороти внутрішні обмеження відділів чи функцій [15].

Одним з інноваційних методів управління персоналом також є «storytelling» – розповідь історій. Саме історія слугує носієм та розповсюджувачем корпоративних знань. Це ефективний метод донесення інформації до аудиторії шляхом розповіді історій про реальний досвід вітчизняних і зарубіжних підприємств транспорту виходу із кризових ситуацій. Даний метод поєднує в собі психологічні та управлінські аспекти і дозволяє не лише донести інформацію до аудиторії ефективно, а й змотивувати її на певні дії й отримання максимально можливих результатів [17]. Сьогодні сторітелінг використовують не тільки в транспортно-му бізнесі, а й в інших сферах діяльності: маркетингу, коучингу, освіті.

Найдієвішим інноваційним методом управління персоналом, який має прийти на заміну звичайним тренінгам і використовуватися масово на підприємствах транспорту може стати коучинг. Коучинг це – своєрідний інструмент підвищення особистісної ефективності персоналу та його професійного розвитку. Зазначений метод має два напрями, які схожі між собою, але в той самий час є відмінними один від одного. Перший напрям це взаємодія між керівниками та підлеглими, а другий – самостійна робота з менеджерами вищої ланки. Використання цього методу в управлінні персоналом підприємств транспорту підвищує продуктивність праці робітників на основі розвитку їхніх найкращих якостей і здібностей, розкриваючи внутрішній потенціал працюючих [16].

Висновки та пропозиції. До складу транспортного сектору входять рівноправні, юридично та економічно автономні суб'єкти транспортної діяльності як роботодавці, так і їх працівники, які в теперішніх складних умовах повинні будувати свої відносини на принципах партнерства, взаємної поваги, співробітництва і спрямованості на кінцевий результат. Трансформаційні зміни існуючої моделі ведення господарської діяльності на транспорті та ринку транспортних послуг, висувають нові вимоги до управління персоналом на основі розвитку технологій HR-менеджменту. Застосування останніх дасть змогу в умовах розвитку електронних транспортних послуг та послуг електронної логістики розвинути у працівників підприємств транспорту, необхідні для отримання в сучасних умовах конкурентних переваг на ринку праці надпрофесійних навичок soft skills та спеціальних вузькопрофесійних навичок hard skills.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Іляш О. І., Блохін П. В. Майбутнє HR менеджменту: тенденції, ризики, мотивація. *Ефективна економіка*. 2018. № 10. URL: <http://ojs.dsau.dp.ua/index.php/efektyvna-ekonomika/article/view/1484>.
3. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. ; НАН України. Київ, 2015. 336 с.
4. Кичко І. І., Горбачова О. Ю. Інноваційні методи підбору та оцінки персоналу. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2017. № 2. С. 7–14.
5. Коба В. Г., Шелест Т. М. Економічні аспекти підготовки моряків в Україні. *Водний транспорт*. 2018. Вип. 1. С. 74-78.
6. Компанієць В. В., Польова В. В. Управління трудовою поведінкою працівників підприємства залізничного транспорту (соціокультурні домінанти) : монографія. Харків : Лідер, 2016. 298 с.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

7. Криворучко О. М., Водолажська Т. О. Підхід до формування стратегій управління персоналом АТП. *Економіка транспортного комплексу*. 2013. Вип. 22. С. 97–107.
8. Назаренко І. Л., Труш І. М. Організаційно-економічний механізм управління кадровим потенціалом структурного підрозділу залізничного транспорту. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2019. № 66. С. 94–102.
9. Парубець О. М. Дослідження впливу коронакризи на стан транспортного сектору України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. Національний університет «Чернігівська політехніка». 2020. № 3(23). С. 26–32.
10. Парубець О. М. Розробка методики оцінки рівня інформатизації транспортного сектору України як запорука його конкурентоспроможності. *Технологический аудит и резервы производства*. 2016. № 4/5 (30). С. 42–46. DOI: 10.15587/2312-8372.2016.76624.
11. Рекун Г. П., Маліновська Я. С. Особливості використання технологій підбору персоналу на підприємстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 1. С. 114–118.
12. Смачило В. В. Архітектура трансформацій кадрового потенціалу підприємств транспорту. *Економіка та держава*. 2019. № 7. С. 39–45.
13. Сурмін Ю. П. Кейс-стаді: архітектура і можливості. Київ : Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2012. 336 с.
14. Чернова Н. С., Сурмило Д. С. Стратегічне планування потреби в персоналі транспортної галузі. *Економічні інновації*. 2017. № 65. С. 179–186.
15. Что такое Action Learning («Обучение действием»)? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=UfVe-68Ycmc>.
16. Шеховцова І. А., Годована А. С. Роль коучингу в політиці ефективного управління персоналом. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. 2016. № 17. С. 159–164.
17. Andrews, Dee; Hull, Donahue Storytelling As an Instructional Method: Descriptions and Research Question. *Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning*. 2009. Pp. 6–23.
18. HR-тренды 2018: десять инноваций, которые в корне изменят отношения на рынке труда. URL: <https://hh.ru/article/505209>.

References

1. State Statistics Service of Ukraine. (n.d.). <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Iliash, O. I., Blokhin, P. V. (2018). Maibutnie HR menedzhmentu: tendentsii, ryzyky, motyvatsiia. [The future of HR management: trends, risks, motivation]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 10. <http://ojs.dsau.dp.ua/index.php/efektivna-ekonomika/article/view/1484>.
3. Innovatsiina Ukraina 2020: natsionalna dopovid [Innovative Ukraine 2020: national report]. (2015). Kyiv.
4. Kichko, I. I., Gorbacheva, O. Yu. (2017). Innovatsiini metody pidboru ta otsinky personalu [Innovative Methods of Selection and Evaluation of the Personnel]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (2), pp. 7–14.
5. Koba, V. H., Shelest, T. M. (2018). Ekonomichni aspekty pidhotovky moriakiv v Ukraini. [Economic aspects of sailors training in Ukraine]. *Vodnyi transport – Water transport*, (1), pp. 74–78.
6. Kompaniets, V. V., Polova, V. V. (2016). Upravlinnia trudovoiu povedinkoiu pratsivnykiv pidpriemstva zaliznychnoho transportu (sotsiokulturni dominanti) [Management of labor behavior of employees of the railway transport enterprise (sociocultural dominants)]. *Lider*.
7. Kryvoruchko, O. M., Vodolazhska, T. O. (2013). Pidkhid do formuvannia stratehii upravlinnia personalom ATP. [Approach to the formation of ATP personnel management strategies.]. *Економіка транспортного комплексу – Economics of the transport complex*, (22), pp. 97–107.
8. Nazarenko, I. L., Trush, I. M. (2019). Orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizm upravlinnia kadrovym potentsialom strukturnoho pidrozdiluzhaliznychnoho transportu [Organizational and economic mechanism of personnel potential management of the structural subdivision of railway transport]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Bulletin of Transport Economics and Industry*, (66), pp. 94–102.
9. Parubets, O. M. (2020). Doslidzhennia vplyvu koronakryzy na stan transportnoho sektoru Ukrainy. [Study of the Influence of the Corona Crisis on the Condition of the Transport Sector of Ukraine]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (3(23)), pp. 26–32.

10. Parubets, O. M. (2016). Rozrobka metodyky otsinky rivnia informatyzatsii transportnoho sektoru Ukrainy yak zaporuka yoho konkurentospromozhnosti [Assessment method development of informatization level for transport sector in Ukraine as a guarantee of its competitiveness]. *Tekhnologicheskii audit i rezervy proizvodstva – Technology Audit and Production Reserves*, 4(5(30)), pp. 42-46. DOI: 10.15587/2312-8372.2016.76624.

11. Rekun, H. P., Malinovska, Ya. S. (2015). Osoblyvosti vykorystannia tekhnolohii pidboru personalu na pidpriemstvi [Features of use of technologies of selection of the personnel at the enterprise]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the International Humanities University*, (1), pp. 114–118.

12. Smachylo, V. V. (2019). Arkhitektonika transformatsii kadrovoho potentsialu pidpriemstv transportu. [Architectonics of transformations of personnel potential of transport enterprises]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, (7), pp. 39–45.

13. Surmin, Ju. P. (2012). Keis-stadi: arkhitektura i mozhlyvosti [Case studies: architecture and possibilities]. *Navchalno-metodychny tsestr Konsortium is udoskonalennja menedzhment-osvity v Ukraini*.

14. Chernova, N. S., Surmylo, D. S. (2017). Stratehichne planuvannia potreby v personali transportnoi haluzi [Strategic Personnel Requirements Planning in the Transport Industry]. *Ekonomichni innovatsii – Economic innovations*, (65), pp. 179–186.

15. Chto takoe Action Learning («Obuchenye deistviem»)? [What is it Action Learning]. <https://www.youtube.com/watch?v=UfVe-68YCmc>.

16. Shekhovtsova, I. A., Hodovana, A. S. (2016). Rol kouchynhu v politytsi efektyvnoho upravlinnia personalom [The role of coaching in the policy of effective personnel management]. *Suchasni problemy ekonomiky i pidpriemnytstva – Modern problems of economy and entrepreneurship*, (17), pp. 159–164.

17. Andrews, Dee; Hull, Donahue (2009). Storytelling as an Instructional Method: Descriptions and Research Question. *Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning*, pp. 6-23.

18. HR-trendy 2018: desiat ynnovatsyi, kotorye v korne yzmeniat otnosheniya na rynke truda. [HR trends 2018: ten innovations that will radically change attitudes in the labor market]. <https://hh.ru/article/505209>.

Парубець Олена Миколаївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Парубець Елена Николаевна – доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры финансов, банковского дела и страхования, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Parubets Olena – Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Department of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: olena.parubets@gmail.com

Orcid: orcid.org/0000-0001-5357-7581

Researcher ID: H-5503-2015

Кичко Ирина Іванівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри управління персоналом та економіки праці, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Кичко Ирина Ивановна – доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры управления персоналом и экономики труда, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Kychko Iryna – Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Department of Personnel Management and Labour Economy, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: ira41215@ukr.net

УДК 620.92:339.94

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-43-50

*Олена Акименко, Ирина Костюченко***ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ
ЯК КРОК ДО МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА***Елена Акименко, Ирина Костюченко***ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ИСТОЧНИКОВ
ЭНЕРГИИ КАК ШАГ К МЕЖДУНАРОДНОМУ СОТРУДНИЧЕСТВУ***Olena Akymenko, Iryna Kostiuchenko***PROSPECTS OF THE INTRODUCTION OF ALTERNATIVE ENERGY
SOURCES AS A STEP TO THE INTERNATION COOPERATION**

У статті проаналізовано актуальні питання розвитку галузі альтернативної енергетики України та можливі подальші перспективи цієї галузі, адже в умовах євроінтеграційних процесів питанням енергетичної незалежності країни приділяється значна увага з урахуванням екологічної чистоти та невичерпності відновлюваних джерел енергії. Доведено, що розвиток відновлюваної енергетики буде важливим кроком спроможним покращити торговий баланс, створити нові робочі місця, вирішити соціальні питання, скоротити залежність від імпорту природного газу, забезпечити енергонезалежність країни та підвищити конкурентоспроможність продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Доведено, що залежність від видобутку корисних копалин та застаріла інфраструктура стали запорою використання відновлюваних джерел енергії, адже котельні, дизельні двигуни та вугільні електростанції викидають у повітря дрібні частинки, які осідають в легенях та можуть спричинити серйозні захворювання. Зазначено, що державі для зміцнення енергетичної безпеки країни важливо зробити вибір між продовженням фінансування імпортованих енергоносіїв чи розвитком використання власних відновлюваних джерел енергії, що дасть змогу знизити собівартість «зеленої» електроенергії порівняно з тепловими і навіть атомними станціями.

Ключові слова: альтернативна енергетика; нетрадиційна енергетика; відновлювані джерела енергії; інвестиції; «зелений тариф»; промисловість; міжнародне співробітництво.

Рис.: 1. Табл.: 1. Бібл.: 15.

В статье проанализированы актуальные вопросы развития отрасли альтернативной энергетики Украины и возможные дальнейшие перспективы данной отрасли, ведь в условиях интеграционных процессов вопросам энергетической независимости страны уделяется значительное внимание с учетом экологической чистоты и неисчерпаемости возобновляемых источников энергии. Доказано, что развитие возобновляемой энергетики будет важным шагом способным улучшить торговый баланс, создать новые рабочие места, решить социальные вопросы, сократить зависимость от импорта природного газа, обеспечить энергонезависимость страны и повысить конкурентоспособность продукции как на внутреннем, так и на внешнем рынках. Доказано, что зависимость от добычи полезных ископаемых и устарела инфраструктура стали залогом использования возобновляемых источников энергии, ведь котельные, дизельные двигатели и угольные электростанции выбрасывают в воздух мелкие частицы, которые оседают в легких и могут вызвать серьезные заболевания. Отмечено, что государству для укрепления энергетической безопасности страны важно сделать выбор между продолжением финансирования импортируемых энергоносителей или развитием использования собственных возобновляемых источников энергии, что позволит снизить себестоимость «зеленой» электроэнергии по сравнению с тепловыми и даже атомными станциями.

Ключевые слова: альтернативная энергетика; нетрадиционная энергетика; возобновляемые источники энергии; инвестиции; «зеленый тариф»; промышленность; международное сотрудничество.

Рис.: 1. Табл.: 1. Библ.: 15.

Within the article, current issues of the development of the alternative energy sector of Ukraine and further prospects of this industry are analyzed; after all, in the context of the European integration processes, the issue of energy independence of the country is given considerable attention, taking into consideration the environmental cleanliness and inexhaustibility of renewable energy sources. It is proved that the renewable energy development shall be an important step to improve the trade balance, to create new jobs, to solve social problems, to reduce the dependence of natural gas imports, to ensure the country's energy independence and to increase the competitiveness of the products in both domestic and foreign markets. Dependence on mining and outdated infrastructure have been shown to be the key to using renewable energy sources, since boilers, diesel engines and coal-fired power plants emit small particles in to the air that settle in the lungs and cause serious illness. It is noted that in order to strengthen the country's energy security, it is important for the state to choose between continuing financing of imported energy sources or developing the use of its own renewable energy sources, which will reduce the cost of "green" electricity compared to thermal and even nuclear power plants.

Keywords: alternative energy; non-traditional energy; renewable energy sources; investments; «green tariff»; industry; international cooperation.

JEL Classification: L94; F02

Одним із ключових пріоритетів національної економіки України є підвищення енергоефективності, забезпечення країни енергоресурсами, досягнення її енергетичної незалежності з огляду на стрімкий розвиток протягом останніх десятиріч науки, техніки та суспільства, що і спричинило підвищення попиту на енергоресурси.

На сьогодні в Україні спостерігається стрімке зростання цін на енергоносії, зокрема з 1 січня 2021 р. ціна на природний газ для побутових споживачів зростає в середньому на 14 %, що, безумовно, стане причиною обурення населення країни. Адже дійсно підвищення мінімальної заробітної плати до 6000 грн (з 01.01.2021 р.) та стрімке зростання цін після цього спричинить падіння платоспроможності й так доведеного до відчайдушного стану населення, яке не буде мати можливості задовольнити свої мінімальні потреби.

Тому дедалі більше уваги привертається до відновлюваної енергетики, яка в далекому майбутньому може витіснити традиційну. Відновлювана енергетика є важливою енергетичною галуззю, роль якої в усьому світі стрімко зростає. Традиційні джерела вичерпуються, а нетрадиційні (сонячна, вітрова, теплова та гідроенергія) стають актуальними завдяки сучасним технічним досягненням і є широко доступними. Тому аналіз сучасного стану та перспектив подальшого розвитку цієї галузі набуває надзвичайної актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку альтернативних джерел енергії, визначення їх екологічної доцільності та ефективності присвячені наукові доповіді, праці провідних експертів, спільноти науковців, серед яких: Є. Бойко, І. Бондаренко, Г. Варламова, І. Вольчина, Г. Гелетука, С. Дорогунцов, М. Жовнір, С. Кудрі, О. Лапко, А. Шиндловський, В. Шинкаренко, А. Шохов, Н. Чухрай та ін.

Та попри глибину проведених досліджень, залишаються невирішеними питання подальших перспектив розвитку відновлюваної енергетики та переходу від традиційних до нетрадиційних джерел енергії в Україні, оскільки розробка альтернативних способів видобутку енергії стає дедалі більш актуальною і є однією з ключових складових розвитку «Промислової революції 4.0». Розвиток відновлюваних джерел у сукупності зі зниженням енергоспоживання, що пропонують технології Інтернету речей і «розумних» будинків, дозволить істотно зменшити викиди парникових газів і забезпечити чисте довкілля.

Метою статті є дослідження сучасного стану галузі відновлюваної енергетики, виявлення перспектив її подальшого розвитку та інвестиційної привабливості альтернативних джерел енергії в Україні.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. У більшості наукових праць досліджуваної галузі відновлюваної енергетики увагу зосереджено на регіональних та загальних характеристиках відновлюваних джерел енергії та з'ясуванні способів їх використання в боротьбі з ключовою проблемою сьогодення – погіршенням екології, зміною клімату. Однак необхідним є аналіз сучасного стану розвитку відновлюваної енергетики, виявлення перешкод і недоліків на шляху впровадження відновлюваних джерел енергії та обґрунтування інструментів активізації розвитку відновлюваної енергетики країни.

Виклад основного матеріалу. Україна має значний потенціал відновлюваних джерел енергії (далі – ВДЕ), але в загальному енергобалансі держави вони займають мізерну частину. Так, обсяг загального річного технічно досяжного енергетичного потенціалу ВДЕ становить лише 98 млн т умовного палива. Є підстави вважати, що розвиток відновлюваної енергетики буде важливим кроком у напрямку покращення торгового балансу, створення нових робочих місць, вирішення соціальних питань, скорочення залежності від імпорту природного газу, забезпечення енергонезалежності країни й підвищення конкурентоспроможності продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках, поліпшення умов зовнішньоекономічної діяльності.

Головним чином до альтернативної енергетики (ВДЕ) відносять сонячну, вітрову, геотермальну енергію, біогаз, енергію біомаси, гідроенергію та вторинні енергетичні ресурси. Як свідчать дані, переважання ВДЕ в їх невичерпності, екологічній чистоті, що у свою чергу позитивно впливає на поліпшення екологічного стану та не спричиняє зміни енергетичного балансу на планеті [6].

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Важливе місце в нетрадиційній енергетиці посідає переробка біомаси з твердих побутових відходів для отримання біогазу. Біомаса, посідаючи третє місце поряд із природним газом за кількістю отриманої енергії, дозволяє отримати сьому частину світового об'єму палива.

З біомаси отримують учетверо більше енергії, ніж виробляє ядерна енергетика. Домінуючим напрямом енергетичного використання біогазу в ЄС є виробництво електроенергії з подальшим постачанням до електричної мережі. В Україні виробництво біогазу з твердих побутових відходів є одним із найперспективніших напрямів, адже щороку утворюється приблизно 10 млн тонн відходів. З однієї тонни можна видобути 150-250 м³ звалищного газу, що містить 60-80 % чистого біометану. Тобто переробляючи відходи, щороку можна зміщувати близько 1 млрд м³ газу [10].

Вдалося з'ясувати, що вітроенергетика України має значні перспективи подальшого розвитку за рахунок ефективного використання вітрового потенціалу гірських та степових районів, а саме: приазовського та причорноморського районів. Згідно з цим створення та подальша експлуатація вітроелектричних установок дозволить виробити електроенергії, еквівалентній за обсягом 15-20 % електроенергії, виробленої традиційними електростанціями.

У складі об'єднаної енергетичної системи досяжна величина встановленої потужності може бути 12-16 ГВт з річним обсягом виробництва у розмірі 25-30 млрд кВт·год електроенергії. Незважаючи на наявний достатній досвід в Україні проектування та будівництва, експлуатації та обслуговування вітроенергетичних установок і вітрових електростанцій, ефективність їх використання залишається ще незначною (7-10 %) на противагу цьому показнику в ЄС (20-24 %) [5].

В Україні найбільшою ВЕС є Ботієвська потужністю 200 МВт. У 2012 р. компанія ДТЕК 2012 запустила перші вітротурбіни, які щодня постачають у будинки екологічно чисту енергію. Щороку робота станції дозволяє зменшити шкідливі викиди в атмосферу приблизно на 730 тис. тонн вуглекислого газу (для порівняння, це обсяг викидів 365 тис. автомобілів на рік) [4]. Ботієвська ВЕС є найсучаснішою та найпотужнішою в Україні. Станція входить до п'ятірки найкращих наземних вітрових електростанцій у Центральній та Східній Європі.

Не забруднюючи атмосферу, не споживаючи палива та не спричиняючи теплового забруднення, вітрова енергетика має певну особливість – екологічну чистоту. Та при цьому не позбавлена й недоліків, серед яких: необхідність для свого розміщення великих земельних площ, яка обґрунтовується створенням шуму високої частоти та незручностей для мешканців населених пунктів, які проживають поруч.

Так само як і вітроенергетика, сонячна енергетика має перспективи впровадження в Україні, з огляду на наявний, достатньо високий потенціал використання сонячної енергії для впровадження як фотоенергетичного, так і теплоенергетичного обладнання. Між іншим, лише в північній частині країни середньорічна кількість сумарної сонячної енергії, що надходить на 1 м² поверхні території, становить 1070 кВт·год (на противагу 1400 кВт·год в АР Крим) [4; 5].

Отже, невичерпність та загальнодоступність джерела енергії, паралельно із безпечністю, екологічністю, простотою експлуатації та довгостроковою економією в довгостроковій перспективі підкреслюють переваги сонячної енергетики.

Щоб прийняти правильне рішення щодо використання сонячної енергії, потрібно вміння відрізнити та аналізувати її реальні недоліки, серед яких: по-перше, залежність потужностей електростанцій від часу доби, пори року, природніх умов; по-друге, залежність від широти та клімату, адже від цього залежить потік сонячної енергії на поверхню землі; по-третє, відносно висока ціна на фотоелементи та наявність у них отруйних речовини (свинцю, галію, кадмію та ін.).

По суті, максимально освоєним, технологічним засобом виробництва електроенергії виступає гідроенергетика. На сьогодні потужність гідроелектростанцій України, яка володіє розвиненим гідроенергетичним комплексом, у балансі потужностей ОЕС становить менше ніж 10 %, однак потенціал для подальшого зростання, безумовно, існує. Так, відповідно до прогнозу Енергетичної стратегії України на період до 2035 року встановлена сумарна потужність ГЕС та ГАЕС зросте до 16 % від загальної потужності ОЕС країни, що має на меті забезпечити належний рівень маневрових і резервних потужностей [14].

Для України для забезпечення подальшого розвитку гідроенергетики пріоритетним кроком є будівництво малих гідроелектростанцій, гідроелектростанцій потужністю 20-50 МВт на існуючих магістральних каналах, водоймищах, об'єктах утилізації енергії, технічних систем водозабезпечення та водовідведення, а також відновлення та реконструкції об'єктів малої гідроенергетики, що виконують функцію захисту прилеглих територій від повеней [8].

Перевагами гідроелектростанцій є постійно оновлюючий процес, простота в експлуатації, безпека щодо забруднення навколишнього середовища. Головним недоліком є значне затоплення родючих земель та руйнування ландшафту. Зокрема, на головному водному шляху – Дніпрі, водосховищами затоплено величезні площі родючих чорноземів, які вимірюються у тисячах км².

У 2019 році спостерігалось значне зростання альтернативних джерел енергії. Загальна потужність об'єктів ВДЕ збільшилась майже у 2,5 рази і більшістю нововведень були промислові сонячні електростанції. У 2019 р. в Україні загальна потужність альтернативної електроенергетики збільшилась до 6,78 ГВт – утричі в порівнянні з 2018 р. (таблиця, рис. 1).

Отже, за рахунок щорічного видобутку понад 8,4 млрд кВт·год електроенергії (приблизно 5,5 % від загального виробництва) можливо забезпечити електроенергією понад 3,3 млн домогосподарств, зменшивши при цьому шкідливі викиди в атмосферу (приблизно на 9,2 млн тонн вуглекислого газу на рік) [7].

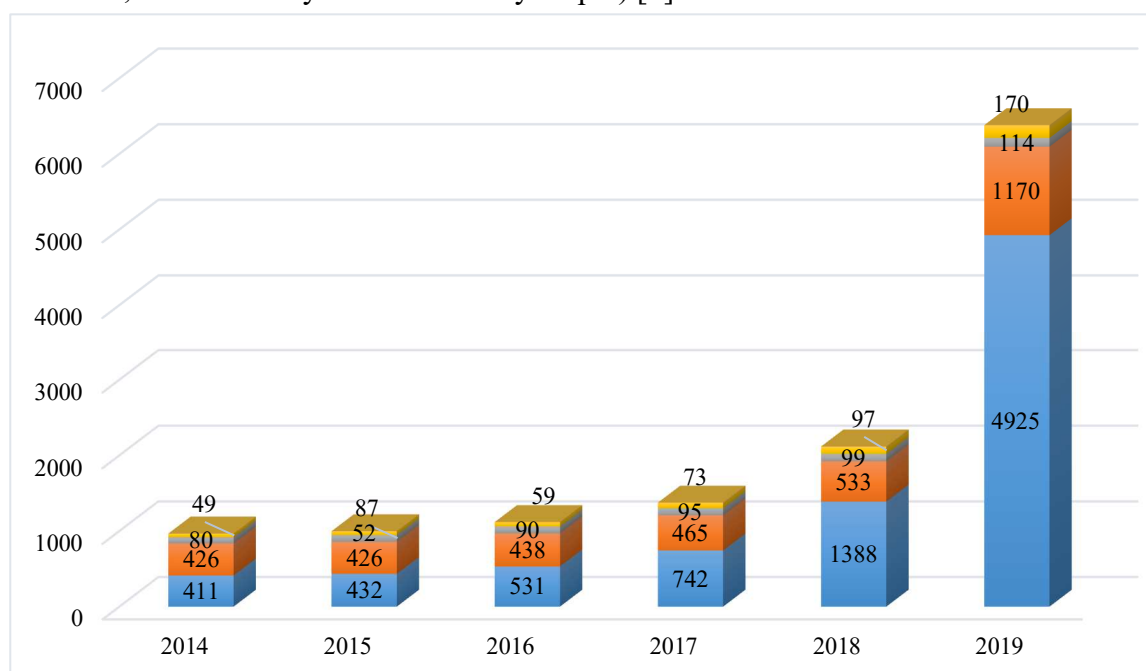

Рис. 1. Загальна кількість та встановлена потужність об'єктів відновлювальної енергетики в Україні станом на 1 січня 2020 р.

Джерело: [7].

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Також вагомий внесок зробили і кілька нових вітропарків. У березні 2020 р. стрімке зростання продовжувалось і в Україні вперше був зафіксований такий факт, що внесок ВДЕ в мережу Об'єднаної Енергосистеми України в окремі дні почав перевищувати виробництво електроенергії від спалення вугілля. Звичайно, таке зростання відбулось виключно завдяки сприятливим погоднім умовам, але все ж цей сигнал став важливим поштовхом для фахівців та влади [2].

Зміцнення потужності відновлюваних джерел в Україні протягом 2010-2019 рр. представлено в таблиці [7]. У 2019 р. найбільший рівень виробництва відновлюваної електроенергії забезпечували ГЕС ТА ГАЕС – 6048,2 МВт, сонячні електростанції (СЕС) - 4925 МВт та вітрові електростанції (ВЕС) – 1170 МВт. Загальна кількість СЕС у 2019 р. збільшилася до 14 790 станцій по всій країні, а потужність зросла до 345 МВт (на 69 МВт). Областями лідерами з найбільшою кількістю домогосподарств, що мають СЕС у 2019 р. були Дніпропетровська область - 1982 домогосподарства, Тернопільська область – 1369 та Київська – 1345 домогосподарств.

ДТЕК є найбільшим національним інвестором у відновлювані джерела енергії. Зелений портфель компанії на сьогодні становить 1 ГВт сонячних та вітрових електростанцій. У цей портфель входять три вітроелектростанції - Ботівська ВЕС (200 МВт), Приморська ВЕС (200 МВт), Орловська ВЕС (100 МВт) і три сонячні електростанції – Трифанівська СЕС (10 МВт), Нікопольська СЕС (200 МВт), Покровська СЕС (240 МВт). Кожна нова сонячна та вітрова електростанція підключена до енергетичної системи. Довгостроковий план розвитку компанії передбачає будівництво ще 1 ГВт зелених потужностей в Україні [4].

Таблиця

Потужність джерел відновлюваної енергетики в Україні протягом 2010-2019 рр.

Джерела відновлюваної енергетики	Досліджувані роки									
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
	Потужність, МВт									
Вітрова енергія	87	151	194	334	426/ 651,8	426	438	465	533	1170
Сонячна енергія	3	191	326	616	411/ 818,9	432	531	742	1388	4925
СЕС домогосподарств	–	–	–	–	0,1	2	17	51	157	400
Малі ГЕС	68	71	73	75	80	87	90	95	99	114
Біомаса	–	–	6	17	35	35	39	39	52	55,9
Біогаз				7	14	17	20	34	46	70,3
Нові потужності				537	281	32	136	291	848	4505
Встановлена потужність	–	–	–	1181	967	999	1135	1426	2275	6779
Відсоток генерації	–	–	–	–	–	–	–	–	1,70 %	3,70 %
Великі ГЕС та ГАЕС	5400,2	5400,2	5400,2	5724,2	5724,2	6048,2	6048,2	6048,2	6048,2	6048,2

Джерело: побудовано на основі [7]

Одним із найважливіших інструментів державної політики в частині стимулювання розвитку національного сектору ВДЕ, є встановлення «зеленого тарифу» на електричну енергію з альтернативних джерел зі встановленням тарифу стимулювання на теплову енергію з відновлюваних джерел [9].

На законодавчому рівні стимулювання виробництва тепла з ВДЕ підтримано прийняттям Закону України від 23.11.2018 № 2628-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів», який передбачає визначення

стимулюючого тарифу на рівні 90 % діючого тарифу на газ і теплову енергію (в разі його відсутності – на рівні середньозваженого тарифу на теплову енергію з газу в розрізі регіонів) [15]. Подальшому розвитку у сфері ВДЕ також слугує Закон України [11], яким були внесені зміни до Податкового кодексу України та Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» [13].

Сектор альтернативної енергетики України характеризується наявністю 881 суб'єкта господарювання, для яких встановлені «зелені» тарифи на електричну енергію [3].

Уже з 01.04.2020 р. «зелені» тарифи на електричну енергію, вироблену суб'єктами господарювання, що використовують альтернативні джерела енергії та надбавки до «зелених» тарифів, встановлені Постановою НКРЕКП від 25.03.2020 № 723 на рівні 2,1954 грн/кВт·год (з ПДВ) -15,807 грн/кВт·год (з ПДВ) [12]. Отже, середній «зелений» тариф становить 9,0012 грн/кВт·год (з ПДВ). Водночас вартість «зеленої» електричної енергії в країнах ЄС становить близько 4,15 грн/кВт·год (з усіма податками).

Також слід зазначити, що з кожним роком зростає інвестиційна привабливість альтернативної енергетики [1]. Загальний обсяг інвестицій міжнародних компаній оцінюється на рівні 2,5 млрд євро і це один із найкращих за період незалежності України успішних приклад залучення іноземних інвестицій в національну економіку. У 2020 р. за перші три квартали у сектор альтернативної енергетики надійшло 1,2 млрд доларів інвестицій [15].

Основними вигодами інвестування коштів вважаємо:

- перспективність – інвестори розраховують на отримання в майбутньому прибутку в разі більше чим вкладені засоби інвестування, з огляду на перспективність цієї галузі та її значущість у майбутній енергетичній незалежності держави;
- формування високого іміджу – суттєва складова для формування будь-якого інвестиційного проекту;
- нескінченність альтернативних джерел енергії – інвестору не доведеться переживати за те, що вкладені кошти в майбутньому не приведуть до отримання прибутку, бо альтернативні джерела є невичерпними.

Висновки і пропозиції. Отже, проведений аналіз альтернативних джерел енергії дає підстави стверджувати про наявність перспектив розвитку даних джерел для України (зокрема вітрової, сонячної, гідроенергії та біогазу). Впровадження альтернативної енергетики – це одне з найважливіших питань національної та міжнародної безпеки й активізації міжнародного співробітництва. Нині частка ВДЕ незначна, але помітно з року в рік відбувається зростання. Звичайно, про перехід від традиційної до нетрадиційної енергії в Україні ще зарано говорити, проте є стратегія подальшого розвитку та вкладання інвестицій, які створюють умови для інноваційного розвитку держави, підвищення конкурентоспроможності як на вітчизняних, так і на зовнішніх ринках, скорочення витрат населення на енергоресурси й вирішення ключових соціальних та інших питань.

Список використаних джерел

1. Бутко М. П., Акименко О. Ю., Петровська А. С. Відновлювальні джерела енергії та їх вплив на збалансований сталий розвиток господарського комплексу регіонів України. *Енергоефективність та енергозбереження: економічний, техніко-технологічний та екологічний аспекти* : колективна монографія / за заг. ред. П. М. Макаренка, О. В. Калініченка, В. І. Аранчій. Полтава : ПП «Аструя», 2019. С. 97–103.
2. ВДЕ починають перемагати вугілля. URL: <http://municipalenergy.org.ua/?p=13906>.
3. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. Департамент відновлюваних джерел енергії. URL: <http://sae.gov.ua>.
4. ДТЕК відновлювана енергетика. URL: <https://renewables.dtek.com/ru>.
5. Енергія майбутнього сьогодні. URL: <https://botievskaya.dtek.com>.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

6. Кудря С. О. Нетрадиційні та відновлювані джерела енергії: підручник. Київ: НТУУ «КПІ», 2012. 492 с.
7. Кучерява І. М., Сорокіна Н. Л. Відновлювана енергетика в світі та Україні станом на 2019 р. – початок 2020 р. Гідроенергетика України. URL: <https://uhe.gov.ua/sites/default/files/2020-07/10.pdf>.
8. Нетрадиційні та поновлювальні джерела енергії: навч. посіб. / О. І. Соловей та ін. Черкаси: ЧДТУ, 2007. 481 с.
9. Орієнтири розвитку альтернативної енергетики України до 2030 р. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/oriientyry-rozvytku-alternatyvnoi-energetyky-ukrainy-do-2030r>.
10. Потужності біогазових установок в Україні. URL: <https://ecotown.com.ua/news/Potuzhnosti-biohazovykh-ustanovok-v-Ukrayini-za-ostannikh-try-roky-zrosly-mayzhevtrychi>.
11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів: Закон України від 23.11.2018 № 2628-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19#Text>.
12. Про встановлення «зелених» тарифів на електричну енергію та надбавки до «зелених» тарифів за дотримання рівня використання обладнання українського виробництва для суб'єктів господарювання: Постанова НКРЕКП від 25.03.2020 № 723. URL: <https://www.nerc.gov.ua/?id=50518>.
13. Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів: Закон України від 09.07.2010 № 2480-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2480-17#Text>.
14. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text>.
15. Середньозважені тарифи доступні на веб-сайті Держенергоефективності України. URL: <http://saee.gov.ua/uk/content/serednozvazheni-taryfy>.

References

1. Butko, M. P., Akymenko, O. Yu., Petrovska, A. S. (2019). Vidnovliuvalni dzherela enerhii ta yikh vplyv na zbalansovanyy stalyy rozvytok hospodarskoho kompleksu rehioniv Ukrainy [Renewable energy sources and their impact on the balanced sustainable development of the economic complex of the regions of Ukraine]. In P. M. Makarenko, O. V. Kalinichenko, V. I. Aranchii, Eds., *Enerhoefektyvnist ta enerhozberezhennia: ekonomichnyy, tekhniko-tekhnologichnyy ta ekolohichnyy aspekty – Energy efficiency and energy saving: economic, technical-technological and ecological aspects* (pp. 97–103). PP “Astraya”.
2. VDE pochynaiut perekkladaty vuhillia [RES begin to win coal]. <http://municipalenergy.org.ua/?p=13906>.
3. Derzhavne ahentstvo z enerhoefektyvnosti ta enerhozberezhennya Ukrayiny. Departament vidnovlyuvanykh dzherel enerhiyi [State Agency for Energy Efficiency and Energy Conservation of Ukraine. Department of Renewable Energy Sources]. <http://saee.gov.ua>.
4. DTEK vidnovliuvana enerhetyka [DTEK Renewable Energy]. <https://renewables.dtek.com/ru>.
5. Enerhiia maybutnoho sohodni [The energy of the future today]. <https://botievskaya.dtek.com>.
6. Kudrya, S. O. (2012). *Netradytsiyni ta vidnovlyuvani dzherela enerhiyi [Non-traditional and renewable energy sources]*. NTUU «KPI».
7. Kucheryava, I. M., Sorokina, N. L. Vidnovlyuvana enerhetyka u sviti ta Ukrayini stanom na 2019 r. – pochatok 2020 r. Hidroenerhetyka Ukrainy [Renewable energy in the world and Ukraine as of 2019 - early 2020. Hydropower of Ukraine]. <https://uhe.gov.ua/sites/default/files/2020-07/10.pdf>.
8. Solovey O. I., Leha, Yu. H. and others (2007). *Netradytsiyni ta ponovliuvalni dzherela enerhiyi [Unconventional and renewable energy sources]*. CHDTU.
9. Oriientyry rozvytku alternatyvnoi enerhetyky Ukrainy do 2030 r. [Guidelines for the development of alternative energy in Ukraine until 2030]. <https://razumkov.org.ua/statti/oriientyry-rozvytku-alternatyvnoi-energetyky-ukrainy-do-2030r>.
10. Potuzhnis biohazovykh ustanov v Ukraini [Capacities of biogas plants in Ukraine]. <https://ecotown.com.ua/news/Potuzhnosti-biohazovykh-ustanovok-v-Ukrayini-za-ostannikh-try-roky-zrosly-mayzhevtrychi>.

11. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pokrashchennia administruvannia ta ohliadu stavok okremykh podatkov ta zboriv [On amendments to the Tax Code of Ukraine and some other legislative acts of Ukraine to improve the administration and revision of rates of certain taxes and fees], Law of Ukraine № 2628-VIII (23.11.2018). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19#Text>.

12. Pro vstanovlennia «zelenykh» taryfiv na elektrychnu enerhiu ta nadbavky do «zelenykh» taryfiv za dotrymannia rivnia vykorystannia obladnannia ukraïnskoho vyrobnytstva dlia subiektiv hospodariuvannia [On the establishment of "green" tariffs for electricity and surcharges to the "green" tariffs for compliance with the level of the equipment use of the Ukrainian production for business entities], Resolution of the NCRECP № 723 (25.03.2020). <https://www.nerc.gov.ua/?id=50518>.

13. Pro zemliu enerhetyky ta pravovyi rezhym spetsialnykh zon enerhetychnykh obiektiv [On the Power Engineering Lands and the Legal Status of Special Zones of the Power Engineering Objects]. Law of Ukraine № 2480-VI (on July 9, 2010). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2480-17#Text>.

14. Pro skhvalennya Enerhetychnoyi stratehiyi Ukrayiny na period do 2035 roku «Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist [On approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 «Security, energy efficiency, competitiveness»], Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 605-r (of August 18, 2017). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text>.

15. Serednozvazheni taryfy dostupni na veb-sayti Derzhenerhoefektyvnosti Ukrayiny [Weighted average tariffs are available on the website of the State Agency for Energy Efficiency of Ukraine]. <http://sae.gov.ua/uk/content/serednozvazheni-taryfy>.

Акименко Олена Юріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Акименко Елена Юрьевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры бухгалтерского учета, налогообложения и аудита, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, м. Чернигов, 14035, Украина).

Akymenko Olena – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor The Department of Accounting, Taxation and Audit, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

ORCID - 0000-0002-03235978

ResearcherID -G-9876-2016

Костюченко Ірина Анатоліївна – здобувачка вищої освіти 4 курсу спеціальності «Облік і оподаткування» кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Костюченко Ирина Анатольевна – соискательница высшего образования 4 курса специальности «Учет и налогообложение» кафедры бухгалтерского учета, налогообложения и аудита, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Kostiuchenko Iryna – a graduate of the 4th year of the specialty «Accounting and Taxation» of the Department of Accounting, Taxation and Auditing, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

УДК 330.4:614.2

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-51-56

*Олександр Рогачевський, Владислав Залевський***КРИТЕРІЇ ЦІЛЬОВОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я***Александр Рогачевский, Владислав Залевский***КРИТЕРИИ ЦЕЛЕВОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ В ОТРАСЛИ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ***Oleksandr Rogachevskyi, Vladyslav Zalevskyi***CRITERIA OF PURPOSE EFFICIENCY OF THE SOCIO-ECONOMIC SYSTEM IN THE HEALTHCARE SECTOR**

У статті досліджено сукупність критеріїв цільової ефективності соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я. Здійснено аналіз соціально-економічних категорій «ефективність», «результативність», «ефект» та «результат» у розрізі галузі охорони здоров'я. Доведено, що ефективність соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я є складним багатоаспектним явищем. Запропонована модель взаємозв'язку складових, які формують та впливають на результати й ефективність соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я. Проаналізовано результати функціонування в соціально-економічній системі галузі охорони здоров'я.

Ключові слова: заклад вищої медичної освіти; якість освіти; стратегічний менеджмент; стратегія розвитку закладу вищої медичної освіти; освітні послуги.

Рис.: 1. Бібл.: 8.

В статье исследована совокупность критериев целевой эффективности социально-экономической системы в сфере здравоохранения. Осуществлен анализ социально-экономических категорий «эффективность», «результативность», «эффект» и «результат» в разрезе сферы здравоохранения. Доказано, что эффективность социально-экономической системы в сфере здравоохранения является сложным многогранным явлением. Предложенная модель взаимосвязи составляющих, которые формируют и влияют на результаты и эффективность социально-экономической системы в области здравоохранения. Проанализированы результаты функционирования в социально-экономической системе здравоохранения.

Ключевые слова: учреждение высшего медицинского образования; качество образования; стратегический менеджмент; стратегия развития учреждения высшего медицинского образования; образовательные услуги.

Рис.: 1. Библ.: 8.

The article examines a set of criteria for the target effectiveness of the socio-economic system in the field of health care. The authors analyzed the socio-economic categories of «efficiency», «effectiveness», «effect» and «result» in terms of health care. The effectiveness of the socio-economic system in health care has been proven to be a complex multifaceted phenomenon. The model of interrelation of components which form and influence results and efficiency of social and economic system in the field of public health services is offered. The results of functioning in the socio-economic system of the healthcare sector are analyzed.

Keywords: institution of higher medical education; quality of education; strategic management; strategy of development of institution of higher medical education; educational services.

Fig: 1. References: 8.

JEL Classification: A22

Постановка проблеми. У науковій літературі трапляється значна кількість категорій, які визначають і характеризують соціально-економічні процеси в галузі охорони здоров'я, тому потребує дослідження теоретико-методологічні аспекти сутності та адаптивного використання споріднених категорій: «результат» і «результативність» та «ефект» і «ефективність».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності та визначення певних категорій є предметом дослідження значної кількості науковців: А. Сміт, Дж. Нейман, Р. Максміллан, П. Хейне, Й. Шумпетер, І. Бланк, В. Борщ, В. Базилевич, Н. Кусик, В. Лехан, С. Мочерний, Є. Масленніков, В. Москаленко, О. Побережець, В. Пономаренко, Ю. Сафонов та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. При цьому практично відсутні наукові праці, які б висвітлювали теоретичні та практичні засади аналізу ефективності соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я. Актуальність цих положень, їх недостатнє вивчення в сучасних умовах розвитку галузі охорони здоров'я України визначили вибір мети цієї статті.

Мета статті. Метою цього дослідження є аналіз сукупності критеріїв ефективності соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Дефініція «результат» є суттєво мультиваріативною категорією та базується на загальнонаукових підходах концептуального характеру. Наявність окремих фундаментальних теорій підкреслює певну суперечливість та дисбаланс щодо визначення цієї дефініції.

Результат – це ефект діяльності та її наслідок. Результат в аспекті концепції результативності в суспільному управлінні відображає проміжні та кінцеві продукти й наслідки діяльності [3].

Енциклопедичний довідник сучасного менеджменту визначає результат як різницю між відповідною корисною частиною випуску системи й використаними ресурсами [2].

Необхідно зазначити, що результат – це індикатор, який визначає підсумок використання ресурсів якісного та кількісного характеру з урахуванням впливу факторів ендогенного та екзогенного спрямування.

У свою чергу, поняття ефективності розглядається як соціально-економічна категорія та характеризується критерієм цільової оцінки з відображенням співвідношення цінності результату до цінності витрат у соціально-економічній системі галузі охорони здоров'я.

Погодимося, що трактування ефективності як соціально-економічної категорії відрізняється від результативності своєю багатогранністю та не ідентичністю, що підтверджується науковцями [4].

Зазначимо, що для галузі охорони здоров'я допускається певна спорідненість дефініцій «результат» і «ефект», але з урахуванням певних внутрішньогалузевих особливостей, які підкреслюють можливість використання та враховують соціально-економічну складову.

Дефініція «ефективність» походить від слова «ефект», що в перекладі з латинської «effectus» – це виконання (дія) або від «efficio» – це дія, яку виконую [4].

Таким чином, ефект можна розглядати як індикатор результату, який визначається взаємодією певних сегментів.

Ефект – це результат або наслідок яких-небудь причин, сил, дій, заходів, а ефективність – характеристика якого-небудь об'єкта (процесу, заходу, виду діяльності), що відображає його суспільну користь, продуктивність та інші позитивні якості [4].

У теоретико-методологічному аспекті ефект відображає перевищення результатів господарської системи над витратами, які понесені для її функціонування, але величина ефекту не визначає ступінь результативності господарської системи.

Для галузі охорони здоров'я ступінь використання залучених ресурсів може відрізнятися, а ефект діяльності може бути однаковим.

Пол Хейне надає своє визначення ефективності: «Ефективність – це позитивний чинник, який відокремлюється економістами, оскільки ефективність (effectiveness) і економічність (efficiency) – майже синоніми: обидва терміни характеризують “результативність” використання засобів для досягнення цілей. Важливо отримати якомога більше, використовуючи існуючі ресурси» [5].

Ефективність соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я повинна враховувати:

- внесок стейкхолдерів;
- задоволення потреб стейкхолдерів;
- інноваційні стратегії, які впливають на функціонування соціально-економічної системи.

Визначення ефективності в галузі охорони здоров'я має певні особливості, які враховують параметричні критерії в межах результат-орієнтовного підходу. Ефективність у галузі охорони здоров'я та її окремих заходів вимірюється сукупністю індикаторів, які

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

характеризують відповідну стадію процесу функціонування соціально-економічної системи. Ефективність соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я визначається полярністю значень.

Типологізація соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я виокремлює соціально-медичну й економічну ефективність.

Соціально-медична ефективність відображає ступінь досягнення клінічного та соціального ефекту з урахуванням вимірювання специфічних показників.

Серед основних індикаторів соціально-медичної ефективності виділяють питому вагу вилікуваних хворих, питому вагу летальних випадків, зниження рівня захворюваності в суспільстві за регіональною ознакою, зменшення випадків переходу захворювання у хронічну форму, якість медичної допомоги та супутніх послуг тощо.

Соціально-медична ефективність відображає кількісні і якісні характеристики досягнення визначених завдань у сегменті моніторингу, діагностики, лікування та профілактики захворювань з урахуванням критеріїв якості, оптимальності й результативності.

У свою чергу, економічна ефективність у галузі охорони здоров'я сфокусована на співвідношенні отриманих результатів до понесених витрат. Процес оптимального забезпечення та використання ресурсів враховується при розрахунку економічної ефективності. Визначений індикатор забезпечує оцінку функціонування галузі охорони здоров'я в країні, її сегментів, а також соціально-економічним обґрунтуванням заходів щодо охорони здоров'я в національному середовищі.

Ефективність соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я відображає здатність забезпечувати ефект і результативність процесів, які визначаються як зіставлення ефекту, результату до витрат, що забезпечили отримання запланованого результату.

Ефективність у галузі охорони здоров'я характеризується відносними індикаторами, які розраховуються з урахуванням параметричних характеристик, а саме: результату та витрат. Але не виключається використання абсолютних значень вихідних параметрів, які характеризують процеси в галузі охорони здоров'я.

Ефективність соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я характеризується такими аспектами:

- співвідношенням між результатами діяльності в соціально-економічній системі та використанням для їх отримання фінансових, матеріальних і людських ресурсів;
- максимізації результатів при мінімальних витратах у системі управління галузі;
- здатністю зважено визначати завдання та стратегічні цілі.

Проблему ефективності соціально-економічної системи галузі охорони здоров'я також можна розглядати з позицій різних стейкхолдерів, тому що галузь являє собою відкрите середовище, що функціонує в межах національної економіки.

Ефективність соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я повинна враховувати також екологічний і комерційний аспект. Екологічна ефективність характеризується певною відповідністю витрат і екологічних результатів національним інтересам, при цьому екологічний ефект досягається зниженням негативних наслідків функціонування медичних закладів, які впливають на навколишнє природне середовище.

Комерційна ефективність розраховується на окремих етапах життєвого циклу нововведень у галузі охорони здоров'я та оцінює ефективність медичних новацій з урахуванням соціально-економічних інтересів стейкхолдерів.

Деякі науковці вважають, що ефективність є однією з найскладніших категорій економічної науки, виступаючи базою побудови кількісних критеріїв цінності прийнятих рішень, та використовується для формування матеріально-структурної, функціональної та системної характеристик господарської діяльності [6].

Таким чином, на відміну від ефекту результат є більш загальним поняттям зі складним змістом, при цьому ефект є кінцевим результатом відповідних дій та процесів, які відбуваються в соціально-економічній системі галузі охорони здоров'я.

Ефективність відображає ступінь вирішення стратегічних завдань та досягнення пріоритетних цілей, тому властива не кожному процесу та дії в соціально-економічній системі галузі охорони здоров'я. Тому будь-яка діяльність у галузі охорони здоров'я повинна бути як ефективною, так і результативною. Результативність пропонується насамперед визначати як ступінь вирішення стратегічних завдань та досягнення пріоритетних цілей у соціально-економічній системі галузі охорони здоров'я. Отже, вирішальним елементом загального процесу стратегічного управління системою охорони здоров'я в умовах глобальних викликів є моніторинг, діагностика та контролінг результативності функціонування соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я.

Отже, дефініції «результативність» і «результат» взаємодіють у межах існуючих концептуальних підходів, тобто «результативність» – це система супідрядних «результатів» окремих галузевих сегментів, які функціонують на ринку послуг у сфері охорони здоров'я.

Погодимося, що поняття «ефективність» є передусім похідною від категорії «ефект», а «результативність» відповідно – похідною від поняття «результат». Крім того, саме кількісними показниками є ефект і результат, а якісними – ефективність і результативність [5].

На нашу думку, ефективність у соціально-економічній системі галузі охорони здоров'я – це економічна категорія, яка відображає співвідношення між отриманими результатами функціонування та витраченими ресурсами.

Результати функціонування в соціально-економічній системі галузі охорони здоров'я – це кількісне та якісне визначення підсумку діяльності суб'єктів галузі охорони здоров'я на основі адаптованої системи індикаторів з урахуванням ендогенних та екзогенних факторів у процесі використання наявних ресурсів за умови вирішення стратегічних завдань і пріоритетних цілей економічного, соціального та екологічного спрямування з урахуванням медичної складової.

Модель взаємозв'язку складових, які формують та впливають на результати й ефективність соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я, представлено на рис. 1.

Отже, виокремлення певної системності та повноти уявлення щодо результативності й ефективності функціонування соціально-економічної системи галузі охорони здоров'я потребує врахування при визначенні результатів рівня витрат ресурсів за певний період та особливостей діяльності.

У сучасних умовах важливим аспектом визначення результату або ефекту функціонування соціально-економічної системи галузі охорони здоров'я є врахування значного впливу загальноекономічних факторів з урахуванням соціального та економічного сегмента.

Для прийняття ефективних стратегічних управлінських рішень щодо результативності й ефективності соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я обов'язково необхідна аналітична інформація, яка відображає результати порівняння витрачених ресурсів із соціально-економічними вигодами.

Суттєвим критерієм цільової ефективності соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я є належна якість послуг у медичній сфері. Іншим критерієм ефективності цільової соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я є доступність послуг, які забезпечуються медичною сферою.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Рис. 1. Модель взаємозв'язку складових, які формують та впливають на результати й ефективність соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я

Джерело: розроблено авторами.

Рівень якості в медичній сфері є важливим критерієм ефективності соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я, який забезпечує певну оцінку діяльності закладів, які надають медичні послуги. Якість діяльності суб'єктів медичної сфери має ретроспективний характер та оцінюється насамперед за їхніми результатами, які є індикатором стратегічного управління. При цьому необхідно враховувати також оперативність своєчасного впливу на процес функціонування закладів системи охорони здоров'я, що забезпечить суттєве покращення базових індикаторів ефективності галузі. Також необхідно здійснювати системну оцінку з урахуванням сегментної діагностики.

Висновки і пропозиції. Таким чином, у моделі взаємозв'язку складових, які формують та впливають на результати й ефективність соціально-економічної системи в галузі охорони здоров'я, продуктивним може бути тільки використання принципів цілісності композиційної системи індикаторів, комплексності оцінок та оптимальності індикаторів, що уможливило здійснення ґрунтовної оцінки результативності та ефективності функціонування національної системи охорони здоров'я. Будь-якому предмету й будь-якій діяльності в соціально-економічній системі галузі охорони здоров'я притаманні багатогранна кількість властивостей, які потенційно характеризують їхню якість. Але науковці серед них повинні виокремити лише ті властивості або індикатори, які в цей час найбільш істотні з погляду задоволення сучасних особистих або суспільних потреб, що забезпечуються медичною сферою.

Список використаних джерел

1. Москаленко В. Ф., Пономаренко В. М. Рейтингова оцінка діяльності органів управління охорони здоров'я регіонального рівня. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2000. № 2. С. 31–34.
2. Современное управление. Энциклопедический справочник. Т. 1 / под ред. Д. Н. Карпухина, Б. З. Мильнера. Москва : Издатцентр, 1997. 584 с.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

3. Сутність концепції результат-орієнтованого суспільного управління. URL: http://www.cpk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=236.

4. Побережець О. В. Теоретико-методологічні та практичні засади дослідження системи управління результатами діяльності промислового підприємства : монографія. Херсон : Видавництво : Грінь Д. С., 2016. 500 с.

5. Пол Хейне. Экономический образ мышления. Москва : Катаксия, 1997. 704 с.

6. Шеремет А. Д., Сайфулин Р. С. Методика финансового анализа. Москва : ИНФРА-М, 1996. 176 с.

7. Борщ В. И. Аналитический инструментарий оценки эффективности систем управления предприятием в инновационной экономике. *Праці Одеського політехнічного університету*. 2012. № 2. С. 318–325.

8. Борщ В. І. Інноваційна модель розвитку національної системи охорони здоров'я. *Інноваційна економіка: теоретичні та практичні аспекти* : монографія / за ред. д.е.н., доц. О. М. Коваленко, д.е.н., проф. Є. І. Масленнікова. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. Вип. 3. С. 161–176.

References

1. Moskalenko, V. F., Ponomarenko, V. M. (2000). Reitynhova otsinka diialnosti orhaniv upravlinnia okhorony zdorovia rehionalnoho rivnia [Rating assessment of the activity of health management bodies at the regional level]. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy*. – *Bulletin of social hygiene and health care organization of Ukraine*, (2), pp. 31-34.

2. Karpuhina, D. N., Milnera, B. Z. (1997). *Sovremennoe upravlenie. Enciklopedicheskii spravochnik [Modern management. Encyclopedic reference]*. Vol. 1. Izdatcentr.

3. Sutnist kontseptsii rezultat-orientovanoho suspilnoho upravlinnia [The essence of the concept of result-oriented public administration]. http://www.cpk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=236.

4. Poberezhets, O. V. (2016). *Teoretyko-metodolohichni ta praktychni zasady doslidzhennia systemy upravlinnia rezultatamy diialnosti promyslovoho pidpriemstva [Theoretical and methodological and practical principles of research of the performance management system of an industrial enterprise]*. Vydavnytstvo: Hrin D. S.

5. Heine, P. (1997). *Ekonomicheskii obraz myshleniia [Economic way of thinking]*. Katalakssia.

6. Sheremet, A. D., Saifulin, R. S. (1996). *Metodika finansovogo analiza [Methodology of the financial analysis]*. INFRA-M.

7. Borshch, V. I. (2012). Analiticheskii instrumentarii otsenki effektivnosti sistem upravleniia predpriiatiem v innovacionnoi ekonomike [Analytical tools in assessing the effectiveness of enterprise management systems in the innovative economy]. *Pratsi Odeskoho politekhnichnoho universitetu – Proceedings of Odessa Polytechnic University*, (2), pp. 318–325.

8. Borshch, V. I. (2018). Innovatsiina model rozvytku natsionalnoi systemy okhorony zdorovia [An innovative model for the development of the national health care system]. In O. M. Kovalenko, Ye. I. Maslennikova, Eds., *Innovatsiina ekonomika: teoretychni ta praktychni aspekty – Innovative economics: theoretical and practical aspects* (Issue 3, pp. 161-176). OLDI-PLIuS.

Рогачевський Олександр Петрович – кандидат медичних наук, в.о. начальника Навчально-виробничого центру інноваційних технологій навчання, інформатизації та безперервної освіти, Одеський національний медичний університет (Валіховський пров., 2, м. Одеса, 65082, Україна).

Рогачевский Александр Петрович – кандидат медицинских наук, и.о. начальника Учебно-производственного центра инновационных технологий обучения, информатизации и непрерывного образования, Одесский национальный медицинский университет (Валиховский пер., 2, г. Одесса, 65082, Украина).

Rogachevskiy Oleksandr – PhD of Medicine, Head of Center of Innovation Learning Technology, IT and Post-graduate Education, Odessa National Medical University (2 Valikhovsky Lane, 65082 Odessa, Ukraine).

E-mail: rogachevskiy75@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8063-258X>

Залевський Владислав Віталійович – медичний директор Міжнародного медичного центру KAF-clinic (вул. Балківська, 77/79, м. Одеса, 65000, Україна).

Залевский Владислав Витальевич – медицинский директор Международного медицинского центра KAF-clinic (ул. Балковская, 77/79, г. Одесса, 65000, Украина).

Zalevskiy Vladyslav – Medical Director of the International Medical Center KAF-clinic (77/79 Balkivska Str., 65000 Odessa, Ukraine).

E-mail: drvladmail@gmail.com

УДК 332.1

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-57-63

*Оксана Мініна, Наталія Шадура-Никипорець, Ольга Дерій***ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТОЧНОГО СТАНУ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ
ВІДХОДАМИ УПАКОВКИ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ***Оксана Минина, Наталия Шадура-Никипорец, Ольга Дерий***ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ
ОТХОДАМИ УПАКОВКИ В ЧЕРНИГОВСКОЙ ОБЛАСТИ***Oksana Minina, Nataliia Shadura-Nykyropets, Olha Derii***STUDY OF THE CURRENT STATE OF THE PACKAGING WASTE
MANAGEMENT SYSTEM IN THE CHERNIGIV REGION**

Стаття присвячена дослідженню існуючої в Чернігівській області системи управління відходами упаковки. Виявлено, що динаміка обсягів утворення відходів упаковки має мінливий характер на фоні загальної тенденції до зростання, що створює екологічні проблеми їх накопичення та економічні проблеми надмірного ресурсоспоживання. Рівень утилізації відходів упаковки не відповідає національним та європейським вимогам. Встановлено, що головною проблемою в цій сфері є відсутність нормативно-правового забезпечення, яке б дозволило визначити організаційно-правові засади ефективної системи управління відходами упаковки, чітко класифікувати це поняття та розмежувати зони відповідальності між окремими суб'єктами.

Ключові слова: відходи; утилізація; накопичення; відходи упаковки; імплементація; система управління відходами; регіон.

Рис.: 4. Табл.: 1. Бібл.: 7.

Статья посвящена исследованию существующей в Черниговской области системы управления отходами упаковки. Выявлено, что динамика объемов образования отходов упаковки имеет изменчивый характер на фоне общей тенденции к росту, что создает экологические проблемы их накопления и экономические проблемы чрезмерного ресурсопотребления. Уровень утилизации отходов упаковки не соответствует национальным и европейским требованиям. Установлено, что главной проблемой в этой сфере является отсутствие нормативно-правового обеспечения, которое бы позволило сформировать организационно-правовые основы эффективной системы управления отходами упаковки, четко классифицировать данное понятие и разграничить зоны ответственности между отдельными субъектами.

Ключевые слова: отходы; утилизация; накопление; отходы упаковки; имплементация; система управления отходами; регион.

Рис.: 4. Табл.: 1. Библ.: 7.

The article is devoted to the study of the existing packaging waste management system in Chernihiv region. It is revealed that the dynamics of waste generation of packaging is changeable against the background of the general tendency to growth, which creates environmental problems of their accumulation and economic problems of excessive resource consumption. The level of recycling of packaging waste does not accord the national and European requirements. It is established that the main problem in this area is the lack of legal framework that would determine the organizational and legal framework for an effective packaging waste management system, clearly classify this concept and delineate areas of responsibility between individual entities.

Keywords: waste; utilization; accumulation; packaging waste; implementation; waste management system; region.

Fig.: 4. Table: 1. References: 7.

JEL Classification: R11; R50; Q01

Постановка проблеми. Проблеми поводження з відходами упаковки посідають чільне місце з-поміж найбільш актуальних питань у контексті сталого розвитку провідних країн світу останню чверть століття. На сучасному етапі до вирішення цієї проблеми активно намагається доєднатись і Україна, адже обсяги утворення відходів упаковки неухильно проявляють тенденцію до зростання. Так, у країнах Європи середньодушовий обсяг відходів упаковки щорічно становить близько 140 кг на людину (а в Німеччині, Данії, Греції, Естонії до 180-200 кг), а в Україні – за підрахунками фахівців ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України» іще у 2013 році утворення відходів упаковки не набагато відставало від таких країн, як Польща, Італія, Чехія, Словенія (100-120 кг) [3]. Враховуючи пряму кореляцію між обсягами утворення відходів упаковки й рівнем доходів населення, можна очікувати прирощення їх обсягів, що вказує на існування екологоресурсної проблеми поводження з відходами упаковки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування, переробки, утилізації та поводження з відходами досліджували такі науковці, як О. Амосов, А. Виговська, В. Голян, Б. Данилишин, Ж. Дерій, Н. Душечкіна, І. Замула, Ю. Маковецька, Л. Мельник, В. Міщенко, Р. Навроцький, Т. Омеляненко, І. Островський, І. Самойлова, В. Хільчевський та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Відсутність в Україні сформованого нормативного поля управління відходами упаковки не дозволяє створити ефективну систему поводження з такими відходами, обмежує можливості їх обліку та розподілу зон відповідальності. Невирішеність питань на національному рівні проєктується в комплекс еколого-економічних проблем, що проявляються на регіональному та локальному рівнях. Оцінка ключових характеристик сфери поводження з відходами упаковки, дослідження їх зміни на місцевому рівні дозволить отримати об'єктивну інформацію для розробки заходів, спрямованих на скорочення негативного впливу на довкілля та здоров'я населення.

Мета статті. Метою цієї статті є дослідження поточного стану системи управління відходами упаковки на прикладі Чернігівської області.

Виклад основного матеріалу. Згідно із зобов'язаннями в рамках Угоди про Асоціацію, Україна повинна була реформувати сферу поводження з побутовими відходами та гармонізувати законодавство з вимогами ЄС до 2020 року [1], а імплементація Директиви 94/62/ЄС про упаковку та відходи упаковки [7] проведена до 2018 року. Однак лише у 2020 році Міністерством розвитку громад та територій України на виконання Плану реалізації державної політики щодо досягнення цілі 10.7 «Українці відповідально поводяться з побутовими відходами та не засмічують навколишній життєвий простір» Програми діяльності Уряду розроблено Проєкт Закону «Про упаковку та відходи упаковки» [5].

Метою проєкту Закону є запровадження ефективної системи управління відходами упаковки, яка сприяє сталому виробництву, споживанню, запобіганню утворення відходів упаковки, ефективному використанню ресурсів та відновленню цінної вторинної сировини, що загалом позитивно вплине на підвищення стандартів екологічної і санітарної безпеки населення та зменшенню техногенного навантаження на довкілля [5].

Директива 94/62/ЄС Європейського парламенту та Ради від 20.12.1994 р. «Про упаковку та відходи упаковки» визначає упаковку як «будь-яку продукцію, виготовлену із будь-яких матеріалів будь-якого походження, котра використовується для пакування, вміщення, захисту, зберігання, переміщення, доставки, презентації та реалізації товарів, від сировини до готової продукції та від виробника до користувача чи споживача. Продукція, що використовується з тією ж метою і не повертається також є складовою упаковки» [7]. Відповідно «будь-яку упаковку або матеріали для упаковки, на які розповсюджується визначення відходів (за винятком залишків від виробництва)» розглядають як відходи упаковки. Подібний підхід імплементовано і при розробці проєкту Закону України «Про упаковку та відходи упаковки».

Упаковка поділяється на такі категорії:

а) товарної упаковки – упаковки, що становить товарну одиницю для кінцевого користувача чи споживача в момент купівлі;

б) групової упаковки – упаковки, що становить на момент купівлі певну кількість одиниць товару, незалежно від того, чи продається вона кінцевому користувачу або споживачу, чи слугує лише додатковим засобом у момент продажу; її можна зняти з продукту, не завдаючи шкоди споживчим характеристикам товару;

в) транспортної упаковки – упаковки, що призначена для переміщення та перевезення певної кількості товару чи партії товарів з метою уникнення їх механічного пошкодження під час перевезення. Транспортна упаковка не включає автомобільні, залізничні, морські чи авіаційні контейнери.

ПРОБЛЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

Оскільки діючі в Україні класифікації відходів не виділяють відходи упаковки як окремий вид, що унеможливує повноцінний облік таких відходів, для аналізу діючої системи поводження з відходами упаковки в Чернігівській області відповідно до чинного в Україні Класифікатора відходів (ДК 005-96) загреговано інформацію за такими кодами:

- тара скляна використана та бій скла (за винятком відходів тари, що утворилися під час перевезень, та тари аптечної) (7710.3.1.02);
- тара пластикова дрібна використана (7710.3.1.04);
- тара дерев'яна використана (за винятком відходів тари, що утворилися під час перевезень) (7710.3.1.06);
- тара металева використана, у т.ч. дрібна (банки консервні тощо), за винятком відходів тари, що утворилися під час перевезень (7710.3.1.07);
- пакування аерозольне зіпсоване або відпрацьоване (7710.3.1.27);
- папір та картон пакувальні зіпсовані, відпрацьовані чи забруднені (7730.3.1.01);
- матеріали пакувальні пластмасові зіпсовані, відпрацьовані чи забруднені (7730.3.1.02);
- матеріали пакувальні змішані, у тому числі дерев'яні та металеві, зіпсовані, відпрацьовані чи забруднені (7730.3.1.03);
- тара аптекарська зіпсована або відпрацьована (8530.2.9.04);
- тара металева, скляна, дерев'яна, текстильна, картонна та паперова, яку використовують під час перевезень, зіпсована, чи відпрацьована, чи забруднена (6000.3.1.04).

Протягом 2014-2019 рр. обсяги утворення відходів упаковки в Чернігівській області мали мінливий характер (рис. 1) на фоні загальної тенденції до зростання: піковим став 2016 рік (утворено 4475,19 т). У 2019 році підприємствами регіону було згенеровано 3943,651 т таких відходів, що приблизно відповідає рівню 2015 року та майже у шість разів перевищує показник 2014 року. Така волатильність характеристик утворення відходів упаковки частково пояснюється існуючою в країні вибірковою системою статистичного обліку відходів, яка щорічно охоплює різну кількість суб'єктів і змінює їх перелік.

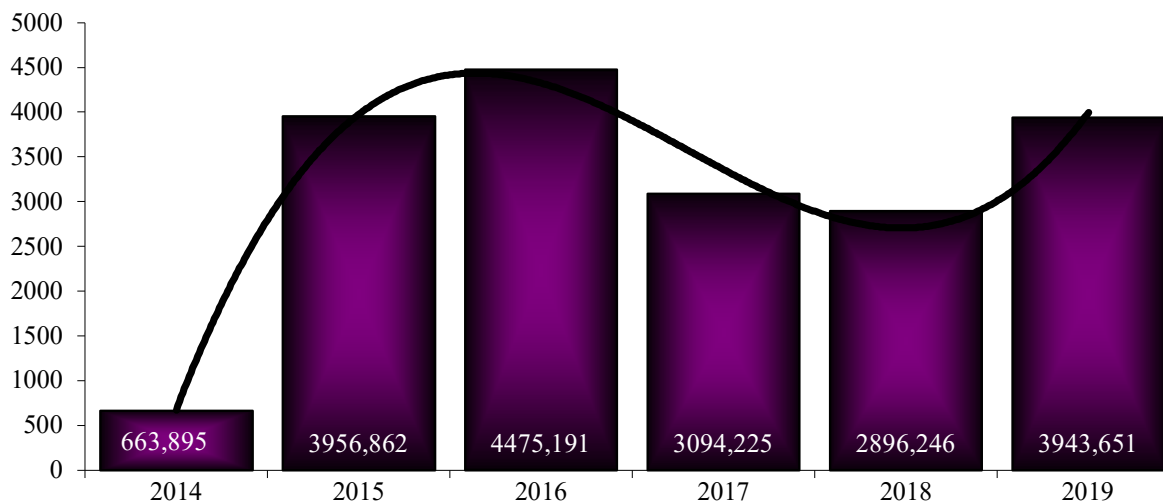

Рис. 1. Динаміка утворення відходів упаковки в Чернігівській області, т

Джерело: [4].

У 2019 році найбільші обсяги відходів упаковки утворили три підприємства області, що потрапили до статистичного обліку: Чернігівське відділення ПрАТ «Абінбев Ефес Україна» (м. Чернігів – 3262,893 т, основна складова відходів – скляна тара), ПрАТ «А/т тютюнова компанія «В.А.Т.-Прилуки»» (м. Прилуки – 468,29 т, основна складова – тара, яку використовують під час перевезень), сільськогосподарське ТОВ «Дружба-нова» (смт Варва –

ПРОБЛЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

130,661 т, основна складова – тара пластикова). Треба зазначити, що утворення відходів упаковки супроводжує виробничу діяльність усіх видів, тобто питання поводження з такими відходами має загальний характер [2].

Структура утворених відходів упаковки за матеріалами (рис. 2) свідчить, що у 2019 році домінують скляні (44,63 %), деревні (25,46 %) та пластикові (20,24 %) відходи.

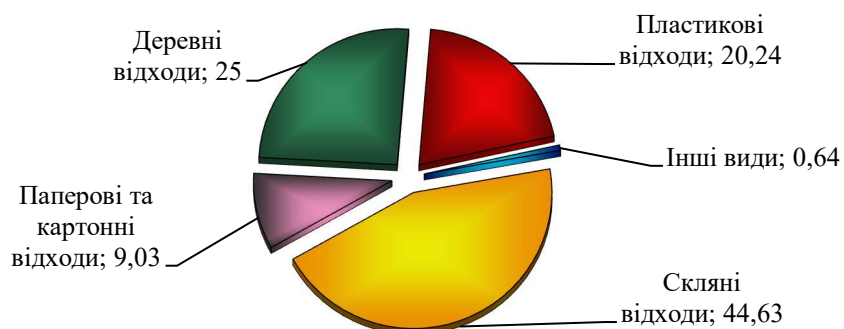

Рис. 2. Структура утворення відходів упаковки за матеріалом, 2019 рік, %
Джерело: [4].

Динаміка ж обсягів зібраних/отриманих відходів упаковки в Чернігівській області у 2014-2019 рр. виявляють тенденцію до стрімкого скорочення (рис. 3): за аналізований період система збору відходів упаковки фактично припинила своє функціонування, адже у 2014-2015 рр. основна маса відходів упаковки надходила від перевізників (збирачів) відходів (ТОВ «Слов'яни», приватне підприємство «Озон», приватне підприємство «Семенівська мануфактура»). Подібна ситуація пояснюється насамперед відсутністю ефективної системи роздільного збору відходів (хоч на території області, особливо у м. Чернігів діють пункти прийому вторсировини), за таких умов значна частина відходів упаковки, яка є цінним ресурсом для вторинної переробки, потрапляє на полігони та звалища відходів у складі твердих побутових відходів.

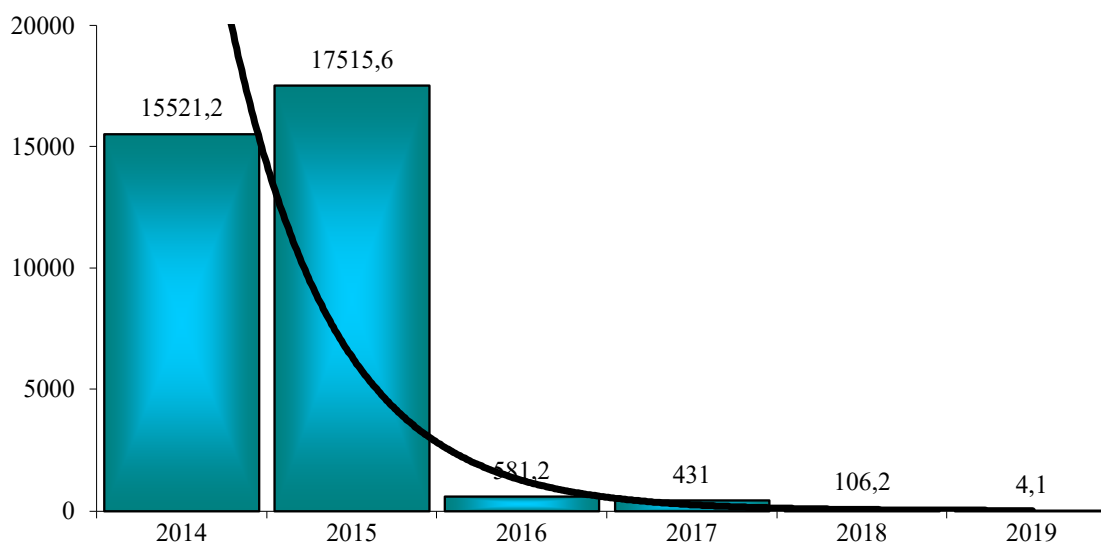

Рис. 3. Динаміка обсягів зібраних/отриманих відходів упаковки підприємствами-переробниками в Чернігівській області, т
Джерело: [4].

Діюча в Чернігівській області система поводження з відходами упаковки має примітивний характер, оскільки операції утилізації витіснено передачею відходів на сторону (рис. 4).

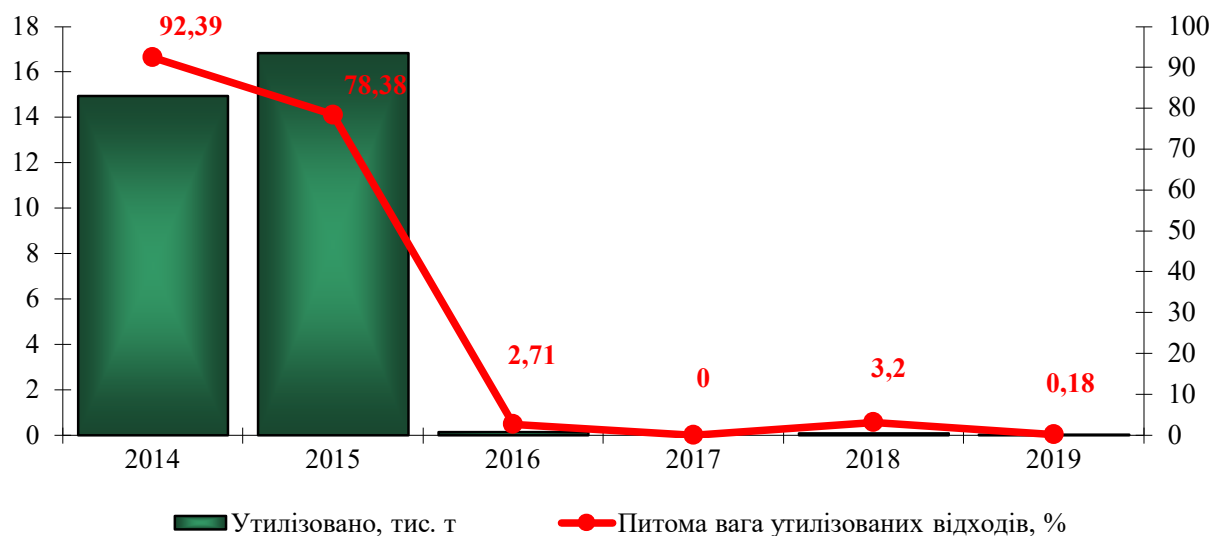

Рис. 4. Динаміка характеристик утилізації відходів упаковки у Чернігівській області

Джерело: [4].

Аналіз виявив, що протягом останніх чотирьох років утилізації піддавалась мізерна частка утворених та зібраних відходів упаковки.

У 2014-2018 рр. утилізацію проводили підприємства-переробники відходів (ТОВ «Слов'яни») здійснюючи рециркуляцію органічних речовин, що не застосовуються як розчинники (R3, пластикові відходи) і лише у 2019 році до них доєдналися виробники (підприємства-утворювачі відходів упаковки).

Подібна ситуація кардинально не відповідає Директиві 94/62/ЄС про упаковку та відходи упаковки, а також Директиві 2004/12/ЄС, що доповнює першу. Зазначені Директиви охоплюють усі види упаковок та встановлюють вимоги щодо виготовлення і складу упаковки, забезпечення її багаторазового використання, регламентують положення щодо обсягів та термінів утилізації використаної упаковки. Так, з лютого 2004 р. передбачено, що загальний рівень утилізації відходів упаковки повинен бути не меншим за 60 %, загальна норма перероблення встановлена в діапазоні 55-80 %, норма перероблення металу мінімум 50 %, скла та паперу – 60 % [3]. Подібні норми утилізації відходів упаковки закладені й у Національній стратегії управління відходами в Україні до 2030 року [6].

Переважна частина відходів упаковки передається на сторону (табл. 1). У 2019 році обсяги переданих відходів перевищили обсяги їх поточного утворення. Незначна частина відходів упаковки перебуває в тимчасовому зберіганні та накопичується (управління ЖКГ Чернігівської міської ради). Варто відзначити зусилля управління ЖКГ м. Чернігова щодо спроб вирішення питання роздільного збору відходів упаковки. Управлінням розроблено карту-схему, де відмічені всі офіційні пункти прийому вторсировини із зазначенням їхніх адрес. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, станом на 31.07.2020 р. у Чернігівській області зареєстровані 26 пунктів прийому вторсировини.

Відсутність спеціалізованої інфраструктури поводження з відходами упаковки в Чернігівській області частково пояснюється незавершеністю формування законодавства в цій сфері – одночасно на розгляді перебуває кілька ініціатив.

Таблиця 1

Динаміка утворення та поводження з відходами упаковки в Чернігівській області у 2014-2019 рр., т

Рік	Утворено	Зібрано (отримано) переробниками	Утилізовано	Передано на сторону			Наявність відходів у тимчасовому зберіганні			Накопичено у спеціально відведених місцях
				всього	у т. ч. виробниками	переробниками відходів	всього	у т. ч. виробниками	переробниками відходів	
2014	663,9	15521,2	14953,0	1056,9	644,8	412,1	176,5	20,5	156,0	40,5
2015	3956,9	17515,6	16830,1	4804,1	3963,0	841,0	16,5	14,3	2,2	41,3
2016	4475,2	581,2	137,2	4930,2	4489,0	441,2	8,5	3,5	5,0	41,3
2017	3094,2	431,0	0	3530,2	3097,3	432,9	18,4	15,3	3,1	41,3
2018	2896,3	106,2	96,2	2891,7	2888,1	3,6	32,8	23,3	9,5	41,3
2019	3943,7	4,1	7,2	3954,1	3950,0	4,1	9,5	9,5	0	41,3

Джерело: [4].

Унаслідок відсутності необхідної законодавчої бази й чітко визначених сфер відповідальності для всіх учасників (особливо щодо розширеної відповідальності виробника), низького рівня екологічної свідомості домогосподарств і рівня сортування відходів, потенціал сфери раціонального використання відходів упаковки залишається нереалізованим, що чинить додатковий тиск на екологічну рівновагу території.

Висновки і пропозиції. Головною проблемою у сфері поводження з відходами упаковки є відсутність нормативно-правового забезпечення, яке б дозволило визначити правові й організаційні засади для організації ефективної та стійкої системи управління відходами упаковки, чітко класифікувати це поняття та розмежувати зони відповідальності між окремими суб'єктами. На сьогодні в Чернігівській області відсутня система роздільного збирання та відновлення відходів упаковки, що призводить до значних втрат ресурсоцінних матеріалів, які потенційно можуть бути повернуті в економічний обіг та слугувати сировиною для вироблення нових продуктів.

Список використаних джерел

1. Дерій Ж. В., Зосименко Т. І., Шадура-Никипорець Н. Т. Імплементация сталого розвитку як ключовий принцип галузевого співробітництва Україна – ЄС. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 4(20). С. 9–18.
2. Дерій Ж. В., Зосименко Т. І. Екологічна компонента корпоративної соціальної відповідальності: світовий досвід та українські реалії. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 11. С. 278–290.
3. Маковецька Ю. М. Організаційно-економічний механізм поводження з відходами упаковки. *Ефективна економіка*. 2013. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2577#>.
4. Офіційний сайт Головного управління статистики у Чернігівській області. URL: <http://www.chernigivstat.gov.ua/books/silgosp.php>.
5. Мінрегіон розпочав публічне обговорення проекту Закону України «Про упаковку та відходи упаковки». *Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій України*. URL: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/minregion-rozpochav-publichne-obgovorennya-proyektu-zakonu-ukrayini-pro-upakovku-ta-vidhodi-upakovki/>.
6. Про схвалення «Національної стратегії з управління відходами в Україні до 2030 року»: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 820-р від 08 листопада 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80>.
7. Directive 2004/12/EC of the European Parliament and of the Council of 11 February 2004 amending Directive 94/62/EC on packaging and packaging waste – Statement by the Council, the Commission and the European Parliament. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0012:EN:HTML>.

References

1. Derii, Zh. V., Zosymenko, T. I., Shadura-Nykyropets, N. T. (2019). Implementatsiia staloho rozvytku yak kliuchovyi pryntsyv haluzevoho spivrobotnytstva Ukraina – YeS [The implementation of sustainable development as a core principle of the EU – Ukraine sectoral cooperation]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (4(20)), pp. 9–18.
2. Derii, Z. V., Zosymenko, T. I. (2016). Ekolohichna komponenta korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti: svitovyi dosvid ta ukraïnski realii [Environmental component of corporate social responsibility: International experience and Ukrainian realities]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual Problems of Economics*, (11), pp. 278–290.
3. Makovetska, Yu. M. (2013). Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm povodzhenn z vidkhodamy upakovky [The organizational-economic mechanism of packaging waste management]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, (12). <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2577#>.
4. Ofitsiyni sait Holovnoho upravlinnia statystyky u Chernihivskii oblasti [Official site of the Main Department of Statistics in Chernihiv region]. <http://www.chernigvstat.gov.ua/books/silgosp.php>.
5. Ministerstva rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy [Ministry for Communities and Territories Development of Ukraine]. (2020). Minrehion rozpochav publichne obhovorennya proyektu Zakonu Ukrainy “Pro upakovku ta vidkhody upakovky” [The Ministry of Regional Development has started a public discussion of the draft Law of Ukraine “On Packaging and Packaging Waste”]. Retrieved 03.02.2020 from <https://www.minregion.gov.ua/press/news/minregion-rozpochav-publichne-obhovorennya-proyektu-zakonu-ukrayini-pro-upakovku-ta-vidhodi-upakovki>.
6. Pro skhvalennia «Natsionalnoi stratehii z upravlinnia vidkhodamy v Ukraini do 2030 roku [On approval of the «National Strategy for Waste Management in Ukraine until 2030»], Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 820-r (on November 8, 2017). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80>.
7. Directive 2004/12/EC of the European Parliament and of the Council of 11 February 2004 amending Directive 94/62/EC on packaging and packaging waste – Statement by the Council, the Commission and the European Parliament (2004). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0012:EN:HTML>.

Мініна Оксана Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Минина Оксана Валериевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры теоретической и прикладной экономики, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Minina Oksana – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of theoretical and applied Economics, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: minina.ok.v@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5919-1599>

Researcher ID: H-1167-2016

Шадуро-Никипорець Наталія Тимофіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Шадуро-Никипорец Наталья Тимофеевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры теоретической и прикладной экономики, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Shadura-Nykyropets Nataliia – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of theoretical and applied Economics, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: nikiporetc@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7990-0105>

Researcher ID: H-1176-2016

Дерій Ольга Юріївна – аспірантка кафедри теоретичної та прикладної економіки, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Дерий Ольга Юрьевна – аспірантка кафедры теоретической и прикладной экономики, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Derii Olha – PhD student of the Department of theoretical and applied Economics, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: olchia@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0227-6815>

УДК 336.73[351.84:61]

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-64-73

*Максим Дубина, Максим Забаштанський, Андрій Роговий***РОЛЬ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ УСТАНОВ У СТРАТЕГІЧНОМУ РОЗВИТКУ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я***Максим Дубина, Максим Забаштанский, Андрей Роговой***РОЛЬ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В СТРАТЕГИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ СФЕРЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ***Maksym Dubyna, Maksym Zabashtanskyi, Andrii Rogovyi***THE ROLE OF FINANCIAL AND CREDIT INSTITUTIONS IN STRATEGIC HEALTH DEVELOPMENT**

У статті поглиблено теоретичні та прикладні положення функціонування фінансово-кредитних установ у сфері охорони здоров'я. Зокрема, встановлено, що для подальшого розвитку цієї сфери об'єктивно необхідно активізувати діяльність зазначених установ у цьому напрямі. Трансформація ролі фінансово-кредитних установ у формуванні фінансових ресурсів закладів охорони здоров'я позитивно вплине на ефективність їхньої діяльності та сприятиме підвищенню якості надання медичних послуг. Також у статті проаналізовано особливості функціонування сучасної моделі сфери охорони здоров'я в Україні та проведено дослідження специфічних рис стратегічного її розвитку. Зокрема, обґрунтовано доцільність активного залучення насамперед банківських установ, страхових компаній до процесу реформування медичної галузі України, розширення можливостей комерційних банків щодо співпраці із закладами охорони здоров'я та залучення страховиків до впровадження медичного страхування в країні.

Ключові слова: страхова компанія; банківська установа; заклад охорони здоров'я; медична установа; фінансова установа; стратегічний розвиток; стратегія.

Рис.: 2. Бібл.: 17.

В статье углубленно теоретические и прикладные положения функционирования финансово-кредитных учреждений в сферу здравоохранения. В частности, установлено, что для дальнейшего развития этой сферы объективно необходимо активизировать деятельность указанных учреждений в данном направлении. Трансформация роли финансово-кредитных учреждений в формировании финансовых ресурсов учреждений здравоохранения положительно повлияет на эффективность их деятельности и способствовать повышению качества предоставления медицинских услуг. Также в статье проанализированы особенности функционирования современной сферы здравоохранения в Украине и проведено исследование специфических черт стратегического ее развития. В частности, обоснована целесообразность активного привлечения прежде всего банковских учреждений, страховых компаний к процессу реформирования медицинской отрасли Украины, расширение возможностей коммерческих банков по сотрудничеству с учреждениями здравоохранения и привлечения страховщиков к внедрению медицинского страхования в стране.

Ключевые слова: страховая компания; банковское учреждение; учреждение здравоохранения; медицинское учреждение; финансовое учреждение; стратегическое развитие; стратегия.

Рис.: 2. Библ.: 17.

Within the article, theoretical and applied provisions of the functioning of financial and credit institutions in the field of health care are deepened. In particular, it is established that for further development of this sphere it is objectively necessary to intensify the activities of the mentioned institutions in this direction. Transformation of the role of financial and credit institutions in the formation of financial resources of health care institutions will have a positive impact on the efficiency of their activities and will improve the quality of financial services. In addition, within the article, the features of the modern model of health care in Ukraine are analyzed, and the specific features of its strategic development are studied. In particular, the expediency of the active involvement of banking institutions, insurance companies in the process of the medical sector reforming in Ukraine, expanding the capacity of commercial banks concerning the cooperation with health care institutions and involving insurers in the introduction of health insurance in the country is substantiated.

Keywords: insurance company; banking institution; health care institution; medical institution; financial institution; strategic development; strategy.

Fig.: 2. References: 17.

JEL Classification: G 23; I18

Постановка проблеми. Сфера охорони здоров'я є однією з найважливіших складових забезпечення якості життя в суспільстві й ефективність її функціонування впливає на підвищення тривалості життя населення, покращення умов життєдіяльності, забезпечення здоров'я нації. Саме тому в усіх розвинутих країнах світу приділяється особлива увага розвитку цієї сфери, підвищенню якості її функціонування, перманентному удосконаленню обладнання, яке використовується в цій сфері, забезпеченню гідних умов праці для лікарів та іншого медичного персоналу.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Проте не всі країни мають можливість на належному рівні здійснювати фінансування сфери охорони здоров'я, що, відповідно, і впливає на ефективність її функціонування. Окреслена ситуація притаманна й Україні. На жаль, сфера охорони здоров'я в нашій країні недостатньо розвинута в порівнянні з іншими провідними країнами світу, має значну кількість системних проблем, вирішення яких вимагає впровадження нових механізмів фінансування, підвищення ефективності управління закладами охорони здоров'я.

Цілком зрозуміло вже сьогодні, що діюча сфера охорони здоров'я в Україні об'єктивно потребує кардинальних змін, оскільки забезпечити її ефективність в умовах обмежених фінансових можливостей держави неможливо. Щорічне збільшення фінансування охорони здоров'я без запровадження інструментів підвищення ефективності використання ресурсів та мотивації медичних працівників до підвищення якості послуг, що надаються ними населенню, не дозволяє поліпшити якість медичного обслуговування [2, с. 193]. Саме тому актуалізуються питання пошуку нової моделі функціонування системи охорони здоров'я, впровадження якої б дозволило поступово підвищити якість медичних послуг у країні та загалом рівень життя українців.

Сфера охорони здоров'я також сьогодні піддається впливу об'єктивних глобальних процесів. Диджиталізація всіх сфер суспільства, підвищення вимог до якості медичних послуг у розвинутих країнах, зростання попиту на висококваліфікованих працівників також вимагає врахування цих чинників при реформуванні та удосконаленні функціонування цієї сфери. Світова пандемія COVID-19 лише актуалізувала основні проблеми розвитку медицини в усіх країнах та сприяла усвідомленню людством важливості формування ефективної системи охорони здоров'я не лише в межах країн, а й у світовому масштабі. Активне поширення коронавірусу та безпрецедентні заходи, які вживалися країнами для подолання наслідків пандемії, також підтвердили важливість підготовки якісних лікарів, медичного персоналу, що, у свою чергу, вимагає створення належних умов для їхньої роботи.

Як свідчить досвід боротьби проти коронавірусу в Україні, державі складно було швидко адаптуватися до нових загрозливих реалій поширення хвороби, створити безпечні умови роботи для медичного персоналу, вчасно забезпечити лікарні всім необхідним обладнанням та медикаментами. Це ще раз підтверджує недостатню ефективність управління, що зумовлюється передусім недостатнім фінансуванням закладів охорони здоров'я, нераціональним його використанням.

Саме тому в Україні необхідно впровадити новий механізм розвитку сфери охорони здоров'я. На сьогодні в країні вже відбувається медична реформа, однак констатувати значне підвищення якості медичних послуг не можна. Уже об'єктивно можна стверджувати, що на основі державного фінансування кардинально змінити діючу сферу охорони здоров'я навряд чи вдасться. Без залучення приватного капіталу в медичну сферу неможливо підвищити якість життя населення. Доказом такого умовиводу є швидкий розвиток приватної медицини в країні, відкриття нових приватних клінік та окремих кабінетів. Проте послуги таких установ на сьогодні недоступні більшості населення країни. Для вирішення такої проблеми необхідно створити нові механізми фінансування охорони здоров'я. Ключову роль у них повинні відігравати фінансово-кредитні установи, які спроможні, як показує світовий досвід, акумулювати кошти економічних суб'єктів та забезпечувати їх ефективне використання, у тому числі й у сфері охорони здоров'я.

Отже, зміни ролі фінансово-кредитних установ у розвитку сфери охорони здоров'я в Україні є важливою складовою формування стратегічних детермінант її подальшого функціонування. Враховуючи окреслене, виникає потреба в обґрунтуванні теоретичних та прикладних положень трансформації діяльності фінансово-кредитних установ у сфері охорони здоров'я України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансування сфери охорони здоров'я на сьогодні активно вивчаються науковою спільнотою, враховуючи надважливість цієї сфери для забезпечення здоров'я громадян та підвищення якості їхнього життя. До вчених, які активно досліджують цю сферу, необхідно віднести таких: Д. Богдан, В. Борщ, Т. Васильєва, С. Вовк, З. Гладун, В. Загорський, Н. Карпишин, З. Лободіна, Г. Лопушняк, Н. Мачуга, А. Мокрицька, А. Наволокіна, Ю. Пефтієва, О. Петрух, О. Портна, Д. Рябець, Ю. Сафонов, Т. Семигіна, Ю. Шевчук та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Однак, попри численні досліджені у сфері розвитку охорони здоров'я, мало вивченими залишаються питання трансформації ролі фінансово-кредитних установ у розбудові цієї сфери, обґрунтування їхнього місця в системі її фінансування.

Метою статті є процеси трансформації ролі фінансово-кредитних установ у сфері охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Розпочнемо дослідження з розгляду сутності сфери охорони здоров'я та основних специфічних рис її сучасного функціонування в Україні.

Сфера охорони здоров'я є невід'ємною складовою людської діяльності й відіграє ключову роль у забезпеченні якості життя громадян [10]. Ця сфера, з одного боку, є частиною соціальної сфери, наділена власними функціями та посідає своє місце в системі забезпечення розвитку суспільства. Однак, з іншого боку, ця сфера також є складовою системи державних фінансів і національної економіки загалом, оскільки її функціонування об'єктивно вимагає фінансування. В Україні на сьогодні основним джерелом фінансування сфери охорони здоров'я є видатки державного та місцевого бюджетів. Більш детально особливості функціонування сфери охорони здоров'я в Україні представлені на рис. 1.

Отже, окреслені специфічні риси функціонування сфери охорони здоров'я в Україні в переважній більшості констатують наявність системних проблем у цій сфері, які пов'язані насамперед із дефіцитом фінансових ресурсів, що стримує можливості закладів охорони здоров'я до матеріального оновлення, впровадження нових технологій надання медичних послуг, підвищення кваліфікації персоналу і т. ін.

Як уже зазначалося, ефективний розвиток сфери охорони здоров'я неможливо забезпечити на основі виключно державного фінансування. Саме тому актуальним вже декілька років є пошук механізмів залучення приватного капіталу до цієї сфери. Цілком зрозуміло, що в цьому процесі активну роль повинні відіграти фінансово-кредитні установи, які спроможні стати ключовими учасниками сфери надання медичних послуг і, як показує досвід інших країн, взяти на себе частково функцію контролю за ефективністю використання коштів.

Розглянемо сучасну роль фінансово-кредитних установ у функціонуванні сфери охорони здоров'я України.

Згідно з чинним вітчизняним законодавством до фінансово-кредитних установ належать банки, страхові компанії, лізингові компанії, кредитні спілки, недержавні пенсійні фонди, довірчі товариства, інститути спільного інвестування [12]. Безперечно, не всі з перерахованих установ можуть відповідно до своєї діяльності брати участь у розвитку сфери охорони здоров'я. Проте, на наше переконання, роль саме банківських установ, страхових та лізингових компаній повинна підвищитися.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

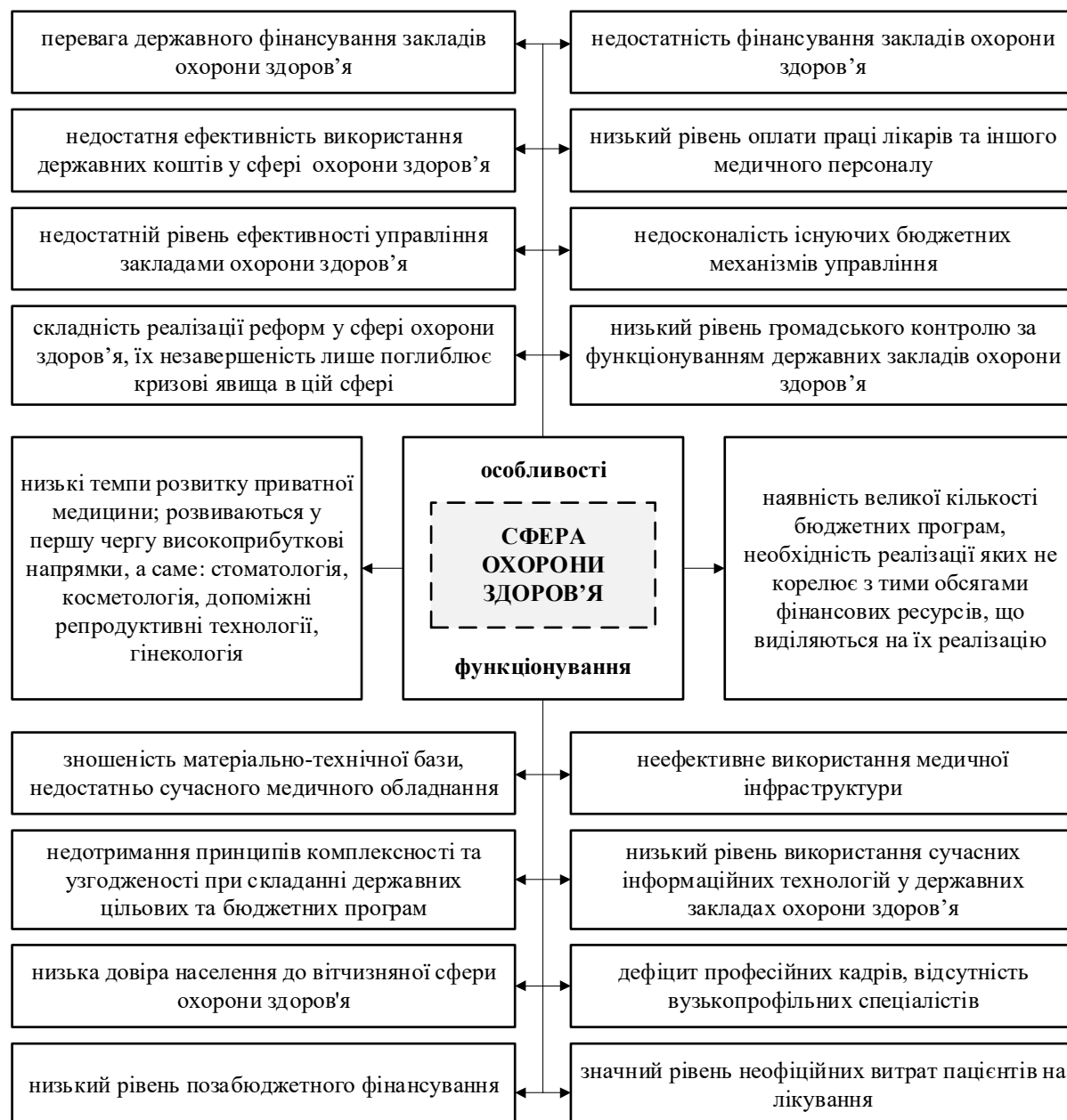

Рис. 1. Особливості функціонування сфери охорони здоров'я в Україні

Джерело: складено авторами з урахуванням [1, с. 760; 3, с. 220; 4; 8, с. 119; 11, с. 263; 13, с. 166; 15; 17].

Проаналізуємо сучасні тенденції функціонування фінансово-кредитних установ у сфері охорони здоров'я.

Банківські установи нині відіграють більш інфраструктурну роль в обслуговуванні закладів охорони здоров'я. Ці установи:

- 1) надають послуги з обслуговування поточних рахунків лікарів та медичного персоналу, через які виплачується заробітна плата;
- 2) надають короткострокові готівкові кредити працівникам закладів охорони здоров'я;
- 3) акумулюють додатково та самостійно зароблені закладами охорони здоров'я кошти та ін.

При цьому варто розуміти, що окреслені послуги є характерними передусім для державних закладів охорони здоров'я. Більш важливу роль банки відіграють у розвитку закладів приватної медицини, оскільки надають розширений перелік послуг, а саме, крім послуг з обслуговування поточних рахунків, банківські установи можуть надавати

кредити на розвиток бізнесу в цій сфері, пропонувати більш сучасні технології розрахунково-касового обслуговування, залучати тимчасово-вільні кошти приватних медичних установ на депозитні рахунки тощо.

Страхові компанії в Україні не відіграють тієї ролі в розвитку сфери охорони здоров'я, як це відбувається в розвинутих країнах. Саме роль цих установ насамперед повинна суттєво збільшитися в межах стратегічного розвитку сфери охорони здоров'я. На сьогодні приватні заклади охорони здоров'я досить успішно співпрацюють із цими фінансовими установами за наявності в пацієнтів медичного страхування. Однак таке страхування не є поширеним у нашій країні у зв'язку з неможливістю більшості населення їх придбати. Така ситуація негативно впливає на фінансування всієї сфери охорони здоров'я, оскільки саме кошти фізичних та юридичних осіб, а саме працівників та роботодавців, об'єктивно можуть бути єдиним джерелом фінансування вітчизняної сфери охорони здоров'я.

Відповідно, серед усіх фінансово-кредитних установ на сьогодні банки та страхові компанії певним чином пов'язані зі сферою охорони здоров'я, проте їхня роль є незначною. Світовий досвід країн, яким притаманний високий рівень надання медичних послуг, свідчить, що без використання потенціалу фінансових установ забезпечити розвиток сфери охорони здоров'я неможливо. Це дозволяє зробити висновок, що стратегічний розвиток окресленої сфери неможливий без трансформації ролі зазначених установ у її межах у довгостроковій перспективі.

Тож, проведемо аналіз ролі фінансово-кредитних установ у стратегічного розвитку сфери охорони здоров'я. Для цього розглянемо сутність категорії «стратегічний розвиток» та охарактеризуємо основні особливості стратегічного розвитку сфери охорони здоров'я.

Стратегічний розвиток є невід'ємною складовою впровадження якісних змін у діяльності будь-якої організації та установи. Без наявності стратегії подальшого функціонування підприємства, його діяльність набуває стохастичного характеру й поступово буде занепадати. Саме наявність стратегічних цілей дозволяє сформувати цілісний план розвитку суб'єктів господарювання та забезпечити підвищення їхньої ролі в розвитку окремих сфер та галузей національного господарства.

Загалом категорія «стратегія» є універсальною дефініцією та використовується у багатьох сферах наукової діяльності. О. В. Кравченко зауважує, що стратегія – сукупність взаємозалежних рішень, що визначають пріоритетні напрямки використання ресурсів, зусиль підприємства для реалізації його місії, забезпечення довгострокових конкурентних переваг на цільових ринках як засіб реалізації інтересів підприємства [7]. У свою чергу, І. Костюк пропонує таке визначення: стратегія – це сукупність дій визначення способу передбачити майбутнє, визначити можливі шляхи негативного впливу на країну й заходи для його запобігання, а також розроблення методів для досягнення вищого показника економічного та соціального рівня розвитку [6]. В. Фролова, досліджуючи особливості використання стратегічного підходу для підвищення конкурентоспроможності підприємства, стверджує, що стратегія – це план дій організації з виявлення основних напрямів її ефективного функціонування на основі максимальної реалізації наявного науково-технічного потенціалу у взаємозв'язку з внутрішньовиробничими резервами і зовнішнім середовищем [14]. Таким чином, стратегія, а відповідно, і стратегічний розвиток безпосередньо пов'язані з реалізацією заходів для стабільного, довгострокового та якісного функціонування окремих об'єктів, їх прогресивної трансформації, що дозволяє підвищити ефективність їхньої діяльності та удосконалити реалізацію ними власних функцій.

У сфері охорони здоров'я формування відповідної стратегії розвитку є невід'ємною складовою здійснення змін для забезпечення якісного та поступального її розвитку. Стратегія реформування системи охорони здоров'я ґрунтується не лише на необхідності досягнення кінцевої мети, але й на розумінні того, як можна подолати перешкоди на шляху до неї [13, с. 168].

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

На сьогодні в Україні завершився період реалізації Національної стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2020 роки. Основні положення цієї Стратегії представлено на рис. 2.

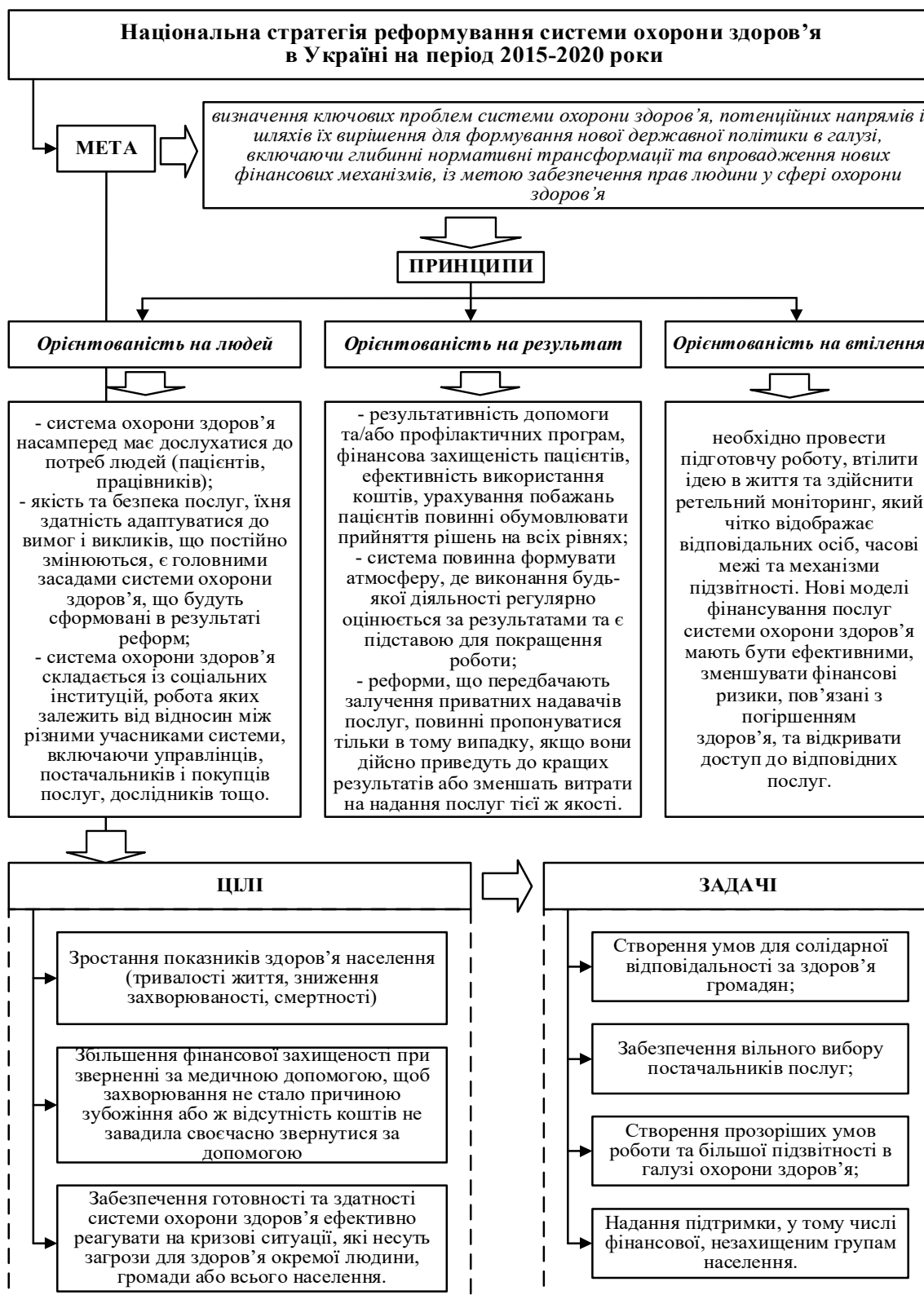

Рис. 2. Концептуальні положення Національної стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2020 роки
Джерело: складено авторами з урахуванням [9].

Аналіз основних положень Національної стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2020 роки свідчить, що велику кількість запланованих заходів так і не вдалося реалізувати в період впровадження цієї Стратегії. Проте цілком зрозуміло, що більшість сформованих концептуальних положень необхідно впроваджувати в життя для реформування сфери охорони здоров'я з урахуванням можливостей держави. Звичайно від початку впровадження норм цієї Стратегії вже пройшло понад шість років і в новій стратегії необхідно врахувати всі недоліки від реалізації попередньої стратегії.

У межах окресленої стратегії чітко був задекларований принцип ефективного використання наявних ресурсів, особливо в частині спроможності здійснювати державне фінансування медичної галузі. Цілком зрозуміло, що без належного фінансування будь-які реформи впровадити фактично неможливо. На період 2015-2020 років у стратегії було запроваджено підхід пріоритетності державного фінансування медичних послуг [9]. Отже, цілком логічно допустити, що надалі в новій Стратегії розвитку сфери охорони здоров'я першочергову увагу необхідно приділити питанням диверсифікації джерел фінансування медичної галузі. При цьому і роль фінансово-кредитних установ повинна підвищитися, поглибитися їх взаємодія з медичними установами, змінитися природа такого зв'язку.

У Національній стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2020 також зазначено, що «під час першої фази реформи охорони здоров'я група не рекомендує вдаватися до радикальних змін щодо збору коштів (наприклад, запровадження загальнодержавного соціального медичного страхування). Однак створення сприятливих умов для розвитку медичного страхування у довгостроковій перспективі є обов'язковим». Це підтверджує необхідність розробки нових механізмів співпраці між фінансовим сектором та сферою охорони здоров'я.

На наш погляд, така співпраця може полягати в такому:

1) комерційні банки повинні отримати доступ до фінансових ресурсів закладів охорони здоров'я, мати змогу залучати їх на депозитні рахунки з виплатою відсотків за їх використання;

2) страхові компанії повинні почати відігравати свою важливу роль у реалізації медичного страхування в країні, що дозволить [5, с. 98; 16]:

– підвищити якість надання медичних послуг;

– знизити вартість медичних послуг;

– підвищити конкуренцію серед лікарів за пацієнтів і тим самим сприяти підвищенню якості обслуговування;

– підвищити ефективність використання фінансових ресурсів у сфері охорони здоров'я;

– сприяти впровадженню сучасних механізмів управління закладами охорони здоров'я;

– акумулювати більші обсяги інформації про медичну галузь у країні та ін.;

3) банківські установи повинні отримати змогу надавати позики медичним закладам усіх форм власності, що сприятиме прискоренню закупівлі необхідного обладнання, оновлення матеріально-технічного забезпечення лікарень;

4) активну роль в оновленні обладнання закладів охорони здоров'я повинні почати відігравати лізингові компанії, послуги яких є альтернативою залученню кредитів від банків і дозволить частково знизити вартість таких запозичень;

5) ще більш помітну роль фінансові установи повинні почати відігравати в розвитку приватної медицини, яка на сьогодні продовжує активно розвиватися в країні.

Таким чином, подальший розвиток сфери охорони здоров'я в Україні повинен відбуватися з урахуванням об'єктивної необхідності підвищення ролі фінансово-кредитних установ у її реформуванні. Саме ці установи дозволяють збільшити обсяги фінансування, прискорити процеси трансформації коштів економічних суб'єктів у ресурси розвитку закладів охорони здоров'я, мотивувати лікарів залишатися в країні, стимулювати їх-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

ню працю та, загалом, сприяти ефективності використання коштів у цій сфері з метою надання якісних медичних послуг громадянам. Усе це вимагає також зміни й управлінської моделі медичних установ, надання їм фінансової автономії із забезпеченням тотального громадського контролю за їхньою діяльністю.

Висновки і пропозиції. Отже, у статті проведено дослідження ролі фінансово-кредитних установ у розвитку сфери охорони здоров'я. Зокрема, встановлено, що подальший розвиток цієї сфери безпосередньо пов'язаний з активізацією діяльності цих установ у галузі медицини. Зокрема, визначено, оперуючи світовим досвідом розбудови сфери охорони здоров'я, що підвищення ролі таких установ є однією з важливіших умов зростання ефективності функціонування медичної галузі в країні. У статті детально проаналізовано особливості роботи цієї галузі та встановлено, що значна кількість недоліків у її роботі пов'язана саме з дефіцитом фінансових ресурсів та їх ефективним використанням.

У статті проведено детальний аналіз базових положень Національної стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2020 роки, що дало змогу встановити, що протягом періоду реалізації такої Стратегії в Україні було закладено фундамент для ґрунтовних трансформацій у цій сфері. Також встановлено, що проведення подальших реформ повинно відбуватися на основі створення умов для значної диверсифікації джерел фінансових ресурсів закладів охорони здоров'я, впровадження медичного страхування. Це, у свою чергу, підтверджує важливість залучення фінансово-кредитних установ до подальшого стратегічного розвитку зазначеної сфери. У статті приділено увагу потенційно можливим напрямкам зміни ролі фінансово-кредитних установ у розвитку сфери охорони здоров'я.

Таким чином, для поглиблення взаємодії між фінансовою сферою та сферою охорони здоров'я на основі активного залучення фінансово-кредитних установ до реформування медичної галузі, диверсифікації джерел фінансування закладів охорони здоров'я, необхідно розробити та впровадити відповідні законодавчі зміни. Саме їхня сутність та особливості реалізації потребує проведення додаткових досліджень.

Список використаних джерел

1. Глухова В. І., Булах М. О. Джерела фінансового забезпечення системи охорони здоров'я в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 10. С. 760-764.
2. Гончарук С. М., Приймак С. В., Даниляк Л. Я. Сучасний стан і проблеми фінансування установ охорони здоров'я в Україні. *Бізнес Інформ*. 2016. № 1. С. 190-194.
3. Горин В. П. Формування фінансових ресурсів охорони здоров'я в контексті виконання критеріїв економічної безпеки. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Економіка*. 2013. Вип. 23. С. 216-221.
4. Грубляк О. М., Холявко Н. І., Жаворонок А. В. Оцінка ефективності управління дефіцитом державного бюджету України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. № 3(23). С. 130-141.
5. Забаштанський М., Драгунов Д., Зуб І. Пріоритетні підходи до фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. № 3(23). С. 93-100.
6. Костюк І. В. Поняття стратегії економічного розвитку країни: соціальний вимір. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 24.10. С. 212–218.
7. Кравченко О. В. Поняття стратегії розвитку підприємництва. *Вісник національного аграрного університету*. 2010. № 1(22). С. 267–272.
8. Мальований М. І. Стан та проблеми державного фінансування охорони здоров'я в Україні. *Проблеми економіки*. 2013. № 4. С. 116-124.
9. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2020 роки. URL: <http://uoz.cn.ua/strategiya.pdf>.
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

11. Портна О. В. Програмно-цільове фінансування охорони здоров'я в Україні. *Бізнес Інформ*. 2012. № 9. С. 261-264.
12. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>.
13. Сіташ Т. Д. Фінансування системи охорони здоров'я в Україні: тенденції та реформування. *Механізм регулювання економіки*. 2012. № 1. С. 164-169.
14. Фролова В. Ю. Стратегічний підхід в управлінні конкурентоспроможністю підприємства. *Вісник Донецького національного університету*. 2012. № 1. С. 177–182.
15. Berzin P., Shyshkina O., Kuzmenko O., Yarovenko H. Innovations in the Risk Management of the Business Activity of Economic Agents. *Marketing and Management of Innovations*. 2018. Vol. 4. Pp. 221-233.
16. Panchenko O., Bazilinska O., Krasnianska Yu. Medical insurance in the financial provision of public medical service. *Problems and prospects of economics and management*. 2018. № 2(14). Pp. 109-117.
17. Shkarlet S., Dubyna M., Hrubliak O. & Zhavoronok A. Theoretical and applied provisions of the research of the state budget deficit in the countries of Central and Eastern Europe. *Administratie si Management Public*. 2019. № 32. Pp. 120-138. DOI: <https://doi.org/10.24818/amp/2019.32-09>.

References

1. Hlukhova, V. I., Bulakh, M. O. (2016). Dzherela finansovoho zabezpechennia systemy okhorony zdorovia v Ukraini [Sources of financial support of the health care system in Ukraine]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, 10, pp. 760-764.
2. Honcharuk, S. M., Pryimak, S. V., Danyliak, L. Ya. (2016). Suchasnyi stan i problemy finansuvannia ustanov okhorony zdorovia v Ukraini [Current Status and Problems of Financing the Health Care Institutions in Ukraine]. *Biznes Inform – Business Inform*, (1), pp. 190-194.
3. Horyn, V. P. (2013). Formuvannia finansovykh resursiv okhorony zdorovia v konteksti vykonannia kryteriiv ekonomichnoi bezpeky [Formation of financial resources of health care in the context of fulfilling the criteria of economic security]. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Ekonomika – Scientific notes [National University "Ostroh Academy"]*. *Economy*, 23, pp. 216-221.
4. Hrubliak, O. M., Kholiavko, N. I., Zhavoronok, A. V. (2020). Otsinka efektyvnosti upravlinnia defitsytom derzhavnogo biudzhetu Ukrainy [Assessment of the efficiency of state budget department management of Ukraine]. *Problemy i perspektivy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (3(23)), pp. 130-141.
5. Zabashtanskyi, M., Drahunov, D., Zub, I. (2020). Priorityetni pidkhody do finansovoho zabezpechennia sfery okhorony zdorovia v Ukraini [Priority approaches to financial security of healthcare in Ukraine]. *Problemy i perspektivy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (3(23)), pp. 93-100.
6. Kostiuk, I. V. (2014). Poniattia stratehii ekonomichnoho rozvytku krainy: sotsialnyi vymir [The concept of the economic development strategy of the country: social dimension]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, 24.10, pp. 212–218.
7. Kravchenko, O. V. (2010). Poniattia stratehii rozvytku pidpriemnytstva [The concept of the business development strategy]. *Visnyk natsionalnoho ahrarnoho universytetu – Bulletin of the National Agrarian University*, (1(22)), pp. 267–272.
8. Malovanyi, M. I. (2013). Stan ta problemy derzhavnogo finansuvannia okhorony zdorovia v Ukraini [The state and problems of public funding of health care in Ukraine]. *Problemy ekonomiky – Problems of the economy*, (4), pp. 116-124.
9. Natsionalnoi stratehii reformuvannia systemy okhorony zdorovia v Ukraini na period 2015-2020 roky [National Strategy for Health Care Reform in Ukraine for the period 2015-2020]. <http://uoz.cn.ua/strategiya.pdf>.
10. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia [Fundamentals of Ukrainian legislation on health care]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.
11. Portna, O. V. (2012). Prohramno-tsilove finansuvannia okhorony zdorovia v Ukraini [Programme-Aimed Financing of Health Care in Ukraine]. *Biznes Inform – Business Inform*, (9), pp. 261-264.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

12. Pro finansovi posluhy ta derzhavne rehulivannia rynkiv finansovykh posluh [On Financial Services and State Regulation of Financial Service Markets], Law of Ukraine № 2664-III (on July 12, 2001). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>.

13. Sitash, T. D. (2012). Finansuvannia systemy okhorony zdorovia v Ukraini: tendentsii ta reformuvannia [Financing the health care system in Ukraine: trends and reforms]. *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky – The mechanism of economic regulation*, (1), pp. 164-169.

14. Frolova, V. Yu. (2012). Stratehichniy pidkhid v upravlinni konkurentospromozhnistiu pidpriemstva [Strategic approach to managing the competitiveness of the enterprise]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Donetsk National University*, (1), pp. 177–182.

15. Berzin, P., Shyshkina, O., Kuzmenko, O., Yarovenko, H. (2018). Innovations in the Risk Management of the Business Activity of Economic Agents. *Marketing and Management of Innovations*, 4, pp. 221-233.

16. Panchenko, O., Bazilinska, O., Krasnianska, Yu. (2018). Medical insurance in the financial provision of public medical service. *Problems and prospects of economics and management*, (2(14)), pp. 109-117.

17. Shkarlet, S., Dubyna, M., Hrubliak, O. & Zhavoronok, A. (2019). Theoretical and applied provisions of the research of the state budget deficit in the countries of Central and Eastern Europe. *Administratie si Management Public*, (32), pp. 120-138. <https://doi.org/10.24818/amp/2019.32-09>.

Дубина Максим Вікторович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Дубина Максим Вікторович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківського дела и страхования, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Dubyna Maksym – Doctor of Economics, Professor, Head of Department of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: maksim-32@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5305-7815>

ResearcherID: F-3291-2014

Забаштанський Максим Миколайович – доктор економічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту бізнесу, природокористування і туризму, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченко, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Забаштанский Максим Николаевич – доктор економічних наук, професор, директор Учебно-научного института бизнеса, природопользования и туризма, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Zabashtanskyi Maksym – Doctor of Economic Sciences, Professor, Director Educational-Scientific Institute of Business, Environmental Management and Tourism, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: mazani@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8966-8116>

ResearcherID: G-6145-2014

Роговий Андрій Віталійович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри туризму, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченко, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Роговой Андрей Витальевич – доктор економічних наук, професор, професор кафедри туризму, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Rogovyi Andrii – Doctor of Economics, Professor, Professor of Department of Tourism, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: rogovoy1976@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5445-214X>

ResearcherID: F-7319-2016

УДК 336.14

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-74-87

*Сергій Козьменко, Світлана Качула***СОЦІАЛЬНІ ПРОГРАМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ
ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ ТА ОЦІНКА ЇХ ЕФЕКТИВНОСТІ***Сергей Козьменко, Светлана Качула***СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОГРАММЫ КАК ИНСТРУМЕНТ
БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ
И ОЦЕНКА ИХ ЭФФЕКТИВНОСТИ***Serhiy Kozmenko, Svitlana Kachula***SOCIAL PROGRAMS AS A TOOL OF HUMAN DEVELOPMENT
BUDGET POLICY AND THEIR EFFECTIVENESS ASSESSMENT**

У статті розглянуто теоретичні засади соціальних бюджетних програм як інструменту бюджетної політики забезпечення людського розвитку. Показано, що останні роки програмно-цільовий метод став невід'ємною складовою бюджетного процесу в Україні. Здійснено загальний аналіз витраток державного бюджету за програмною класифікацією витраток у розрізі головних розпорядників бюджетних коштів на розвиток освіти, охорони здоров'я, соціального захисту. Більш детально проаналізовано ефективність бюджетних програм, де головним розпорядником виступає Міністерство соціальної політики України. Узагальнено проблемні аспекти оцінки ефективності реалізації бюджетних програм та окреслено заходи оптимізації витраток бюджету відповідно до сучасних потреб суспільства.

Ключові слова: бюджетна політика; соціальна бюджетна програма; витатки; програмно-цільовий метод; ефективність; освіта; охорона здоров'я; соціальний захист.

Табл.: 3. Бібл.: 25.

В статье рассмотрены теоретические основы социальных бюджетных программ как инструмента бюджетной политики обеспечения человеческого развития. Показано, что в последние годы программно-целевой метод стал неотъемлемой составляющей бюджетного процесса в Украине. Осуществлен общий анализ расходов государственного бюджета по программной классификации расходов в разрезе главных распорядителей бюджетных средств на развитие образования, здравоохранения, социальной защиты. Более подробно проанализирована эффективность бюджетных программ, где главным распорядителем выступает Министерство социальной политики Украины. Обобщены проблемные аспекты оценки эффективности реализации бюджетных программ и намечены меры оптимизации расходов бюджета в соответствии с современными потребностями общества.

Ключевые слова: бюджетная политика; социальная бюджетная программа; расходы; программно-целевой метод; эффективность; образование; здравоохранение; социальная защита.

Табл.: 3. Библ.: 25.

The article considers the theoretical foundations of social budget programs as human development ensuring budget policy tool. It is shown that in recent years the program-target method has become an integral part of the budget process in Ukraine. General analysis of state budget expenditures according to the program classification of expenditures in terms of the main managers of budget funds for the development of education, health care, social protection is done. The authors have analyzed in more detail the effectiveness of budget programs, where the main administrator is the Ministry of Social Policy of Ukraine. The problematic aspects of assessing the effectiveness of budget programs are summarized and measures to optimize budget expenditures in accordance with modern needs of society are outlined.

Keywords: budget policy; social budget program; expenses; program-target method; financial support; efficiency; education; health care; the social protection.

Table: 3. References: 25.

JEL Classification: E62; H51; H52; H53; H72

Постановка проблеми. Серед результатів руйнівних наслідків глобальної кризи та соціально-економічної нестабільності, спричиненої перебігом та наслідками пандемії COVID-19, – падіння економіки, ділової активності, простої, звуження чи припинення діяльності підприємств, у багатьох випадках – їх банкрутство, отже, зростання безробіття, падіння рівня та якості життя більшості прошарків населення. За таких умов підвищується роль та значення адаптивних заходів бюджетної політики у сфері витраток, зокрема планування витраток бюджету за пріоритетними напрямками підтримки соціуму, інклюзивного розвитку. Найактуальнішим завданням бюджетної політики стає забезпечення достатнього фінансування державних соціальних програм та підвищення ефективності використання бюджетних коштів для досягнення запланованих цілей в умовах бюджетних обмежень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення соціального вектора цілей сталого розвитку з використанням інструментарію бюджетної політики та необхідності оптимізації і підвищення ефективності видатків державного і місцевих бюджетів бюджету з використанням прогресивних технологій бюджетування, реалізації державних цільових програм, застосування аудиту ефективності, а також оцінювання результатів бюджетних програм, покращення становища в соціальній і бюджетній сфері присвячені праці Ф. Журавки та Н. Овчарової [7], Л. Лисяк [2], В. Савченко [19], О. Тимченко [21], І. Чугунова [22], С. Шкарлета, І. Долозіної, М. Дубини [25] та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Слід зазначити, що соціальні питання вчені досліджують із різних позицій, однак недостатньо наукових праць щодо оцінки ефективності виконання бюджетних програм соціального спрямування, людського розвитку. Виникнення нових соціальних викликів для суспільства, пов'язаних із погіршенням практично всіх складових людського потенціалу в Україні, зумовлюючи падіння загального рівня та якості життя (погіршення стану здоров'я населення, зниження якості та доступності освітніх та медичних послуг, загострення проблем соціального та інституційного середовища), посилюють необхідність забезпечення ефективності використання такого інструменту бюджетної політики, як бюджетні соціальні програми. Оцінка ефективності реалізації бюджетних програм соціального спрямування з метою досягнення цілей сталого розвитку в Україні залишається на сьогодні важливою та актуальною теоретичною і практичною проблемою.

Мета статті – аналіз бюджетних програм як інструменту політики забезпечення людського розвитку, узагальнення проблемних аспектів оцінки ефективності їх реалізації та окреслення заходів оптимізації видатків бюджету відповідно до сучасних потреб суспільства.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до концепції розвитку людського потенціалу людський розвиток залежить від розміру і структури соціальних інвестицій, що передбачає вкладення в освіту, професійну підготовку, перепідготовку, освіту впродовж життя, охорону та зміцнення здоров'я, розвиток здібностей людей, сприяння їхній активній участі в суспільному відтворенні. При цьому необхідно дотримуватися певної рівноваги/балансу соціальних інвестицій із реальними інвестиціями, адже останні необхідні для розвитку соціальної інфраструктури, формування підґрунтя для розвитку соціальної сфери. Важливе значення для людського розвитку має зменшення нерівності в суспільстві, захист соціально вразливих верств/прошарків населення.

Протягом останніх років бюджетна політика України у сфері видатків більшою мірою сконцентрована навколо соціальних процесів. Це закономірно, адже заплановане фінансування соціальних видатків, соціальної інфраструктури суттєво впливає на збереження і розвиток людського капіталу, забезпечуючи соціальний захист певних верств населення, підвищення якості послуг у сфері освіти, науки, охорони здоров'я, культурного та духовного розвитку тощо. Фінансовою теорією і реальною практикою доведено, що ефективна бюджетна політика у сфері видатків є важливим чинником людського розвитку як каталізатора економічного зростання і його кінцевої мети. Масштабні, дієві, результативні вкладення в людський розвиток можливо здійснити лише на рівні держави. Йдеться про державне фінансове забезпечення соціальної складової цілей сталого розвитку до 2030 року – охорони здоров'я, освіти, соціальних гарантій/захисту тощо та водночас заохочення/стимулювання приватних соціальних інвестицій. Окремими дослідниками доведено – частка бюджетного фінансування менше за 35 % у загальному обсязі фінансування за рахунок усіх джерел спричинить до зловживань із бюджетними коштами [24].

Необґрунтовані/неефективні рішення/зміни бюджетної політики, зокрема щодо обсягів, структури і цільової спрямованості бюджетних видатків поряд із негативною дією екзогенних та ендегенних факторів здатні суттєво погіршити стан соціуму, загальмувати прогресивний розвиток суспільства. І навпаки, стійкість, збалансованість, інклюзивність, контрциклічність та інші характеристики й одночасно цілі бюджетної політики з урахуванням бюджетно-податкових можливостей суспільства досяжні за умови фінансової дисципліни, чіткого дотримання бюджетних правил, мінімізації корупції, розробленої бюджетної стратегії, яка враховує соціальні, економічні, демографічні, екологічні, інвестиційні, інноваційні та інші аспекти.

Інноваційним методом підвищення ефективності бюджетної політики у сфері видатків стало впровадження в бюджетну практику багатьох країн програмно-цільового методу управління із застосуванням аналізу та оцінки ефективності бюджетних асигнувань на всіх стадіях бюджетного процесу. Перехід від управління бюджетними витратами до управління бюджетними результатами передбачає формування нової бюджетної архітектури та використання такого інструменту бюджетної політики, як бюджетні програми. Ці програми формуються для концентрації бюджетних коштів на вирішення соціальних, економічних, екологічних пріоритетів у середньостроковій та довгостроковій перспективі та є вагомим інструментом підвищення ефективності бюджетних видатків.

За дослідженням І. Чугунова, бюджетна політика матиме дієвий вплив на суспільний розвиток за умови подальшого розвитку програмно-цільового методу (далі – ПЦМ) у бюджетному процесі, зокрема, «забезпечення прозорості діяльності учасників бюджетного процесу щодо досягнення поставлених цілей та виконання завдань за результатами виконання бюджету, проведення аналізу причин неефективного виконання бюджетних програм; упорядкування системи організації діяльності головних розпорядників бюджетних коштів щодо формування і виконання бюджетних програм; посилення відповідальності головного розпорядника бюджетних коштів за дотримання відповідності бюджетних програм законодавчо визначеній меті його діяльності та за фінансове забезпечення бюджетних програм і результати їх виконання; підвищення якості розробленої бюджетної політики, ефективності розподілу і використання бюджетних коштів» [22, с. 9-10].

Поняття «бюджетна програма» визначається в Бюджетному кодексі України як «сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваного результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій» [1, ст. 2]. Основою та підґрунтям розробки бюджетних програм є прогностичні та програмні документи соціального й економічного розвитку суспільства (стратегічні орієнтири розвитку, плани діяльності на середньостроковий період, програми діяльності уряду). Бюджетні програми є інструментом реалізації бюджетної політики та втіленням програмно-цільового методу планування і використання бюджетних коштів.

Увага до оцінки ефективності реалізації бюджетних програм соціального спрямування, людського розвитку зумовлена такими обґрунтованими теоретичними положеннями: по-перше, такі програми вирішують у межах функцій і повноважень держави пріоритетні, життєво важливі проблеми соціуму, завдання підтримки соціально вразливих верств населення і розвитку людини; по-друге, вони передбачають концентрацію бюджетних коштів на досягнення чітко визначених, запланованих результатів, досягнення соціальних та інших цілей; по-третє, оптимально/раціонально/результативно використовуються обмежені бюджетні кошти, що особливо важливо в умовах кризи; по-четверте, підвищується прозорість бюджетного процесу, адже наслідки реалізації програм віддзеркалюються в наданні якісних публічних послуг, прогресивному людському розвитку тощо.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Підвищення ефективності використання бюджетних коштів – проблема, що є актуальною практично для будь-якої країни світу. В Україні розроблена нормативно-правова база оцінки ефективності бюджетних програм (далі – ОЕБП). Загалом оцінка бюджетної програми – «періодичний ґрунтовний аналіз процесу реалізації програми за показниками виконання з метою визначення її ефективності й результативності та прийняття управлінських рішень щодо покращення процесу її подальшого впровадження або в разі необхідності призупинення чи припинення» [9]. У Бюджетному кодексі України (ст. 20) зазначено, що на всіх стадіях бюджетного процесу його учасники мають здійснювати ОЕБП у межах своїх повноважень, що передбачає здійснення заходів з моніторингу, аналізу результативних показників бюджетних програм [1]. Тобто оцінка та моніторинг виконання бюджетних програм є вагомими складовими ПЦМ. Враховуючи, що на сьогодні програмно-цільовий метод у бюджетному процесі в Україні застосовується на рівні як державного, так і місцевих бюджетів, бюджетні програми розробляються на загальнодержавному та регіональному/місцевому рівнях. Сформована система нормативних вимог щодо ОЕБП містить методичні рекомендації, розпорядчі документи тощо. Відповідальність за організацію і контроль ОЕБП несе головний розпорядник бюджетних коштів. Важливим аспектом є використання результатів ОЕБП на всіх етапах бюджетного процесу для прийняття управлінських рішень щодо підвищення ефективності реалізації програм чи внесення необхідних корегувань, особливо у процесі реалізації середньострокового бюджетного планування.

У бюджетній практиці ОЕБП здійснюється на основі аналізу результативних показників, розрахованих та відображених у відповідних паспортах бюджетних програм, у звітах про їх виконання та іншої інформації (наприклад, результатів моніторингу, контрольних заходів, аудиту, обліку тощо). ОЕБП здійснюється для кожної бюджетної програми окремо. За результатами оцінювання головні розпорядники бюджетних коштів мають виявляти причини відхилень, розробляти заходи щодо підвищення ефективності бюджетних видатків та прийняття відповідних рішень.

Впровадження державних цільових програм відбувається в поєднанні з програмною класифікацією видатків, при цьому бюджетні програми соціального спрямування передбачають вирішення різних проблемних питань/аспектів, що стосуються підвищення рівня та якості життя. Серед них – посилення соціального захисту населення, розвиток освіти, зміцнення системи охорони здоров'я тощо. Розглянемо видатки державного бюджету України у 2019-2020 рр. на реалізацію окремих бюджетних програм соціального спрямування в розрізі Головних розпорядників бюджетних коштів (ГРБК) (табл. 1).

Видатки бюджету для реалізації соціальних програм, які є основою підтримки людського розвитку, здійснюється переважно з місцевих бюджетів. Вони становлять понад 60 % загальних видатків на освіту, близько 80 % видатків на охорону здоров'я. Із державного бюджету забезпечується фінансування видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення населення.

Водночас окремі видатки здійснюються з місцевих бюджетів за принципом наближення до споживачів (державні програми фінансування установ соціальної допомоги, притулків, соціального захисту визначених відповідним законодавством категорій населення – ветеранів війни і праці, сімей з дітьми тощо, фінансування витрат з оплати житлово-комунальних послуг та ін.).

В умовах підвищення самостійності місцевих бюджетів, як результату реформи бюджетної децентралізації, зростає кількість регіональних соціальних програм. Так, у Дніпропетровській області у 2019 році реалізувалося 46 регіональних програм, із них 5 програм мають у назві ознаку «соціальні». До них належать: «Цільова соціальна комплексна програма розвитку фізичної культури і спорту в Дніпропетровській області до

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

2021 року», Регіональна цільова соціальна програма «Молодь Дніпропетровщини» на 2012–2021 роки, Програма розвитку сімейної та гендерної політики у Дніпропетровській області на 2012–2021 роки та Регіональна цільова соціальна програма «Освіта Дніпропетровщини до 2021 року» [17].

Таблиця 1

*Видатки державного бюджету за окремими програмами ГРБК
у 2019-2020 рр., млрд грн*

Код бюджетної класифікації	Головний розпорядник бюджетних коштів (ГРБК) та програми	2019			2020
		план	звіт	%	план
2200000	Міністерство освіти і науки України	43,5	39,14	90,0	44,60
2201160	Підготовка кадрів ЗВО та забезпечення діяльності їх баз практики	19,1	19,2	100,5	16,65
2210000	Міністерство освіти і науки України (загальнодержавні видатки та кредитування)	73,04	73,1	100,1	83,46
2211210	Освітня субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам	69,6	79,4	114,1	77,53
2211230	Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа»	1,22	1,02	83,6	1,06
2211260	Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію програми «Спроможна школа для кращих результатів»	-	-	-	3,50
2211250	Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію заходів, спрямованих на підвищення якості освіти	1,5	1,1	73,3	-
2300000	Міністерство охорони здоров'я України	39,35	39,3	99,9	98,18
2310000	Міністерство охорони здоров'я України (загальнодержавні видатки та кредитування)	58,62	58,12	99,2	17,71
2308000	Національна служба здоров'я України	19,26	18,57	96,4	89,10
2308060	У т. ч.: Реалізація програми державних гарантій медичного обслуговування населення	-	-	-	88,88
230820	Надання первинної медичної допомоги населенню	15,9	16,75	105,3	-
2308030	Пілотний проєкт із реалізації державних гарантій медичного обслуговування населення за програмою медичних гарантій для спеціалізованої медичної допомоги в Полтавській області	0,97	0,965	99,5	-
2308050	Пілотний проєкт із реалізації державних гарантій медичного обслуговування населення за програмою медичних гарантій для спеціалізованої медичної допомоги	2,00	-	-	-
2500000	Міністерство соціальної політики України	229,0	217,5	95,0	293,4
2510000	Міністерство соціальної політики України (загальнодержавні видатки та кредитування)	24,27	24,0	98,9	0,80

Джерело: складено й розраховано за [3; 4].

Кожна із перелічених соціальних програм реалізується за кошти бюджету в рамках бюджетних програм та залучення інших джерел фінансування.

Узагальнимо результати звітів щодо виконання окремих бюджетних програм, у межах яких реалізуються соціальні програми Дніпропетровської області (табл. 2).

Аналіз звітів про виконання паспортів бюджетних програм загалом і наведених у табл. 1 даних свідчить, що в кожному паспорті наводяться результативні показники (кількісні і якісні) – затрат, продукту, ефективності і якості. Показники ефективності є розрахунковими, методика їх розрахунків здійснюється відповідно до Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі [14]. Показники ефективності бюджетної програми (далі – ЕБП) визначаються як відношення продукту

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

(товарів, робіт, послуг) до витрат ресурсів. Це визначення відповідає загальному підходу до ефективності, згідно з яким ефективність оцінюється як співвідношення результатів і витрачених на їх досягнення ресурсів. Водночас, відповідно до цього критерію, переважна більшість показників ефективності, наведених у звітах бюджетних програм, не відповідають сутності цього поняття.

Таблиця 2

Показники ефективності окремих бюджетних програм (БП) реалізації регіональної цільової соціальної комплексної програми «Розвиток фізичної культури і спорту в Дніпропетровській області» за 2019 рік

Показники ефективності	Затв. грн	Факт грн	Зміни грн *
<i>БП: «Проведення навчально-тренувальних зборів і змагань з олімпійських видів спорту» (Мета: Створення умов для забезпечення популяризації та розвитку олімпійських видів спорту на місцевому рівні)</i>			
Середні витрати на один людинодень (далі - СВОЛД) участі в регіональних змаганнях з олімпійських видів спорту	135	140	5
СВОЛД навчально-тренувальних зборів (далі – НТЗ) з олімпійських видів спорту з підготовки до всеукраїнських змагань	172	141	-31
Середні витрати за забезпечення участі (проїзд, добові в дорозі) одного спортсмена збірних команд області у всеукраїнських змаганнях з олімпійських видів спорту	1700	1021	-679
Середній розмір заохочення на одного спортсмена/тренера (далі – СРЗОС/Т) з олімпійських видів спорту (щомісячно)	12333	12333	0
СРЗОС/Т з олімпійських видів спорту (раз на рік)	103000	103000	0
<i>БП: «Утримання центрів фізичної культури і спорту для осіб з інвалідністю і реабілітаційних шкіл (Мета: Організація фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності осіб з інвалідністю)</i>			
Середньомісячна заробітна плата працівника регіональних центрів з фізичної культури і спорту «Інваспорт»	9293	9293	0
<i>БП: Проведення НТЗ і змагань та заходів зі спорту осіб з інвалідністю (Мета: Забезпечення підготовки спортсменів з інвалідністю та фізкультурно-спортивної реабілітації осіб з інвалідністю)</i>			
СВОЛД НТЗ з видів спорту осіб з інвалідністю з підготовки до регіональних змагань	120	158	38
СВОЛД НТЗ з видів спорту осіб з інвалідністю з підготовки до всеукраїнських змагань	120	174	54
СВОЛД участі у регіональних змаганнях з видів спорту осіб з інвалідністю	130	168	38
Середні витрати на забезпечення участі (проїзд, добові в дорозі) одного спортсмена збірних команд області у всеукраїнських змаганнях з о видів спорту осіб з інвалідністю	485	493	8

Джерело: побудовано за [8].

Загалом у 2019 році, за даними Рахункової палати України, ГРБК не виконували терміни розробки та затвердження паспортів бюджетних програм, визначені в законодавстві [17]. Із року в рік ситуація навіть погіршується, адже якщо у 2018 році своєчасно не було затверджено 32 % паспортів бюджетних програм, то в 2019 році – 66 %. [3]. Причини полягають не лише в низькій виконавській дисципліні, а й у тривалих термінах погодження проєктів органами виконавчої влади, що потребує законодавчого урегулювання.

Слід зазначити, що в різних країнах світу на практиці використовуються різні методи оцінки ефективності цільових (або бюджетних) програм: метод аналізу витрат і вигід, метод аналізу витрат і результативності, метод урахування показників майбутніх періодів, метод сукупних ефектів від реалізації програм, метод інтегральних оцінок та інші, які доцільно апробувати у вітчизняній бюджетній практиці. В Україні для місцевих бюджетів розроблена «Методика здійснення порівняльного аналізу ефективності бюджетних програм ГРБК індексно-бальним методом» [12]. Метою такого аналізу є визначення ефективності подібних (аналогічних) бюджетних програм, що виконуються на рівні декількох регіонів.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Відповідно до Методичних рекомендацій Міністерства фінансів України [15] оцінка економічної ЕБП здійснюється шляхом зіставлення її відповідності пріоритетам соціально-економічного розвитку країни; планам діяльності ГРБК на поточний та середньостроковий періоди; нормативно-правовим актам; аналізу мети програми та завдань; результативних показників; звітів про виконання за попередні бюджетні періоди тощо. Критеріями оцінки ЕПП за напрямками використання бюджетних коштів є визначення розбіжності між фактичними та плановими результативними показниками. Такий підхід застосовано для оцінки ЕБП за 2019 р., які фінансуються з державного бюджету, де головним розпорядником виступає Міністерство соціальної політики України (табл. 3).

Таблиця 3

*Оцінка ефективності окремих бюджетних програм за 2019 рік
за напрямками використання бюджетних коштів, млн грн*

КПКВК ДБ	Найменування бюджетної програми	План	Факт	Відхилення	
				млн грн	%
2501480	Надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг	3011,14	2991,26	-19,88	0,7
2501570	Виплата матеріальної допомоги військовослужбовцям, звільненим із військової строкової служби	82,31	62,40	-19,91	24,2
2501590	Компенсація роботодавцю частини фактичних витрат, пов'язаних зі сплатою єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування	0,80	0,63	-0,17	21,3
2501630	Модернізація системи соціальної підтримки населення України	559,98	196,47	-363,52	64,9
2507100	Реабілітація дітей з інвалідністю	80,01	76,62	-3,39	4,2
2501120	Розселення та облаштування кримських татар та осіб інших національностей, які були депортовані з території України	49 982,8	46 187,7	-3,80	0,02
2501160	Довічні державні стипендії	4,22	4,19	-0,04	0,95
2501180	Виплата соціальної стипендії студентам (курсантам) вищих навчальних закладів	680,52	680,51	-0,006	0,0
2501200	Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи	2335,42	2333,38	-2,05	0,09
2501230	Виплата пільг і житлових субсидій громадянам на оплату житлово-комунальних послуг у грошовій формі	25 293,1	23 266,8	-2026,3	8,0
2501450	Оздоровлення і відпочинок дітей, які потребують особливої уваги та підтримки, в дитячих оздоровчих таборах МДЦ „Артек” і ДЦ „Молода Гвардія”	223,32	220,43	-2,89	1,3
2501130	Заходи із соціального захисту дітей, сімей, жінок та інших найбільш вразливих категорій населення	41,08	36,45	-4,63	11,3

Джерело: складено та розраховано за даними [9].

Відповідно до КПКВК ДБ 2501480 у 2019 році 164 799 сімей отримали адресну допомогу, середньомісячний розмір адресної допомоги становив 1512,6 грн на одну сім'ю. Ефективність виконання цієї бюджетної програми доволі висока, що відображено у звіті про її виконання.

У межах видатків, передбачених за бюджетною програмою КПКВК 2501570, здійснено виплату матеріальної допомоги військовослужбовцям, звільненим із військової строкової служби, які звернулися за зазначеною виплатою до органів соціального захисту населення. Значне відхилення від запланованого показника фінансування пов'язане із завищеною прогнозованою кількістю військовослужбовців, звільнених із військової строкової служби. Недостовірність прогнозних розрахунків призвела до зниження ефективності бюджетної програми.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Ефективність програми за КПКВК 2501630 є найнижчою серед усіх програм внаслідок відтермінування створення Державної соціальної служби, отже – скасування чи зупинку торгів, крім того, несвоєчасне виконання ряду робіт (прикладного програмного забезпечення), а відповідно, і значного її недофінансування.

Згідно з паспортом бюджетної програми за КПКВК 2501590 кошти з державного бюджету в 2019 році спрямовувались на виплату компенсації роботодавцям п'ятдесяти відсотків фактичних витрат, пов'язаних зі сплатою єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Компенсація здійснювалась за кожну особу, працевлаштовану на нове робоче місце за умови здійснення протягом дванадцяти календарних місяців з дня укладання трудового договору з такою особою щомісячної виплати їй заробітної плати в розмірі не менше ніж три мінімальні заробітні плати. Ця програма сприяє створенню нових робочих місць та працевлаштуванню працівників шляхом укладення трудових договорів. Відхилення касових видатків за напрямом використання бюджетних коштів від планового показника пояснюється не підтвердженням окремими роботодавцями права на отримання відповідної компенсації.

Бюджетна програма за КПКВК 2507100 є актуальною у зв'язку з тим, що згідно зі статистичними даними кількість дітей з інвалідністю щороку зростає. Так, станом на 01.01.2018 року було 159 044 дитини з інвалідністю, а станом на 01.01.2019 їх кількість становила 161 594 особи. Передбачені за цією програмою видатки дали можливість у 2019 році здійснити заходи з реабілітації 4388 дітей з інвалідністю.

У межах бюджетної програми за КПКВК 2501120 зниження її ефективності відбулося внаслідок невикористання коштів, несвоєчасного виконання будівельних робіт.

Бюджетна програма КПКВК 2501200 є актуальною, оскільки дає можливість забезпечувати фінансування гарантованих державою компенсаційних виплат, доплат, різних видів допомоги та пільг, які стосуються всіх постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи громадян відповідно до визначених категорій. Станом на 01.01.2020 їх чисельність становила 1 млн 769 тис. 442 особи.

У 2019 році за бюджетною програмою КПКВК 2501230 використано 23 266,8 тис. грн. Середньомісячна чисельність одержувачів (домогосподарств), яким призначено житлові субсидії, становила 1822,4 тис. од.; при цьому середньомісячний розмір житлової субсидії становив 965,4 грн. Середньомісячна чисельність осіб, яким надано пільги на оплату житлово-комунальних послуг, становила 1782,2 тис. осіб; при цьому середньомісячний розмір пільги на оплату житлово-комунальних послуг – 596,6 грн.

У межах бюджетної програми за КПКВК 2501450 у 2019 році здійснювалися заходи, спрямовані на досягнення мети та завдань, а саме 22 700 дітей, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки, забезпечено оздоровленням та відпочинком (у МДЦ «Артек» – 11 641 дитину, у ДЦ «Молода гвардія» – 11 059 дітей), що становить 99,8 % від запланованої кількості дітей. Слід зазначити, що більшість дітей, які оздоровлюються в дитячих центрах «Артек» та «Молода гвардія», – це соціально вразливі категорії дітей, а саме: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти із малозабезпечених і багатодітних сімей та діти, які проживають у населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення (71,2 % від загальної кількості дітей, оздоровлених у цих центрах). Ефективність використання бюджетних коштів за цією бюджетною програмою доволі висока.

Зниження ефективності бюджетної програми за КПКВК 2501130 відбулося внаслідок невиконання робіт зі створення та забезпечення функціонування державної установи “Кол-центр Міністерства соціальної політики України з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей” та її територіальних відділень.

На виконання вимог Конвенції про права осіб з інвалідністю (далі – Конвенція) постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2012 № 706 була затверджена Державна цільова програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2020 року» (далі – Національний план) [6]. Програма спрямована на заохочення, захист і забезпечення повного й рівного здійснення особами з інвалідністю всіх прав людини, свобод у всіх сферах суспільного життя тощо. Станом на кінець листопада 2020 р. у Національному плані було передбачено 72 заходи, 40 заходів було виконано, 15 – виконано частково, реалізація ще 7 триває і 10 заходів не виконано [4]. Ця програма виконується у складі багатьох бюджетних програм: КПКВК 2301180 «Санаторне лікування хворих на туберкульоз та дітей і підлітків з соматичними захворюваннями», КПКВК 2501090 «Створення і програмно-технічне забезпечення системи інформаційно-аналітичної підтримки, інформаційно-методичне забезпечення та виготовлення бланків посвідчень і нагрудних знаків для системи соціального захисту» та інших.

Таким чином, проведений аналіз дає підстави згрупувати причини зниження ефективності бюджетних програм (за критерієм виконання бюджетної програми «за напрямками використання коштів») на суб'єктивні (зумовлені недоліками у прогнозуванні та плануванні) і об'єктивні (зумовлені зовнішніми факторами). Низькі фактичні показники фінансування порівняно із плановими значеннями пов'язані не лише з недофінансуванням бюджетних програм, що має негативні соціальні наслідки, а й з дією низки об'єктивних факторів.

Водночас відсутність чіткого визначення виконавців та їх відповідальності за виконання конкретних заходів потребує вдосконалення методики контролю за витратами коштів та методики оцінки соціально-економічних ефектів державних цільових програм, які реалізуються за кошти державного бюджету.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України визначило комплекс системних недоліків виконання державних цільових програм у 2015-2018 рр. [20]. Із визначених недоліків основними при плануванні бюджетних програм у 2019-2020 рр., які впливають на ефективність використання бюджетних коштів, більшість залишається актуальними для вирішення. Проте водночас слід виокремити й інші:

- проблеми у визначенні цілей програми (нечіткість формулювання, нереалістичність досягнення, взагалі змішування понять мета і процес);
- недосконалість та необґрунтованість результативних показників щодо їх кількості, зокрема надмірна деталізація;
- включення показників, які не дозволяють оцінити ефективність програми;
- завищення значень окремих показників.

Наслідками недоліків у плануванні бюджетних програм стають постійні уточнення бюджетних призначень, зниження і перерозподіл бюджетних коштів, прийняття неефективних управлінських рішень, що призводить до нераціонального використання робочого часу та непродуктивного використання чи додаткових витрат бюджетних коштів.

Останніми роками в Україні зроблено кроки для запровадження світової практики здійснення оглядів бюджетних витрат, важливим результатом яких є розроблення рекомендацій щодо підвищення якості публічних послуг та забезпечення досягнення цілей бюджетної політики й водночас оптимізація видатків державного бюджету в координатах «економія коштів – зростання видатків». Напрацювання у цій сфері тривають, розширюється коло розпорядників і сфер огляду. Так, якщо в 2018 році за проведення оглядів бюджетних витрат було обрано 5 ГРБК і 5 сфер, у 2019 році – 5 розпорядників та 9 сфер, то в 2020 році їх кількість зросла відповідно до 12 та 15. Треба зазначити, що у 2020 році заплановано охоплення оглядами майже 28 % видатків за бюджетними про-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

грамами із загальної суми видатків державного бюджету [10]. Комплексна оцінка результативності/ефективності використання бюджетних коштів, як результат оглядів бюджетних витрат за 2019 рік, на сьогодні не оприлюднена, що робить її здійснення непрозорим і недоступним громадськості. Впровадження у вітчизняну практику огляду бюджетних видатків не має бути формальним, а має стати дієвим інструментом визначення/коригування цілей бюджетної політики людського розвитку.

Оцінка ефективності реалізації бюджетних програм потребує впровадження нових підходів. Як показав аналіз, існуючі на сьогодні підходи спрямовані переважно на аналіз відхилень фактичних значень від планових, що закріплено нормативно-правовими актами. Основним об'єктом аналізу є бюджетні видатки на реалізацію програм, а відповідно до ключового принципу програмно-цільового методу мають бути результати реалізації програм.

Слушною є пропозиція Ф. Журавки та Н. Овчарової щодо здійснення оцінювання динаміки певних показників, що характеризують рівень розвитку соціальної сфери, з формуванням на основі результатів такого аналізу висновків щодо ефективності програми [7]. До цих показників, на наш погляд, доцільно додати показники, що характеризують розвиток людського капіталу та дозволять зробити висновки щодо ефективності програм у сфері охорони здоров'я, освіти тощо. Важливим є врахування впливу певних негативних/позитивних факторів на показники, виникнення яких не є наслідком реалізації державних цільових програм для усунення викривлень при оцінці ефективності їх виконання.

Висновки і пропозиції. Головним завданням бюджетної політики є підвищення ефективності використання бюджетних коштів для підвищення якості публічних послуг у сферах, що забезпечують розвиток людини та підтримку її життєдіяльності, шляхом удосконалення механізмів управління видатками. Бюджетні програми є дієвим інструментом сучасної бюджетної політики щодо вирішення стратегічних завдань у соціальній та інших сферах, які виникають у результаті дії різноманітних чинників зовнішнього та внутрішнього характеру. У процесі оцінювання бюджетних програм соціального спрямування формуються показники, яких треба досягти та за якими визначаються ефективність реалізації тієї чи іншої програми. У результаті аналізу ефективності бюджетних програм соціального спрямування виявлено недофінансування окремих із них, що свідчить про невідповідність прогнозних обсягів бюджетних коштів при плануванні програм із реальними можливостями їх фінансування, недоліки у плануванні. Згруповано причини зниження ефективності реалізації бюджетних програм на суб'єктивні (зумовлені недоліками у прогнозуванні та плануванні) і об'єктивні (зумовлені зовнішніми факторами).

Реалізація програмно-цільового методу планування та фінансування для забезпечення/стимулювання людського розвитку та підтримки соціально вразливих прошарків населення (насамперед, охорони здоров'я, освіти, соціального захисту) потребує удосконалення. Значну увагу доцільно приділяти формуванню цілей і завдань бюджетних програм у середньостроковому форматі в більш тісному зв'язку з проблемами людського розвитку, для вирішення яких такі програми розробляються. Вітчизняна практика формування програмного бюджету свідчить, що певна частина видатків не відповідає ознакам бюджетної програми, відображає поточне фінансове забезпечення діяльності певних установ.

Важливим на сучасному етапі є повноцінне впровадження практики здійснення оглядів бюджетних витрат, невід'ємною складовою яких є розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності видатків для надання якісних публічних послуг та забезпечення досягнення цілей бюджетних програм як інструменту бюджетної політики людського розвитку.

Оцінка ефективності реалізації бюджетних програм потребує впровадження нових підходів з урахуванням світового досвіду, що є перспективою подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/2456-17>.
2. Бюджетна складова реалізації домінуючих напрямів суспільного розвитку : монографія / за наук. ред. Л. В. Лисяк. Дніпропетровськ : ДДФА, 2015. 396 с.
3. Видатки Державного бюджету України в 2019-2020 роках. Програмна класифікація. URL: openbudget.gov.ua/annual-budget/expreses?class=program.
4. Висновки про результати річного звіту про виконання Закону України «Про державний бюджет України за 2019 рік» / Рахункова палата України. 2020. URL: rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2020/9-1_2020/Vysn_9-1_2020/Vysn_9_1_2020.pdf.
5. Відбулося засідання Ради у справах осіб з інвалідністю. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vidbulosya-zasidannya-radi-u-spravah-osib-z-invalidnistyu>.
6. Державна цільова програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю» на період до 2020 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2012-%D0%BF#Text>.
7. Журавка Ф. О., Овчарова Н. В. Оцінка ефективності реалізації державних цільових програм у соціальній сфері. *Бізнес Інформ*. 2014. № 6. С. 202–206.
8. Звіти про виконання паспортів бюджетних програм за 2019 рік / Дніпропетровська обласна державна адміністрація. 2020. URL: adm.dp.gov.ua/file-storage/sport-2019-zvit-pasportiv.
9. Інформація про мету, завдання та результативні показники бюджетних програм на 2019 рік. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/budzhet/2020/09/220.pdf>.
10. Касперович Ю. В., Дешко А. Л. Про удосконалення організації проведення оглядів витрат державного бюджету в сучасних умовах. URL: niss.gov.ua/sites/default/files/2020-08/vytraty-derzh-budget.pdf.
11. Корнієнко Н. М. Оцінка і моніторинг ефективності бюджетних програм. *Економічний часопис-XXI*. 2013. № 5-6 (2). С. 31–33.
12. Методика здійснення порівняльного аналізу ефективності бюджетних програм : Лист Міністерства фінансів від 19.09.2013 № 31-05110-14-5/27486. URL: ibser.org.ua.
13. Оцінка ефективності бюджетних програм за 2019 рік. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Derzhbyudzhet.html>.
14. Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 вересня 2002 р. № 538-р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR020538.html.
15. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо здійснення оцінки ефективності бюджетних програм : Наказ Міністерства фінансів України від 17.05.2011 року № 608. URL: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article/main?art_id=293133&cat_id=50097&search_program=%ED%E0%EA%E7+608&searchDocarch=1&searchPublishing=1.
16. Про деякі питання запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів : Наказ Міністерства фінансів України від 26.08.2014 № 836. URL: <https://goo.gl/wZUscq>.
17. Перелік регіональних цільових програм, які діють у 2019 році (по напрямам). URL: https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/perelik_regionalnih_cilovih_program_stanom_na_1_01_2019.pdf.
18. Реалізація норм Конвенції про права осіб з інвалідністю. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Realizaciya-norm-Konvencii-pro-prava-osib-z-invalidnistyu.html>.
19. Савченко В. Ф. Регулювання соціального розвитку в Україні через інвестиційно-інноваційні важелі та інструменти. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 2 (18). С. 163-173. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/184234/183985>.
20. Стан виконання державних цільових програм у 2015-2018 pp. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=ukUA&tag=DerzhavniTsiloviProgrami>.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

21. Тимченко О. М. Теоретичні засади та прагматика програмно-цільового методу фінансування вищої освіти в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 11. С. 7–20.
22. Чугунов І. Я. Бюджетна політика в умовах економічних перетворень. *Матеріали І Всеукраїнської конференції «БОГОЛІБСЬКІ ЧИТАННЯ»* (м. Переяслав 18 вересня 2020 р.). Переяслав : ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2020. С. 8–11.
23. Lysiak L., Kachula S., Hrabchuk O., Filipova M., Kushnir A. Assessment of financial sustainability of the local budgets: case of Ukraine. *Public and Municipal Finance*. 2020. Vol. 9, Issue 1. Pp. 48-59. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/pmf.09\(1\).2020.05](http://dx.doi.org/10.21511/pmf.09(1).2020.05).
24. Senyshyn O., Chopko N., Zhuk I. Integral estimate of the effectiveness of performance of indices of state target programs for the protection of the natural environment in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. № 3(5). Pp. 391-399. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2017-3-5-391-399>.
25. Shkarlet, S., Dolozina, I., & Dubyna, M. (2019). Budgetary revenue breakdown at the local level of public administration in federal countries. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5, No. 3. Pp. 218-224.

References

1. Biudzhetni kodeks Ukrainy [Budget Code of Ukraine]. № 2456-VI (July 8, 2010). <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/2456-17>.
2. Lysiak, L. V. (Ed.) (2015). *Biudzhetna skladova realizatsii dominantnykh napriamiv suspilnoho rozvytku [Budget component of the implementation of dominant areas of social development]*. DDFA.
3. Vydatky Derzhavnogo biudzhetu Ukrainy v 2019-2020 rokakh. Prohramna klasyfikatsiia [Expenditures of the State Budget of Ukraine in 2019-2020. Software classification]. openbudget.gov.ua/annual-budget/expreses?class=program.
4. Rakhunkova palata Ukrainy [Accounting Chamber of Ukraine] (2020). *Vysnovky pro rezultaty richnogo zvituv pro vykonannya Zakonu Ukrainy «Pro derzhavnyi biud;et Ukrainy za 2019 rik» [Conclusions on the results of the annual report on the implementation of the Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2019»]*. rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2020/9-1_2020/Vysn_9-1_2020/Vysn_9_1_2020.pdf.
5. Vidbulosia zasidannia Rady u spravakh osib z invalidnistiu [A meeting of the Council for Persons with Disabilities was held]. <https://www.kmu.gov.ua/news/vidbulosya-zasidannya-radi-u-spravah-osib-z-invalidnistyu>.
6. Derzhavna tsilova prohrama «Natsionalnyi plan dii shchodo realizatsii Konventsii pro prava osib z invalidnistiu» na period do 2020 roku [State target program «National Action Plan for the Implementation of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities» until 2020]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2012-%D0%BF#Text>.
7. Zhuravka, F. O., & Ovcharova, N. V. (2014). Otsinka efektyvnosti realizatsii derzhavnykh tsilovykh prohram u sotsialnii sferi. *Biznes Inform – Business Inform*, (6), pp. 202-206.
8. Dnipropetrovska oblasna derzhavna administratsiia [Dnipropetrovsk Regional State Administration]. (2020). *Zvity pro vykonannya pasportiv biudzhetnykh prohram za 2019 rik [Reports on the implementation of passports of budget programs for 2019. Dnipropetrovsk Regional State Administration, 2020]*. adm.dp.gov.ua/file-storage/sport-2019-zvit-pasportiv.
9. Informatsiia pro metu, zavdannia ta rezultatyvni pokaznyky biudzhetnykh prohram na 2019 rik [Information on the purpose, objectives and performance indicators of budget programs for 2019]. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/budzhet/2020/09/220.pdf>.
10. Kasperovych, Yu. V., & Deshko, A. L. (2020). *Pro udoskonalennia orhanizatsii provedennia ohliadiv vytrat derzhavnogo biudzhetu v suchasnykh umovakh [About improvement of the organization of carrying out of reviews of expenses of the state budget in modern conditions]*. niss.gov.ua/sites/default/files/2020-08/vytraty-derzh-budget.pdf.
11. Korniienko, N. M. (2013). Otsinka i monitorynh efektyvnosti biudzhetnykh prohram [Evaluation and monitoring of the effectiveness of budget programs]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI – Economic annals-XXI*, (5-6 (2)), pp. 31-33.

12. Metodyka zdiisnennia porivnialnoho analizu efektyvnosti biudzhetykh proham [Methods of comparative analysis of the effectiveness of budget programs], Letter from the Ministry of Finance № 31-05110-14-5/27486 (19.09.2013). ibser.org.ua.

13. Otsinka efektyvnosti biudzhetykh proham za 2019 rik [Evaluation of the effectiveness of budget programs for 2019]. <https://www.msp.gov.ua/timeline/Derzhbyudzhhet.html>.

14. Pro skhvalennia Kontseptsii zastosuvannia prohamno-tsilovoho metodu v biudzhetnomu protsesi [On approval of the Concept of application of the program-target method in the budget process], Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 538-r (14 September, 2002). http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR020538.html

15. Pro zavtverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo zdiisnennia otsinky efektyvnosti biudzhetykh proham [On approval of Methodical recommendations for evaluating the effectiveness of budget programs], Order of the Ministry of Finance of Ukraine № 608 (May 17, 2011). http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article/main?art_id=293133&cat_id=50097&search_program=%ED%E0%EA%E7+608&searchDocarch=1&searchPublishing=1.

16. Pro deaki pytannia zaprovadzhennia prohamno-tsilovoho metodu skladannia ta vykonannia mistsevykh biudzhetyv [On some issues of introduction of the program-target method of drawing up and execution of local budgets], Order of the Ministry of Finance of Ukraine № 836 (July 26, 2014). <https://goo.gl/wZUscq>.

17. Perelik rehionalnykh tsilovykh proham, yaki diut u 2019 rotsi [List of regional target programs operating in 2019]. https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/perelik_regionalnih_cilovih_program_stanom_na_1_01_2019.pdf.

18. Realizatsiia norm Konventsii pro prava osib z invalidnistiu [Implementation of the norms of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities]. <https://www.msp.gov.ua/timeline/Realizaciya-norm-Konvencii-pro-prava-osib-z-invalidnistyu.html>.

19. Savchenko, V. F. (2019). Rehuliuвання соціального розвитку в Україні через інвестиційно-інновативні важелі та інструменти [Regulation of social development in Ukraine through investment and innovation levers and tools]. *Problemy i perspektvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (2(18)), pp. 163-173. <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/184234/183985>.

20. Stan vykonannia derzhavnykh tsilovykh proham u 2015-2018 rr. [Status of implementation of state target programs in 2015-2018]. <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=ukUA&tag=DerzhavniTsiloviProgrami>.

21. Tymchenko, O. M. (2018). Teoretychni zasady ta prahmatyka prohamno-tsilovoho metodu finansuvannia vyshchoi osvity v Ukraini [Theoretical principles and pragmatics of the program-targeted method of financing higher education in Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, (11), pp. 7–20.

22. Chuhunov, I. Ya. (2020). Biudzhetsna polityka v umovakh ekonomichnykh peretvoren [Fiscal policy in the context of economic transformation]. *Materialy I Vseukrainskoi konferentsii «BOHOLIBSKI CHYTANNIA» – Proceedings of the I All-Ukrainian Conference «BOGOLIBSKY READINGS» (Pereiaslav, September 18, 2020)*. DVNZ «Pereiaslav-Khmelnitskyi derzhavnyi pedahohichniyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody».

23. Lysiak, L., Kachula, S., Hrabchuk, O., Filipova, M. & Kushnir, A. (2020). Assessment of financial sustainability of the local budgets: case of Ukraine. *Public and Municipal Finance*, 9(1), pp. 48-59. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/pmf.09\(1\).2020.05](http://dx.doi.org/10.21511/pmf.09(1).2020.05).

24. Senyshyn, O., Chopko, N., & Zhuk, I. (2017). Integral estimate of the effectiveness of performance of indices of state target programs for the protection of the natural environment in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, (3(5)), pp. 391-399. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2017-3-5-391-399>.

25. Shkarlet, S., Dolozina, I., & Dubyna, M. (2019). Budgetary revenue breakdown at the local level of public administration in federal countries. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5(3), pp. 218-224.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Козьменко Сергій Миколайович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів, Університет митної справи та фінансів (вул. Володимира Вернадського, 2/4, м. Дніпро, 49000, Україна).

Козьменко Сергей Николаевич – доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры государственных, местных и корпоративных финансов, Университет таможенного дела и финансов (ул. Владимира Вернадского, 2/4, г. Днепр, 49000, Украина).

Kozmenko Serhiy – Doctor of Economics, Professor, Professor of Department of State, Local and Corporative Finance, University of Customs and Finance (2/4 Volodymyr Vernadsky Str., 49000 Dnipro, Ukraine)

E-mail: kozmenko.uabs@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7710-484>

Качула Світлана Валентинівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет (вул. Сергія Єфремова, 25, м. Дніпро, 49000, Україна).

Качула Светлана Валентиновна – доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры финансов, банковского дела и страхования, Днепровский государственный аграрно-экономический университет (ул. Сергея Ефремова, 25, г. Днепр, 49000, Украина).

Kachula Svitlana – Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, Dnipro State Agrarian and Economics University (25 Sergei Efremov Str., 49000 Dnipro, Ukraine).

E-mail: s.kachula@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2540-862X>

УДК 336.1

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-88-102

*Любов Лисяк, Віталій Зюзін***КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ В УКРАЇНІ***Любовь Лысяк, Виталий Зюзин***КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ
РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОГРАММ
В УКРАИНЕ***Liubov Lysiak, Vitalii Ziuzin***CONCEPTUAL PRINCIPLES OF FINANCIAL SECURITY
OF THE STATE SOCIAL PROGRAMS IMPLEMENTATION IN UKRAINE**

У статті розкрито теоретичні засади реалізації державних соціальних програм, визначено їхні особливості як інструменту бюджетної політики держави. Виокремлено характерні ознаки фінансового забезпечення державних соціальних програм. На основі аналізу окремих державних соціальних програм показана обмеженість джерел фінансового забезпечення їх реалізації. Узагальнено фактори, які впливають на стан фінансового забезпечення реалізації державних соціальних програм. Обґрунтовано, що реалізація державних соціальних програм потребує усунення дисбалансу джерел фінансового забезпечення шляхом консолідації зусиль держави, бізнесу та суспільства в аспекті залучення коштів на засадах активізації/стимулювання соціального інвестування, соціального партнерства, соціальної відповідальності, громадського контролю та розвитку відповідних інститутів.

Ключові слова: соціальна програма; бюджетна політика; програмно-цільовий метод; фінансовий механізм; фінансове забезпечення; джерела фінансування; соціальна відповідальність; партнерство.

Табл.: 4. Бібл.: 25.

В статье раскрыты теоретические основы реализации государственных социальных программ, определены их особенности как инструмента бюджетной политики государства. Выделены характерные признаки фінансового обеспечения государственных социальных программ. На основе анализа отдельных государственных социальных программ показана ограниченность источников фінансового обеспечения их реализации. Обобщены факторы, влияющие на состояние фінансового обеспечения реализации государственных социальных программ. Обосновано, что реализация государственных социальных программ требует устранения дисбаланса источников фінансового обеспечения путем консолидации усилий государства, бизнеса и общества в аспекте привлечения средств на основе активизации/стимулирования социального инвестирования, социального партнерства, социальной ответственности, общественного контроля и развития соответствующих институтов.

Ключевые слова: социальная программа; бюджетная политика; программно-целевой метод; финансовый механизм; финансовое обеспечение; источники финансирования; социальная ответственность; партнерство.

Табл.: 4. Библ.: 25.

The article reveals the theoretical foundations of the state social programs implementation, identifies their features as a tool of state budget policy. Characteristic features of state social programs financial support are singled out. Based on the analysis of individual state social programs, the limited sources of financial support for their implementation are shown. The factors influencing the financial support for the implementation of state social programs are summarized. It is substantiated that the implementation of state social programs requires eliminating the imbalance of sources of financial security by consolidating the efforts of the state, business and society in terms of raising funds on the basis of activating/stimulating social investment, social partnership, social responsibility, public control and development of relevant institutions.

Keywords: social program; budget policy; program-target method; financial mechanism; financial security; sources of funding; social responsibility; partnership.

Table: 4. References: 25.

JEL Classification: E62; H50; H53; H72

Постановка проблеми. Реалізація державних соціальних програм на будь-якому етапі розвитку економіки певної країни є віддзеркаленням дієвості соціальної функції держави та ефективності її соціальної політики в аспекті підтримки належного рівня/якості життя населення. Соціальна орієнтація економіки та розширення спектра сучасних соціальних проблем на фоні загальної нестабільності внаслідок так званої пандемічної кризи в умовах дефіциту бюджетних коштів, нагромадження боргів, невизначеності економічної динаміки породжують проблеми та актуалізують розробку питань, пов'язаних із фінансовим забезпеченням реалізації державних соціальних програм.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми фінансування соціальної функції держави, формування, затвердження, реалізації державних цільових програм та їх фінансового забезпечення, використання закордонного досвіду присвячено праці Л. Алексєєнко і Б. Шулюк [1], О. Амоші [2], В. Гейця [5], М. Забаштанського і Л. Мешкун [12], С. Качули [7; 24], М. Квак [8], А. Кузнєцової [9], О. Макарової [10], О. Маліновської [11], І. Чугунова [21; 23; 24], Т. Шаповалової [22], С. Шкарлета, І. Долозіної і М. Дубини [25] та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Учені зосереджують увагу на теоретичних та практичних питаннях формування державних цільових програм, їх зв'язку зі стратегічними орієнтирами соціально-економічного розвитку. Водночас недостатня увага приділяється визначенню сутності поняття «фінансове забезпечення реалізації державних соціальних програм», практично відсутні публікації, в яких закладено підвалини системного підходу щодо залучення фінансових ресурсів із різних джерел і задіяння фінансового потенціалу всіх суб'єктів економічних відносин для реалізації державних соціальних програм, стимулювання ролі держави в регулюванні/стимулюванні цього процесу.

Метою статті є визначення сутності та особливостей державних соціальних програм та розвиток концептуальних засад фінансового забезпечення їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Сучасна держава, крім багатьох інших, виконує соціальну функцію, системний зміст якої розкривається при її декомпозиції на такі підфункції: освітню, культурно-виховну, охорони здоров'я та соціального захисту. Практична реалізація соціальної функції держави передбачає зростання уваги до соціальної сфери та посилюється у світлі реалізації Стратегії сталого розвитку до 2030 року [19]. Належна реалізація соціальної функції є необхідною домінантою розвитку суспільства, адже якість життя соціуму й кожної людини значною мірою залежить від інституційних умов певної країни, стану об'єктів соціальної інфраструктури, ступеня підготовки до трудової діяльності; профілактики та підтримки нормального фізичного стану, лікування від хвороб; продуктивності реалізації власного потенціалу; духовно-морального розвитку особистості, збереження цілісності суспільства та спадкоємності поколінь; забезпечення стабільності матеріального становища в різні періоди життя людей і в різних життєвих ситуаціях тощо.

Для розробки адекватного реаліям механізму фінансового забезпечення реалізації державних соціальних програм логіка дослідження потребує уточнення їхньої сутності, класифікації, визначення реальних та потенційних джерел коштів.

Загалом програма – визначає певну послідовність/порядок дій, водночас треба враховувати її багатогранність, зважаючи на те, що її предметна область, цільова орієнтованість певною мірою залежить від сфери застосування (економічна, соціальна, екологічна, оборонна тощо). У загальному розумінні Е. Лібанова визначає державну цільову програму як комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на вирішення найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням [17, с. 9]. У загальній сукупності державних цільових програм окремо виділяються соціальні програми.

У тлумаченні поняття «соціальна програма» найбільш поширеним є такі. За визначенням А. Макарової, соціальна програма – це система «взаємопов'язаних дій або заходів, спрямованих на досягнення певних результатів у соціальній сфері, забезпечену матеріальними та організаційними ресурсами» [10, с. 10]. О. Маліновська та О. Демкович розуміють соціальну програму як «сукупність конкретних проектів, що в загальному націлені на досягнення стратегічних цілей та вирішення певної соціальної проблеми,

використовуючи принцип ефективного управління бюджетними коштами» [11]. На нашу думку, серед критеріїв, відповідно до яких програма буде вважатися соціальною, доцільно виокремити такі: наявність соціальної цілі (орієнтованість на вирішення соціальної проблеми/завдання); нагальна потреба в цій програмі у суспільства/громади (значущість для соціуму); чітко визначений соціальний результат, якого необхідно досягти (різні аспекти підвищення якості життя, розвитку соціальної сфери, зокрема, соціальної інфраструктури, які кількісно визначені). Отже, соціальні програми спрямовані на вирішення пріоритетних, актуальних проблем/завдань соціального розвитку, що охоплює прогресивний розвиток людського потенціалу та соціальної сфери.

Належне фінансове забезпечення державних соціальних програм буде більш ефективним, якщо спиратиметься на їхню специфіку. Класифікація соціальних програм практично не представлена в науковій літературі. Натомість А. Кузнецовою та Є. Гетьман доволі ґрунтовно розроблена класифікація державних цільових програм та джерел їх фінансування [9]. Враховуючи ці напрацювання, на наш погляд, доцільно виокремити такі класифікаційні ознаки державних соціальних програм: за джерелами фінансування (бюджетні, приватні, міжнародні, змішані), за способами мобілізації фінансових ресурсів (обов'язкові, добровільні); за впливом на соціальний розвиток (забезпечувальні, відтворювальні, розвиваючі, страхові); за механізмами реалізації (фінансування, страхування, кредитування, змішані), за масштабом охоплення (загальнодержавні, регіональні, місцеві/локальні), за статусом виконавців (органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інші виконавці), за періодом реалізації (коротко-, середньо-, довгострокові).

В ієрархії цільових програм окремо виділяються бюджетні програми. Відповідно до Бюджетного кодексу України бюджетна програма – це «сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваного результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій» [3]. Формування бюджетних програм здійснюється відповідно до розроблених державних та місцевих цільових програм, які, у свою чергу, створюються відповідно до стратегічних документів розвитку держави [19] та адміністративно-територіальних утворень, Прогнозу економічного та соціального розвитку країни та інших документів.

Сучасні підходи до реалізації соціальних програм у фінансовій літературі відображаються в контексті їх фінансового забезпечення. Слід зазначити, що поняття «фінансове забезпечення» розглядається вченими як метод фінансового (чи фінансово-кредитного) механізму, що забезпечує розподіл і перерозподіл виробленого в суспільстві ВВП з метою утворення доходів і фондів грошових коштів [4; 13]. О. Василик окреслює сутність фінансового забезпечення як визначену законодавством сукупність заходів, спрямованих на створення фінансової бази для досягнення певних цілей [4], В. М. Опарін наголошує на важливості джерел формування фінансового забезпечення, визначаючи його як структурну підсистему фінансово-кредитного механізму, яка, у свою чергу, є системою джерел і форм фінансування різних сфер суспільства [13, с. 27], і реалізується «на основі відповідної системи фінансування (через самофінансування, кредитування, зовнішнє фінансування» [13, с. 56]. Л. Мешкун та М. Забаштанський визначають фінансове забезпечення як відносини щодо формування та розподілу обсягу фінансових ресурсів, достатніх для повного забезпечення потреб суспільстві для вирішення певних завдань [12]. Отже, цілком зрозуміло, що фінансове забезпечення є елементом фінансового механізму, який функціонує як на макро-, так і на мікрорівні.

Фінансове забезпечення державних соціальних програм має свої особливості, що потребує виокремлення цього поняття з-поміж інших. Це комплексний процес пошуку, акумулювання розподілу та використання фінансових ресурсів публічних фінансів і за-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

діяння фінансового потенціалу всіх суб'єктів економічних відносин. Ефективність процесу фінансового забезпечення соціальних програм значно залежить від впливу таких факторів: достовірності прогнозування, врахування змін макроекономічних параметрів, стану інституційного середовища, використання прогресивних форм планування, реальності визначення обсягів фінансування, ступеня доступності (ціни) фінансових ресурсів, врахування ризику, пов'язаного з конкретними джерелами фінансування.

На наше переконання, фінансове забезпечення реалізації державних соціальних програм має ґрунтуватися на таких принципах: повноти, адекватності, системності, цільової спрямованості, адресності, часових обмежень, прозорості, підконтрольності, партнерства. Також при розробці політики фінансового забезпечення реалізації державних цільових соціальних програм необхідно враховувати системний взаємозв'язок між усіма видами ресурсів, адже економія одних ресурсів може супроводжуватися перевитратою інших.

Для ефективного функціонування соціальної сфери, створення умов соціального розвитку суспільства вагоме значення має дієва бюджетна політика, налагоджений фінансовий механізм і його вагома складова – бюджетний механізм. Загалом поняття фінансового та бюджетного механізму, перелік їхніх складових і роль у забезпеченні виконання функцій держави серед вітчизняних науковців є усталеними й повно відображається в навчальній і науковій літературі. Так, І. Чугунов визначає, що «бюджетний механізм повинен забезпечувати реалізацію бюджетного регулювання держави, відображати певну спрямованість бюджетних відносин на вирішення економічних і соціальних завдань на конкретному етапі її розвитку» [21, с. 194]. Водночас співвідношення складових фінансового (як і бюджетного механізму), теоретичне обґрунтування їх набору для практичної реалізації в аспекті соціального розвитку держави, фінансового забезпечення реалізації державних соціальних програм є динамічним процесом, що залежить від багатьох факторів. Як зазначає С. Качула, структура та співвідношення елементів фінансового механізму соціального розвитку, досягнення їх функціональної збалансованості визначається тими завданнями, які необхідно вирішити в суспільстві з урахуванням його потреб та інтересів на певному етапі розвитку суспільства [7, с. 155].

Відповідно до теоретичних положень, напрацьованих фінансовою наукою, виокремимо характерні ознаки фінансового забезпечення державних соціальних програм:

- фінансове забезпечення реалізується згідно із затвердженими нормативно-правовими актами, що свідчить, що процеси формування та спрямування фінансових ресурсів на реалізацію державних соціальних програм стають об'єктом контролю з боку державних органів та громадянського суспільства;

- потенційними джерелами фінансового забезпечення державних соціальних програм можуть бути кошти суб'єктів господарювання, домашніх господарств, зарубіжних країн (прямо чи опосередковано), кошти міжнародних організацій та фондів, кошти державного та місцевих бюджетів. Основним джерелом фінансового забезпечення державних соціальних програм на сьогодні залишається бюджетне фінансування, що віддзеркалює виконання державою соціальної функції, а отже, сприяє позитивній динаміці розвитку соціуму, підвищенню якості життя;

- фінансове забезпечення соціальних програм полягає у виділенні/запозиченні/отриманні певної суми фінансових ресурсів на вирішення пов'язаних із цим процесом завдань, що визначені в соціальній та бюджетно-податковій політиці держави, таким чином, виконує регуляторну функцію і може розглядатися як невід'ємна складова системи державного регулювання;

- фінансове забезпечення є одним із факторів, що впливає на якість життя населення шляхом розвитку певного соціального об'єкта (підвищення соціально-економічної ефективності певної галузі в аспекті надання соціальних послуг) чи суб'єкта (соціальної групи).

Таким чином, враховуючи характерні ознаки фінансового забезпечення, можна визначити це поняття стосовно реалізації державних соціальних програм. Фінансове забезпечення реалізації державних соціальних програм – це суспільно необхідна сукупність фінансових відносин щодо формування і використання коштів, обумовлених інструментами, методами та важелями впливу на пріоритетні напрями суспільного розвитку, включаючи проблемні питання на досягнутому рівні розвитку економіки, соціальної сфери й інституційного середовища. За змістом поняття «фінансове забезпечення реалізації соціальних програм» виступає як метод фінансового механізму, що визначає сукупність принципів, джерел і форм фінансування, спрямованих на формування, охорону, збереження, зміцнення чи відновлення належного стану соціуму. Економічну сутність фінансового забезпечення державних соціальних програм можна представити як систему фінансових відносин та як складову регуляторного механізму фінансової політики держави, що складається із сукупності бюджетного, страхового, кредитного, благодійного, інших механізмів та фінансових інститутів. За функціональною ознакою/спрямованістю фінансове забезпечення державних соціальних програм полягає в концентрації (мобілізації) та спрямуванні певної суми коштів на реалізацію завдань для виконання державою соціальної функції, усунення соціальних проблем, покращення якості життя, надання соціальних послуг, підтримку інших пріоритетних напрямів розвитку соціуму. У цьому відношенні вагома роль належить бюджетній політиці держави, у процесі формування і реалізації якої забезпечується виконання функцій держави, зокрема, соціальної та регуляторної. Видатки бюджету є інструментом бюджетної політики, що набувають регулюючого характеру щодо соціального розвитку в результаті дієвої політики держави [7, с. 278]. У цьому аспекті фінансове забезпечення реалізації державних соціальних програм виступає як формою реалізації, так і інструментом бюджетної політики.

Важливим є підвищення ефективності бюджетної політики шляхом активізації/модернізації існуючих чи створення інноваційних механізмів мотивації процесу залучення формування та розподілу коштів для реалізації соціальних цільових програм суб'єктами економіки на засадах партнерства, соціальної відповідальності та відповідної модернізації інституційного середовища, соціальних і фінансових інститутів з урахуванням територіальних, загальнонаціональних та глобальних тенденцій.

Бюджетна політика реалізує головне суспільне призначення бюджетної системи – формування централізованих та децентралізованих фінансових ресурсів та їх спрямування на суспільно необхідних напрямках. У контексті засад сталого розвитку дієвий вплив інструментів бюджетної політики на соціальну сферу можливий лише через активне використання певної форми фінансового забезпечення шляхом виділення достатнього обсягу коштів. Тому для успішного досягнення встановлених/окреслених цілей соціальних програм як інструменту бюджетної та соціальної політики необхідне функціонування ефективного злагодженого механізму фінансового забезпечення, фінансового регулювання та інституціонального механізму [7, с. 84–85].

Реалізація бюджетної політики в умовах гострого дефіциту бюджетних коштів здійснюється шляхом використання сучасних методів бюджетного планування, зокрема програмно-цільового методу, який дозволяє пов'язати цілі державних соціальних програм з їх ресурсним забезпеченням. Його застосування передбачає групування видатків державного та місцевих бюджетів за програмною класифікацією, формування програм та фінансове забезпечення їх реалізації, що дозволить сконцентрувати та ефективніше використовувати обмежені кошти бюджету у пріоритетних галузях (освіта, наука, охорона здоров'я, культура та ін.) і пріоритетних напрямках соціального розвитку (наукових розвідок про розвиток соціуму – людину, суспільство, умови праці, навколишнє середовище, високотехнологічні виробництва тощо) в умовах економічної циклічності.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Перелік державних цільових програм за 2020 рік наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Перелік державних цільових соціальних і екологічних програм, що реалізуються в Україні у 2020 році

Назва цільової програми та документ, яким затверджена	Мета програми	Термін реалізації/виконання
Загальнодержавна цільова програма «Питна вода України», затверджена Законом України від 20.10.2011 № 3933	забезпечення гарантованих Конституцією України прав громадян на достатній життєвий рівень та екологічну безпеку шляхом забезпечення питною водою в необхідних обсягах та відповідно до встановлених нормативів	2011-2020
Державна цільова програма радіаційного і соціального захисту населення м. Жовті Води на 2013-2022 роки, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України (КМУ) від 25.06.2012 № 579	забезпечення захисту мешканців м. Жовті Води від радіаційного впливу та пов'язаних із ним шкідливих чинників, поліпшення соціального захисту населення, а також збереження здоров'я населення міста	2013-2022
Державна цільова програма «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року, затверджена Постановою КМУ від 01.08.2012 № 706	Забезпечення реалізації прав і задоволення потреб осіб з інвалідністю нарівні з іншими громадянами, поліпшення умов їхньої життєдіяльності згідно з Конвенцією про права осіб з інвалідністю	2012-2020
Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016-2020 роки, затверджена Постановою КМУ від 18.02.2016 № 148	Створення сприятливих умов для розвитку і самореалізації української молоді, формування її громадянської позиції та національно-патріотичної свідомості	2016-2020
Державна цільова соціальна програма розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року, затверджена Постановою КМУ від 01.03.2017 № 115	Визначення провідної ролі фізичної культури і спорту як важливого фактору здорового способу життя, профілактики захворювань, формування гуманістичних цінностей, створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини, сприяння досягненню фізичної та духовної досконалості людини	2017-2020
Державна цільова програма з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення на період до 2023 року, затверджена Постановою КМУ від 05.12.2018 № 1021	Забезпечення здійснення заходів з реабілітації та реадптації постраждалих учасників Революції гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях на період до 2023 року	2018-2023

Джерело: складено за [14].

Серед перелічених у табл. 1 державних цільових програм наведено, крім соціальних, екологічні програми. Аналіз паспортів цих бюджетних програм підтверджує також і їхню соціальну спрямованість. Так, Загальнодержавна цільова програма «Питна вода України», зважаючи на її мету фактично є турботою про рівень та умови життя, здоров'я населення. Джерела фінансування програми – кошти державного та місцевих бюджетів, підприємств питного водопостачання, зовнішніх і внутрішніх запозичень, грантів (міжнародних організацій), коштів міжнародних фондів/програм, благодійних внесків. Державна цільова програма радіаційного й соціального захисту населення м. Жовті Води на 2013-2022 роки, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України (КМУ) від 25.06.2012 № 579, має мету, що дозволяє також характеризувати її як соціально спрямовану. Джерелом фінансування цієї програми є державний бюджет.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Враховуючи, що метою розроблення державних цільових програм є сприяння реалізації державної політики за пріоритетними напрямками розвитку суспільства, окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних утворень; забезпечення концентрації фінансових, матеріально-технічних, інших ресурсів, виробничого та науково-технічного потенціалу, а також координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій для розв'язання найважливіших проблем [16], державні соціальні програми покликані вирішувати пріоритетні питання соціальної політики та соціального розвитку суспільства. Слід зазначити, що формою впровадження програмно-цільового методу в Україні є саме реалізація державних цільових програм, а не виключно бюджетних програм, адже інакше це видозмінить власне цільовий принцип методу та перетворить його на різновид кошторисного фінансування. Тобто державні соціальні програми є практичним втіленням програмно-цільового методу планування, орієнтованими на вирішення важливих для суспільства соціальних цілей на загальнодержавному та місцевому рівнях.

Аналіз свідчить, що існує певний дисбаланс джерел фінансового забезпечення реалізації державних соціальних програм (табл. 2). Джерелами фінансування є переважно державний бюджет (а в останні роки – місцеві бюджети).

Таблиця 2

Джерела фінансового забезпечення окремих державних цільових соціальних програм, що реалізуються в Україні

Назва цільової програми	Джерела фінансування
Державна цільова програма «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року	Державний і місцеві бюджети Інші джерела
Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016-2020 рр.	Державний бюджет Місцеві бюджети Інші джерела
Державна цільова соціальна програма розвитку фізичної культури і спорту на період до 2024 року	Державний бюджет Місцеві бюджети Інші джерела
Державна цільова програма з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення на період до 2023 року	Державний бюджет Місцеві бюджети Кошти МБРР (з 2021 р.) Інші джерела

Джерело: складено за паспортами відповідних програм.

На регіональному/місцевому рівнях формуються цільові соціальні програми, причому їх кількість за останні роки помітно зросла з огляду на активну фазу бюджетної децентралізації та підвищення самостійності органів місцевого самоврядування, територіальних громад. Частина з них – реалізація державних цільових соціальних програм, інші – інструмент реалізації соціальної складової стратегічного плану розвитку певного адміністративно-територіально утворення. Так, у Дніпропетровській області впродовж 2019 року реалізовувалось 13 соціальних програм (сім із них реалізується і в 2020-2021 роках). Прослідковується стала тенденція щодо перенесення дедалі більшої частки фінансування соціальних програм на рівень адміністративно-територіальних утворень. Так, у проекті Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми “Молодь України” на 2021–2025 роки» та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» фінансування програми з Державного бюджету взагалі не передбачається (табл. 3).

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Таблиця 3

Прогнозні обсяги та джерела фінансування Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки

Джерела фінансування	Обсяг фінансування, тис. грн	У тому числі за роками				
		2021	2022	2023	2024	2025
Державний бюджет	-	-	-	-	-	-
Місцеві бюджети	596 234,2	107 712,9	117 074,0	121 580,9	123 753,1	126 113,3
Інші джерела	19 263,0	3441,2	3654,5	3848,2	4052,2	4266,9
Усього	615 497,2	11 1124,1	120 728,5	124 428,1	127 805,3	130 379,2

Джерело: складено за даними [15].

Дані табл. 3 демонструють зростання ролі децентралізованих джерел у фінансовому забезпеченні державних соціальних програм, водночас, низькою є частка інших джерел фінансування. Таким чином, приклад програми «Молодь України» свідчить, що в умовах бюджетної децентралізації відповідальність за створення можливостей і умов для самореалізації та розвитку потенціалу молоді, її участі та інтеграції в суспільне життя повністю перекладається на органи місцевого самоврядування.

Особливий акцент на фінансове забезпечення державних соціальних програм в Україні зумовлюється складнощами в їх фінансуванні, значному недофінансуванні, і в непоодиноких випадках – навіть у повному припиненні її реалізації/виконання.

Відповідно до узагальнених показників звіту про результати виконання Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки (далі – програма) за 2019 рік (табл. 4) можемо констатувати, що у зв'язку з проведенням реформи децентралізації збільшилось фінансування з місцевих бюджетів, але економічна криза, спричинена пандемією коронавірусу та карантинними обмеженнями, не дозволила виконати планові показники, передбачені програмою у зв'язку з дефіцитом бюджету.

Таблиця 4

Фінансування Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки у 2019 році

Джерела фінансування	Річний обсяг фінансування, тис грн			Відхилення, тис. грн
	передбачено програмою	план	факт	
Державний бюджет (загальний фонд)	57 470,00	45 406,00	39 750,06	-5655,94
Місцевий бюджет	60 135,64	107 018,72	100 178,71	-6840,1
Інші	2117,60	2117,60	2457,21	339,61
Усього за програмою	119 723,24	154 542,32	142 385,98	-12 156,34

Джерело: складено за даними [6].

Дані табл. 4 свідчать, що не виконано річний обсяг фінансування соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки з державного і місцевих бюджетів, водночас фінансування з інших джерел перевищило планові показники на 13,8 %. Загальне фактичне недовиконання у 2019 р. за програмою склало 12 156,34 тис. грн, або 7,9 % від запланованого річного обсягу фінансування. Усі заходи програми «Молодь України» на 2016–2020 рр. здійснювались за бюджетною програмою 3401070 «Здійснення заходів державної політики з питань молоді та державна підтримка молодіжних та дитячих громадських організацій». Відхилення фактично досягнутих показників у порівнянні із плановими в завданнях Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки відбулося за такими завданнями: «Популяризація та утвердження здорового і безпечного способу життя та культури здоров'я серед молоді»; «Набуття молодими людьми знань, навичок та інших компетентностей поза системою освіти (розви-

ток неформальної освіти)», «Створення умов для забезпечення молоді житлом», «Забезпечення партнерської підтримки молоді, що проживає на тимчасово окупованій території України, та внутрішньо переміщених осіб» і обумовлено також тим, що за рахунок місцевих бюджетів до молодіжних заходів було залучено меншу кількість молоді, ніж заплановано відповідно до програми. Відхилення фактично досягнутих показників у порівнянні із плановими в завданні «Надання фінансової підтримки молодіжним та дитячим громадським організаціям» обумовлено тим, що державним замовником (Міністерством культури, молоді та спорту) надано фінансову підтримку меншій кількості організацій, ніж було заплановано, оскільки зменшилась кількість учасників (Громадська молодіжна організація «Християнська асоціація – УМСА» відмовилася від реалізації свого проекту). Також за рахунок місцевих бюджетів до молодіжних заходів було залучено меншу кількість молоді, ніж заплановано відповідно до програми. Водночас загалом забезпечено виконання запланованої мети та завдань, визначених програмою, у рамках виділених Державним бюджетом України на 2019 р. коштів на реалізацію державної політики в молодіжній сфері.

Слід зазначити, що проблема реалізації/виконання програм є доволі складною. Впродовж 2000-2018 рр. жодного року фактичні обсяги фінансування державних цільових програм не відповідали плановим. Так, у 2018 році виконання планових показників загалом становило 33,16 % (при планових показниках 56,41 млрд грн фактичні обсяги фінансування становили 18,71 млрд грн) [18]. Звітність про стан виконання державних цільових програм за 2019 р. не оприлюднена.

Одним з елементів виконання державних цільових програм можуть бути інвестиційні програми (проекти), які реалізуються в окремих регіонах/містах/громадах у межах державних і регіональних цільових програм за кошти державного бюджету та з інших джерел. Ініціювати реалізацію проектів соціального партнерства місцеві органи влади можуть за умови розширення їхніх повноважень та маневру в розпорядженні бюджетними коштами. В Україні для розвитку партнерських відносин між місцевими органами влади та бізнесом продовжують формуватися необхідні умови. До них належать: розширення фінансової самостійності місцевих бюджетів в умовах бюджетної реформи, підвищення ролі місцевих податків і зборів у бюджетній забезпеченості виконання повноважень місцевими органами влади, поглиблення децентралізації, формування об'єднаних територіальних громад (спільнот) і багато інших.

У зв'язку з цим місцеві органи влади повинні вирішити такі важливі завдання: розробити якісні соціальні проекти, необхідні для розвитку соціальної сфери і водночас заохочувати створення ініціативних соціальних проектів бізнесом. Проекти, які будуть запропоновані бізнесом для реалізації в межах публічно-приватного партнерства, необхідно оцінювати в найкоротші терміни з урахуванням їхнього соціального ефекту, впливу на якість життя населення, відповідності стратегічним пріоритетам розвитку регіону. З огляду на можливість корупційних ризиків, слід врахувати, що успішність оцінки й реалізації таких проектів буде залежати від кваліфікації державних службовців (відповідальних за цю сферу) і посилення контролю (включаючи громадський) за їхньою діяльністю.

Узагальнення факторів, які впливають на стан фінансового забезпечення реалізації державних соціальних програм, дозволило виокремити серед них найбільш значущі:

- нестабільність економіки та невизначеність динаміки її розвитку ускладнює розподіл фінансових ресурсів між соціальними програмами з метою якнайповнішого задоволення суспільних потреб;

- недосконалість методики складання програм: нечітке визначення цілей, завдань, результативних показників, не розробленість оцінки ефективності програм, що в підсумку призводить до неефективного витрачання коштів;

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

- розбіжність між фактичним фінансуванням програм та плановими програмними показниками, що не дозволяє досягти поставлених цілей, отже, результати впровадження програм не відповідають очікуваням;

- безвідповідальність державних замовників і керівників програм за невиконання/несвоєчасне виконання програм, недосягнення цілей та неспішність/пасивність у підготовці звітів. До сьогодні важливою не вирішеною проблемою залишається оцінка ефективності виконання державних цільових програм (враховуючи їх специфіку). Також усупереч законодавству заключні звіти, що мають містити основні дані про програму (її мету та результати досягнення мети, інформацію про фактичні обсяги та джерела фінансування програми, виконання завдань і заходів, оцінку ефективності виконання програми) своєчасно не оприлюднюються та не розміщуються на вебсайті як замовників, так і виконавців;

- методична, інформаційна, організаційна неузгодженість затверджених до реалізації програм;

- інституційна обмеженість джерел фінансування соціальних програм;

- відсутність регулярності здійснення державного фінансового контролю за реалізацією програм;

- нерозвиненість/слабкість громадського контролю.

Вирішенню окреслених проблем щодо фінансового забезпечення реалізації державних соціальних програм мають сприяти такі заходи:

- на стадії розробки державних соціальних програм передбачити їх коригування з урахуванням можливих змін макроекономічної ситуації, інституційного середовища та рівня і якості життя населення, що сприятиме більш ефективному використанню бюджетних коштів та підвищенню рівня довіри й можливості задіяння інших джерел коштів;

- запровадження бюджетних правил та закріплення їх у бюджетному законодавстві щодо обмеження частки бюджетних коштів у загальному обсязі фінансового забезпечення державних соціальних програм та залучення потенційних джерел фінансового забезпечення їх реалізації;

- винесення на громадське обговорення започаткування місцевих соціальних програм/соціальних проєктів і джерел фінансового забезпечення їх реалізації;

- визначення переліку типових заходів/напрямів, які мають здійснюватися в рамках програм та кількісне/пропорційне обмеження спрямування коштів ті заходи, які найлегше здійснити в рамках програми (міжнародний обмін, друк буклетів, брошур та інших матеріалів, проведення круглих столів, тощо);

- підвищення відповідальності замовників програм та керівників програм за належну розробку, їх відповідність пріоритетам соціального розвитку, наявність методики оцінки ефективності виконання програм, своєчасну підготовку звітності та її відкритість;

- залучення до розроблення методик оцінки ефективності виконання програм відповідно до їх спрямованості (у нашому випадку – специфіки соціальних програм) наукові колективи;

- запровадження систематичного державного фінансового контролю та аудиту, створення умов для активізації громадського контролю;

- удосконалення інституційних умов консолідації зусиль суспільства, бізнесу та держави щодо реалізації державних соціальних програм;

- узгодження державних соціальних програм та інших державних цільових програм, реалізація яких частково забезпечує досягнення соціальних цілей для уникнення їх дублювання;

- імплементація кращого закордонного досвіду удосконалення фінансового забезпечення соціальних програм;

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

- стимулювання реалізації фінансового потенціалу та фінансових ресурсів приватного сектору, коштів зарубіжних країн, міжнародних організацій і фондів, та інших джерел, їх консолідація на засадах партнерства, благодійництва, соціальної відповідальності.

В умовах фінансової нестабільності зростання дефіциту державного, а в останні роки – і місцевих бюджетів особливої значущості набуває покращення фінансового забезпечення реалізації державних соціальних програм. Це потребує формування механізму диверсифікації та консолідації фінансових джерел їх реалізації, упорядкування формальної складової інституційного середовища стосовно стимулювання потенційних інвесторів, державно-приватного партнерства, залучення соціально відповідального бізнесу тощо. Важливим аспектом має стати обґрунтоване формування пріоритетів, їх відповідність Цілям сталого розвитку 2030, адаптованим до суспільних потреб та українських реалій.

Формування інституційних засад фінансового забезпечення реалізації державних соціальних програм передбачає створення нових та модернізацію/зміцнення/розвиток існуючих форм взаємовідносин між його учасниками, зокрема: інститутів соціальної відповідальності, соціального партнерства, інституту довіри, інституту контролю та інших. Забезпечення довгострокових цілей суспільного розвитку потребує їх інтеграції у бюджетний процес. Сучасні умови розвитку соціуму визначають пріоритетні напрями вдосконалення/модернізації механізму фінансового забезпечення реалізації соціальних програм. Серед них – узгодження соціальної та фінансової (насамперед, бюджетної) політик, забезпечення рівноваги макроекономічних та соціальних показників, посилення дієвості інструментів бюджетної політики, зокрема – видатків бюджету, підвищення стійкості державних цільових фондів, збалансованості бюджету, підвищення ефективності державного фінансового контролю, удосконалення механізму планування та прогнозування державного та місцевих бюджетів (як доходів, так і видатків).

Практична реалізація завдань довгострокової Стратегії сталого розвитку 2030 потребує реалізації ключового принципу фінансової політики: органічного сполучення ринкових механізмів саморегулювання, фінансової підтримки та стимулювання соціального розвитку та задіяння ефективних механізмів її реалізації. Система державного регулювання і фінансового забезпечення (стимулювання, підтримки) повинна містити в собі такі підсистеми: правового забезпечення; фінансово-кредитної підтримки; інфраструктурного й аналітично-інформаційного забезпечення; страхування; наукового забезпечення, фінансової освіти й підвищення кваліфікації тощо. Консолідація джерел фінансування соціальних програм має бути націленою на досягнення позитивного соціального ефекту/результату. Для цього необхідний ефективно налагоджений, дієвий, динамічний, адаптивний регуляторний механізм фінансового забезпечення реалізації державних соціальних програм.

Надзвичайно важливим аспектом є врахування стратегічних орієнтирів соціальної політики держави. Адже її компетенціями є формування системи цілеспрямованих заходів для регулювання відносин між індивідами, різними соціальними групами населення щодо поліпшення суспільного добробуту, підвищення якості та рівня життя, вільного особистісного розвитку, що сприятиме зростанню ефективності функціонування економіки та інших сфер держави. Вагомим значення набуває вдосконалення інституційного середовища, створення інституційних умов формування відповідної моделі, яка ґрунтуватиметься на інтеграції системи фінансового регулювання соціально-економічного розвитку суспільства та адаптивно-регуляторної бюджетної архітекτονіки [23; 24].

Слід акцентувати, що найдосконаліші механізми фінансового забезпечення реалізації державних соціальних програм не матимуть ефекту, якщо зроблено помилки у визначенні соціальних пріоритетів у тактичному і стратегічному плані, спрямованості на вирішення найбільш актуальних і значущих соціальних завдань. Загалом поступальний динамічний

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

прогресивний соціальний поступ має ґрунтуватися на позитивній тенденції розвитку можливостей самої людини до збереження, примноження, зміцнення і ефективного використання свого потенціалу. Водночас державна фінансова політика прогресивного суспільного розвитку має реалізуватися в руслі тісного взаємозв'язку державних методів регулювання з ринковими механізмами, поєднувати активне стимулювання інновацій (соціальних, фінансових та інших), створення сприятливого інституційного середовища з активізацією інвестиційної та інноваційної діяльності, розвитком економіки.

Висновки і пропозиції. Результати проведеного дослідження дозволяють зробити такі висновки. Ключовою умовою ефективності функціонування систем забезпечення життєдіяльності соціуму служить їх фінансове забезпечення, оскільки фінанси є грошовим виразом реальних господарських процесів і дієвим важелем управління ними. Фінансове забезпечення реалізації державних соціальних програм потребує системного підходу, формування механізму залучення додаткових позабюджетних джерел фінансування державних соціальних програм та активізації соціального інвестування.

Фінансове забезпечення державних соціальних програм відображає сукупність суспільно необхідних взаємопов'язаних економічних відносин, інструментів, важелів, заходів, які реалізуються державою та відповідними фінансово-економічними інститутами для забезпечення оптимального обсягу, структури джерел фінансування проєктів і заходів, регулювання необхідного рівня їх результативності й ефективності.

Фінансове забезпечення реалізації державних соціальних програм охоплює процес як надходження коштів, так і їх цільове результативне використання та має ґрунтуватися на таких принципах: повнота, систематичність, цільова спрямованість, адаптивність, адресність, часові обмеження, прозорість, підконтрольність, партнерство.

Для успішної реалізації бюджетних програм та досягнення запланованих результатів необхідно формувати таку фінансово-бюджетну політику в цій сфері, яка упорядковує основні фінансові потоки та створює умови мінімізації негативних явищ (помилки, нецільове чи не результативне використання коштів тощо) при отриманні та використанні фінансових ресурсів і прозорість (загальний доступ до інформації з метою контролю).

Сучасне фінансове забезпечення державних соціальних програм має здійснюватися у тісному взаємозв'язку державних методів регулювання з ринковими механізмами. Структура видаткової частини бюджету має адаптуватися до змін макроекономічних процесів, пріоритетів фінансової та соціальної політики держави. На дієвість фінансового та зокрема бюджетного механізму забезпечення реалізації державних соціальних програм суттєво впливають інституційні перетворення економіки, фінансові можливості бюджету, державних цільових фондів, приватних інвесторів, міжнародних та національних фінансових та благодійних фондів, грантових джерел тощо.

У сучасних умовах необхідно використання фінансових механізмів (інструментів) залучення бізнесу до вирішення питань локального рівня, приділяючи особливу увагу створенню інституційних умов активізації партнерських відносин бізнесу і влади для реалізації пріоритетних соціальних програм на основі державно-приватного партнерства, активізації соціальних інвестицій з урахуванням досвіду країн ЄС.

У контексті необхідності підвищення ефективності видатків бюджету, результативності бюджетних програм соціального спрямування важливим є створення сприятливих умов для розвитку малого і середнього підприємництва, зайнятості населення, мотивації до продуктивної праці; інклюзивності економічного середовища.

Завдання визначення концептуальних засад формування оптимальної моделі фінансового забезпечення загалом та державних соціальних програм зокрема, що стоїть перед сучасною економічною наукою, передбачає також максимізацію соціально-економічної ефективності функціонування галузей соціальної сфери, що покликані забезпечувати суспільний розвиток, зокрема розвиток людського потенціалу та створення умов підвищення якості життя населення.

Список використаних джерел

1. Алексеєнко Л. М., Шулюк Б. С. Соціальні програми: прагматика формування та проблеми фінансування. *Фінанси України*. 2015. № 4. С. 96–105.
2. Амоша О. І., Міхальова К. В. Про фінансове забезпечення реалізації програм сталого соціально-економічного розвитку. *Ефективна економіка*. 2014. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2703>.
3. Бюджетний кодекс України № 2456–IV від 08.07.2010 № 50–51. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
4. Василик О. Д. Теорія фінансів : підручник. Київ : НІОС, 2000. 416 с.
5. Гесць В. М. Державні цільові програми та упорядкування програмного процесу в бюджетній сфері. Київ : Наукова думка, 2008. 383 с.
6. Звіт про результати виконання Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки за 2019 рік. URL: http://dsmsu.gov.ua/media/2020/06/10/27/Zvit_za_2019_rik_Programa_Molod_Ukrayini.pdf.
7. Качула С. В. Державна фінансова політика соціального розвитку : монографія. Київ : КНТЕУ, 2019. 402 с.
8. Квак М. В. Державні цільові програми – основа реалізації політики сталого розвитку в Україні. *Економічний аналіз*. 2017. Т. 27, № 1. С. 43–48.
9. Кузнєцова А. Я., Гетьман Є. М. Джерела фінансування державних цільових програм: поняття та класифікація. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. Вип. 1. С. 298–304.
10. Макарова О. В. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки : монографія. Київ : Ліра-К, 2004. 328 с.
11. Маліновська О. Я., Демкович О. В. Соціальні програми та проекти як інструменти здійснення державної соціальної політики в умовах програмно-цільового методу організації бюджету. *Економіка та держава*. 2016. № 3. С. 61–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecsde_2016_3_15.
12. Мешкун Л. М., Забаштанський М. М. Фінансове забезпечення стимулювання розвитку трудового потенціалу в умовах активізації міграційних процесів. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. № 1(21). С. 229–237.
13. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2002. 240 с.
14. Про внесення змін до наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 23.01.2014 № 63 : Наказ Мінекономіки від 21.01.2020 № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0028915-20#Text>.
15. Проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми “Молодь України”» на 2021–2025 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України». URL: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/54014>.
16. Про державні цільові програми : Закон України від 18.03.2004 р. № 1621-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>.
17. Соціальні результати державних програм: теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання / за ред. Е. М. Лібанової. Умань : Видавець «Сочінський», 2012. 312 с.
18. Стан виконання державних цільових програм у 2015-2018 роках / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського розвитку України. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=DerzhavniTsiloviProgrami>.
19. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. URL: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf.
20. Порядок розроблення та виконання державних цільових програм : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 р. № 106. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/106-2007-%D0%BF>.
21. Чугунов І. Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання. Київ : НДФІ, 2005. 259 с.
22. Шаповалова Т. Роль моніторингу і оцінювання соціальних проектів та програм у підвищенні якості соціальних послуг. *Економічний аналіз*. 2020. Т. 30, № 1(2). С. 180–186.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

23. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. Budget policy of social development / Chugunov I. (Ed.). Scientific Route. Tallinn, Estonia, 2018. 348 p.

24. Chugunov I., Kachula S. State financial policy as a component of socioeconomic development of society. *The potential of modern science*. Vol. 2. Sciemcee Publishing. London, United Kingdom. 2019. Pp. 29–44.

25. Shkarlet S., Dolozina I., Dubyna M. Budgetary revenue breakdown at the local level of public administration in federal countries. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5, No 3. Pp. 218–224.

References

1. Alekseienco, L.M., Shuliuk, B.S. (2015). Sotsialni prohramy: prahmatyka formuvannia ta problemy finansuvannia [Social programs: pragmatics of formation and problems of financing]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 4, pp. 96–105.

2. Amosha, O. I., Mikhalova, K. V. (2014). Pro finansove zabezpechennia realizatsii proham staloho sotsialno-ekonomichnoho rozvytku [On financial support for the implementation of programs of sustainable socio-economic development]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, (1). <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2703>.

3. Biudzhetni kodeks Ukrainy [Budget Code of Ukraine]. № 2456–IV (2456–17) (July, 8, 2010). Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

4. Vasylyk, O. D. (2000). *Teoriia finansiv [Theory of finance]*. NIOS.

5. Heiets, V. M. (2008). *Derzhavni tsilovi prohramy ta uporiadkuvannia prohamnoho protsesu v biudzhethii sferi [State target programs and streamlining of the program process in the budget sphere]*. Naukova dumka.

6. Zvit pro rezultaty vykonannia Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy “Molod Ukrainy” na 2016–2020 roky za 2019 rik [Report on the results of the implementation of the State target social program “Youth of Ukraine” for 2016–2020 for 2019]. http://dsmsu.gov.ua/media/2020/06/10/27/Zvit_za_2019_rik_Programa_Molod_Ykrayini.pdf.

7. Kachula, S. V. (2019). *Derzhavna finansova polityka sotsialnoho rozvytku [State financial policy of social development]*. KNTEU.

8. Kvak, M. V. (2017). Derzhavni tsilovi prohramy – osnova realizatsii polityky staloho rozvytku v Ukraini [State target programs are the basis for the implementation of sustainable development policy in Ukraine]. *Ekonomichnyi analiz – Economic analysis*, 27(1), pp. 43–48.

9. Kuznietsova, A. Ya. & Hetman, Ye. M. (2018). Dzherela finansuvannia derzhavnykh tsilovykh proham: poniattia ta klasyfikatsiia [Sources of funding for state targeted programs: concepts and classification]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky – Financial and credit activities: problems of theory and practice*, 1, pp. 298–304.

10. Makarova, O. V. (2004). *Derzhavni sotsialni prohramy: teoretychni aspekty, metodyka rozrobky ta otsinky [State social programs: theoretical aspects, methods of development and evaluation]*. Lira-K.

11. Malinovska, O. Ya. & Demkovich, O. V. (2016). Sotsialni prohramy ta proekty yak instrumenty zdiisnennia derzhavnoi sotsialnoi polityky v umovakh prohamno-tsilovoho metodu orhanizatsii biudzhetu [Social programs and projects as tools for the implementation of state social policy in terms of program-target method of budget organization]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, (3), pp. 61–64.

12. Mieshkun, L. M. & Zabashtanskyi, M. M. (2020). Finansove zabezpechennia stymuliuвання rozvytku trudovoho potentsialu v umovakh aktyvizatsii mihratsiinykh protsesiv [Financial provision of stimulating the development of labor potential in the conditions of activation of mihratsiinykh protsesiv]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, 1(21), pp. 229–237.

13. Oparin, V. M. (2002). *Finansy (Zahalna teorii) [Finance (General Theory)]*. KNEU.

14. Pro vnesennia zmin do nakazu Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 23.01.2014 № 63 [On amendments to the order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine dated 23.01.2014 № 63], Order of the Ministry of Economy № 28 (January 21, 2020). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0028915-20#Text>.

15. Projekt postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy «Molod Ukrainy» na 2021–2025 roky ta vnesennia zmin do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy" [Draft Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the State Targeted Social Program "Youth of Ukraine" for 2021–2025 and Amendments to Certain Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine»]. <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/54014>.

16. Pro derzhavni tsilovi prohramy [About state target programs], Law of Ukraine № 1621-IV (Mach 18, 2004). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>.

17. Libanova (Eds.) (2012). *Sotsialni rezultaty derzhavnykh prohram: teoretyko-metodolohichni ta prykladni aspekty otsiniuvannia*. [Social results of state programs: theoretical and methodological and applied aspects of evaluation]. Vydavets «Sochinskyi».

18. Stan vykonannia derzhavnykh tsilovykh prohram u 2015-2018 rokakh. [Status of implementation of state target programs in 2015-2018]. <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=DerzhavniTsiloviProgrami>.

19. Stratehiiia staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku [Strategy of sustainable development of Ukraine until 2030]. https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf.

20. Poriadok rozroblennia ta vykonannia derzhavnykh tsilovykh prohram [The order of development and implementation of state target programs]. № 106 (January 31, 2007). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/106-2007-%D0%BF>.

21. Chuhunov, I. Ya. (2005). *Teoretychni osnovy systemy biudzhethnoho rehuliuвання* [Theoretical foundations of the budget regulation system]. NDFI.

22. Shapovalova, T. (2020). Rol monitoryngu i otsiniuvannia sotsialnykh projektiv ta prohram u pidvyshchenni yakosti sotsialnykh posluh [The role of monitoring and evaluation of social projects and programs in improving the quality of social services]. *Ekonomichnyi analiz – Economic analysis*, 30(1(2)), pp. 180–186.

23. Chuhunov, I. (Ed.), Kaneva, T. & Pasichnyi, M. (2018). *Budget policy of social development*. Scientific Route. Tallinn, Estonia.

24. Chuhunov, I. & Kachula S. (2019). State financial policy as a component of socioeconomic development of society. *The potential of modern science* (Vol. 2, pp. 29–44). Sciecee Publishing.

25. Shkarlet, S., Dolozina, I. & Dubyna, M. (2019). Budgetary revenue breakdown at the local level of public administration in federal countries. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5(3), pp. 218-224.

Лисяк Любов Валентинівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів, Університет митної справи та фінансів (вул. Володимира Вернадського, 2/4, м. Дніпро, 49000, Україна).

Лысяк Любовь Валентиновна – доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры государственных, местных и корпоративных финансов, Университет таможенного дела и финансов (ул. Владимира Вернадского, 2/4, г. Днепр, 49000, Украина).

Lysiak Liubov - Doctor of Economics, Professor, Professor of Department of State, Local and Corporative Finance, University of Customs and Finance (2/4 Volodymyr Vernadsky Str., 49000 Dnipro, Ukraine).

E-mail: L_Lubov@ua.fm

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2948-7089>

ResearcherID: AAU-9029-2020

Зюзін Віталій Олегович – аспірант кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів, Університет митної справи та фінансів (вул. Володимира Вернадського, 2/4, м. Дніпро, 49000, Україна).

Зюзин Виталий Олегович – аспірант кафедры государственных, местных и корпоративных финансов, Университет таможенного дела и финансов (ул. Владимира Вернадского, 2/4, г. Днепр, 49000, Украина).

Ziuzin Vitalii – PhD student of the Department of State, Local and Corporate Finance, University of Customs and Finance (2/4 Volodymyr Vernadsky Str., 49000 Dnipro, Ukraine).

E-mail: ziuzin.vitalii@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8093-0790>

ResearcherID: D-9543-2017

УДК 621.87

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-103-111

Євгенія Поліщук, Сергій Онікієнко

ВПЛИВ РИЗИКІВ НА ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ

Евгения Полищук, Сергей Оникиенко

**ВЛИЯНИЕ РИСКОВ НА ИНВЕСТИЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ
СТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ**

Yevheniia Polishchuk, Serhii Onikienko

**RISKS IMPACT ON THE CONSTRUCTION INDUSTRY
INVESTMENT POTENTIAL**

Будь-яка підприємницька діяльність перебуває під впливом різноманітних ризиків, настання яких може призвести до зменшення очікуваного прибутку, повної або часткової втрати авансованого капіталу, порушення строків введення в експлуатацію об'єктів будівництва. Зазначимо, що будівельна галузь є однією з найважливіших галузей економіки: вона надає робочі місця, стимулює діяльність видобувних компаній, компаній-виробників будівельних матеріалів, компаній, що надають послуги з операцій із нерухомістю тощо. Це, у свою чергу, дає підстави стверджувати, що індустрія будівництва має вагомий внесок у структурі ВВП. Так, в Україні в 2019 році цей показник становив 2,5 % від ВВП, водночас у країнах Європи він сягає 6 %. Такі факти свідчать, що потенціал для росту будівельних компаній є, однак є значні переешкоди, які стримують таке зростання. Інвестиційний потенціал будівельної галузі є важливим. І навіть такий показник, як «Отримання дозволів на будівництво» включений до методології Doing Business від Всесвітнього банку, який вимірює можливості ведення бізнесу в різних країнах. Цей індикатор відображає загальну кількість процедур, час і грошові витрати, необхідні для будівництва складського приміщення, включаючи отримання всіх необхідних ліцензій та дозволів, надання всіх необхідних документів, запит і проходження всіх належних перевірок, а також підключення до інженерних мереж. На додаток до цього, у 2019 році «Ведення бізнесу» вводить новий показник, індекс якості будівельного контролю, який проводить оцінювання: якості регулюючих актів стосуються будівництва, ефективності контролю за якістю і механізмів безпеки, режимів по відповідальності і страхування, а також вимог до рівню професійної кваліфікації. Беручи до уваги той факт, що за декілька років Україна піднялася у цьому рейтингу з 29-го місця (2006 рік) до 6-го (2020 рік), і цей факт можна розглядати як досягнення, проте полегшення отримання дозволів, на жаль, не означає зменшення недобросовісних акторів на ринку, які перетворюють будівельну галузь на високоризиковане середовище.

Ключові слова: ризики; будівельна галузь; інвестиційний потенціал.

Табл.: 4. Бібл.: 10.

Любая предпринимательская деятельность находится под влиянием различных рисков, наступление которых может привести к уменьшению ожидаемой прибыли, полной или частичной потери авансированного капитала, нарушение сроков ввода в эксплуатацию объектов строительства. Отметим, что строительная отрасль является одной из важнейших отраслей экономики: она предоставляет рабочие места, стимулирует деятельность добывающих компаний, компаний-производителей строительных материалов, предоставляющих услуги по операциям с недвижимостью и тому подобное. Это, в свою очередь, дает основания утверждать, что индустрия строительства имеет весомый вклад в структуре ВВП. Так, в Украине в 2019 году этот показатель составлял 2,5 % от ВВП, в то же время в странах Европы он достигает 6 %. Такие факты свидетельствуют, что потенциал для роста строительных компаний есть, однако имеются значительные препятствия, сдерживающие такой рост. Инвестиционный потенциал строительной отрасли важен. И даже такой показатель как «Получение разрешений на строительство» включен в методологии Doing Business от Всемирного банка, который измеряет возможности ведения бизнеса в разных странах. Данный индикатор отражает общее количество процедур, время и денежные затраты, необходимые для строительства складского помещения, включая получение всех необходимых лицензий и разрешений, предоставление всех необходимых документов, запрос и прохождения всех необходимых проверок, а также подключение к инженерным сетям. В дополнение к этому, в 2019 году «Ведение бизнеса» вводит новый показатель, индекс качества строительного контроля, проводит оценку: качества регулирующих актов, касающихся строительства, эффективности контроля за качеством и механизмов безопасности, режимов по ответственности и страхования, а также требований к уровню профессиональной квалификации. Принимая во внимание тот факт, что за несколько лет Украина поднялась в этом рейтинге с 29-го места (2006 год) до 6-е (2020), и это можно рассматривать как достижение, однако, облегчение получения разрешений, к сожалению, не означает уменьшения недобросовестных актеров на рынке, которые превращают строительную отрасль на высокорискованную среду.

Ключевые слова: риски; строительная отрасль; инвестиционный потенциал.

Табл.: 4. Бібл.: 10.

Any entrepreneurial activity is under the influence of various risks, the occurrence of which can lead to a decrease in the expected profit, full or partial loss of the advanced capital, violation of the terms of commissioning of construction objects. Note that the construction industry is one of the most important sectors of the economy: it provides jobs, stimulates the activities of mining companies, the companies producing construction materials, and ones providing services for real estate transactions, and the like. This, in turn, gives grounds to assert that the construction industry has a significant contribution to the GDP structure. So, in Ukraine in 2019 this figure was 2.5 % of GDP, at the same time, in European countries it

reaches 6 %. These facts indicate that there is a potential for the growth of construction companies, but there are significant obstacles holding back this growth. The investment potential of the construction industry is important. And even such an indicator as "Obtaining building permits" is included in the Doing Business methodology from the World Bank, which measures the possibilities of doing business in different countries. This indicator reflects the total number of procedures, time and money required for the construction of a warehouse, including obtaining all necessary licenses and permits, providing all necessary documents, requesting and passing all necessary checks, as well as connecting to utilities. In addition to this, in 2019, Doing Business introduced a new indicator, the construction control quality index, which assesses the quality of regulatory acts related to the construction, the effectiveness of quality control and safety mechanisms, liability and insurance regimes, as well as the requirements to the professional qualifications level. Taking into consideration the fact that over several years Ukraine has risen in this rating from the 29th position (2006) to the 6th one (2020), and this can be considered as an achievement, however, facilitating the obtaining of permits, unfortunately, does not mean a decrease of unscrupulous actors in the market that transform the construction industry into a high-risk environment.

Keywords: risks; construction industry; investment potential.

JEL Classification: D81; L74

Постановка проблеми. Будівельна галузь заслуговує на більшу увагу, щоб зменшити невизначеність, яка збільшить ймовірність досягнення цілей різних проєктів у будівельній галузі. Діапазон невизначеності відрізняється від проєкту до іншого залежно від обставин проєкту. Існує багато джерел невизначеності, а з іншого боку, можна управляти цією невизначеністю, використовуючи деякі інструменти та процеси. Наслідки дій шахраїв призводять до того, що ціла будівельна галузь страждає від недовіри з боку інвесторів, а значить недоотримує значні обсяги фінансування. Варто зазначити, що не всі ризики мають такий вплив, тому метою цієї статті є визначення ризиків, які впливають на інвестиційний потенціал будівельної галузі загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі з управління ризиками у проєктах будівництва присвячено роботи таких вчених, як В. Лівшиц [2], М. Забаштанський [1], О. Марченко [5], О. Непомнящий, Т. Митропан [3], Д. Неведров [10], В. Сироткин [6], О. Стороженко [7], Ю. Суркова [8], К. Тягай [9]. Однак проблеми впливу ризиків на інвестиційний потенціал галузі знайшли фрагментарно відображення у працях науковців, тому є потреба в узагальненні цих ризиків та визначення їх впливу на розвиток будівельної галузі.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. До невирішених проблем, крім потреби в систематизації та узагальненні ризиків, потребує також і систематизація відповідей на виклики, що спричиняють відповідні ризики.

Мета статті. Метою статті є узагальнення переліку ризиків, які впливають на інвестиційний потенціал будівельної галузі, та систематизувати можливі відповіді на них.

Виклад основного матеріалу. Під час аналізу проєкту будівництва необхідно розрізняти поняття «ризик» і «невизначеність». Ризик має ймовірнісну природу й характеризується вірогідністю неотримання запланованого ефекту (результату) від реалізації проєкту або ймовірністю виникнення таких умов, які призведуть до негативних наслідків для всіх або окремих учасників проєкту. Невизначеність – характеристика неповноти і недостатньої якості (неточності) вихідної і розрахункової інформації, яка використовується для аналізу проєкту [1, с. 203].

Ризики впливають на різні показники розвитку будівельної галузі (табл. 1-4).

Що стосується обсягу виробленої продукції за 2019 р. (табл. 1, а), то тут спостерігається тенденція щодо незначного переважання інженерних споруд над будівлями житлового і нежитлового призначення.

Щодо розподілу обсягу виробленої продукції за характером будівництва (табл. 1, б), то в 2019 р. значно переважало нове будівництво, реконструкція та технічне переоснащення над капітальним чи поточним ремонтом.

Про зростання обсягів будівельно виробленої продукції в 2019 р. свідчать і зростання індексів будівельної продукції в порівнянні з 2018 р. (табл. 1, в). Так, індекс зростання житлових будівель становив 103 %, а нежитлових – 127 %. Дещо вищим є індекс будівельної продукції (інженерних споруд) – 123 %.

Таблиця 1

Обсяг виробленої будівельної продукції за видами у 2019 році, м²

	Січень/ <i>January</i>	Січень- лютий/ <i>January- February</i>	Січень- березень/ <i>January- March</i>	Січень- квітень/ <i>January- April</i>	Січень- травень/ <i>January- May</i>	Січень- червень/ <i>January- June</i>	Січень- липень/ <i>January- July</i>	Січень- серпень/ <i>January- August</i>	Січень- вересень/ <i>January- September</i>	Січень- жовтень/ <i>January- October</i>	Січень- листопад/ <i>January- November</i>	Січень- грудень/ <i>January- December</i>
Будівництво	7051,4	15549,3	27427,7	39468,0	53008,6	67736,8	83856,2	98960,4	116571,4	133878,2	153239,6	181697,9
Будівлі	3796,2	8211,4	14200,5	20080,2	26398,8	33577,9	40915,6	47956,4	55338,5	62889,7	70752,6	83589,3
житлові	1797,6	3887,3	6634,9	9323,0	11997,9	14967,1	18180,4	20820,2	23676,5	26560,1	29315,3	33208,8
нежитлові	1998,6	4324,1	7565,6	10757,2	14400,9	18610,8	22735,2	27136,2	31662,0	36329,6	41437,3	50380,5
Інженерні споруди	3255,2	7337,9	13227,2	19387,8	26609,8	34158,9	42940,6	51004,0	61232,9	70988,5	82487,0	98108,6

Примітка. Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Таблиця 2

Розподіл обсягів виробленої будівельної продукції у 2019 році, %

	Січень	Січень- лютий	Січень- березень	Січень- квітень	Січень- травень	Січень- червень	Січень- липень	Січень- серпень	Січень- вересень	Січень- жовтень	Січень- листопад	Січень- грудень
Усього	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
нове будівництво, реконструкція та технічне переоснащення	79,3	79,8	79,6	79,3	78,8	77,8	77,2	76,4	75,9	75,5	75,2	74,2
ремонт (капітальний та поточний)	20,7	20,2	20,4	20,7	21,2	22,2	22,8	23,6	24,1	24,5	24,8	25,8

Таблиця 3

Індекси будівельної продукції у 2019 році, %

	Грудень 2019 р. до листопада 2019 р.	Грудень 2019 р. до грудня 2018 р.	2019 р. до 2018 р.
Будівництво	133,9	107,4	120,0
Будівлі	154,1	110,2	116,3
житлові	128,3	103,2	103,0
нежитлові	168,3	113,4	127,4
Інженерні споруди	119,0	105,1	123,3

Таблиця 4

Загальна площа будівель (нове будівництво), за видами на початок будівництва у січні-вересні 2019 року ¹, м. кв.

	Усього
Житлові будівлі ²	12309759
у тому числі	
будинки одноквартирні ²	211206
будинки з двома та більше квартирами	12065408
гуртожитки	33145
Нежитлові будівлі	3839965
у тому числі	
готелі, ресторани та подібні будівлі	393493
офісні будівлі	406121
будівлі торговельні	825828
будівлі транспорту та засобів зв'язку	125245
будівлі промислові та склади	737849
будівлі для публічних виступів, закладів освітнього, медичного та оздоровчого призначення	488007
будівлі нежитлові інші	863422

Примітки: 1. Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

2. Без урахування даних щодо житлових будівель, відомості по яких відсутні (Постанова КМУ від 13.04.2011 р. № 466 (із змінами та доповненнями)).

Джерело: складено на основі даних Державної служби статистики [4].

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Дані табл. 1, 2, свідчать, що у 2019 р. площа житлових будівель (нове будівництво) (12 309 759 м² загальної площі) на початок будівництва у січні-вересні 2019 р. перевищувала нежитлові будівлі майже в чотири рази (3 839 965 м² загальної площі). Причому серед житлових будівель суттєво переважали багатоквартирні будинки, а серед нежитлових будівель – будівлі торговельні.

Усе це свідчить про наявність попиту на об'єкти будівництва, а значить, індекси інвестування у цю галузь також збільшаться. Тому є необхідність здійснювати раціональний ризик-менеджмент будівельних проєктів.

Реалізація інвестиційних будівельних проєктів в Україні здійснюється в умовах підвищеної невизначеності, зумовленої істотно нестабільним характером української економіки, а також процесами глобального характеру. Як зазначає В. Лівшиц, «...такою[авт.] економікою є господарська система, якій притаманні досить різкі і погано передбачувані зміни багатьох макроекономічних показників, динаміка яких не відповідає нормальному ринковому циклу, а скоріше властива кризовим або посткризовим економічним процесів. Найважливішими ознаками нестабільності процесу (в тому числі і економічного) є:

- наявність стійкої, нерідко несприятливою, тенденції до формалізації, яка слабо піддається змінам існуючого стану системи;
- наявність невизначеного майбутнього і критичних значень параметрів, які керують процесом, нестабільної структури в часі;
- кінцевий горизонт надійної видимості» [2, с. 61].

Якщо інвестор вирішує вкласти кошти в одному напрямку (один об'єкт інвестування), то він самостійно піддає себе збільшеному ризику. Обов'язковою умовою здорового інвестування повинно бути кілька варіантів і напрямів. Для цього потрібно провести розрахунок, куди інвестувати більше коштів, а куди – менше. Маючи портфель із різних варіантів, інвестор мінімізує ризики і однаково отримує дивідендні виплати.

Здійснивши серію інтерв'ю з 30 представниками будівельної галузі (менеджери середньої та вищої ланки) в період з 01 січня 2020 р. по 01 вересня 2020 р., нами було узагальнено і виділено такі групи ризиків:

РИЗИКИ ПОЧАТКОВОЇ ФАЗИ ПРОЄКТУ

Так, на цій фазі проєкту може виникнути багато ризиків, які можуть призвести до втрати авансованого капіталу. Так, наприклад,

1) Ризик участі у тендері на виконання будівельного проєкту недосвідчених учасників. Цій групі ризиків піддаються недосвідчені учасники, яким дозволено взяти участь у тендері на виконання будівельних проєктів. Тут є ризики долучення до торгів малокваліфікованих та недосвідчених учасників будівельного процесу. Слід уникати політичних факторів та зовнішніх впливів / інтересів. Присудження проєкту недосвідченому учаснику торгів буде ризиком для проєкту [10, с. 410].

2) Ризик некоректно визначеного обсягу роботи. Обсяг роботи повинен бути максимально чітким, однозначним і конкретним. Неправильно визначений обсяг роботи призведе до багатьох прогалин та наслідків змін, які стануть основним ризиком для проєкту.

3) Ризики подовження строків виконання проєкту. Обсяг роботи за проєктом може зростати та ускладнюватися, додаючи більше вимог стейкхолдерам, які вони будуть змушені виконувати. Це призведе до ризику подовження строків виконання проєкту.

4) Ризик зміни законів та нормативних актів, і як наслідок, недотримання їх. Закони країни змінюються з часом, і більшість клієнтів не повністю контролюють ці зміни. Серйозна зміна законодавства, наприклад, екологічне законодавство, та інші можуть спричинити серйозний ризик для проєкту.

5) Забруднення навколишнього середовища. Виникає, якщо проєкт будівництва не відповідає екологічним нормам [5, с. 492].

РИЗИКИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ФАЗИ ПРОЄКТУ

1) Ризики нестачі робочої сили та/або некваліфікованої робочої сили

Деякі підрядники не забезпечують необхідною робочою силою проєкт для його завершення, а також кваліфіковану робочу силу для підвищення ефективності проєкту. Це призведе до затримки проєкту, а також втрати прибутку підрядника.

2) Небезпека недобросовісної поведінки підрядника. Деякі підрядники не надають кваліфікованих спеціалістів з охорони праці для керівництва роботою для виконання своїх завдань з безпекою, що призводить до травмувань або летальних випадків, що пов'язані з порушенням правил охорони праці [7, с. 144].

3) Недосвідчені дизайнери. Деякі підрядники не винаймають необхідних кваліфікованих інженерів-проектувальників для виконання детального проектування, як зазначено в контракті, що також спричинює різні ризики.

4) Ризик коливання товарних цін - це загроза того, що зміна ціни на сировину негативно вплине на виробника, який використовує цю сировину. Сировиною може бути бавовна, пшениця, олія, цукор, мідь, алюміній та сталь. Несподівані зміни цін на товари після подання заявки матимуть вплив на витрати та ризик для підрядника [6, с. 110].

5) Ризик коливання валют є результатом мінливості обмінного курсу від однієї валюти до іншої. Якщо валюта ціни контракту щодо інших валют змінилася з моменту подання тендерної пропозиції до моменту подання рахунку-фактури, це могло б мати вплив на вартість та ризик для виконавця.

РИЗИКИ ЕКСПЛУАТАЦІЙНОЇ ФАЗИ

1) Ризик невдачі в експлуатації проєкту.

Якщо під час введення в експлуатацію якість обладнання не працює. Це призведе до затримки проєкту, а також втрати прибутку підрядника.

2) Вихідний продукт не відповідає специфікаціям: Якщо під час введення в експлуатацію обладнання працює, але не відповідає технічним вимогам. Це призведе до затримки проєкту, а також втрати прибутку підрядника. З іншого боку, повернення коштів буде виплачене клієнтові, якщо ціна товари при розміщенні замовлення на покупку нижча за ціну товару при поданні заявки [3, с. 83].

Відповідні відповіді на вищезазначені ризики такі:

ВІДПОВІДІ РИЗИКИ ПОЧАТКОВОЇ ФАЗИ ПРОЄКТУ

- Клієнт проводить попередню кваліфікацію учасників торгів перед тим, як надіслати запрошення учасникам торгів. До участі в торгах будуть запрошені лише кваліфіковані учасники торгів.

- Клієнт повинен провести кілька оглядів проєкту з усіма зацікавленими сторонами на додаток до інших досліджень

- Клієнт розробляє процес управління зміною проєкту під час тендеру для контролю за будь-якими змінами, запитуваними зацікавленими сторонами проєкту до замовника, та на етапі виконання для контролю за будь-якими змінами, запитуваними зацікавленими сторонами для підрядника.

- Проекувальники замовника повинні чітко розмежувати обсяг робіт для підрядника.

- Проекувальник замовника повинен дотримуватися правил та вказівок агентства із забруднення навколишнього середовища та доручити підряднику виконувати те саме, щоб уникнути будь-яких зіткнень з іншим проєктом під час виконання проєкту підрядником.

- Проекувальники замовника повинні проводити обстеження ділянки, шлітинну траншею та топографічну зйомку та геотехнічну зйомку. Це розкриває умови підрядника для уникнення будь-яких суперечок у майбутньому [8, с. 259].

ВІДПОВІДІ НА РИЗИКИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ФАЗИ ПРОЄКТУ

- Підрядник подає у своєму плані виконання під час подання заявки гістограму робочої сили, план підряду та список ключового персоналу, а також резюме, щоб замовник міг оцінити здатність підрядника виконати проєкт.

- Клієнт повинен зазначити у своєму контракті, що підрядник повинен забезпечити працівників служби безпеки для кожної певної кількості робіт, що працюють в одній зоні, і підрядник повинен дотримуватися цієї вимоги.

- Підрядник подає у своєму плані виконання під час подання пропозиції резюме всіх провідних інженерів-проектувальників, а також керівника інженерних робіт, щоб замовник міг оцінити здатність дизайнерів підрядників виконати проєкт.

- Клієнт повинен включити до свого контракту коливання ціни на товар, щоб усунути будь-які несподівані зміни або різницю в ціні товару в місяць подання заявки та місяця розміщення замовлення на замовлення. Оплата буде виплачуватися підряднику, якщо ціна товару при розміщенні замовлення на купівлю перевищує ціну товару при поданні пропозиції. З іншого боку, повернення коштів буде виплачене клієнту, якщо ціна товару при розміщенні замовлення на покупку нижча за ціну товару при поданні заявки.

- Клієнт повинен включити до свого контракту коливання валюти для подолання будь-яких несподіваних змін курсу валют між валютою контрактної ціни та певними валютами в місяць подання заявки та місяця подання рахунку. Оплата буде виплачуватися підряднику за обмінним курсом контракту валюти щодо інших валют, зазначених у контракті, на момент оплати рахунка-фактури нижча за курс валюти контракту щодо інших валют, зазначених у контракті, на момент подання заявки. З іншого боку, повернення буде сплачується клієнту, якщо курс валюти контракту щодо інших валют, зазначених у контракті, на момент оплати рахунка-фактури перевищує курс валюти контракту щодо інших валют, зазначених у контракті, на момент подання заявки.

ВІДПОВІДІ НА РИЗИКИ ЕКСПЛУАТАЦІЙНОЇ ФАЗИ

- Підрядник повинен призначити менеджера із забезпечення якості та інспекторів, щоб гарантувати, що постачальники / виробники дотримуються процедури якості. Приймально-здавальні випробування повинні брати участь і підрядник, і замовник, щоб переконатися, що обладнання / матеріал є прийнятним перед відправленням на місце для монтажу [9, с. 167].

- Якщо будь-яке обладнання не відповідає вимогам щодо випуску продукції, підрядник повинен виправити це за сприяння продавців, або клієнт матиме право застосувати покарання, зазначене в контракті.

Висновки і пропозиції. Управління ризиками - необхідна процедура як для клієнта, так і для підрядника. Визначення ризиків під час складання нового контракту та призначення відповідної реакції на кожен виявлений ризик призведе до позитивного впливу на проєкт з точки зору часу, якості та вартості.

Виділення всіх ризиків, які можуть бути підвищені під час фази подачі та тендеру, фази виконання та введення в експлуатацію та фази експлуатації, та призначення пом'якшення цих ризиків зменшить кількість суперечок між підрядником та замовником, а також зменшить ризик для підрядника та замовника. Отже, пом'якшення наслідків управління ризиками у будівельній галузі сприятиме підвищенню її інвестиційного потенціалу.

Список використаних джерел

1. Забаштанський М. М. Концесійні відносини: фінансові детермінанти розвитку в Україні : монографія. Київ : Кондор-видавництво, 2016. 382 с.
2. Лившиц В. Н. О методологии оценки эффективности российских инвестиционных проєктов. Научный доклад. Москва : Институт экономики РАН, 2009. 69 с.

3. Непомнящий О. М., Митропан Т. К. До питання управління процесом закупівель товарів, робіт та послуг у сфері будівництва в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 2. С. 82–84.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Серіков А. В., Марченко О. В. Про використання портфельного аналізу в девелоперських проєктах. *Економіка: проблеми теорії та практики*. 2009. Вип. 255. Т. II. С. 491–499.
6. Сироткин В. А. Европейский опыт развития ипотечного кредитования. *Жилищные стратегии*. 2015. № 2(2). С. 109–118.
7. Стороженко О. О. Фінансовий механізм іпотечного кредитування. *Вісник ОНУ ім. Мечникова*. 2014. Т. 19. С. 141–145.
8. Суркова Ю. О. Моніторинг як форма контролю на ринку житлового будівництва. *Проблеми соціально-економічного розвитку підприємництва: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції 8–9 листопада 2012 р. Дніпропетровськ : Герда, 2012. С. 258–260.*
9. Тягай Е. Д. Право собственности на недвижимость в США. Сложноструктурные модели. Москва : Проспект, 2014. 200 с.
10. Хрутьба В. О., Зюзиун В. І., Барабаш О. В., Невєдров Д. С. Формування системи критеріїв оцінки впливу на довкілля в проєктах будівництва та реконструкції об'єктів критичної інфраструктури. *Вісник Національного транспортного університету. Серія: Технічні науки*. 2020. № 1(46). С. 405–415.

References

1. Zabashkanskyi, M. M. (2016). *Kontsesiini vidnosyn: finansovi determinanty rozvytku v Ukraini [Concession relations: financial determinants of the development in Ukraine]*. Kondor-vydavnytstvo.
2. Livshits, V. N. (2009). *O metodologii otsenki effektivnosti rossiiskikh investitsionnykh proektov. Nauchnyi doklad. [On the methodology for evaluating the effectiveness of Russian investment projects. Scientific report]*. Instytut ekonomiki RAN.
3. Nepomniashchyi, O. M., Mytropan, T. K. (2018). Do pytannia upravlinnia protsesom zakupivel tovariv, robit ta posluh u sferi budivnytstva v Ukraini [To the issue of managing by the process of procurement of goods, works and services in the field of construction in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 2, pp. 82–84.
4. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Sierikov, A. V., Marchenko, O. V. (2009). Pro vykorystannia portfelnoho analizu v developerskykh proektakh [On the use of portfolio analysis in development projects]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky: Zbirnyk naukovykh prats – Economics: problems of the theory and practice*, 255(II), pp. 491–499.
6. Syrotkyn, V. A. (2015). Evropeiskii opyt razvitiia ipotechnogo kreditovaniia [European experience in the development of mortgage lending]. *Zhilishchnye strategii – Housing strategies*, (2(2)), pp. 109–118.
7. Storozhenko, O. O. (2014). Finansovyi mekhanizm ipotechnogo kredytuvannia [Financial mechanism of mortgage lending]. *Visnyk ONU im. Mechnykova – Bulletin of ONU named after Mechnikov*, 19, pp. 141–145.
8. Surkova, Yu. O. (November 8–9, 2012). Monitorynh yak forma kontroliu na rynku zhytlovoho budivnytstva [Monitoring as a form of control in the housing market]. *Problemy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku pidpriemnytstva: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internetkonferentsii – Problems of social and economic development of entrepreneurship: a collection of materials of the international scientific and practical Internet conference* (258 – 260). Herda.
9. Tiahai, E. D. (2014). *Pravo sobstvennosti na nedvizhimost v SShA. Slozhnostrukturnye modeli [Ownership of real estate in the United States. Complex structural models]*. Prospekt.
10. Khrutba, V. O., Ziuziun, V. I., Barabash, O. V., Nievedrov, D. S. (2020). Formuvannia systemy kryteriiv otsinky vplyvu na dovkillia v proektakh budivnytstva ta rekonstruktsii ob'ektiv krytychnoi infrastruktury [Formation of the criteria system for the environmental impact assessment in projects of construction and reconstruction of critical infrastructure]. *Visnyk Natsionalnoho transportnoho universytetu. Serii: Tekhnichni nauky – Bulletin of the National Transport University. Series: Technical Sciences*, (1(46)), pp. 405–415.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Поліщук Євгенія Анатоліївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри корпоративних фінансів та контролінгу, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (просп. Перемоги, 54/1, м. Київ, 03057, Україна).

Полищук Евгения Анатольевна – доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры корпоративных финансов и контроллинга, Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана (просп. Победы, 54/1, г. Киев, 03057, Украина).

Polishchuk Yevheniia – Doctor of Economics, Professor at Corporate Finance and Controlling Department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (54/1 Peremogy Av., 03057 Kyiv, Ukraine).

E-mail: polishchuk@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6133-910X>

ResearcherID: J-5444-2018

Онiкiєнко Сергiй Володимирович – доктор економічних наук, професор кафедри корпоративних фінансів та контролінгу, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (просп. Перемоги, 54/1, м. Київ, 03057, Україна).

Онiкiєнко Сергей Владимирович – доктор экономических наук, профессор кафедры корпоративных финансов и контроллинга, Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана (просп. Победы, 54/1, г. Киев, 03057, Украина).

Onikienko Serhii – Doctor of Economics, Professor at Corporate Finance and Controlling Department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (54/1 Peremogy Av., 03057 Kyiv, Ukraine).

E-mail: onikienko-serhii@kneu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3450-6267>

УДК 336.717

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-112-120

*Наталія Ткаченко, Мирослава Хуторна***НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ
БАНКІВ З ПОЗИЦІЇ СУЧАСНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО
СЕРЕДОВИЩА***Наталія Ткаченко, Мирослава Хуторна***НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ОБЕСПЕЧЕНИЮ ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ
БАНКОВ С ПОЗИЦИИ СОВРЕМЕННОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СРЕДЫ***Nataliia Tkachenko, Myroslava Khutorna***SCIENTIFIC APPROACHES TO ENSURING THE FINANCIAL STABILITY
OF BANKS IN CURRENT TRANSFORMATION
OF THE ECONOMIC ENVIRONMENT**

Досліджено особливості прямого та зворотного підходу до дослідження фінансової стабільності. Виявлено межі континуумів станів фінансової стабільності, фінансової крихкості та фінансової нестабільності. Представлено змістовність базових заходів із формування системи забезпечення фінансової стабільності банків. Наочно подано місце стратегічної «пастки» банків за умови одновекторності їхніх цільових орієнтирів. Акцентовано увагу на напрямках управління банківською установою та забезпечення її фінансової стабільності – функціональному, ситуаційному та процесному. Систематизовано вимоги щодо управління банком у контексті забезпечення його фінансової стабільності та на цій підставі сформовано функціональність системи управління фінансовою стабільністю окремого банку.

Ключові слова: фінансова стабільність; банк; фінансова нестабільність; режими фінансування; системний підхід; бізнес-модель функціонування банку; ризики.

Рис.: 3. Табл.: 2. Бібл.: 10.

Исследованы особенности прямого и обратного подхода к изучению финансовой стабильности. Выявлено пределы континуума состояний финансовой стабильности, финансовой хрупкости и финансовой нестабильности. Представлена содержательность базовых мероприятий по формированию системы обеспечения финансовой стабильности банков. Наглядно представлено место стратегической «ловушки» банков при одновекторности их целевых ориентиров. Акцентировано внимание на направлениях управления банковским учреждением и обеспечения его финансовой стабильности – функциональном, ситуационном и процессном. Систематизированы требования по управлению банком в контексте обеспечения его финансовой стабильности и на этом основании сформирована функциональность системы управления финансовой стабильностью отдельного банка.

Ключевые слова: финансовая стабильность; банк; финансовая нестабильность; режимы финансирования; системный подход; бизнес-модель функционирования банка; риски.

Рис.: 3. Табл.: 2. Библ.: 10.

The peculiarities of direct and reverse approach to the study of financial stability are investigated. The boundaries of the continuum states of financial stability, financial fragility and financial instability are revealed. The content of basic measures for the formation of a system for ensuring the financial stability of banks is presented. The place of the strategic "trap" of banks is clearly presented, provided that their targets are one-vector. Emphasis is placed on the areas of management of a banking institution and ensuring its financial stability - functional, situational and procedural. The requirements for bank management in the context of ensuring its financial stability are systematized and on this basis the functionality of the financial stability management system of an individual bank is formed.

Key words: financial stability; bank; financial instability; financing regimes; system approach; business model of bank functioning; risks.

Fig.: 3. Table: 2. References: 10.

JEL Classification: G21; E63

Постановка проблеми. Банківська система будь-якої країни, що сформована як надійна, стійка, стабільна, конкурентоспроможна та незалежна, може повноцінно виконувати свої функції, а також розвиватися відповідно до національних інтересів держави. Важливою умовою динамічного розвитку економіки країни є забезпечення фінансової стабільності банків. До того ж в умовах глобальних дисбалансів, інтегрованості фінансових систем різних країн і постійного впливу ризиків, досягнення фінансової стабільності банківських установ є також одним із ключових завдань урядів і центральних банків. Світ невпинно змінюється, оскільки перебуває на межі четвертої промислової революції, яка, крім великого потенціалу, спричинить потужні ризики нестабільності, зокрема й фінансової. Тому актуальність проблеми фінансової стабільності не знижується, а навпаки посилюється, а наукове товариство активно досліджує цей феномен.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Аналіз досліджень і постановка завдання. Однією з перших фундаментальних праць, присвячених вивченню теорії фінансової стабільності, є праця Х. Мінські [1], теоретичні положення якої були в подальшому поглиблені та оприлюднені в основній праці науковця [2]. Також вагомий науковий внесок у розвиток методології фінансової нестабільності зробили А. Crockett [3], R. Ferguson [4], A. Large [5], G. Schinasi [6]. Серед вітчизняних науковців необхідно відзначити науковий доробок О. Барановського, Я. Белінської, В. Биховченка, В. Гейця, А. Кузнецової, О. Луняков, В. Міщенко, Л. Примостки, Т. Смовженко, Т. Унковської та інших, які досліджують рушійні чинники зародження та розгортання світових фінансово-економічних криз, обґрунтовують механізм забезпечення фінансової стабільності економіки та макроекономічної стабільності загалом, працюють над розробкою науково-методичних підходів своєчасного прогнозування, попередження та пом'якшення кризових явищ.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Останніми роками органи банківського нагляду посилили свої заходи, спрямовані на забезпечення фінансової стабільності банків. Сучасний етап розвитку банківництва, що характеризується активізацією ролі банківських установ у фінансовій економіці, зумовлює потребу у формуванні та продукуванні соціально орієнтованого, процесного, корпоративного менеджменту в управлінні банківською діяльністю. За таких умов важливості набуває формування моделі стабільного функціонування окремих банків, що актуалізує пошуки основних напрямів та інструментів подолання кризових явищ в їхній діяльності та сприяє забезпеченню стабільності банків.

Метою статті є обґрунтування методологічних основ забезпечення фінансової стабільності банків.

Виклад основного матеріалу. Взаємозв'язки та взаємозалежності між окремими банками, іншими фінансовими установами, суб'єктами реального сектору економіки, домогосподарствами та державою є досить складними і такими, що потребують постійної прискіпливої уваги. З огляду на зазначене, коли йдеться про формування фінансової стабільності банківських установ, варто акцентувати увагу на обґрунтованому виборі комплексу методологічного інструментарію з метою:

- по-перше, розбудови такої системи як на рівні окремих банків, так і їх сукупності, тобто мезорівні;

- по-друге, комплексного аналізування загроз фінансовій стабільності банків, ідентифікування взаємообумовленостей та взаємозв'язків між ними для вчасного впровадження превентивних заходів щодо формування негативних синергетичних ефектів з урахуванням прямих та зворотних зв'язків;

- по-третє, забезпечення прийняття ефективних рішень, які дозволять як створити підґрунтя для безперебійного функціонування банківських установ відповідно до їхніх фінансово-стратегічних пріоритетів, так і сприятимуть стабільному функціонуванню економічних агентів;

- по-четверте, підтримання фінансової стабільності банків незалежно від фази економічного циклу, тобто як в умовах економічного пожвавлення, піднесення і економічного буму, так і кризового та посткризового періодів.

Варто зазначити, що теоретична концептуалізація фінансової стабільності перебуває на початковому етапі свого розвитку і єдиного її концептуального базису досі ще не вироблено. При цьому в сучасній науковій літературі виділяють два теоретичних підходи щодо дослідження фінансової стабільності, а саме прямий та зворотний. Безперечно, говорити про універсальність того чи іншого підходу немає сенсу, оскільки абсолютно виправданим є використання різних напрямів розвитку теоретичного підґрунтя з розглядуваної проблематики в контексті вирішення різних наукових завдань фінансової стабільності. У табл. 1 узагальнено відмінності прямого та зворотного підходів до дослідження фінансової стабільності.

Таблиця 1

Узагальнення відмінностей у підходах до дослідження фінансової стабільності

Напрями дослідження	Теоретичні підходи до дослідження фінансової стабільності	
	Прямий підхід	Зворотний підхід
Базове поняття, яке досліджується.	Фінансова стабільність	Фінансова нестабільність
Теорії, що використовуються	Теорія економічної рівноваги, теорія фінансової рівноваги; теорія життєвого циклу	Теорія криз, теорія життєвого циклу.
Сукупність понять, на яких формується науко-базовий інструментарій	«Розвиток», «зростання», «адаптаційний потенціал», «безперервність функціонування», «превентивний характер дій суб'єктів»	«Банкрутство», «криза», «загроза», «дисбаланси», «стійкість», «поточне протистояння шокам».
Особливості вирішення окремих наукових завдань, зокрема:		
Формування механізму забезпечення фінансової стабільності	Орієнтація на методи та інструменти забезпечення, що дозволяють упереджувати зниження цільового рівня фінансової стабільності. Своєчасна реакція на тенденції до накопичення дисбалансів.	Орієнтація на методи та інструменти забезпечення, що дозволяють упереджувати фінансову нестабільність, тобто настання кризового стану установи шляхом запобігання критичному накопиченню дисбалансів та зниженню їхнього негативного впливу
Оцінка рівня фінансової стабільності	Передбачає встановлення двох еталонних значень (максимального та мінімального). Максимальне значення відповідає стану абсолютної фінансової стабільності; мінімальне – стану фінансової нестабільності. Рівень фінансової стабільності представляється як інтервальне значення між двома критичними точками	Передбачає оцінку ймовірності дефолтного стану установ. Установи вважаються фінансово стабільними, якщо ймовірність їх банкрутства близька до нуля
Моніторинг і контроль за рівнем фінансової стабільності	Об'єктом уваги є відхилення від запланованого тренду розвитку в межах континууму фінансової стабільності	Об'єктом уваги є дисбаланси, накопичення яких провокує вихід системи з континууму станів фінансової стабільності

Джерело: складено авторами.

За нашими міркуваннями, на влучний та обґрунтований вибір конкретного підходу до дослідження фінансової стабільності банків, впливає стан зовнішнього середовища, в якому вони функціонують. Зважаючи на модель економічного циклу, що запропонована Х. Мінські у рамках «Гіпотези фінансової нестабільності», зазначається, що використання прямого підходу є виправданим у випадку домінування в економіці забезпеченого фінансування, що, зазвичай, має місце, коли цикл ділової активності економічних агентів перебуває у фазі поживлення. Така гіпотеза пояснюється тим, що банківські установи саме у фазі поживлення ділової активності виявляють підвищену обережність під час укладання фінансових угод та мають схильність до переоцінки ризиків, зокрема фінансових.

Окрім того, під впливом активізації інвестицій спостерігається зростання національного доходу. Це призводить до зменшення ризиків як кредиторів, так і позичальників та зумовлює поступовий перехід економічних агентів до режиму спекулятивного та поціфінансування. Такий стан речей трансформує ставлення економічних агентів до ризику, а також суттєво знижує адекватність його оцінки. За таких умов кредитні установи входять у континуум станів фінансової крихкості, який, на нашу думку, також можна тлумачити як континуум біфуркаційних станів.

Зазначимо, що за умови своєчасних, дієвих та ефективних заходів тих чи інших суб'єктів забезпечення фінансової стабільності банків відбувається їх повернення до континууму станів фінансової стабільності. При цьому важливо відновити/зберегти здат-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

ність кредитних установ до продукування кредитних ресурсів, оскільки це сприяє створенню позитивних зворотних зв'язків, оскільки стабільне функціонування економічних агентів стимулює позитивні кількісно-якісні зміни в діяльності кредитних установ.

Залежно від типу режиму фінансування, які трактуємо за Х. Мінскі, перехід банківських установ від стану фінансової стабільності до фінансової нестабільності можна представити за допомогою дескриптивної моделі циклічного їх розвитку. Така модель дозволяє означити межі континуумів станів їхньої фінансової стабільності, фінансової крихкості та фінансової нестабільності (рис. 1).

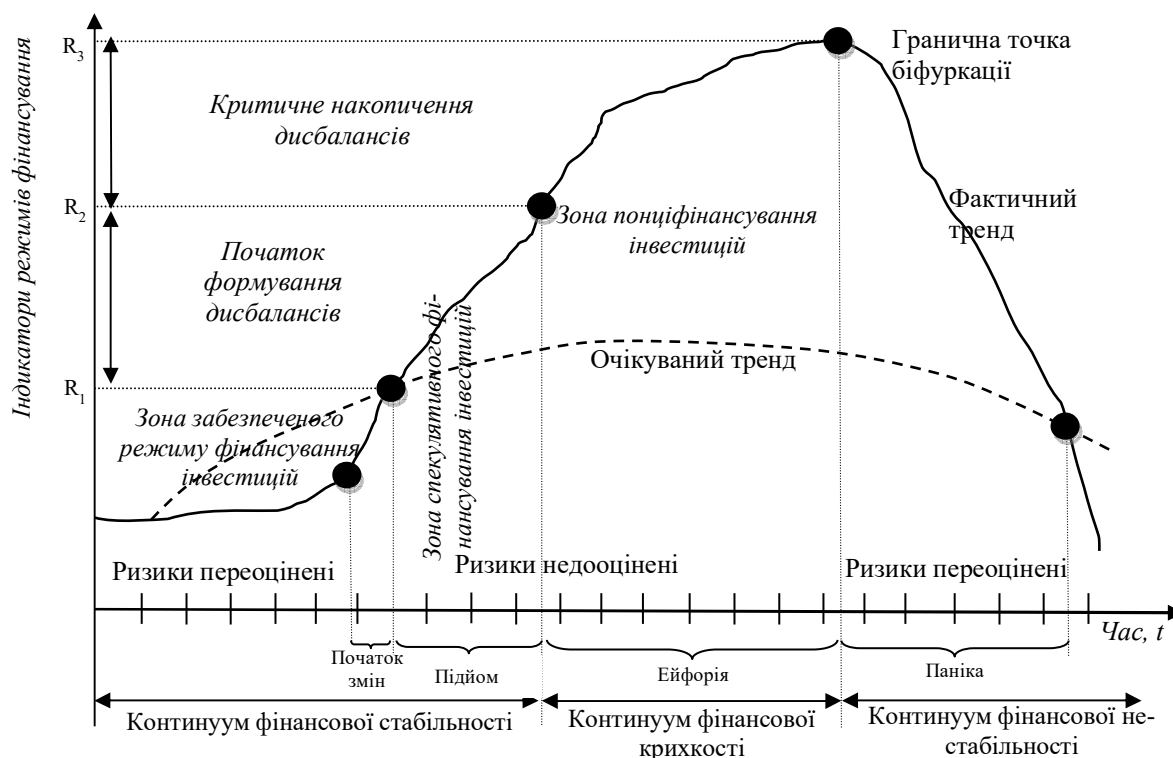

Рис. 1. Дескриптивна модель циклічного розвитку банківських установ у розрізі типів режимів фінансування за Х. Мінскі

Джерело: побудовано авторами на основі [7, с. 77-79].

Представлена на рис. 1 модель ілюструє межі функціонування фінансової стабільності банків, а також початок формування та критичного накопичення дисбалансів. Останні, на наш погляд, є основною причиною зниження фінансової стабільності банківських установ. З огляду на зазначене можна констатувати, що методологічним базисом обґрунтування змісту діагностичної компоненти фінансової стабільності має бути зворотний підхід для формування інструментів ідентифікації та оцінки дисбалансів, значущості їх впливу на рівень фінансової стабільності банків.

Звідси зрозуміло, що фінансову стабільність банків можна тлумачити через комплексне представлення структурних компонентів, які формують внутрішнє середовище для скоординованого функціонування її суб'єктів з метою розроблення та реалізації цілеспрямованих рішень щодо захисту її об'єктів від внутрішніх та зовнішніх загроз фінансовій стабільності на основі вибору методів, важелів, інструментів їх виявлення, нейтралізації, мінімізації та протидії, ураховуючи як умови зовнішнього середовища (у тому числі, фази економічного циклу), так і вид та рівень системної важливості окремих кредитних установ.

Політика банків у сфері забезпечення фінансової стабільності є сполучною ланкою між концепцією забезпечення фінансової стабільності банківських установ, яка являє собою науково обґрунтовану систему поглядів на процес попередження / адаптації / протидії / мінімізації наслідків внутрішніх та зовнішніх загроз фінансовій стабільності банків у певній країні, та їхньою стратегією у сфері забезпечення фінансової стабільності (рис. 2).

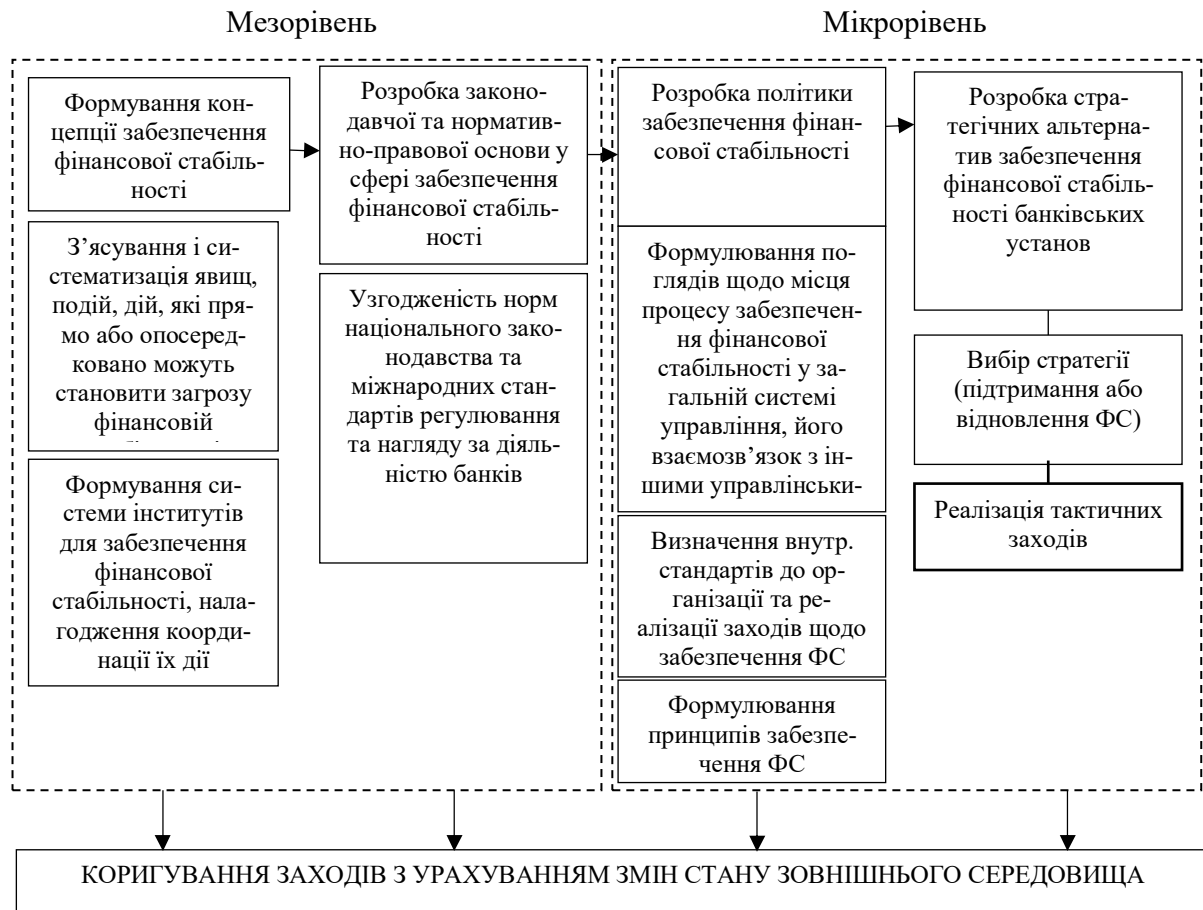

Рис. 2. Зміст базових заходів з формування системи забезпечення фінансової стабільності банків

* ФС – фінансова стабільність банків

Джерело: розроблено авторами.

На нашу думку, за умови незмінності цільового орієнтира діяльності банківських установ та збереження традиційної, орієнтованої на максимізацію ефективності використання капіталу бізнес-моделі, у нових умовах функціонування (посилення регуляторних вимог, нова парадигма регулювання, несприятливі економічні умови з погляду забезпечення високої рентабельності бізнесу) банки попадуть у стратегічну «пастку». Вона насамперед полягає в неможливості, орієнтуючись виключно на показник ROE, забезпечити зростання вартості бізнесу в довгостроковій перспективі (рис. 3).

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

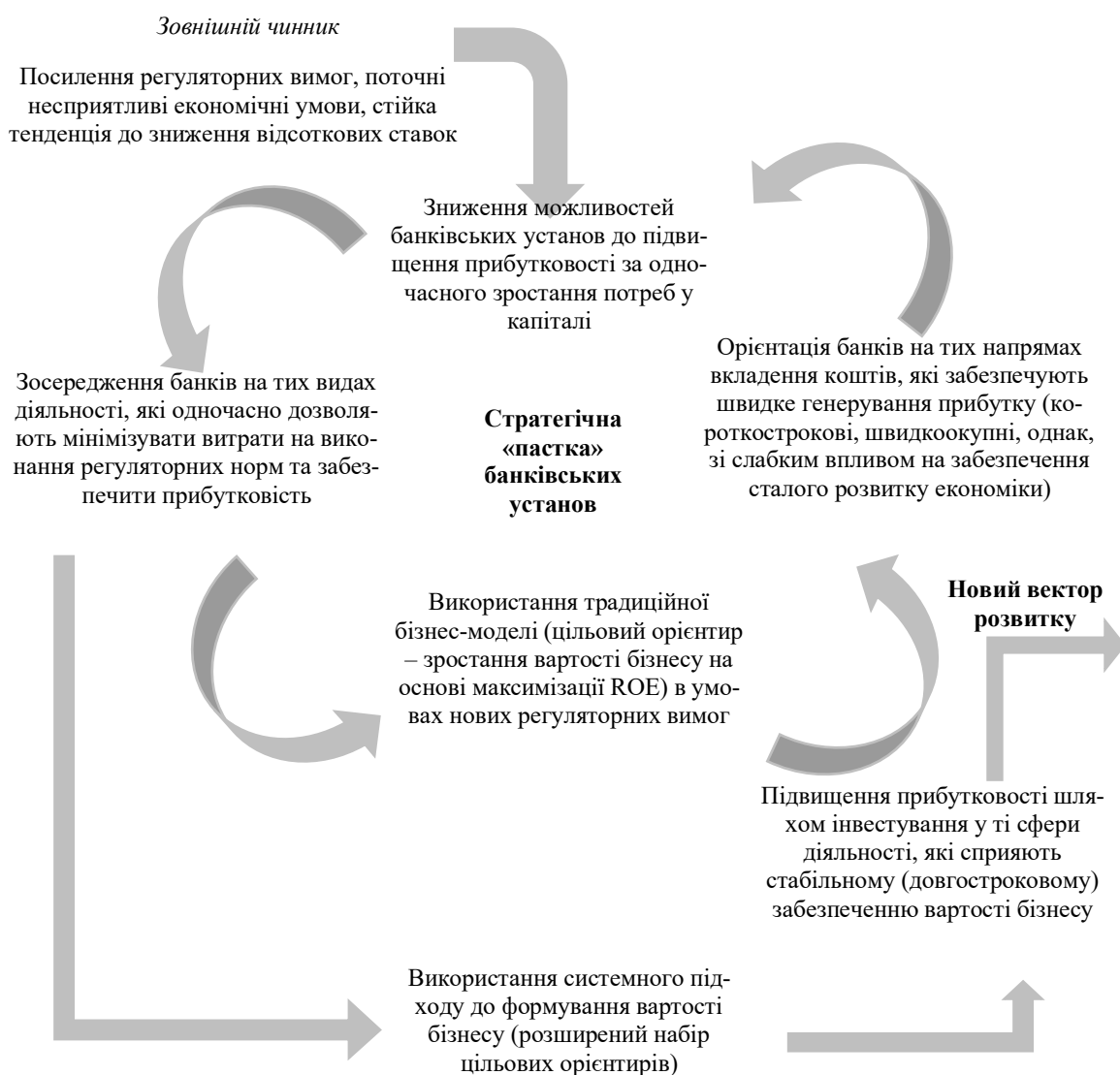

Рис. 3. Зміст стратегічної «пастки» банків за умови одновекторності їхніх цільових орієнтирів

Джерело: розроблено авторами з урахуванням [8].

З огляду на вищезазначене, видається доцільним говорити про імплементацію ідей концепції сталого розвитку в методологію забезпечення фінансової стабільності банківських установ. Варто зауважити, що рівень її імплементації в діяльність економічних агентів, особливо стосовно фінансових посередників, невинно змінюється. Так, у звіті Європейської комісії 1997 року про роль фінансових установ у забезпеченні сталого розвитку увага акцентується на тому, що фінансові посередники, незважаючи на те, що не належать до «брудних» виробництв, не повинні стояти осторонь процесу забезпечення екостабільності людства [9].

Сучасна практика доводить, що в теорії та практиці банківництва особливої значущості набувають такі напрями управління банківською установою та забезпечення її фінансової стабільності – функціональний, ситуаційний та процесний. Так, функціональний напрямок пов'язаний із окремими елементами аналізу, регулювання та контролю в практиці банківської діяльності. У свою чергу, ситуаційний напрям активно поширився у практиці антикризового управління, управління ліквідністю та прибутковістю. Говорячи про процесний напрямок у контексті забезпечення фінансової стабільності вар-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

то наголосити на систематичній ідентифікації та управлінні взаємопов'язаними процесами (під останніми варто розуміти будь-яку діяльність банківської установи, у процесі якої формуються продукти чи послуги в результаті перетворення вхідних потоків) [10].

Ключова перевага процесного напрямку над функціональним полягає в безперервності управління фінансовою стабільністю, що забезпечується поєднанням окремих процесів у межах певної системи, а також при їх комбінуванні та взаємодії. Саме управління процесами сприяє швидкому адаптуванню діяльності банківської установи до трансформацій зовнішнього та внутрішнього середовищ, а й відповідно і покращенню якості своєї діяльності. До речі, побудова ефективної системи управління процесами передбачає високий рівень організації їх виконання, і це, у свою чергу, є базисом для обґрунтованого внутрішнього контролю та управління операційним ризиком.

На нашу думку, згідно з процесним підходом до управління фінансовою установою загалом, так і створення умов для забезпечення фінансової стабільності банків, можна виділити сукупність вимог (табл. 2).

Таблиця 2

*Систематизація вимог щодо управління банком
у контексті забезпечення його фінансової стабільності*

Найменування окремої складової	Характеристика вимог до окремої складової процесу
Продуктова	Вимоги до якісних і кількісних продуктів, клієнтської бази та стратегічного розвитку банку загалом
Технологічна	Вимоги до технології продукування банківських продуктів/послуг, забезпечувальних процесів та якості формалізованого їх опису тощо
Організаційна	Вимоги до організаційної структури, функціональному розподілу між окремими підрозділами банківської установи, розмежування обов'язків і відповідальності тощо
Управлінська	Вимоги до формування управлінських документів, організації виконання функцій менеджменту; процедурності, якості та ефективності внутрішнього контролю; управління внутрішніми та зовнішніми ризиками; організації прийняття рішень тощо
Інформаційна	Вимоги до складу, якості, джерел, способів обробки та зберігання інформації, вимоги до організації управління інформаційними потоками
Кадрова	Вимоги до працівників банківської установи, тобто закріплення функціональних напрямків, вимоги до навчання і підвищення кваліфікації, встановлення системи мотивації працівників
Клієнтська	Вимоги до забезпечення прозорості процесу для окремого клієнта та інших зацікавлених осіб
Майнова	Вимоги до кількісних і якісних характеристик використовуваного обладнання, техніки, споруд, транспорту та ін.
Програмно-технічна	Вимоги до засобів обробки та зберігання інформації, тобто програмного забезпечення та ін.

З табл. 2 виходить, що фінансовій стабільності банку властиві функції генерування грошових потоків та забезпечення матеріальної основи функціонування фінансової установи, формування резервів як для покриття наслідків несприятливих подій, так і для досягнення активізації нових напрямів роботи, а також для забезпечення поступального фінансово стабільного розвитку за рахунок перерозподілу фінансових потоків.

Висновки та пропозиції. Зважаючи на вищезазначене, можна зробити висновок, що фінансова стабільність банку є широким комплексним поняттям, що включає в себе розгляд питань фінансово-економічного, організаційного та технічного порядку. Проблема забезпечення фінансової стабільності банківських установ вимагає розв'язання сукупності завдань: підвищення рівня капіталізації та активів банків, наявність довгострокових джерел фінансування банків, формування ефективної системи управління різними процесами в середині кожної банківської установи, формування сучасних підходів до управління ризиками та ін. Звідси зрозуміло, що функціональність побудованої системи управління фінансовою стабільністю окремого банку повинна доповнюватися такими функціями:

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

- діагностично-прогнозною (формування системи якісного оцінювання фінансової стабільності банківських установ шляхом збору та обробки інформації щодо умов зовнішнього середовища та діагностика його поточного / потенційного впливу на здатність установи безперервно виконувати свої основні функції, ураховуючи рівень внутрішніх дисбалансів; виявлення та оцінка загроз фінансовій стабільності банків, моделювання можливих наслідків їх реалізації);

- балансовою (забезпечення такого рівня збалансованості внутрішнього середовища кредитної установи / кредитного сегмента фінансового сектору, що дозволяє протистояти розвитку внутрішніх та впливу зовнішніх загроз фінансовій стабільності забезпечення такого рівня, яка дозволяє протистояти розвитку внутрішніх та впливу зовнішніх загроз фінансової стабільності);

- комунікаційною (налагодження якісного процесу обміну інформацією між суб'єктами забезпечення фінансової стабільності банків, тобто своєчасного, об'єктивного, повного);

- превентивною (провадження в практику діяльності превентивних заходів щодо подолання або мінімізації наслідків дії загроз, вибір інструментів та методів для попередження / протидії / мінімізації негативних наслідків їх накопичення та розвитку);

- гармонізаційною та захисною (досягнення балансу прав і обов'язків споживачів та надавачів фінансових послуг на ринку);

- просвітницькою (підвищення фінансової грамотності споживачів фінансових послуг банківських установ).

Список використаних джерел

1. Minsky H. P. *Financial Stability Revisited: The Economics of Disaster. Board of Governors of the Federal Reserve System, Reappraisal of the Federal Reserve Discount Mechanism*, Washington, D.C., 1972. 87 p. URL: https://fraser.stlouisfed.org/files/docs/historical/federal%20reserve%20history/discountmech/fininst_minsky.pdf.
2. Minsky H. P. *The Financial Instability Hypothesis. The Jerome Levy Economics Institute of Bard College*. 1992. Working Paper № 74. 10 p. URL: <http://www.levyinstitute.org/pubs/wp74.pdf>.
3. Crockett A. *The Theory and Practice of the Financial Stability. Essay in International Finance*. Princeton University. 1997. No 203. 52 p.
4. Ferguson R. *Should Financial Stability Be An Explicit Central Bank Objective? Challenges to Central Banking from Globalized Financial Systems* : IMF Conference (September 16–17, 2002). Washington, D.C., 2002. 13 p. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/2002/gfs/eng/ferguson.pdf>.
5. Large A. *Financial Stability: Maintaining Confidence in a Complex World. Speech at City of London Central Banking Conference (National Liberal Club, 17 November 2003)*. London : Bank of England. URL: <http://www.bankofengland.co.uk/archive/Documents/historicpubs/speeches/2003/speech205.pdf>.
6. Schinasi G. *Defining Financial Stability. IMF Working Paper*. WP/04/187. 2004. 19 p. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/ef31/bd3236697c658746235e96ab920488ad5a3a.pdf>.
7. Луняков О. В. *Формирование, анализ и регулирование дисбалансов в финансовом секторе экономики Украины* : дис. д-ра екон. наук : 08.00.08 / ГБУЗ «Украинская академия банковского дела Национального банка Украины». Сумы, 2013. 482 с.
8. Baranovskyi O., Khutorna M. *Institutional Environment as a Precondition of an Effective System of Ensuring Credit Institutions' Financial Stability. Knowledge – Economy – Society. Contemporary Challenges of Economic Resources Management*. Book III. Cracow University of Economics, 2018. Pp. 33-44.
9. Delphi International LTD in Association with Ecologic GMBH. *The Role of Financial Institutions in Achieving Sustainable Development*. Report to the European Commission, 1997. URL: <http://ec.europa.eu/environment/archives/finserv/fisum.pdf>.

10. Ткаченко Н. В., Рожко О. Д., Момот О. М. Наукові засади управління ризиками транснаціональних банків. *Збірник наукових праць «Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики»*. 2019. Т 1, № 28. С. 55–63.

References

1. Minsky, H. P. (1972). *Financial Stability Revisited: The Economics of Disaster*. Board of Governors of the Federal Reserve System, *Reappraisal of the Federal Reserve Discount Mechanism*, Washington, D.C. https://fraser.stlouisfed.org/files/docs/historical/federal%20reserve%20history/discountmech/fininst_minsky.pdf.
2. Minsky, H.P. (1992). *The Financial Instability Hypothesis*. *The Jerome Levy Economics Institute of Bard College. Working Paper*, (74). <http://www.levyinstitute.org/pubs/wp74.pdf>.
3. Crockett, A. (1997). *The Theory and Practice of the Financial Stability*. *Essay in International Finance*. Princeton University, (203).
4. Ferguson, R. (2002). *Should Financial Stability Be An Explicit Central Bank Objective? Challenges to Central Banking from Globalized Financial Systems* : IMF Conference (September 16–17, 2002). D.C. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/2002/gfs/eng/ferguson.pdf>.
5. Large, A. (2003). *Financial Stability: Maintaining Confidence in a Complex World*. *Speech at City of London Central Banking Conference* (National Liberal Club, 17 November 2003). Bank of England. <http://www.bankofengland.co.uk/archive/Documents/historicpubs/speeches/2003/speech205.pdf>.
6. Schinasi, G. (2004). *Defining Financial Stability*. *IMF Working Paper*. WP/04/187. <https://pdfs.semanticscholar.org/ef31/bd3236697c658746235e96ab920488ad5a3a.pdf>.
7. Lunyakov, O. V. (2013). *Formirovaniye, analiz i regulirovaniye disbalansov v finansovom sektore ekonomiki Ukrainy [Formation, analysis and regulation of imbalances in the financial sector of the Ukrainian economy]* [Doctor's dissertation; Ukrainskaia akademiia bankovskogo dela Natsionalnogo banka Ukrainy].
8. Baranovskyi, O., & Khutorna, M. (2018). *Institutional Environment as a Precondition of an Effective System of Ensuring Credit Institutions' Financial Stability*. *Knowledge – Economy – Society. Contemporary Challenges of Economic Resources Management*. Book III. Cracow University of Economics.
9. Delphi International LTD in Association with Ecologic GMBH. (1997). *The Role of Financial Institutions in Achieving Sustainable Development*. Report to the European Commission. <http://ec.europa.eu/environment/archives/finserv/fisum.pdf>.
10. Tkachenko, N. V., Rozhko, O. D., & Momot, O. M. (2019). *Naukovi zasady upravlinnia ryzykamy transnatsionalnykh bankiv [Scientific principles of risk management of transnational banks]*. *Zbirnyk naukovykh prats «Finansovo-kredytna diyal'nist: problemy teorii ta praktyky»* – Collection of scientific works «Financial and credit activities: problems of theory and practice», 1(28), pp. 55–63.

Ткаченко Наталія Володимирівна – доктор економічних наук, професор, Інститут післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка (вул. Васильківська, 36, м. Київ, 03022, Україна).

Ткаченко Наталія Владимировна – доктор економічних наук, професор, Інститут післядипломного образования Київського національного університету імені Тараса Шевченка (ул. Васильковская, 36, г. Киев, 03022, Украина).

Tkachenko Nataliia – Doctor of Economics, Professor, Institute of Postgraduate Education of Taras Shevchenko Kyiv National University (36 Vasylkivska Str., 03022 Kyiv, Ukraine).

E-mail: tkachenko_nt@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-6312-4586

Хуторна Мирослава Емілівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів та банківської справи Черкаського навчально-наукового інституту Університету банківської справи (вул. В. Чорновола, 164, м. Черкаси, 18029, Україна).

Хуторна Мирослава Эмильевна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансов и банківського дела Черкаського учебно-наукового інститута Університету банківського дела (ул. В. Черновола, 164, г. Черкасы, 18029, Украина).

Khutorna Myroslava – Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Finance and Banking of the Cherkasy Educational and Scientific Institute of Banking University (164 V. Chornovola Str., 18029 Cherkasy, Ukraine).

E-mail: lmiroslava7@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0761-3021

УДК 336.02:336.1(477)

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-121-135

*Сергій Фролов, Ольга Григораши, Володимир Орлов, Фатхі Шукаїрі***АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ
ЯК ГОЛОВНОЇ ЛАНКИ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ***Sergiy Frolov, Olha Hryhorash, Volodymyr Orlov, Fathi Shukairi***АНАЛІЗ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПУБЛИЧНЫХ ФИНАНСОВ
КАК ГЛАВНОГО НАПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ***Sergiy Frolov, Olha Hryhorash, Volodymyr Orlov, Fathi Shukairi***ANALYSIS OF THE FUNCTIONING OF PUBLIC FINANCE
AS THE MAIN DIRECTION OF THE FINANCIAL SYSTEM OF UKRAINE**

У статті дано оцінку розвитку фінансової системи України на основі аналізу функціонування публічних фінансів. Аналіз структури ВВП України за виробничим методом показав посилення тенденції щодо переважання сировинних видів діяльності, а не продуктів переробки та кінцевої продукції. Аналіз показника ВВП України показав позитивну динаміку у фактичних цінах у національній валюті та нестабільну поведінку в доларовому еквіваленті.

На основі побудованого прогнозу на 2021 рік щодо виконання бюджету за доходами та видатками з використанням методу експоненційного згладжування визначено, що рівень невиконання плану становитиме 5,4 %, з високою імовірністю прогнозується зростання дефіциту зведеного бюджету. Темпи приросту доходів та видатків зведеного бюджету мають нестабільний і навіть хаотичний характер, що не може гарантувати високої якості формування прогнозу за темпами зміни дохідної та видаткової частини.

Аналіз структури дохідної частини показав, що 60 % податків становлять внутрішні податки на товари та послуги, що характеризує стан економіки України як нестабільний та кризовий. Найбільша за обсягом стаття видатків – на соціальний захист та соціальне забезпечення.

За період з 2012 по 2019 роки загальна сума сформованого боргу збільшилась більше ніж у 3,8 рази, що також засвідчує негативний вплив на розвиток фінансової системи України.

Ключові слова: фінансова система; публічні фінанси; ВВП; доходи бюджету; видатки бюджету; державний борг.

Рис.: 9. Бібл.: 15.

В статье дана оценка развития финансовой системы Украины на основе анализа функционирования публичных финансов. Анализ структуры ВВП Украины производственным методом показал усиление тенденции преобладания сырьевых видов деятельности, а не продуктов переработки и конечной продукции. Анализ показателя ВВП Украины показал положительную динамику в фактических ценах в национальной валюте и нестабильное поведение в долларом эквиваленте.

На основе построенного прогноза на 2021 выполнения бюджета по доходам и расходам с использованием метода экспоненциального сглаживания определено, что уровень невыполнения плана составит 5,4 %, с высокой вероятностью прогнозируется рост дефицита бюджета. Темпы прироста доходов и расходов бюджета носят нестабильный и даже хаотичный характер, что не может гарантировать высокое качество формирования прогноза по темпам изменения доходной и расходной части.

Анализ структуры доходной части показал, что 60 % налогов составляют внутренние налоги на товары и услуги, что характеризует состояние экономики Украины как нестабильное и кризисное. Наибольшая по объему статья расходов – на социальную защиту и социальное обеспечение.

За период с 2012 по 2019 годы общая сумма долга увеличилась более чем в 3,8 раза, что также свидетельствует о негативном влиянии на развитие финансовой системы Украины.

Ключевые слова: финансовая система; публичные финансы; ВВП; доходы бюджета; расходы бюджета; государственный долг.

Рис.: 9. Библ.: 15.

The assessment of the development of the financial system of Ukraine, based on the analysis of the functioning of public finance, is done in the article. An analysis of the GDP structure in Ukraine's by the production method showed the tendency for the predominance of raw materials, rather than processed products and final products. Analysis of Ukraine's GDP indicator showed a positive trend in prices in national currency and an unstable tendency in dollar terms.

Using the exponential smoothing method the forecast of budget revenues and expenses execution for 2021 was made. The forecast determined that the level of non-fulfillment of the plan is going to be 5.4 %, the budget deficit is predicted to grow with a high probability. The growth rates of budget revenues and expenditures are unstable, it cannot guarantee a high quality of forecast for changes in the revenues and expenditures.

The analysis of the revenue structure showed that 60 % of taxes are internal taxes on goods and services, which characterizes the Ukrainian economy state as unstable. The largest expenditure item is social protection and social security.

During the period from 2012 to 2019, the total amount of debt increased by more than 3.8 times, which also indicates a negative impact on the development of the Ukraine financial system.

Keywords: financial system; public finance; GDP; budget revenues; budget expenditures; public debt.

Fig.: 9. References: 15.

JEL Classification: E42; H6

Постановка проблеми. Фінансова система є основою функціонування кожної держави, виступає інструментом її впливу на соціально-економічний розвиток шляхом перерозподілу валового внутрішнього продукту. Незважаючи на те, що економічні відносини в Україні мають ринковий характер, а складовими фінансової системи є, зокрема, фінанси суб'єктів підприємництва, фінанси домогосподарств та фінансовий ринок, в Україні головним важелем регулювання соціально-економічного розвитку держави залишаються публічні фінанси. Отже, оцінка фінансової системи України неодмінно пов'язана з дослідженням функціонування публічних фінансів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню аналізу фінансової системи присвячено публікації як вітчизняних науковців, серед яких С. Кораблін [7], С. Чернявський [12], Ю. Урсакий [14], Т. Момот [8], О. Веретенникова [2], В. Письменний [9], М. Ігнатишин [4], так і закордонних науковців: В. Шпотенко [15], Ю. Ковалева [6], В. Рябцева [10], Л. Бакуменко [1], Ю. Трифонов [13].

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Однак питання розвитку фінансової системи, що базується на показниках функціонування публічних фінансів, залишається недостатньо дослідженим. Це зумовило вибір теми та мету дослідження.

Метою статті є оцінка розвитку фінансової системи України на основі аналізу функціонування публічних фінансів.

Виклад основного матеріалу. Стан фінансової системи (ФС) України на цьому етапі можна охарактеризувати як нестабільний та такий, що значною мірою залежить від впливу зовнішніх чинників. Як нам відомо, основними сферами ФС є публічні фінанси, фінанси суб'єктів господарювання, фінанси домогосподарств та фінансовий ринок, який забезпечує рух фінансових ресурсів між ними. В Україні, на відміну від країн із розвиненими фінансовими ринками роль публічних фінансів є пріоритетною з погляду регулювання фінансових потоків.

Традиційно у складі публічних фінансів виділяють державні та місцеві фінанси та відповідно аналізують стан державного та місцевого бюджету, але якщо аналізувати з погляду інституційної побудови економіки [5], то до публічних фінансів можна також віднести фінанси державних фінансових та нефінансових корпорацій.

Дослідження фінансових відносин стосується сфери розподілу та перерозподілу створеного валового внутрішнього продукту (далі ВВП). Структура ВВП країни характеризує стан економіки загалом та з погляду фінансів відображає потенційні можливості на рівні економіки стабільно формувати фінансові ресурси та сприяти стабільному наповненню дохідної частини державного та місцевих бюджетів, значною мірою визначає пріоритетні напрями використання коштів бюджету, особливо в розрізі стимулювання економічної діяльності [11].

Стосовно характеристики економіки України як сировинної, то відповідь на це запитання дає структура ВВП, яка сформована за виробничим методом (рис. 1).

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

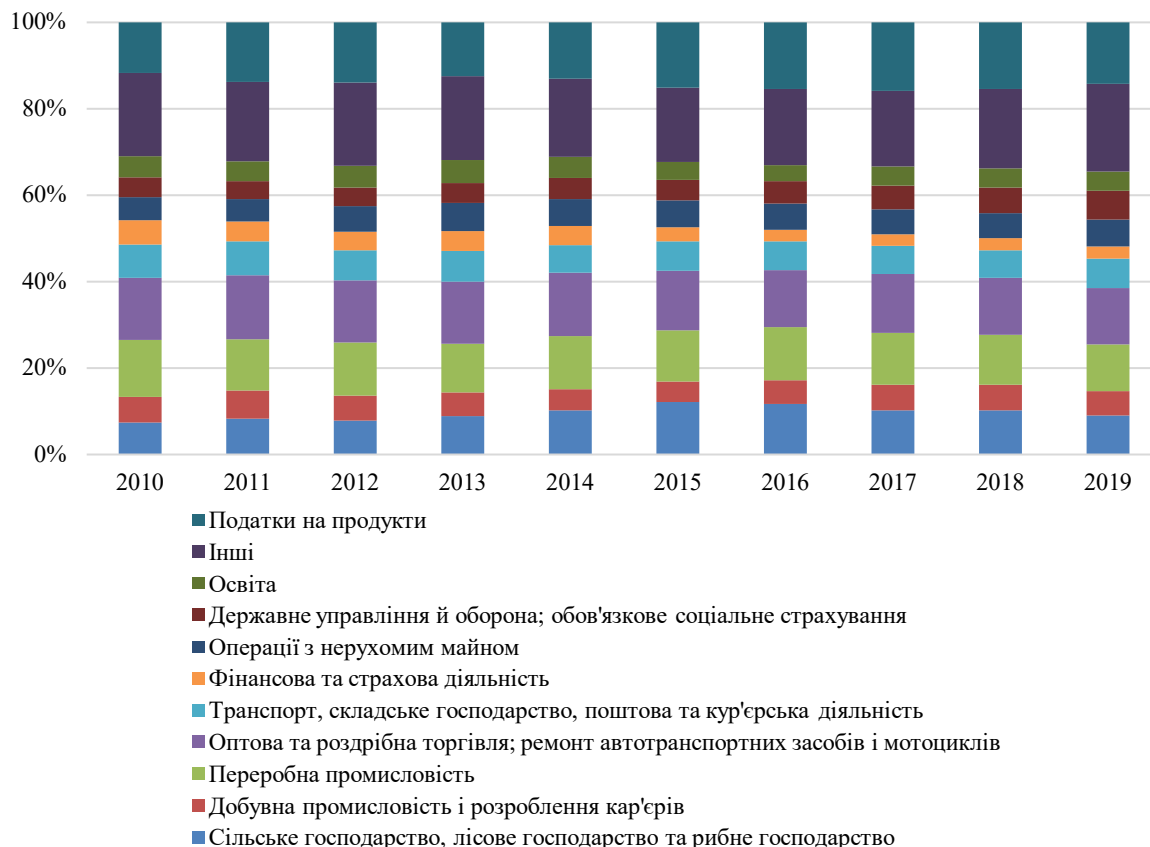

Рис. 1. Структура ВВП України за виробничим методом

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України.

Основними видами економічної діяльності в Україні, які забезпечують формування ВВП, є сільське, лісове та рибне господарство, переробна та добувна промисловості, оптова та роздрібна торгівля, а також транспорт, поштова та кур'єрська діяльність. Аналізуючи структурні зміни ВВП у динаміці, зазначимо, що протягом 2010–2019 рр. поступово зростає частка сільського господарства з 7,4 % у 2010 до 9 % у 2019, що становить понад 20 % приросту. При цьому частка переробної промисловості, сировиною для якої є якраз продукція сільського господарства, за аналогічний період поступово скорочується з 13,2 до 10,8 %, що становить 18 %. Про взаємозв'язок між цими видами діяльності свідчить отриманий коефіцієнт парної кореляції на рівні 0,9701. Це свідчить про посилення тенденції щодо переважання сировинних видів діяльності, а не продуктів переробки та кінцевої продукції. На погіршення ситуації в економіці країни також вказує і скорочення частки фінансової та страхової діяльності: якщо в 2010 році вона становила 5,7 %, то в 2019 році – лише 2,8 %, що серед усіх видів діяльності має найвище значення просідання – понад 50 %. Найбільше зростання за аналізований період демонструють такі види діяльності, як державне управління та оборона – 45 %, діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 40 %. Крім того, у структурі ВВП України значну питому вагу посідають податки на продукти, виробництво та реалізація яких здійснена українськими підприємствами. За аналізований період їхня частка зросла з 11,8 до 14,2 %, що становить більше ніж 20 % приросту. Щодо ознак сировинної економіки, то цю характеристику підтверджує аналіз товарної структури зовнішньої торгівлі станом на початок 2020 року: найбільшу частку у структурі займають зернові культури – 20,9, при цьому продукти їх переробки лише 0,4 %, друга позиція належить експорту чорних металів – 17,2 %, крім того, близько 10 % становить руда, шлак та зола, які також є сировиною, а не продуктом кінцевого споживання. У дослідженні С. О. Корабліна [7], за період

у 20 років було встановлено, що саме сировинна структура української економіки є однією з основних причин фінансових криз «час і місце всіх трьох валютних криз визначалися сировинною спеціалізацією України та падінням цін на ключові товари її експорту». Така ситуація дозволяє робити висновок, що не стан державного бюджету є причиною фінансових криз, а навпаки, він є їхнім наслідком та проявом.

Формування ВВП України загалом відбувається з різною динамікою, залежно від того, в якій валюті його аналізувати. Динаміка ВВП у національній валюті має висхідну тенденцію, при цьому коефіцієнт апроксимації становить 0,985, тобто ймовірність прогнозу є досить високою (рис. 2). Але, незважаючи на таку ситуацію, можна констатувати соціально-економічний спад та зниження ділової активності. Не менш важливого значення при цьому набуває і сама методика визначення ВВП, яка, на думку В. Д. Шпотенко [15], має певні недоліки, а саме не враховує впливу негативних факторів неекономічного характеру, не бере до уваги витрати на проведення дозволів та на покращення якості товарів, а особливо не враховує розмір тіньового сектору економіки, який за підрахунками експертів [12; 14; 8], а також на основі розрахунків Міністерства економічного розвитку України [3] становить від 20 до 50 % обсягу ВВП, залежно від методики, яка використовується.

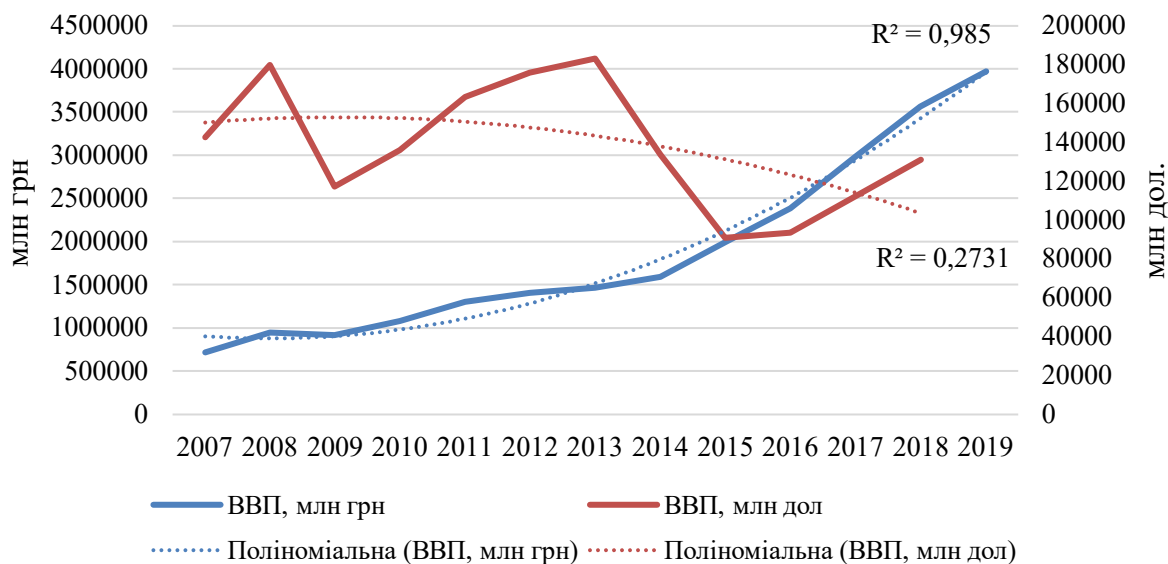

Рис. 2. Порівняльна динаміка ВВП України в гривні та доларовому еквіваленті
Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України.

На відміну від динаміки, яку демонструє ВВП у фактичних цінах у національній валюті, динаміка ВВП у дол. США має інший вигляд, та нестабільну поведінку, зокрема в 2014 році відбулось різке падіння більше ніж на 25 %, яке продовжилось в 2015 році ще на 30 %, лише починаючи з 2016 року почалось поступове відновлення та зростання обсягу ВВП. В основі такої ситуації різкого падіння української економіки були політичні фактори, зокрема втрата частини території, а саме Автономної Республіки Крим та частини Луганської та Донецької областей. Враховуючи такі суттєві коливання протягом аналізованого періоду, побудована поліноміальна крива тренду показала загалом падіння обсягу ВВП, водночас величина вірогідності апроксимації на відміну від ВВП у національній валюті є незначною – 0,273, що не дозволяє отримати якісний прогноз.

Враховуючи, що для оцінювання та прогнозування загальної економічної ситуації країни береться до уваги зведений бюджет, то нами проаналізовано показники формування цього бюджету з погляду якості запланованих показників та % виконання зведеного бюджету як за доходами, так і за видатками. Результати розрахунків наведені на рис. 3.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

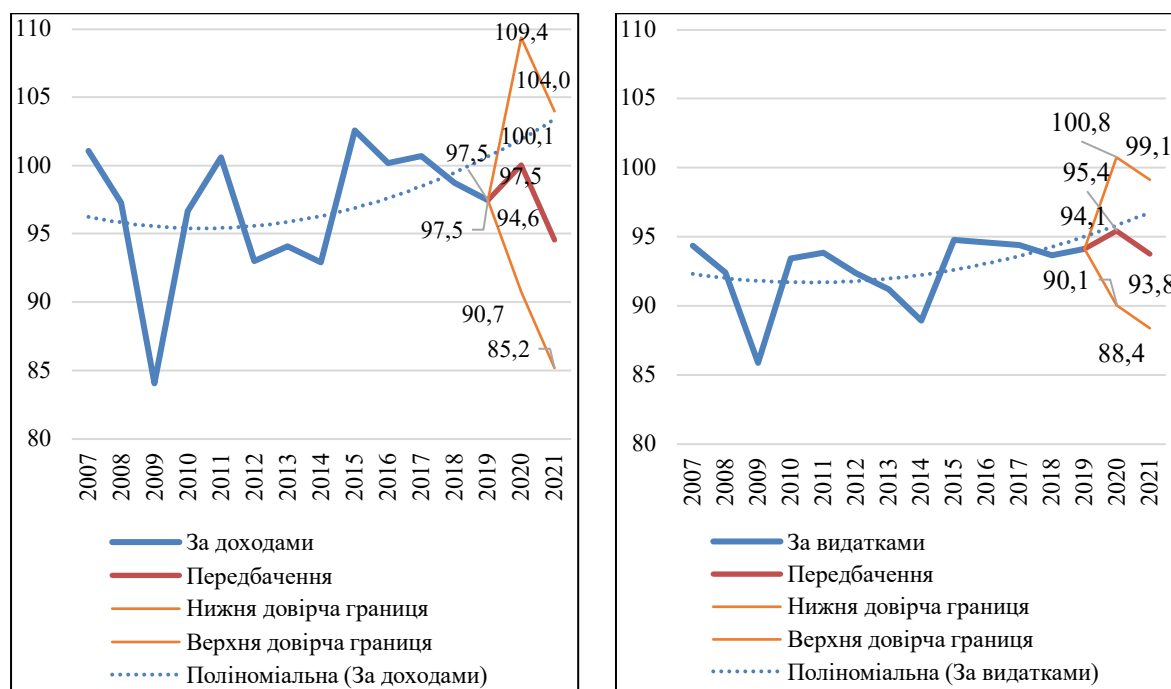

Рис. 3. Динаміка та прогностичні значення показників виконання зведеного бюджету України

Джерело: складено авторами за даними Державної казначейської служби України.

За аналізований період показники виконання зведеного бюджету України в частині формування його доходів в окремі періоди (2007, 2011, 2015-2017 рр.) було повністю виконано, і навіть спостерігалось незначне перевиконання. Найбільше недовиконання було зафіксовано в 2009 році. При цьому варто наголосити на тому, що для аналізу використовувались відкориговані планові показники, а не ті, які були передбачені в бюджеті в момент його першого затвердження. Фактично кожного року відбувалось таке коригування. Натомість якщо аналізувати стан виконання бюджету за видатками, то тут ситуація є цілком протилежною, а саме не спостерігається в жодному році показник у 100 %. За аналізований період середнє значення виконання становить 92,62 %, при цьому мінімальне значення – 85,89 % зафіксовано у 2009 році, що відповідає ситуації з формування доходної частини бюджету, а максимальне значення – 94,79 % – у 2015 р., що аналогічно й ситуації щодо доходної частини зведеного бюджету. Розрахований коефіцієнт парної кореляції між двома масивами даних (% виконання зведеного бюджету за доходами та за видатками) становив 0,9394, тобто існує тісна залежність між формуванням доходної та видаткової частини, що є цілком логічним. Побудований прогноз на два наступних періоди щодо виконання бюджету за доходами (показник довірчого інтервалу становить 95 %) з використанням методу експоненційного згладжування засвідчив, що незважаючи на прогноз виконання в 100 % плану на 2020 рік, у 2021 році відсоток невиконання становитиме 5,4 %, при цьому різниця між нижньою та верхньою довірчими границями становить понад 18 %, що характеризує ситуацію як таку, що має досить значний інтервал між оптимістичним та песимістичним сценарієм, а отже, залежно від впливу різних чинників процес виконання бюджету за доходами може мати з високою ймовірністю зростання дефіциту зведеного бюджету.

Аналізуючи отримані прогностичні значення за видатками, отримані за аналогічними періодами можна спостерігати значно менший розрив – 10,7 % – між верхньою та нижньою довірчими границями, що є більш позитивним результатом та майже вдвічі нижчим, ніж по доходах.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Розрахований коефіцієнт кореляції для темпових показників має значення 0,8707, тобто підтверджує наявність тісної залежності між цими показниками, але слабшу, ніж за показниками виконання. Як свідчить рис. 4, темпи приросту доходів та видатків зведеного бюджету мають нестабільний і навіть хаотичний характер, говорити про стійку тенденцію не є можливим, до того ж на основі таких показників розраховане значення величини вірогідності апроксимації є дуже низьким. Що свідчить про невисоку якість формування прогнозу за темпами зміни дохідної та видаткової частини.

Побудовані прогнозні значення темпів приросту доходів та видатків бюджету підтверджують попередньо зроблені висновки, оскільки розбіжність між нижньою та верхньою довірчими границями є досить суттєвими. Як і у випадку з показниками виконання зведеного бюджету, прогнозні розриви по доходах є значно вищими, ніж прогнозні розриви по видатках.

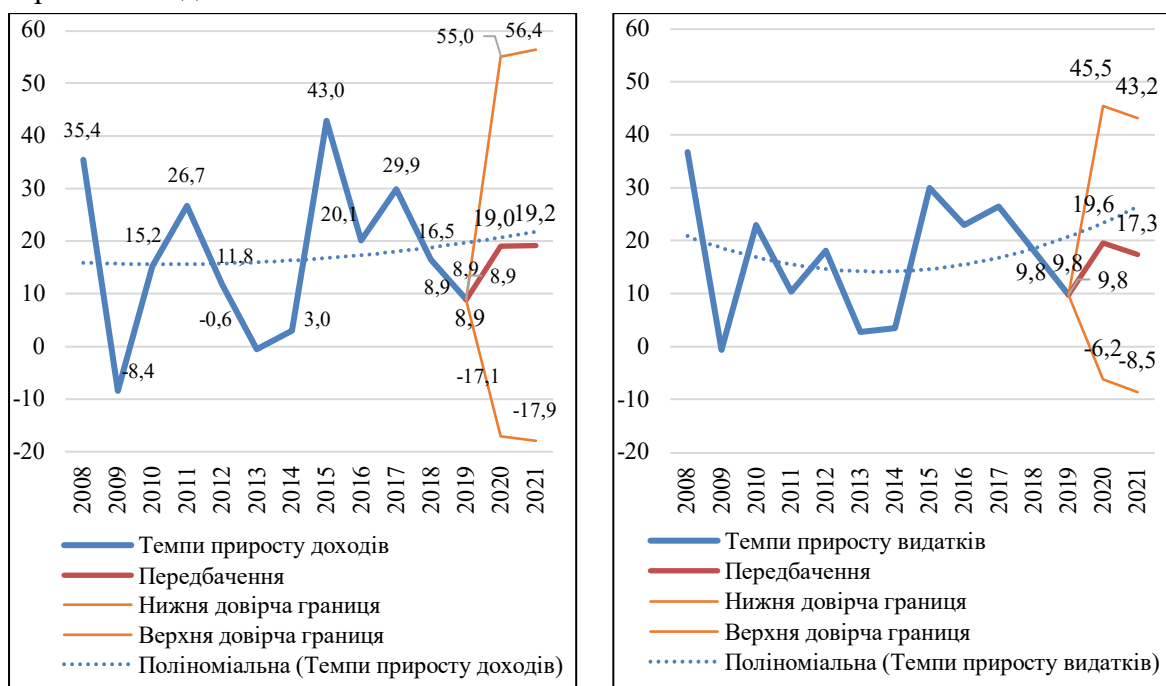

Рис. 4. Динаміка та прогнозні значення темпів приросту доходів та видатків зведеного бюджету України

Джерело: складено авторами за даними Державної казначейської служби України.

Таким чином, формування дохідної та видаткової частини зведеного бюджету є нестабільним та важко прогнозованим. Це пов'язано насамперед із постійними змінами, що супроводжують податкову політику з погляду наповнення бюджету, внесеннями різноманітних новацій через перегляд як переліку податків, бази оподаткування, ставок, так і процедури їх адміністрування. З погляду формування видаткової частини бюджету, то в ній проявляється відсутність системного та стратегічного бачення розвитку економіки країни загалом, зміна пріоритетів в економічній політиці в коротких часових інтервалах.

Оцінюючи співвідношення між доходами державного та місцевого бюджетів, які включені до складу зведеного бюджету України, можна відзначити, що в Україні державний бюджет значно перевищує всі місцеві бюджети сумарно, зокрема на 2019 рік в 1,8 рази. Аналогічна ситуація при цьому спостерігається і по видатковій складовій. Водночас акцентувати увагу на цьому показнику наразі не є доречним, оскільки в Україні нині відбувається адміністративно-територіальна реформа, яка супроводжується і процесами фінансової децентралізації. Після впровадження реформа має змінити співвід-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

ношення, з одного боку, збільшивши дохідну частину місцевих бюджетів, але з іншого – перекинувши на органи місцевої влади і частину функції щодо формування видаткової частини. Це певною мірою буде впливати й на суми міжбюджетних трансфертів.

Стосовно формування державного бюджету, то аналіз цього процесу було здійснено за аналогічний період як і по зведеному бюджету. Динаміка виконання плану надходжень (рис. 5) загалом є стабільною та в середньому за аналогічний період становить 96,66 % при мінімальному значенні у 82,13 % (2009 р.) та максимальному 108,73 % (2015 р.) Розрахований коефіцієнт осциляції, що характеризує співвідношення ступеня розмаху варіації до середнього значення по вибірці становив 0,275, це означає, що вибірка більше ніж на 70 % є однорідною. З погляду виконання плану надходжень можна відзначити, що найбільш стабільними є виконання планових показників по податкових надходженнях, у середньому за аналізований період % виконання становив 96,08 %, при мінімальному значенні 83,34 % (2009 рік) та максимальному значенні 101,77 % (2011 рік). Коефіцієнт осциляції, по податкових надходженнях становить 0,192, що характеризує ці дані як однорідні та підтверджують стабільність формування цієї частини надходжень. Враховуючи, що податкові надходження є основним джерелом формування дохідної частини державного бюджету, така ситуація є дуже важливою, оскільки забезпечує відносну стабільність у формуванні Державного бюджету України загалом та його подальше виконання.

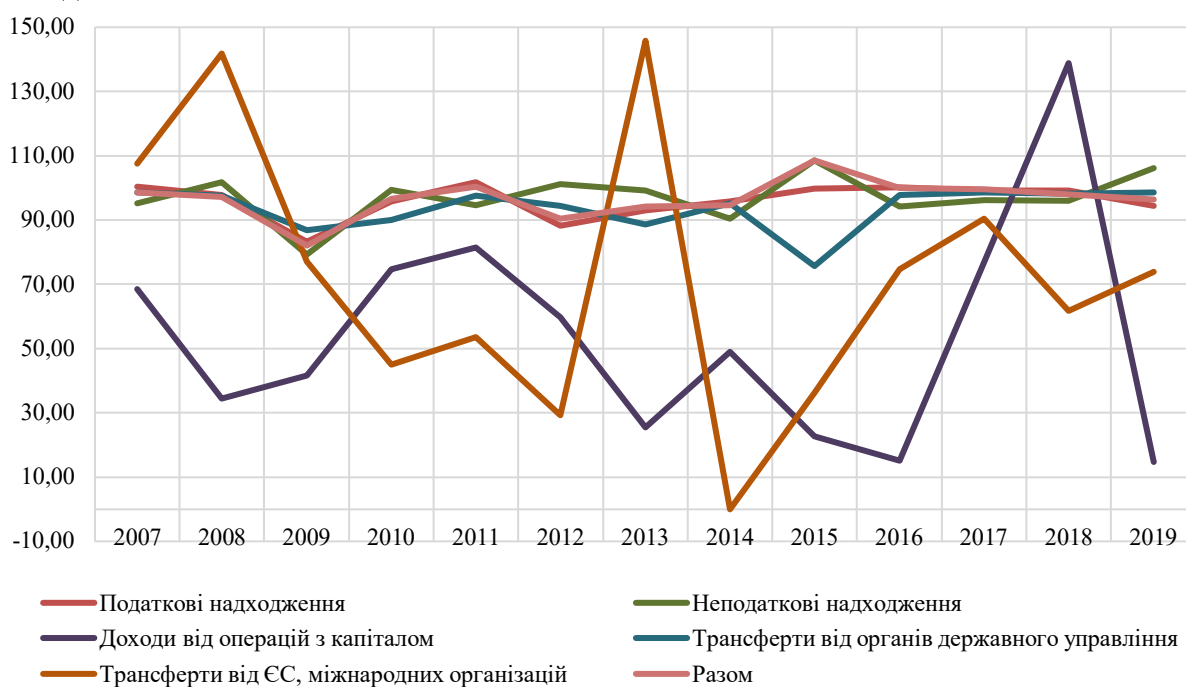

Рис. 5. Динаміка виконання плану надходжень до Державного бюджету України, %
Джерело: складено авторами за даними Державної казначейської служби України

Найнижчий коефіцієнт осциляції отримано по внутрішніх податках на товари та послуги – 0,189, це значною мірою пояснює і значення отриманого показника по податкових надходженнях загалом, оскільки саме ці податки, до яких належать податок на додану вартість та акцизи (як на ввезені товари, так і на товари вітчизняного виробництва), становлять найбільшу питому вагу серед усіх податкових надходжень, про що буде зазначено нижче.

Крім податкових надходжень, досить стабільною є динаміка виконання плану неподаткових надходжень та трансфертів від органів державного управління у вигляді реверсної дотації.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Найбільш нестабільною є динаміка виконання доходів у вигляді трансфертів від міжнародних організацій, таких як ООН, НАТО, ОБСЄ та інших, а також надходжень за програмами допомоги урядів іноземних держав, Європейського Союзу та інших. Крім того, нестабільною є динаміка доходів, які отримані від операцій із капіталом, що підтверджується відповідними мінімальними та максимальними значеннями та коефіцієнтом осциляції.

Аналізуючи структуру доходів державного бюджету (рис. 6), можна зауважити, що основним джерелом їх наповнення є сплата податків, які станом на 2019 рік становлять понад 80 %, а також неподаткові надходження, питома вага яких становить більше ніж 18 %, відповідно на інші надходження припадає близько 2 %, що є несуттєвим показником.

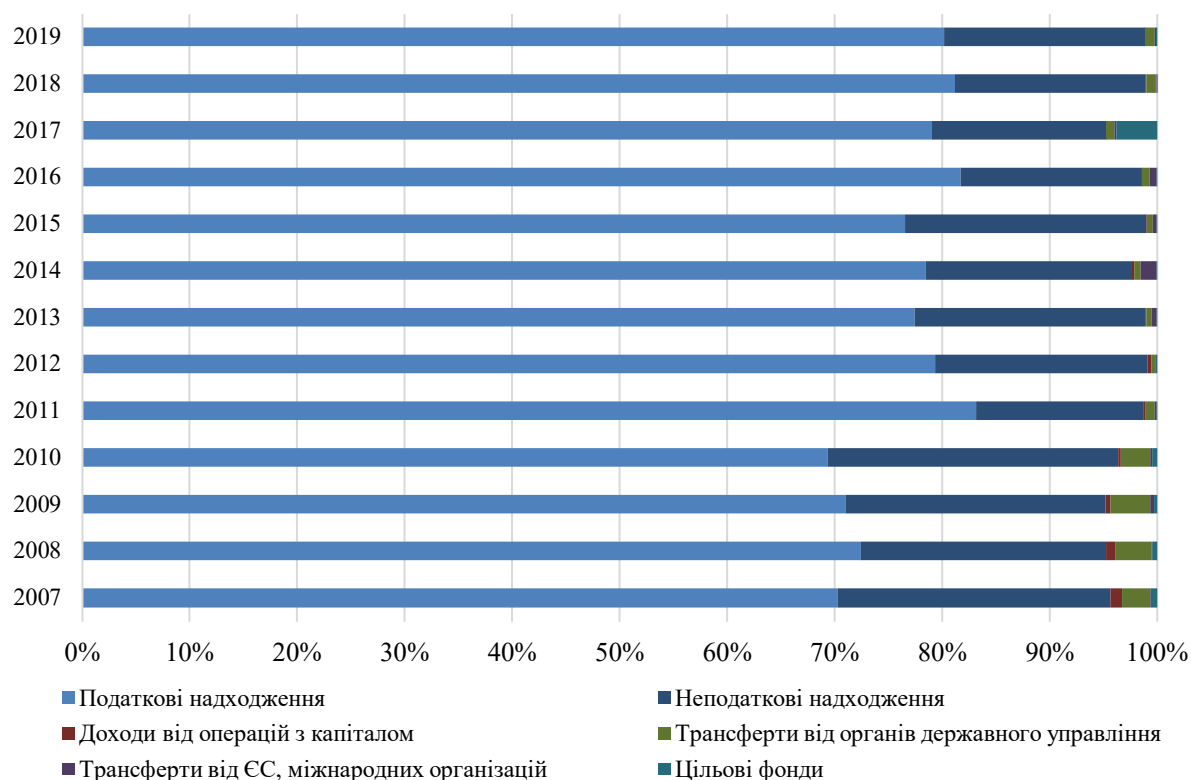

Рис. 6. Динаміка структури доходів державного бюджету України

Джерело: складено авторами за даними Державної казначейської служби України.

Враховуючи, що у структурі доходів значну частку займають податкові надходження, на рис. 7 подано їхню структуру станом на 2019 рік. Очевидно, що з-поміж усіх податків понад 60 % становлять внутрішні податки на товари та послуги, до яких належать непрямі податки, на другому місці – податки на доходи на прибуток та на збільшення ринкової вартості, їхня частка становить 27 %. Певною мірою така структура податкових надходжень характеризує стан економіки України як нестабільний та кризовий, оскільки у стабільній економіці з високим рівнем рентабельності суб'єктів господарювання частка прямих податків, таких як податок на прибуток підприємств та податок на доходи фізичних осіб є досить високою.

Для якісного аналізу формування дохідної частини державного бюджету необхідно провести аналіз структурних зрушень у динаміці за аналізований період. У наукових публікаціях, присвячених дослідженню структурних змін в економічних явищах найчастіше виокремлюють показники динаміки та варіації структурних зрушень [4; 5; 6; 10; 13].

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

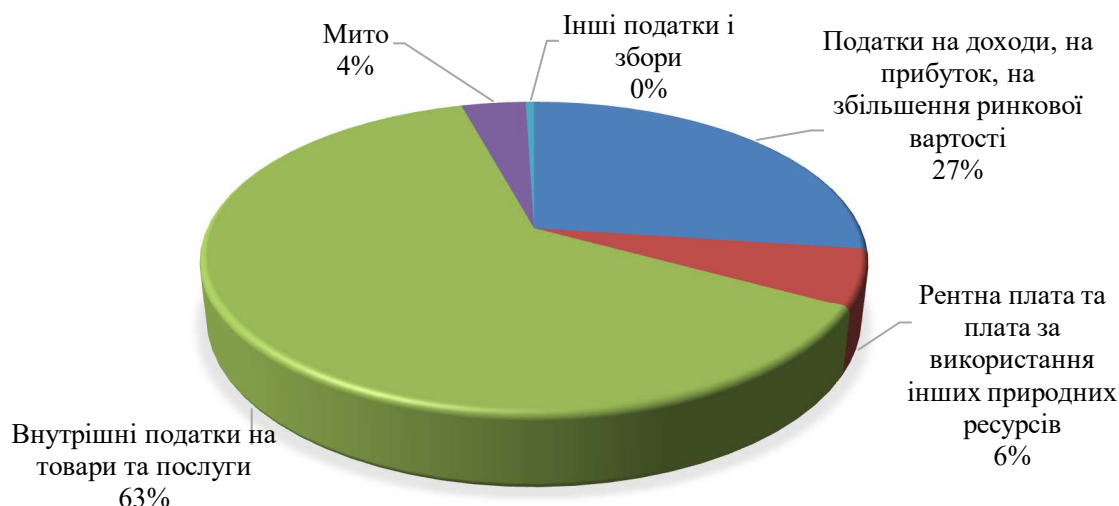

Рис. 7. Структура податкових надходжень до державного бюджету України станом на 2019 рік

Джерело: складено авторами за даними Державної казначейської служби України.

Не менш важливого значення набуває дослідження і видаткової частини державного бюджету. На відміну від формування дохідної частини бюджету, виконання видаткової частини є більш стабільним, при цьому найбільш повно виконання за видатками відбувалось за напрямками: громадський порядок, безпека та судова влада, розбіжність між максимальним (98,82 %) та мінімальним (96,58 %) значенням становить лише 4,17 %; освіта – максимальне – 95,2 %, мінімальне – 88,44 %, розбіжність 6,76 %; охорона здоров'я – відповідно 97,86 і 94,58 % з розбіжністю 7,39 %. Найменш стабільним виконання за аналізований період спостерігається за такими напрямками, як економічна діяльність, за якою в 2009 році відсоток виконання становив менше ніж 65 %; житлово-комунальне господарство, фінансування цього напрямку у 2015 році було мінімальним – 4,36 % за цим напрямком було визначено найбільшу кількість періодів, в які спостерігалось значне невиконання запланованих витрат, що підтверджує розрахований показник середнього значення виконання за аналізований період на рівні 52,6 % та відповідний коефіцієнт осциляції – 1,49; охорона навколишнього середовища із середнім значенням у 75,34 % та мінімальним обсягом виконання у 2010 році в обсязі 37,76 %. Можна зробити висновок, що протягом усього аналізованого періоду напрями житлово-комунального господарства та охорони навколишнього середовища фінансувалися за залишковим принципом. Важливим напрямом фінансування за кошти державного бюджету є видатки на оборону – максимальне невиконання 74 % відбулось у 2009 році, водночас починаючи з 2014 року відсоток виконання суттєво зріс, що пов'язано з початком військового конфлікту на Сході України.

Загалом ситуація щодо виконання плану по видатках державного бюджету засвідчує відсутність передусім довгострокової стратегії розвитку держави, ситуативне вирішення окремих завдань в умовах перманентності кризових явищ в економіці України.

Стосовно структури витрат державного бюджету, то варто зазначити, що за аналізований період вона досить часто змінювалась, а тому, як і у випадку з доходами державного бюджету, було проведено аналіз структурних зрушень для того, щоб з'ясувати, наскільки послідовною є фінансова політика в країні взагалі та її бюджетна складова зокрема. Динаміку структури видаткової частини Державного бюджету України подано на рис. 8.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

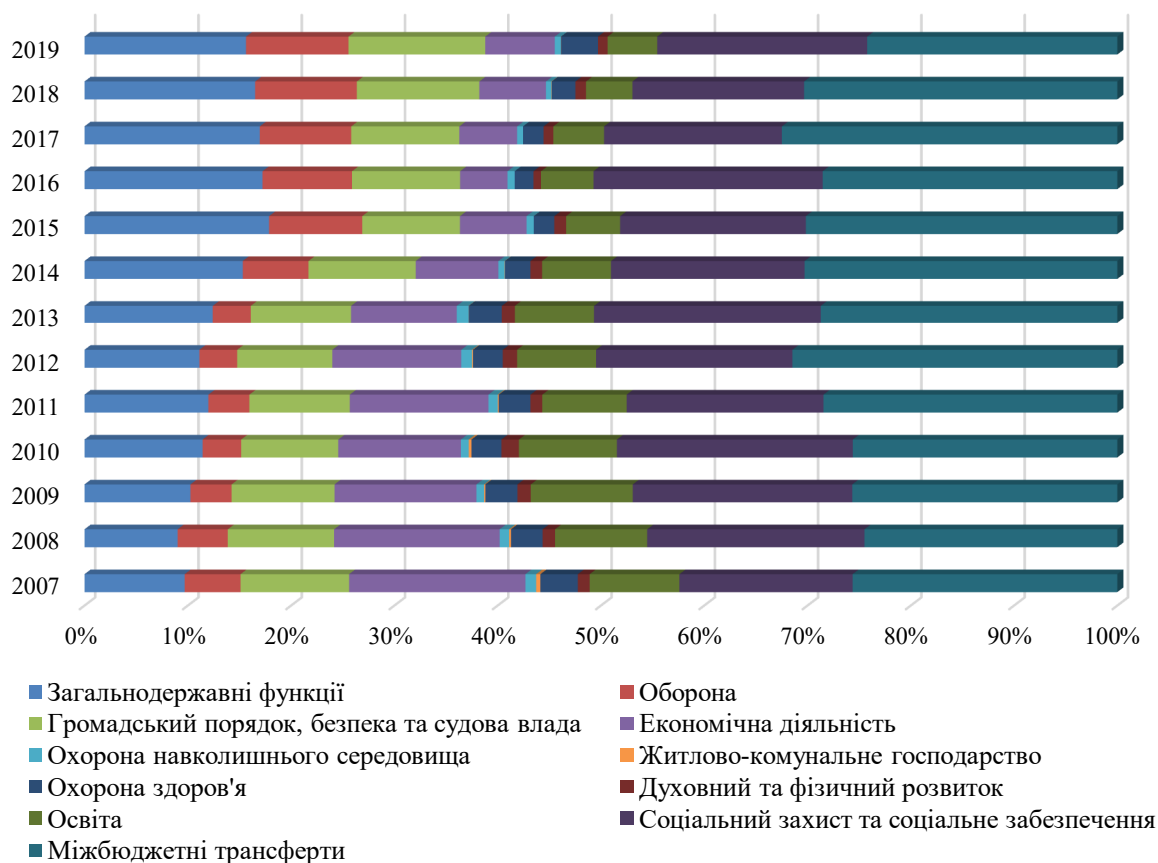

Рис. 8. Структура витрат державного бюджету України

Джерело: складено авторами за даними Державної казначейської служби України.

Найбільшу питому вагу у структурі видатків за усередненим значенням протягом аналізованого періоду мають видатки, у вигляді міжбюджетних трансфертів, їхня частка становить у середньому більше ніж 28 %, при максимальному значенні в 32,5 % у 2017 році. Міжбюджетні трансферти відіграють значну роль у формуванні публічних фінансів, оскільки є інструментами фінансового вирівнювання, «механізм яких спрямований на збільшення дохідної бази бюджетів територій із малим податковим потенціалом або надмірними витратами на забезпечення суспільного добробуту» [9]. Тут необхідно звернути увагу на те, що в Україні на цьому етапі триває адміністративно-територіальна реформа, яка, зокрема, передбачає і фінансову децентралізацію, тобто може суттєво вплинути на суму і її вагу міжбюджетних трансфертів у структурі державного бюджету. «Ефективність міжбюджетних відносин та бюджетного вирівнювання має забезпечуватися чітким розмежуванням дохідних і видаткових повноважень, а кожен рівень влади повинен мати достатні джерела доходів для реалізації покладених на них функцій. Крім того, в умовах реалізації концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, місцеві органи влади мають прагнути до забезпечення фінансової стійкості місцевих бюджетів, що призведе до скорочення бюджетних дисбалансів територій, забезпечення максимально можливого наближення надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача, і, зрештою, сприятиме соціально-економічному розвитку України» [4].

Якщо не враховувати міжбюджетні трансферти, то серед усіх видатків державного бюджету за функціональним призначенням найбільшу питому вагу аз середніми показниками мають видатки, спрямовані на соціальний захист та соціальне забезпечення населення (19,61 %), що відповідає і максимальному значенню за аналізований період в

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

обсязі 22,83 % (2010 рік), при цьому попри незначні коливання по роках питомої ваги, за весь аналізований період саме ця стаття витрат була завжди максимальною. Це свідчить про соціальну спрямованість бюджету, а також про наявність значної частини населення, що потребує державної підтримки для досягнення мінімальних соціальних стандартів у суспільстві. Максимальна частка витрат на соціальний захист та забезпечення, може характеризувати видатки бюджету з негативного погляду, оскільки свідчить про формування не стільки бюджету, спрямованого на розвиток, скільки формування бюджету «проїдання».

Наступна максимальна за обсягом стаття витрат – це є загальнодержавне управління, причому її середнє значення за аналізований період становить 13,5 %, але розбіжність між мінімальним (9,01 % у 2008 році) та максимальним (17,87 % у 2015 році) значенням є однією з найбільших. Причому на відміну від інших статей, витрати на загальнодержавне управління мають стійку тенденцію до зростання до 2015 року та поступове, але не значне зниження до 2019 року. Загалом ця стаття витрат за аналізований період зросла у 2019 році порівняно з 2007 в 1,7 раза.

Значну частку також має стаття громадський порядок, безпека та судова влада, яка станом на 2019 рік становить понад 13 %. Варто зазначити, що серед усіх статей витрат найбільшу негативну тенденцію можна відзначити за напрямом економічна діяльність, оскільки протягом аналізованого періоду питома вага цієї статті скоротилась у 2,5 раза – з 17 % у 2007 до 6,7 % у 2019 році. Скорочення цієї статті витрат свідчить про суттєве зменшення фінансових ресурсів, спрямованих на підтримку економічного розвитку та створення привабливих умов для подальшого зростання.

За період з 2012 по 2019 рр. загальна сума сформованого боргу (рис. 9) збільшилась більше ніж у 3,8 раза, при цьому загальна сума боргу, яка включає державний та гарантований державою борг, станом на кінець 2019 року становить 1 998 300 млн грн. Питома вага загального боргу у ВВП України досягла свого максимуму у 2016 році – більше ніж 80 %, а починаючи з 2017 року цей показник поступово зменшується та станом на 2019 рік становить 50 %.

У структурі зведеного боргу протягом аналізованого періоду суттєво переважає сума державного боргу, яка протягом аналізованого періоду зросла з 77 % у 2012 до 88 % у 2019 році та становить у середньому 84,44 %, це означає, що питома вага гарантованого державою боргу за відповідний період знизилась на 30 %. Якщо аналізувати структуру державного боргу за кредиторами, то поступово структура боргу збільшується на користь зовнішнього боргу – в 2019 році майже 60 %, при цьому основними кредиторами України є міжнародні фінансові організації – Міжнародний валютний фонд, група Світового банку, уряди іноземних держав, зокрема США, Канади, Німеччини, Європейського банку реконструкції і розвитку та Європейського інвестиційного банку тощо.

Стосовно гарантованого державою боргу, то він здебільшого сформований за зовнішніми зобов'язаннями, які включають державні гарантії за позиками, отриманими від Міжнародного валютного фонду, Європейського банку реконструкції та розвитку, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Європейського співтовариства з атомної енергії та інших. Стосовно внутрішнього гарантованого державою боргу, то він переважно створений у вигляді державних гарантій по облігаціях Державної іпотечної установи, НАК «Нафтогаз України» щодо формування стабілізаційного (резервного) енергетичного фонду, «Укравтодору» щодо фінансування об'єктів будівництва, реконструкції, капітального та поточного ремонту автомобільних доріг загального користування, за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України, і придбання дорожньої техніки та обладнання для дочірніх підприємств ПАТ «Державна акціонерна компанія «Авто-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

мобільні дороги України»», Харківського державного авіаційного виробничого підприємства Державного авіабудівельного концерну «Антонов», а також заборгованість перед державними банками – ПАТ «Державний ощадний банк України», ПАТ «Державний експортно-імпорتنний банк», ПАТ АБ «Укргазбанк». Фактично держава взяла на себе додаткові зобов'язання щодо діяльності державних компаній, але більша частина гарантій, зокрема наданих у 2015–2019 рр., пов'язана з діяльністю підприємств у межах програми підвищення обороноздатності та безпеки держави.

Якщо розглядати структуру державного боргу за інструментами, то станом на кінець 2019 року 68 % від загальної суми державного та гарантованого державою боргу представлено у вигляді цінних паперів, випущених на внутрішньому ринку – облігацій внутрішньої державної позики, та випущених на зовнішньому ринку – облігацій зовнішньої державної позики, інша частина представлена у вигляді позик. Враховуючи, що переважна більшість загальної суми боргу представлена у вигляді ринкових фондових інструментів у подальшому доречно буде проаналізувати стан фондового ринку країни та роль інструментів у його розвитку.

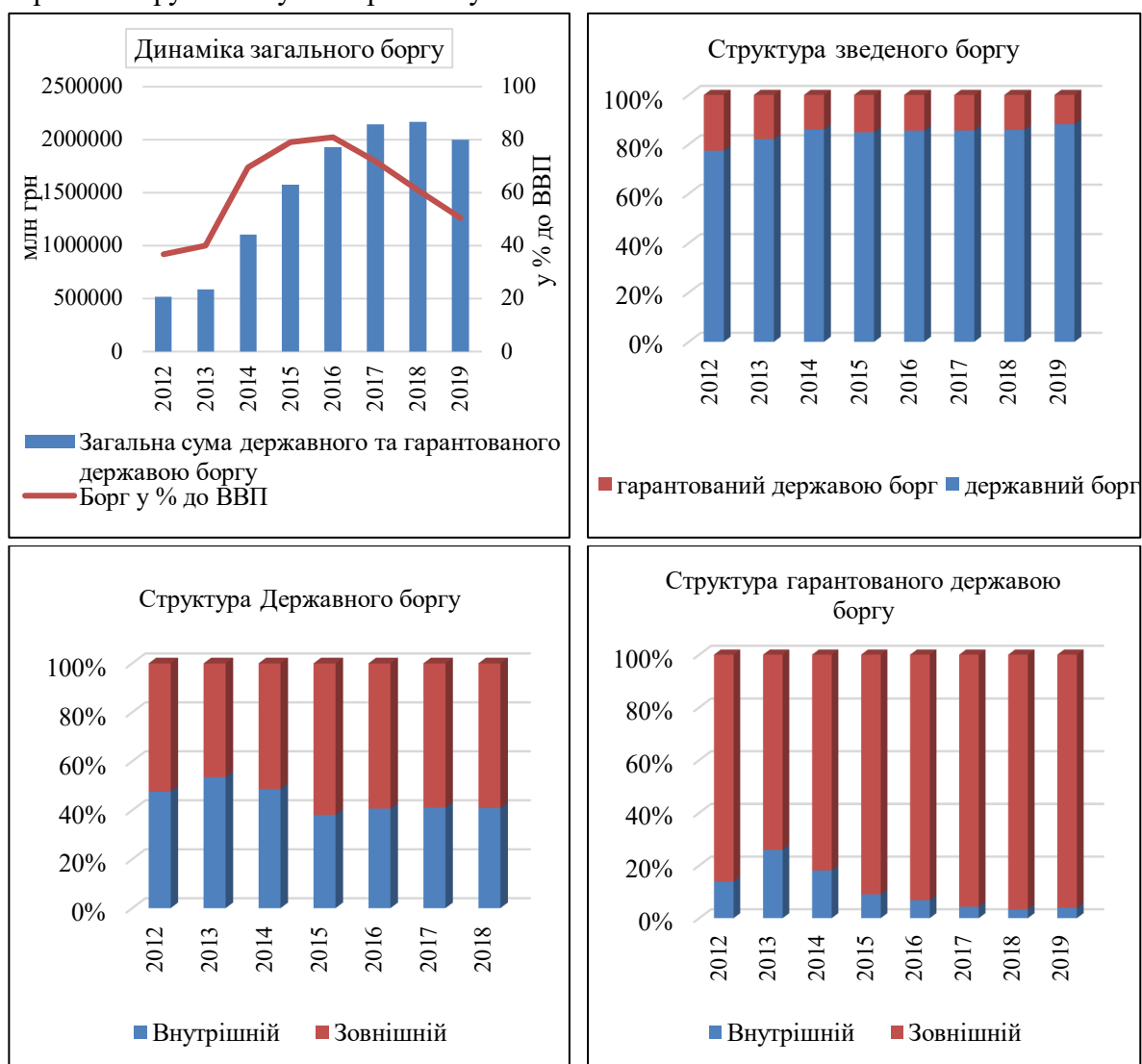

Рис. 9. Основні показники стану загального боргу держави

Джерело: складено авторами за даними Міністерства фінансів України.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Висновки і пропозиції. Для формування та розвитку публічних фінансів України як одного із базових елементів ФС України необхідно:

- проведення ефективної регуляторної політики;
- посилення контролю за ефективністю використання бюджетних коштів;
- удосконалення архітектури бюджетної системи України в бік збільшення фінансової самостійності місцевих бюджетів і формування бюджетів розвитку відповідно до інвестиційних потреб соціально-економічного розвитку регіонів;
- підвищення ефективності функціонування державного сектору й управління корпоративними правами держави;
- удосконалення регулювання структурних перетворень засобами бюджетно-податкових важелів, забезпечення у середньостроковій перспективі інституціалізації та підвищення ефективності бюджетних інвестицій;
- забезпечення збалансованості дохідної та видаткової частини бюджету, забезпеченості поточних видатків держави її надходженнями;
- забезпечення розвитку фондового ринку України;
- забезпечення наповнення бюджету розвитку за рахунок нерегулярних бюджетних надходжень (доходів від приватизації, кредитів тощо);
- посилення ролі середньострокового і довгострокового планування;
- удосконалення механізму оцінки економічної ефективності реалізації проєктів, джерелом фінансування яких є державний бюджет.

Список використаних джерел

1. Бакуменко Л. П., Петухова О. А. Статистический анализ структуры инвестиций в регионе. *Экономика, Статистика и Информатика*. 2013. № 5. С. 143–146.
2. Веретенникова О. В., Стиран Н. О. Структурні зрушення в системі регіонального соціуму в контексті зовнішніх впливів. *Economic Annals – XXI*. 2014. № 7-8 (1). С. 99–103.
3. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2018 році / Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування Відділ з питань економічної безпеки, детінізації економіки та статистики. Міністерство економічного розвитку України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=41c32df1-6e16-4226-a1cc-6e230ecf65e0>.
4. Ігнатишин М. В., Бурдюх Л. Ю. Міжбюджетні трансферти як ефективний метод бюджетного регулювання. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2018. Вип. 2(10). С. 134–139.
5. Класифікація інституційних секторів економіки України : Наказ Державної служби статистики України. від 03.12.2014. № 378. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/st_kls/op_kise_2016.htm.
6. Ковалева Т. Ю. Статистические показатели в анализе структуры социально-экономической системы. *Инновационная наука*. 2015. № 4. С. 63–71.
7. Кораблін С. О. Модель «відстаючого зростання»: економічні фактори та наслідки для України. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 2 (169). С. 35–46.
8. Момот Т. В., Ващенко О. М., Тесленко Р. Ю. Тіньова економіка як загроза економічній безпеці України. *Економіка і суспільство*. 2018. № 15. С. 169-176.
9. Письменний В. В. Міжбюджетні трансферти як інструмент фінансового вирівнювання територій. *Економіка та держава*. 2017. № 6. С. 24–30.
10. Региональная статистика : учебник / под ред. В. М. Рябцева, Г. И. Чудилина. Москва, 2001. 380 с.
11. Структурні перетворення в Україні: передумови модернізації економіки: Аналітична доповідь / за ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2012. 104 с.
12. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання: аналітичний огляд / упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.

13. Трифонов Ю. В., Веселова Н. В. Методологические подходы к анализу структуры экономики на региональном уровне. *Вопросы статистики*. 2015. № 2. С. 37–49.
14. Урсакий Ю. А. Тіньова економіка: чинники тінізації та шляхи детінізації. *Економіка та управління національним господарством*. 2018. Вип. 1-2. С. 44–51.
15. Шпотенко В. Д. ВВП та ВНП як макроекономічні показники впливу на зростання добробуту населення. *Економіка та держава*. 2017. № 8. С. 84–88.

References

1. Bakumenko, L., Petukhova, O. (2013). Statisticheskii analiz struktury investitsii v regione [Statistical analysis of the structure of investments in the region]. *Ekonomika, Statistika i Informatika – Economics, Statistics and Informatics*, 5, pp. 143–146.
2. Veretennykova, O., Styran, N. (2014). Structural changes in the system of regional society in the context of external influences [Structural changes in the system of regional society in the context of external influences]. *Economic Annals – XXI*, 7-8 (1), pp. 99–103.
3. Ministry of Economic Development of Ukraine (2018). General trends of the shadow economy in Ukraine in 2018. Retrieved 15 April 2020 from <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=41c32df1-6e16-4226-a1cc-6e230ecf65e0>.
4. Ihnatyshyn, M., Burdiukh, L. (2018). Intergovernmental transfers as an effective method of budgetary regulation [Intergovernmental transfers as an effective method of budgetary regulation]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnogo universytetu – Scientific Bulletin of Mukachevo State University*, 2(10), pp. 134–139.
5. Klasyfikatsiia instytutysiinykh sektoriv ekonomiky Ukrainy [Classification of institutional sectors of the economy of Ukraine], Order the State statistics service № 378 (03.12.2014). Retrieved 15 April 2020 from http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/st_ks/op_kise_2016.htm.
6. Kovaleva, T. (2015). Statisticheskie pokazateli v analize struktury sotsialno-ekonomicheskoi sistemy [Statistical indicators in the analysis of the structure of the socio-economic system]. *Innovatsionnaya nauka – Innovative science*, (4), pp. 63–71.
7. Korablin, (2012). Model «vidstaiuchoho zrostannia»: ekonomichni faktory ta naslidky dlia Ukrainy [The “lagging growth” model: economic factors and consequences for Ukraine]. *Ekonomika i prohnozuvannia – Economics and forecasting*, (2(169)), pp. 35–46.
8. Momot, T., Vashchenko, O., Teslenko, R. (2018). Tinova ekonomika yak zahroza ekonomichnii bezpetsi Ukrainy [Shadow economy as a threat to Ukraine's economic security]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*, (15), pp. 169–176.
9. Pysmennyi, V. (2017). Intergovernmental transfers as a tool for financial equalization of territories [Intergovernmental transfers as a tool for financial equalization of territories]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, (6), pp. 24–30.
10. Ryabtseva, V., Chudilina, G. (2001). *Regionalnaia statistika [Regional statistics]*.
11. Zhalila, Ya. (2012). *Strukturni peretvorennia v Ukraini: peredumovy modernizatsii ekonomiky: Analitychna dopovid [Structural transformations in Ukraine: prerequisites for economic modernization: Analytical report]* (2nd ed.). NICD.
12. Cherniavskiy, S., Nekrasov, V., Tytko, A. et al. (2017). *Tinova ekonomika v Ukraini: stan, tendentsii, shliakhy podolannia: analitychnyi ohliad [The shadow economy in Ukraine: the state, trends, ways to overcome: an analytical review]*. Nat. acad. internal affairs.
13. Trifonov, Yu., Veselova, N. (2015). Metodologicheskie podkhody` k analizu struktury` e`konomiki na regional`nomu rovne [Methodological approaches to the analysis of the structure of the economy at the regional level]. *Voprosy statistiki – Questions of statistics*, (2), pp. 37–49.
14. Ursakii, Yu. (2017). Tinova ekonomika: chynnyky tinizatsii ta shliakhy detinizatsii [Shadow economy: factors of shadowing and ways of de-shadowing]. *Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom – Economics and management of the national economy*, 1-2, pp. 44–51.
15. Shpotenko, V. (2017). VVP ta VNP yak makroekonomichni pokaznyky vplyvu na zrostannia dobrobutu naselennia [GDP and GNP as macroeconomic indicators of the impact on population welfare growth]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, (8), pp. 84–88.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Фролов Сергій Михайлович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів, Університет митної справи та фінансів (вул. Володимира Вернадського, 2/4, м. Дніпро, 49000, Україна).

Фролов Сергей Михайлович – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой государственных, местных и корпоративных финансов, Университет таможенного дела и финансов (ул. Владимира Вернадского, 2/4, г. Днепр, 49000, Украина).

Frolov Sergiy – Doctor of Economics, Professor, Head of Department of State, Local and Corporate Finance, University of Customs and Finance (2/4 Volodymyr Vernadskyi Str., 49000 Dnipro, Ukraine).

E-mail: sfrolov@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9374-7274>

ResearcherID: C-1635-2018

Григораш Ольга Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів, Університет митної справи та фінансів (вул. Володимира Вернадського, 2/4, м. Дніпро, 49000, Україна).

Григораш Ольга Викторовна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры государственных, местных и корпоративных финансов, Университет таможенного дела и финансов (ул. Владимира Вернадского, 2/4, г. Днепр, 49000, Украина).

Hryhorash Olha – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of State, Local and Corporate Finance, University of Customs and Finance (2/4 Volodymyr Vernadskyi Str., 49000 Dnipro, Ukraine).

E-mail: olgav.grygorash@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8089-3755>

ResearcherID: C-2397-2018

Орлов Владимир Владимирович – кандидат економічних наук, доцент, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (вул. Чернишевського, 11, м. Дніпро, 49000, Україна).

Орлов Владимир Владимирович – кандидат экономических наук, доцент, Национальное агентство Украины по вопросам выявления, розыска и управления активами, полученными от коррупционных и других преступлений (ул. Чернышевского, 11, г. Днепр, 49000, Украина).

Orlov Volodymyr – PhD in Economics, Associate Professor, National Agency of Ukraine for Detection, Search and Management of Assets Obtained from Corruption and Other Crimes (11 Chernyshevskoho Str., 49000 Dnipro, Ukraine).

E-mail: ovr0601@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2052-6654>

Фатхі Шукаїрі – аспірант кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів, Університет митної справи та фінансів (вул. Володимира Вернадського, 2/4, м. Дніпро, 49000, Україна).

Фатхи Шукайри – аспірант кафедры государственных, местных и корпоративных финансов, Университет таможенного дела и финансов (ул. Владимира Вернадского, 2/4, г. Днепр, 49000, Украина).

Fathi Shukairi – PhD student, University of Customs and Finance (2/4 Volodymyr Vernadskyi Str., 49000 Dnipro, Ukraine).

E-mail: fshukairi@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0381-4707>

УДК 005.334:330.33

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-136-145

Олена Шишкіна, Павло Нагорний

ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКУ БАНКРУТСТВА КРЕДИТНИХ УСТАНОВ

Елена Шишкина, Павел Нагорный

ОЦЕНИВАНИЕ РИСКА БАНКРОТСТВА КРЕДИТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Olena Shyshkina, Pavlo Nahornyi

EVALUATION OF THE RISK OF BANKRUPTCY OF CREDIT INSTITUTIONS

У статті запропонована методика оцінки ризику банкрутства кредитних установ України на підставі даних публічної фінансової звітності. Виділено 13 ключових показників балансу кредитної установи, які можуть виконувати індикативну функцію щодо ризику банкрутства. На підставі даних вибірки з 40 банків (20 – діючі банки, 20 – банкрути) запропонована система якісних ознак високої ймовірності банкрутства/платоспроможності. Проведено кластерний аналіз вибірки і сформована матриця контрольних точок відносних балансових показників для різних рівнів ризику банкрутства. Отримана матриця використана під час оцінювання ризику банкрутства для 10 найбільш надійних банків. Сформовано загальні рекомендації щодо нормалізації структури балансу в разі відхилення часток ключових показників від оптимальних значень.

Ключові слова: банкрутство; кредитні установи; банки; ризик; кластерний аналіз; фінансова безпека; баланс; показники балансу; надійність.

Табл.: 4. Бібл.: 18.

В статті предложена методика оценки риска банкротства кредитных учреждений Украины на основании данных публичной финансовой отчетности. Выделено 13 ключевых показателей баланса кредитного учреждения, которые могут выполнять индикативную функцию по отношению к риску банкротства. На основании данных выборки из 40 банков (20 – действующие банки, 20 – банкроты) предложена система качественных признаков высокой вероятности банкротства/платежеспособности. Проведен кластерный анализ выборки и сформирована матрица контрольных точек относительных балансовых показателей для различных уровней риска банкротства. Полученная матрица использована во время оценки риска банкротства для топ-10 наиболее надежных банков. Сформулированы общие рекомендации по нормализации структуры баланса в случае отклонения долей ключевых показателей от оптимальных значений.

Ключевые слова: банкротство; кредитные учреждения; банки; риск; кластерный анализ; финансовая безопасность; баланс; показатели баланса; надёжность.

Табл.: 4. Библ.: 18.

The article represents a methodology for assessing the risk of bankruptcy of Ukrainian credit institutions on the basis of public financial reporting data. 13 key indicators of a credit institution's balance sheet were identified, which can perform an indicative function in relation to the risk of bankruptcy. Based on the data from a sample of 40 banks (20 are operating banks, 20 are bankrupt), a system of qualitative signs of a high probability of bankruptcy / solvency is proposed. A cluster analysis of the sample was carried out and a matrix of control points of relative balance sheet indicators for various levels of bankruptcy risk was formed. The resulting matrix was used to assess the risk of bankruptcy for the top 10 most reliable banks. General recommendations for the normalization of the balance sheet structure in case of deviation of the shares of key indicators from the optimal values have been formulated.

Keywords: bankruptcy; credit institutions; banks; risk; cluster analysis; financial security; balance sheet; balance sheet indicators; reliability.

Table: 4. References: 18.

JEL Classification: G21; G33; M21; M40

Постановка проблеми. У будь-якій економічній системі існує поняття банкрутства, під яким можна розуміти повну фінансову неплатоспроможність підприємства (організації, установи). Банкрутувати можуть як нефінансові установи (наприклад, промислові, торговельні та інші підприємства), так і фінансові (наприклад, банки, страхові компанії та ін.). Ліквідація фінансово-кредитних установ більш суттєво впливає на національну економіку, адже в цьому випадку залучені кошти фізичних та юридичних осіб, а отже, фінансові наслідки такого явища, як банкрутство, здані подіяти на значно більшу кількість зацікавлених суб'єктів економіки.

Для запобігання такому негативному ефекту слід вміти прогнозувати ймовірність банкрутства кредитної установи. Щодо цього існує велика кількість різнопланових методик, які використовують дані фінансових показників, що характеризують функціонуючих суб'єктів економіки. Але в багатьох випадках такі методики або мають досить обмежену прогностичну значущість, або вимагають даних управлінського обліку, які

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

відсутні у відкритому доступі. Водночас структура балансу відображає фінансовий стан суб'єкта підприємницької діяльності, а отже, може слугувати індикатором діагностування ризику банкрутства кредитної установи.

Особливо актуально питання оцінки ризику банкрутства в реаліях нестаціонарної української економіки, яка характеризується значною внутрішньою нестабільністю, спричиненою цілим комплексом внутрішніх та зовнішніх економічних, політичних, соціальних та інших факторів. Таким чином, нині питання розробки ефективної методики оцінки ризику банкрутства за даними балансу є актуальним та практично значущим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Банкрутство як економічне явище досліджувалося на всіх етапах розвитку економічної думки починаючи з античного світу й завершуючи науковими здобутками сучасних економічних напрямів економічної теорії. Початково йшлося про банкрутство окремих осіб. У такому розумінні це економічне явище досліджували Платон, Арістотель, Конфуцій та інші філософи і вчені з усього світу. Але з часів зародження класичної політичної економії, одним із фундаторів якої виступив А. Сміт, дослідженню банкрутства підприємств (тоді мануфактур) почали приділяти значно більше уваги. В умовах сьогодення науковий інтерес до цього явища є досить високим, що до того ж пояснюється розгортанням фінансово-економічної кризи у світовому масштабі, процесами глобалізації, завдяки яким відбувається суттєва зміна галузевої спеціалізації тієї чи іншої країни на виготовленні традиційних для неї видів продукції, що супроводжується переміщенням процесів виробництва в напрямку більш дешевих ресурсів, пільгових режимів оподаткування тощо.

На різних щаблях розвитку історії причини, методологію оцінки банкрутства бачили по-різному. У сучасній економічній науці зарубіжних країн стосовно проблеми банкрутства вирізняються наукові роботи таких учених, як Е. Варрен, О. Харт, Ф. Агіон, Т. Джексон, В. Кантріман, Дж. Мур та інші. В Україні тривалий час панувала командно-адміністративна економіка, а отже, сенсу в дослідженнях банкрутства як явища ринкової економіки не було. У сучасних умовах, особливо зважаючи на нестійкість економічної ситуації і нестаціонарність вітчизняної економічної системи, невпинно зростає науковий інтерес дослідників до проблем банкрутства та методів його оцінки. Серед них хочемо виділити наукові здобутки таких науковців, як С. Сажієнко, О. Терещенко, М. Берест, І. Троць, А. Шеремет, І. Бланк, К. Мстоян, О. Мохамад, Т. Пепа, В. Федорова, А. Кодрашихін, О. Андрєєва, В. Подольська, О. Базилінська, А. Меньшова, А. Герасимович, Н. Гребенюк, Ю. Ребрик, В. Коваленко, Н. Возіянова, Н. Голощанов, О. Добровольська, Ю. Холодна та ін. Опрацювання значного обсягу досліджень проблем банкрутства світовими та українськими вченими дає підставу стверджувати, що питання оцінки ризику банкрутства кредитних установ на підставі відносних балансових показників є багатограним та актуальним.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Незважаючи на значні обсяги досліджень українських та закордонних науковців проблеми оцінки ризику банкрутства кредитних установ, їхній системний характер, питання визначення ймовірності банкрутства на підставі ключових балансових показників залишається недостатньо дослідженим. Крім того, у науковій періодиці недостатньо уваги приділено систематизації рекомендацій щодо нормалізації структури балансу, які б базувались на врахуванні ризикоформуючих факторів зовнішнього і внутрішнього середовища й діагностуванні видів ризиків, що спричиняються загрозами навколишнього середовища й рівнем ризиків, здатним спричинити значні фінансові втрати. Вищезазначені аспекти дозволили сформулювати мету й основні завдання цього дослідження.

Мета статті полягає у визначенні якісних ознак високої ймовірності банкрутства/ платоспроможності, побудові матриці контрольних точок відносних балансових показників для різних рівнів ризику банкрутства та наданні відповідних рекомендацій щодо нормалізації структури балансу кредитної установи.

Реалізація поставленої мети потребує формулювання і вирішення низки окремих завдань, до яких варто віднести:

- визначення якісних ознак високої ймовірності банкрутства/платоспроможності;
- побудова матриці контрольних точок відносних балансових показників для різних рівнів ризику банкрутства;
- надання відповідних рекомендацій щодо нормалізації структури балансу банківської установи.

Виклад основного матеріалу. Визначимо ключові балансові показники, які мають індикативну функцію оцінки ризику банкрутства. До таких відносимо:

1) *Грошові кошти (ГК)*. Показник, що визначає обсяг найбільш ліквідного активу банку – грошової маси. Частка грошових коштів серед активів безпосередньо впливає на фінансову стійкість кредитної установи, адже є важливим фактором забезпечення ліквідності [7]. Тому показник частки грошових коштів у структурі балансу може виступати в ролі індикатора ризику банкрутства.

2) *Зобов'язання кредитних установ (ЗКУ)*. Операції кредитування/депозитування відбуваються не тільки по вертикалі «банк – клієнт», а й у площині «банк – банк». Відповідно, показник зобов'язань кредитних установ відображає обсяг грошей банку, що перебуває на рахунках інших кредитних установ. Передача прав на користування найбільш ліквідними активами негативним чином відображається на ліквідності банку, але приносить додатковий процентний дохід [8; 14]. З огляду на це, показник частки зобов'язань кредитних установ у структурі балансу може слугувати індикатором ризику банкрутства.

3) *Зобов'язання клієнтів (ЗК)*. За своїм змістом показник аналогічний попередньому, тільки стосується не інших кредитних установ, а клієнтів. Фактично цей показник відображає обсяг однієї з найхарактерніших банківських операцій – кредитування. Зміна частки зобов'язань клієнтів впливає на ліквідність банку, отримувані прибутки, а отже, і на фінансову стійкість [3]. Таким чином, показник частки зобов'язань клієнтів у структурі балансу може бути використаний як індикативний показник діагностування ризику банкрутства.

4) *Інвестиційні цінні папери (ІЦП)*. Під інвестиційними цінними паперами найчастіше розуміють векселі, облигації, акції. Залежно від тривалості, особливостей використання, кінцевої мети інвестиційні цінні папери поділяють на такі групи: торгівельні, на продаж, до погашення. Активні операції з інвестиційними цінними паперами можуть виступати додатковим джерелом прибутку [7]. Отже, показник частки інвестиційних цінних паперів у структурі балансу може бути включений у систему показників-індикаторів ризику банкрутства.

5) *Основні засоби та нематеріальні активи (ОЗ_НА)*. Показник основних засобів відіграє виключну роль для підприємств виробничої галузі. У фінансовій сфері цей показник відіграє меншу роль, об'єднаний із нематеріальними активами [3]. Однак, зважаючи на гіпотетичну важливість цього показника для будь-якого підприємства, вирішено також розглядати показник як індикатор ризику банкрутства.

6) *Зобов'язання перед кредитними установами (ЗпКУ)*. Антагоністичний змістовно показник щодо показника ЗКУ. Відображає загальний обсяг вкладених коштів інших кредитних установ – клієнтів аналізованого банку. Може виступати джерелом додаткових прибутків від використання залучених коштів, але призводить до посилення залежності від інших установ, тому чинить неоднозначний вплив на фінансову стійкість підприємства [4]. У будь-якому разі показник частки зобов'язань перед кредитними установами у структурі балансу може виступати в ролі індикатора ризику банкрутства.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

7) *Зобов'язання перед клієнтами (ЗпК)*. Це антагоністичний змістовно показник щодо показника ЗК. Відображає загальний обсяг вкладених коштів клієнтів у аналізований банк. Помірні обсяги зобов'язань перед клієнтами сприяють формуванню основної маси банківських активів, але надмірні обсяги цих зобов'язань чинитимуть великий ризик порушення фінансової стабільності через занадто мале покриття зобов'язань власним капіталом [14]. У будь-якому разі показник частки зобов'язань перед клієнтами у структурі балансу може бути залучений як показник-індикатор у систему показників, що оцінюють ризики банкрутства.

8) *Субординований борг (СБ)*. Цей показник відображає обсяги менш ризикових довгострокових боргів. Проте обсяги цього показника переважно невеликі. Проте субординований борг чинить вплив на фінансову стійкість кредитної установи [7], а отже, показник частки субординованого боргу в структурі балансу може бути використаний у ролі індикатора ризику банкрутства.

9) *Резерви за зобов'язаннями (РЗ)*. Цей показник відображає обсяги резервів, створених для гарантування наданих банком фінансових зобов'язань, таких як гарантії (банківські гарантії, акцепти тощо) та зобов'язання з кредитування (овердрафт, непокриті акредитиви тощо). Зростання обсягів цього показника опосередковано свідчить про активізацію окремих видів банківської діяльності, які впливають на фінансову стійкість кредитної установи [4]. Тому показник частки резервів за зобов'язаннями у структурі балансу може бути віднесений до індикаторів ризику банкрутства.

10) *Зобов'язання (З)*. Інтегральний показник, який разом із власним капіталом утворює балансову суму. Наявність впливу зміни зобов'язань на фінансову стійкість кредитної установи очевидна, а сам характер впливу слід окремо розглядати [3]. Показник частки зобов'язань у структурі балансу може виступати в ролі індикатора ризику банкрутства.

11) *Статутний капітал (СК)*. Цей показник дорівнює сумі номінальних вартостей всіх розміщених акцій кредитної установи. Для довільного підприємства утворює значну частку власного капіталу. Статутний капітал є певною формою гарантії повернення кредиторам їхніх коштів. Розміри статутного капіталу безпосередньо та опосередковано впливають на фінансову стійкість кредитної установи [7]. Тому показник частки статутного капіталу в структурі балансу може слугувати індикатором ризику банкрутства.

12) *Резервні фонди та резерви переоцінки (Р)*. Цей показник відображає обсяги створених банком резервів для зменшення негативних наслідків зовнішніх змін. Збільшення обсягів резервів сприяє забезпеченню фінансової стійкості та стабільності кредитної установи, її платоспроможності [4]. Саме тому показник частки резервних фондів та резервів переоцінки у структурі балансу може виступати в ролі індикатора ризику банкрутства.

13) *Власний капітал (К)*. Інтегральний показник, який разом із зобов'язаннями утворює балансову суму. Наявність впливу зміни власного капіталу на фінансову стійкість кредитної установи очевидна, а сам характер впливу слід окремо розглядати [7]. Показник частки власного капіталу в структурі балансу може бути використаний як індикатор ризику банкрутства.

Проведені нами дослідження ґрунтуються на статистичних даних публічної фінансової звітності кредитних установ України (звіту про фінансовий стан). Було обрано 40 кредитних установ. Серед них 20 вже ліквідовано або перебувають у стані ліквідації, а інші 20 є працюючими нині банками [2]. Для кожного обраного банку визначено базовий рік аналізу, щодо даних якого відбувається основна частина дослідження. З метою дослідження не тільки поточного стану, а й динамічних характеристик функціонуючих банківських установ, до вибірки також включено дані стосовно кожного банку, що нами розглядається, за два попередні роки до аналізу базового року.

Основна гіпотеза, відносно якої вивчаються балансові показники – «аналізована кредитна установа збанкрутує протягом наступного року». Оскільки значну частку рішень стосовно ліквідації кредитних установ прийнято Національним банком України (НБУ) протягом 2016-2017 рр. (при цьому переважає кількість прийнятих рішень у 2016 році), базовим роком аналізу для банків банкрутів визначено 2015 або 2016 рік залежно від конкретного банку. Для всіх працюючих банків, з метою уникнення часового лагу, визначено базовим роком аналізу 2015 рік.

Виокремлені балансові показники розглядаються у двох формах: абсолютній та відносній. Абсолютні балансові показники відповідають даним, наведеним у звіті про фінансовий стан банку. Вони є зручними для порівняння загального обсягу діяльності працюючих банків та банків-банкрутів, але, одночасно, недостатньо ефективними для визначення найменш ризикової структури балансу.

Вирішити проблему недостатньої ефективності показників, що застосовуються, здатні відносні балансові показники, які розраховуються шляхом ділення абсолютних показників на загальну суму балансу, тобто, по суті, являють собою питому вагу тієї чи іншої статті в загальній структурі балансу.

Більшість виконаних розрахунків було здійснено в системі Microsoft Excel, але окремі операції, зокрема кластерний аналіз, були виконані в системі STATISTICA 12.

Так, на основі аналізу описової статистики стосовно відносних та динамічних балансових показників, було визначено перелік основних якісних ознак банкрутства чи платоспроможності банків. Під якісною ознакою ми розуміємо деяке твердження стосовно балансових показників банку, яке не спирається на певні числові значення. Якісну ознаку банкрутства/платоспроможності називатимемо спроможною, якщо її дотримання свідчить про певне підвищення загальної ймовірності банкрутства/платоспроможності аналізованого банку. Умовою визначення належності якісної ознаки стосовно певного балансового показника до певної ймовірнісної групи (банкрутства чи платоспроможності) є низька варіація відповідного показника в банків цієї групи, а також помітна відмінність середнього значення цього показника в банків цієї групи від аналогічного значення у банків іншої групи (низька варіація гарантує одноманітність значень показника для кредитних установ заданої групи).

Наступним етапом цього дослідження став аналіз динамічних показників. Під динамічним показником ми розуміємо кутовий коефіцієнт трендового рівняння, розрахованого за даними трьох років (базового та двох попередніх). Більше за модулем значення динамічного показника свідчить про вираженість тренду; знак динамічного показника свідчить про напрям тренду [9].

Алгоритм дослідження динамічних показників повністю відповідає алгоритму дослідження відносних показників та завершується визначенням якісних ознак.

У табл. 1 представлено результат визначення і узагальнення якісних ознак високої ймовірності банкрутства чи платоспроможності банківської установи.

Основним недоліком окреслених якісних ознак є нечіткість їх визначення (відсутність конкретних чисельних характеристик). З метою подолання цього недоліку був проведений кластерний аналіз (групування всієї вибірки банків у певні кластери) [12].

Для кожного кластера визначено ризик банкрутства шляхом підрахунку частки збанкрутованих банків, що належать цьому кластера. Щодо кожного відносного балансового показника будується трендова функція (на основі ризиків банкрутства для кожного кластера, а також середнього значення аналізованого відносного показника для банків відповідного кластера). З трендової функції підраховуються орієнтовні значення відносного показника для контрольних точок: 0, 25, 50, 75, 100 %.

Таблиця 1

Якісні ознаки високої ймовірності банкрутства чи платоспроможності банку

Банкрутство	Платоспроможність
Відносні показники	
Мала частка грошових коштів	Мала частка основних засобів та нематеріальних активів
Мала частка зобов'язань кредитних установ	Мала частка зобов'язань перед кредитними уста- новами
Мала частка інвестиційних цінних паперів	Невелика частка статутного капіталу
Мала частка резервів за зобов'язаннями	Помірна частка зобов'язань
Мала частка резервних фондів та резервів переоці- нки	
Мала частка власного капіталу	
Динамічні показники (період кризи)	
Стабільність частки грошових коштів & Мала частка грошових коштів & Невеликі абсолютні обсяги грошових коштів	Невелике збільшення частки зобов'язань & невелике зменшення частки власного капіталу
Зменшення частки інвестиційних цінних паперів	Збільшення частки зобов'язань кредитних установ з паралельним зменшенням частки зобов'язань клієнтів
	Незначні темпи збільшення частки зобов'язань перед клієнтами
	Стабільність частки статутного капіталу

Джерело: розроблено авторами на основі [1; 3-8; 10; 11; 15-18].

За результатами кластерного аналізу була побудована таблиця контрольних точок відносних балансових показників для різних рівнів ризику банкрутства (табл. 2), що дозволила оцінити загальний ризик банкрутства для довільного банку на основі структури балансу за даними публічної фінансової звітності.

Таблиця 2

*Контрольні точки відносних балансових показників
для різних рівнів ризику банкрутства, %*

Показник	Рівень ризику				
	0%	25%	50%	75%	100%
ГК	16,8	14,7	12,6	10,5	8,4
ЗКУ	11,3	7,1	2,9	-1,3	-5,6
ЗК	55,2	60,4	65,5	70,7	75,8
ЦП	12,0	9,2	6,5	3,8	1,1
ОЗ НА	1,8	2,7	3,6	4,5	5,4
ЗпКУ	2,4	10,5	18,5	26,5	34,5
ЗпК	59,1	64,6	70,2	75,7	81,3
СБ	7,7	6,2	4,7	3,3	1,8
РЗ	0,9	0,6	0,3	0,0	-0,3
З	82,7	87,4	92,2	96,9	101,7
СК	5,3	16,2	27,1	38,1	49,0
Р	2,8	2,2	1,5	0,9	0,3
К	17,3	12,6	7,8	3,1	-1,7

Джерело: розроблено авторами.

Запропоновану методику використано для оцінки ризику банкрутства десяти найнадійніших банків України, результати оцінювання рівня ризику яких зведено в табл. 3.

Можемо бачити, що всі банки-лідери за результатами розрахунку інтегральної оцінки ризику характеризуються прийнятним рівнем банкрутства та не мають великої ймовірності збанкрутувати протягом наступного року. Лише банки ПАТ «Сітібанк» та ПАТ «Кредобанк» мають дещо підвищений рівень ризику, що потребує від них зваженого удосконалення структури балансу.

Таблиця 3

Ризик банкрутства 10 найнадійніших банків України

№	Банк	Ризик, %
1	ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»	3,93
2	ПАТ «Креді Агріколь Банк»	4,22
3	ПАТ «УкрСибБанк БНП Паріба Груп»	5,84
4	ПАТ «Державний ощадний банк України»	5,98
5	ПАТ АБ «Укргазбанк»	9,73
6	ПАТ «Державний експортно-імпортний банк України»	6,22
7	ПАТ КБ «ПриватБанк»	12,82
8	ПАТ «Сітібанк»	16,67
9	ПАТ «ОТП Банк»	9,94
10	ПАТ «Кредобанк»	22,74

Джерело: розроблено авторами.

Вищенаведені результати наукового дослідження дозволили розробити систему рекомендацій щодо гармонізації структури балансу. Найбільш ефективні заходи й рекомендації, запровадження яких потребують вітчизняні банківські установи зведені в табл. 4.

Таблиця 4

Основні рекомендації щодо гармонізації структури балансу кредитної установи у випадку відхилень

№	Показник	Напрямок	Рекомендації
1	2	3	4
1	ГК	Збільшення	1) Активне залучення грошових коштів фізичних та юридичних осіб у формі депозитів. 2) Активні операції з іноземною валютою та дохід від них. 3) Обмеження надмірного та ризикового інвестування. 4) Пропозиція банківських гарантій. 5) Розширення сфери послуг. Пропонування додаткових платних консультаційних та інформаційних послуг, послуг лізингу тощо.
2	ЗКУ	Збільшення	1) Підтримка позитивної репутації банку. 2) Пропозиція умов кредитування, вигідних для кредитних установ. 3) Підтримка активної взаємодії з іншими кредитними установами.
3.1	ЗК	Обмеження	1) Детальна перевірка кредитної історії клієнта. 2) Обмеження пропозиції не вигідних для банку умов кредитування. 3) Цесія проблемних боргів іншим юридичним чи приватним особам.
3.2	ЗК	Збільшення	1) Популяризація послуг банку. 2) Спрощення умов для кредитування. 3) Пропозиція вигідних клієнту умов кредитування. 4) Обмеження процентної ставки. 5) Співпраця з підприємствами торговельного сектору.
4	ІЦП	Збільшення	1) Розширення пропозиції боргових цінних паперів. 2) Придбання цінних паперів інших кредитних установ. 3) Розширення діяльності з акціями.
5	ОЗ_НА	Зменшення	1) Продаж малоефективних основних засобів та нематеріальних активів. 2) Поступове переформування діяльності за рахунок онлайн-операцій. 3) Придбання лише дійсно необхідних основних засобів та нематеріальних активів.
6	ЗпКУ	Зменшення	1) Пропозиція лише виважених та прибуткових умов депозитування. 2) Погашення попередньої кредиторської заборгованості.
7.1	ЗпК	Обмеження	1) Пропозиція лише виважених та прибуткових умов депозитування. 2) Погашення попередньої кредиторської заборгованості.

Закінчення табл. 4

1	2	3	4
7.2	ЗпК	Збільшення	1) Популяризація послуг банку. 2) Підвищення проценту за депозитом. 3) Пропозиція вигідних клієнту умов депозитування. 4) Підтримка позитивної репутації банку.
8	СБ	Збільшення	1) Пропозиція вигідних клієнту умов довгострокових депозитів. 2) Популяризація послуг банку.
9	РЗ	Збільшення	1) Поширення популярності операцій надання банківських гарантій, акцептів, овердрафту тощо.
10.1	З	Обмеження	1) Погашення кредиторської заборгованості. 2) Розширення власного капіталу.
10.2	З	Збільшення	1) Популяризація послуг банку. 2) Пропозиція вигідних клієнту умов депозитування. 3) Підтримка позитивної репутації банку.
11	СК	Зменшення	1) Збільшення інших складових власного капіталу (резервів та інше). 2) Обмеження утримання коштів на збільшення статутного капіталу.
12	Р	Збільшення	1) Розуміння важливості формування резервних фондів та резервів переоцінки. 2) Утримання коштів з прибутку на формування резервних фондів та резервів переоцінки.

Джерело: розроблено авторами на основі [1; 11-15].

Висновки і пропозиції. Теоретичний аналіз досліджень із проблеми банкрутства кредитних установ дозволив виділити ключові відносні показники балансу, які мають індикативну функцію оцінки ризику ймовірності банкрутства. На основі проведених досліджень структури балансу в частині виокремлених ключових відносних балансових показників було сформовано якісні ознаки високої ймовірності банкрутства/платоспроможності кредитної установи протягом одного року. Кластерний аналіз вибірки дозволив визначити числові контрольні точки відносних балансових показників для різних рівнів ризику банкрутства. Отримані значення були застосовані під час аналізу ризику банкрутства 10 найбільш надійних банків України.

За результатами аналізу отриманих якісних та кількісних ознак визначено основні рекомендації щодо гармонізації структури балансу кредитної установи у випадку відхилень. Подальша перспектива досліджень полягає в уточненні отриманої методології, розширенні переліку ключових відносних балансових показників, дослідженні найбільших гравців фінансового ринку України.

Список використаних джерел

- Demirgüç-Kunt A., Huizinga H., 2001. Financial Structure and Bank Profitability. *Financial Structure and Economic Growth: A Cross-Country Comparison of Banks, Markets, and Development* / Demirgüç-Kunt A., Levine R. (editors). Boston : MIT Press. Pp. 243–261.
- Банки України. URL: <http://www.creditdeposit.com.ua/banks>.
- Гайдаржийська О. М., Щепіна Т. Г., Отрошко В. П. Практичні основи аналізу та оцінки капіталу банку. *Молодий вчений*. 2017. № 7(47). С. 416–421.
- Добровольська О. В., Острініна О. П., Лопаткіна А. О. Аналіз сучасного стану активів та пасивів комерційного банку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки*. 2017. № 27(3). С. 28–32.
- Дубина М. В., Садчикова І. В., Середюк І. О. Концептуальні підходи до підвищення рівня безпечності банківського платіжного середовища України. *Бізнес Інформ*. 2020. № 3. С. 349–359.
- Дубина М., Середюк І., Білоус Н. Роль кіберстрахування в системі ризик-менеджменту банківських установ. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. № 1 (21). С. 183–196.
- Елкін С. Е., Елкіна О. С. Бухгалтерский баланс – источник информации для анализа финансового состояния банка. *Вестник Омского университета. Серия экономика*. 2003. № 3. С. 106-115.

8. Кальченко О. М., Шишкіна О. В. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Чернігів : Видавець Брагинець О. В., 2018. 524 с.
9. Мальчик М. В., Галашко С. І., Пелех А. І. Фінансова статистика : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2017. 184 с.
10. Мстоян К. В., Мохамад О. В. Банкрутство банку: економічна сутність, види та причини. *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. 2013. № 6. С. 66–73.
11. Погореленко Н. П., Кузнецова А. Я. Концептуальні положення щодо забезпечення фінансової стабільності банківської системи. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. Т. 3, № 26. С. 4–16. URL: <http://dspace.ubs.edu.ua/jspui/handle/123456789/1425>.
12. Пономаренко І. В., Бойко Д. Ю. Методичні засади використання кластерного аналізу. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. № 16(5). С. 267–270.
13. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2000. 412 с.
14. Фінансовий аналіз : навчальний посібник / за заг. ред. І. О. Школьник. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 368 с.
15. Холодна Ю. Є., Рац О. М. Банківська система : навчальний посібник. Харків : Вид-во ХНЕУ, 2013. 316 с.
16. Шишкіна О. В. Ідентифікація та експрес-оцінка фінансових ризиків промислових підприємств. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. № 4. С. 238–246. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vcndtue_2014_4_37.pdf.
17. Шишкіна О. В., Дубина М. В. Гроші та кредит : навч. посіб. Чернігів : Видавець Брагинець О. В., 2016. 692 с.
18. Шишкіна О. Термінологічні проблеми пізнання природи фінансового ризику. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 1 (17). С. 253–264.

References

1. Demirgüç-Kunt, A., Huizinga, H., 2001. Financial Structure and Bank Profitability. In *Demirgüç-Kunt, A., Levine R. (editors), Financial Structure and Economic Growth: A Cross-Country Comparison of Banks, Markets, and Development* (pp. 243-261). MIT Press.
2. Banki Ukrainy [Banks of Ukraine] (n.d.). <http://www.creditdeposit.com.ua/banks>.
3. Haidarzhyska, O. M., Shchepina, T. H., Otroshko, V. P. (2017). Praktichni osnovi analizu ta ocinki kapitalu banku [Practical basis for analysis and evaluation of bank capital]. *Molodii vchenii – Young Scientist*, (7(47)), pp. 416–421.
4. Dobrovolska, O. V., Ostrinina O. P., Lopatkina A. O. (2017). Analiz suchacnoho stanu aktyviv ta pasyviv komertsiiinoho banku [Analysis of bank's assets and passive voices of commercial bank at present stage]. *Naukovii visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauki – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series «Economic Sciences»*, 27(3), pp. 28-32.
5. Dubyna, M., Seredyuk, I., Bilous, N. (2020). Rol kiberstrakhuvannia v systemi ryzyk-menedzhmentu bankivskykh ustanov [The role of cyber insurance in the risk management system of banking institutions]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (1(21)), pp. 183-196.
6. Dubyna, M. V., Sadchykova, I. V., Seredyuk, I. O. (2020). Kontseptualni pidkhody do pidvyshchennia rinvnia bezpechnosti bankivskoho platizhnoho seredovyscha Ukrainy [Conceptual approaches to increasing the level of security of the banking payment environment of Ukraine]. *Biznes Inform – Business Inform*, (3), pp. 349–359.
7. Elkin, S. E., Elkina, O. S. (2003). Bukhgalterski balans – istochnik informatsii dlia analiza finansovogo sostoianiiia banka [Balance sheet - a source of information for the analysis of the financial condition of the bank]. *Vestnik Omskogo universiteta. Serii ekonomika – Bulletin of Omsk University. Economics series*, (3), pp. 106-115.
8. Kalchenko, O. M., Shyshkina, O. V. (2018). *Finansovyi analiz [Financial analysis]*. Vydavets Brahynets O. V.
9. Malchik, M. V., Galashko, S. I., Pelekh, A. I. (2017). *Finansova statistika [Financial statistics]*. Tsentr navchalnoi literatury.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

10. Mstoian K. V., Mokhamad, O. V. (2013). Bankrutstvo banku: ekonomichna sutnist, vydy ta prychny [Bankruptcy: economic essence, types and causes]. *Naukovyi visnyk: Finansy, banky, investytsii – Scientific Bulletin: Finance, Banking, Investment*, (6), pp. 66-73.

11. Pohorelenko, N. P., Kuznietsova, A. Ya. (2018). Kontseptualni polozhennia shchodo zabezpechennia finansovoi stabilnosti bankivskoi systemy [Conceptual provisions of banking system stability ensurance]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky – Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 3(26), pp. 4–6. <http://dspace.ubs.edu.ua/jspui/handle/123456789/1425>.

12. Ponomarenko, I. V., Boiko, D. Yu. (2018). Metodichni zasady vikorystannia klasterneho analizu [Methodological principles of cluster analysis use]. *Skhidna Evropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia – Eastern Europe: economy, business and management*, (16(5)), pp. 267-270.

13. Tereshchenko, O. O. (2000). *Finansova sanatsiia ta bankrutstvo pidpriemstv [Financial reorganization and bankruptcy of enterprises]*. KNEU.

14. Shkolnyk, I. O. (Ed.). (2016). *Finansovyi analiz [Financial analysis]*. Tsentр uchbovoi literatury.

15. Kholodna, Yu. Ye., Rats, O. M. (2013). *Bankivska systema [Banking system]*. Vyd-vo KhNEU.

16. Shyshkina, O. V. (2014). Identyfikatsiia ta ekspres-otsinka finansovykh ryzykiv promyslovykh pidpriemstv [Identification and rapid assessment of financial risks of industrial enterprises]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky – Bulletin of Chernihiv State Technological University. Series: Economic Sciences*, (4), pp. 238-246. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vcndtue_2014_4_37.pdf.

17. Shyshkina, O. V., Dubyna, M. V. (2016). *Hroshi ta kredyt [Money and credit]*. Vydavets Brahynets O. V.

18. Shyshkina, O. (2019). Terminolohichni problemy piznannia pryrody finansovoho ryzyku [Terminological problems of knowledge of nature of financial risk]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (1(17)), pp. 253–264.

Шишкіна Олена Вікторівна – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Шишкіна Елена Викторовна – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансов, банківського дела и страхування, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Shyshkina Olena – Doctor of Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).
E-mail: shyshkina.olena.v@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8946-1027>

ResearcherID: F-3208-2014

Нагорний Павло Володимирович – здобувач вищої освіти, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Нагорный Павел Владимирович – соискатель высшего образования, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Nahorni Pavlo – Applicant for higher education, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: inn5665@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8311-2491>

УДК 36:368.1+336

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-146-154

Олена Панченко, Ольга Маслюк, Альона Гориленко

БАНКІВСЬКІ РИЗИКИ ЯК ОБ'ЄКТ СТРАХУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Елена Панченко, Ольга Маслюк, Алёна Гориленко

**БАНКОВСКИЕ РИСКИ КАК ОБЪЕКТ СТРАХОВАНИЯ
В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**

Olena Panchenko, Olga Maslyuk, Alona Gorilenko

BANK RISKS AS AN OBJECT OF INSURANCE IN MODERN CONDITIONS

У статті розкрито сутність і зміст банківських ризиків та визначено необхідності формування єдиного підходу до встановлення їх переліку для вирішення наявних суперечностей. На основі аналізу різних підходів до класифікації банківських ризиків визначено необхідність окремого підходу до їх поділу, залежно від організації страхового захисту банківської діяльності. Крім цього, запропоновано поділяти банківські ризики залежно від видів банківської діяльності на операційно-технологічні та фінансові ризики, які при цьому поділяються на основні та похідні фінансові ризики. Відповідно до означеної класифікації, обґрунтовано необхідність поділу видів страхування в банківській сфері на страхування банківських ризиків і страхування фінансових ризиків. Розкривається зміст комплексного банківського страхування (ВВВ) як найважливішого виду забезпечення банківських ризиків у сучасних умовах.

Ключові слова: банківські ризики; операційно-технологічні ризики; фінансові ризики; банківське страхування; комплексне банківське страхування; страхування фінансових ризиків.

Табл.: 1. Рис.: 2. Бібл.: 11.

В статье раскрывается сущность и содержание банковских рисков и определяется необходимость формирования единого подхода к установлению их перечня для решения существующих противоречий. На основе анализа различных подходов к классификации банковских рисков определена необходимость отдельного подхода к их разделению в зависимости от организации страховой защиты банковской деятельности. Кроме этого, предложено разделять банковские риски в зависимости от видов банковской деятельности на операционно-технологические и финансовые риски, которые при этом делятся на основные и производные финансовые риски. Согласно указанной классификации, обоснована необходимость разделения видов страхования в банковской сфере на страхование банковских рисков и страхование финансовых рисков. Раскрывается содержание комплексного банковского страхования (ВВВ) как важнейшего вида страхования банковских рисков в современных условиях.

Ключевые слова: банковские риски; операционно-технологические риски; финансовые риски; банковское страхование; комплексное банковское страхование; страхование финансовых рисков.

Табл.: 1. Рис.: 2. Библ.: 11.

The article reveals the essence and content of banking risks and determines the need to form a unified approach to establishing their list to resolve existing contradictions. Based on the analysis of various approaches to the classification of banking risks, the need for a separate approach to their separation, depending on the organization of insurance coverage of banking activities, has been determined. In addition, it is proposed to divide banking risks, depending on the types of banking activities, into operational, technological and financial risks, which are further divided into main and derivative financial risks. According to this classification, the need to separate the types of insurance in the banking sector into insurance of bank risks and insurance of financial risks is substantiated. The content of complex banking insurance (BBB) as the most important type of insurance of banking risks in modern conditions is revealed.

Keywords: banking risks, operational and technological risks, financial risks, bank insurance, Bankers Blanket Bond, financial risk insurance.

Table: 1. Fig.: 2. References: 11.

JEL Classification: G21; G22

Постановка проблеми. Банківська діяльність супроводжується значною кількістю ризиків, які можуть не тільки погіршувати результати діяльності банків, а і призводити до їх банкрутства. У сучасних умовах суттєво зростає інтенсивність банківських відносин, а банківські ризики дедалі частіше здійснюють негативний вплив як на розвиток фінансового ринку, так і економіку країни. При цьому рівень ризиковості банківських операцій дуже високий і суттєво відрізняється від портфеля ризиків банків в інших країнах.

Тому проблемам управління банківськими ризиками приділяється значна увага, особливо в умовах макроекономічної нестабільності. Важливим є формування комплексної системи управління банківськими ризиками, яка передбачає як урахування вимог ризик-менеджменту у процесі прийняття ризиків, так і використання механізму страхового захисту для забезпечення діяльності банківської установи.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Отже, банківська система характеризується слабим захистом від чисельних ризиків, а вітчизняна теорія управління банківськими ризиками перебуває в процесі формування, тому тема дослідження є актуальною і потребує всебічного та детального вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні проблеми страхування ризиків, які виникають у процесі діяльності економічних суб'єктів, а також напрями його вдосконалення вивчають як вітчизняні, так і закордонні вчені. Теоретичні та практичні аспекти страхування ризиків фінансово-кредитної сфери економіки розглядаються в багатьох працях таких науковців, як Т. Артюх, В. Бабенко, Н. Внукова, О. Гаманкова, Т. Говорушко, М. Клапків, О. Корват, С. Осадець, Я. Шумелда, Т. Яворська та багатьох інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Проте залишаються незгодженими та дискусійними питання організації страхового захисту ризиків, які виникають у процесі здійснення банківської діяльності. Немає єдиного підходу до трактування категорій, які використовуються у класифікації видів страхових послуг при забезпеченні банківських ризиків, що породжує певні суперечності.

У науковій літературі класифікація банківських ризиків досить широко представлена. Проте для формування оптимальної системи управління банківськими ризиками необхідно не тільки виділити ризики за класифікаційними ознаками, а і згрупувати ризики на конкретні групи для організації їх страхового захисту.

На сьогодні в науковій літературі відсутній єдиний підхід до вибору критеріїв класифікації ризиків у банківській діяльності. Ученими виділяється велика кількість класифікаційних ознак, на основі яких розкриваються особливості банківських ризиків. Тому в рамках цього дослідження зробимо спробу доповнити вивчену класифікацію банківських ризиків з погляду їх страхування.

Мета статті. Основою метою дослідження є розкриття особливостей класифікації банківських ризиків, з погляду їх страхування та обґрунтування необхідності вдосконалення банківського страхування в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Сучасна банківська система має складну та розгалужену структуру, яка забезпечує розподіл і перерозподіл грошових коштів. Банківські установи формують грошово-кредитні відносини з усіма ланками фінансової системи та напрямками економічної діяльності, а на їх динаміку впливають різноманітні чинники. При цьому слід враховувати, що банківська діяльність супроводжується різного роду ризиками, оскільки практично всі операції, які здійснюються банками, є ризиковими.

У результаті спостерігається велика кількість проявів банківських ризиків, які складно розмежувати за окремими ознаками. Саме тому в процесі класифікації банківських ризиків виникають різні підходи до їх визначення та поділу. Це також пов'язано з тим, що в сучасній фінансовій теорії не сформовано загально визнаної та вичерпної класифікації банківських ризиків з огляду на необхідність створення системи їх забезпечення.

Проте необхідно враховувати, що банківські ризики можуть і позитивно впливати на фінансові результати діяльності банку, а ризикова діяльність приносить прибуток. Вважається, що чим більший за розміром прибуток планує отримати фінансово-кредитна установа, тим вище ризик, оскільки спостерігається прямолінійна залежність між прибутковістю банківських операцій і їх ризиковістю.

Банківський ризик – це ймовірність втрати банківською установою частини своїх фінансових ресурсів, недоотримання доходу або збільшення витрат унаслідок проведення банківських операцій та здійснення іншої банківської діяльності.

Ризик являє собою ймовірну подію, яку можна оцінити кількісно за допомогою визначення можливих втрат. Кількісна оцінка ризику може бути виражена абсолютними і відносними показниками. Абсолютне вираження ризику являє собою величину можливих втрат при здійсненні певної банківської операції, а величина ризику у відносному вираженні – це відношення розміру ймовірних втрат до одного з показників, що характеризує результат банківської діяльності.

Визначення ризику в абсолютних і відносних показниках часто практикується банками. Переважно в абсолютному вираженні ризик обчислюється для однієї банківської операції, а у разі визначення ступеня ризику при здійсненні багатьох банківських операцій використовуються умовні показники.

Банківські операції дуже різноманітні і кожній із них властиві особливі риси, що ускладнює дослідження окремих критеріїв ризиків. Перелік банківських ризиків суттєво розширюється в результаті збільшення та ускладнення банківських послуг, а також використання інформаційно-комунікаційних технологій і процесів обробки інформації.

Велика кількість чинників впливають на появу сукупності банківських ризиків і способів їх дослідження. Банківські ризики визначаються різними відхиленнями від очікуваних результатів і з'являються під впливом великої кількості чинників, які поділяються на внутрішні і зовнішні. Внутрішні чинники – це результати здійснення банківських операцій, а також професійний рівень працівників банку. Зовнішні чинники включають загальні події, що відбуваються в країні, а саме: макроекономічна нестабільність, мінлива політична ситуація, можливі стихійні лиха та ін.

Здебільшого основні цілі та завдання політики банків спрямовані на забезпечення надійності та безперервності роботи фінансово-кредитної установи й реалізуються через систему управління банківськими ризиками.

Управління банківськими ризиками – це складна багаторівнева система, яка передбачає використання різноманітних методів і механізмів ризик-менеджменту. Проте відсутня єдина система управління ризиками, яка б була прийнятною для всіх фінансово-кредитних установ, оскільки вони відрізняються внутрішньою структурою і конкурентними умовами діяльності. Тому кожний банк розробляє власну систему ризик-менеджменту, відповідно до своїх умов і потреб. Однак ефективні системи управління ризиками повинні включати складові, які спрямовані на виявлення ризику та його вимірювання, контроль і моніторинг ризику, а також фінансування ризику за допомогою хеджування, диверсифікації ризиків, самострахування та страхування.

Система управління банківськими ризиками ґрунтується на їх класифікації, оскільки це дозволяє ефективно застосовувати відповідні методи управління для кожного з них окремо. У літературі використовується велика кількість різних підходів до класифікації банківських ризиків.

У процесі своєї діяльності банківські установи постають перед різними видами ризиків, що відрізняються між собою за сферою виникнення, носієм, місцем і часом походження, зовнішніми і внутрішніми умовами, що впливають на їхній ступінь, а також на методи їх аналізу і способи їх убезпечення. Однак завжди всі види ризиків взаємопов'язані між собою і впливають на результати діяльності банку.

Так, багато науковців поділяють усі банківські ризики на зовнішні та внутрішні.

Зовнішні ризики, такі як: макроекономічні, політичні, правові, соціальні та інші, здійснюють суттєвий вплив на діяльність банку й не піддаються контролю.

Внутрішні ризики, які виникають у процесі діяльності банківських установ піддаються ризик-менеджменту як на рівні окремого банку, так і на рівні банківської системи загалом. До внутрішніх ризиків належить кредитний ризик, процентний ризик, депозитний ризик, ризик ліквідності та ін.

Також усі банківські ризики поділяються на ризики, які можна ідентифікувати та оцінити (кредитний, ринковий, валютний, відсотковий ризики, ризик ліквідності, ризик операційно-технологічний), і на ризики, які не піддаються ідентифікації та кількісній оцінці і які можна тільки мінімізувати (правовий, стратегічний ризики, ризик втрати репутації).

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

У процесі класифікації науковці пропонують поділяти банківські ризики на: основні ризики – кредитний ризик, ризик ліквідності, ринковий, відсотковий ризик, ризик недоотримання прибутку та неплатоспроможності; додаткові ризики – інфляційний, валютний, політичний ризики і ризик зловживань.

Залежно від видів операцій, банківські ризики поділяються на ризики активних операцій і ризики пасивних операцій. За допомогою пасивних операцій банк регулює обсяги власних коштів для виконання активних операцій. Управління ризиками активних операцій передбачає управління кредитними, грошовими, прибутковими ризиками, ризиком ліквідності та іншими видами ризиків.

Банківські ризики поділяються також залежно від того, кому надаються банківські послуги – фізичним чи юридичним особам, та який вони мають характер – короткостроковий чи довгостроковий.

У банківській практиці використовують підхід до класифікації банківських ризиків, який орієнтується на Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України, які затверджені Постановою Правління НБУ № 361 від 02.08.2004 р.

З метою здійснення банківського нагляду НБУ виділяє дев'ять категорій ризику, а саме: кредитний ризик, ризик ліквідності, ризик зміни процентної ставки, ринковий ризик, валютний ризик, операційно-технологічний ризик, ризик репутації, юридичний ризик та стратегічний ризик (табл. 1). Ці категорії не є взаємовиключними і будь-який продукт або послуга може наражати банк на декілька ризиків. Однак для зручності аналізу, НБУ виявляє та оцінює ці ризики окремо [3].

Таблиця 1

Класифікація банківських ризиків відповідно до Методики НБУ [3]

1. Кредитний ризик	виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе кредитні зобов'язання, виконати умови фінансової угоди з банком
2. Ризик ліквідності	виникає через неспроможність банку виконати свої зобов'язання в належні строки
3. Ризик зміни процентної ставки	виникає через несприятливі зміни процентних ставок
4. Ринковий ризик	виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів і курсів іноземних валют
5. Валютний ризик	виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют та цін на банківські метали
6. Операційно-технологічний ризик	виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або неадекватність інформаційних технологій і процесів оброблення інформації з погляду керованості, універсальності, надійності, контрольованості і безперервності роботи
7. Ризик репутації	виникає через несприятливе сприйняття іміджу фінансової установи клієнтами, контрагентами, акціонерами або органами нагляду
8. Юридичний ризик	виникає через порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики або етичних норм
9. Стратегічний ризик	виникає через неправильні управлінські рішення, неналежну реалізацію рішень і неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі

Таким чином, класифікація банківських ризиків охоплює різні рівні та напрями діяльності банківської установи. Відповідно до ознак, покладених в основу класифікації, формується ефективна система управління банківськими ризиками.

Для удосконалення системи управління банківськими ризиками розглянемо види банківських ризиків з огляду на забезпечення їх страхового захисту. Тобто розробимо класифікацію банківських ризиків з погляду їх убезпечення на страховому ринку та відповідно до класичних вимог банківського ризик-менеджменту. Тому для вдоскона-

лення існуючого підходу до класифікації банківських ризиків, визначимо сутність поняття «страхування банківських ризиків» та з'ясуємо, для яких банківських ризиків може використовуватись страховий захист.

Страхування банківських ризиків – це захист майнових інтересів банківської установи страховою компанією в разі настання страхового ризику, передбаченого договором страхування чи законом.

Банківські установи – це економічні суб'єкти, які здійснюють підприємницьку діяльність на фінансовому ринку, тому з погляду організації страхового захисту, банківські ризики доцільно розглядати у складі підприємницьких ризиків.

Отже, банківські ризики – це підприємницькі ризики фінансово-кредитної установи і їх можна поділити на ризики операційно-комерційної, фінансової та інвестиційної діяльності. Основою ризиків операційно-комерційної діяльності є операційно-технологічні ризики.

Операційно-технологічні ризики (ОТР) – це потенційні ризики, що виникають через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або інформаційних технологій і процесів обробки інформації з погляду надійності й безперервності роботи. ОТР виникають також через неадекватність стратегії, політики і використання інформаційних технологій. До інших аспектів ОТР належить імовірність непередбачених подій, наприклад, пожежі або стихійного лиха. ОТР можуть призвести до фінансових збитків через помилку, невчасне виконання робіт або шахрайство, що стало причиною того, що інтереси банку постраждають у випадку, коли працівники банку перевищать свої повноваження або здійснюватимуть операції в порушення етичних норм або із занадто високим ризиком [3].

Фінансові ризики посідають особливе місце в системі банківського менеджменту. Ці ризики можуть впливати на розміри та структуру активів і пасивів, а також на кінцеві результати роботи банківської установи. Їхньою особливістю є те, що у процесі страхування вони поділяються на основні та похідні (рис. 1).

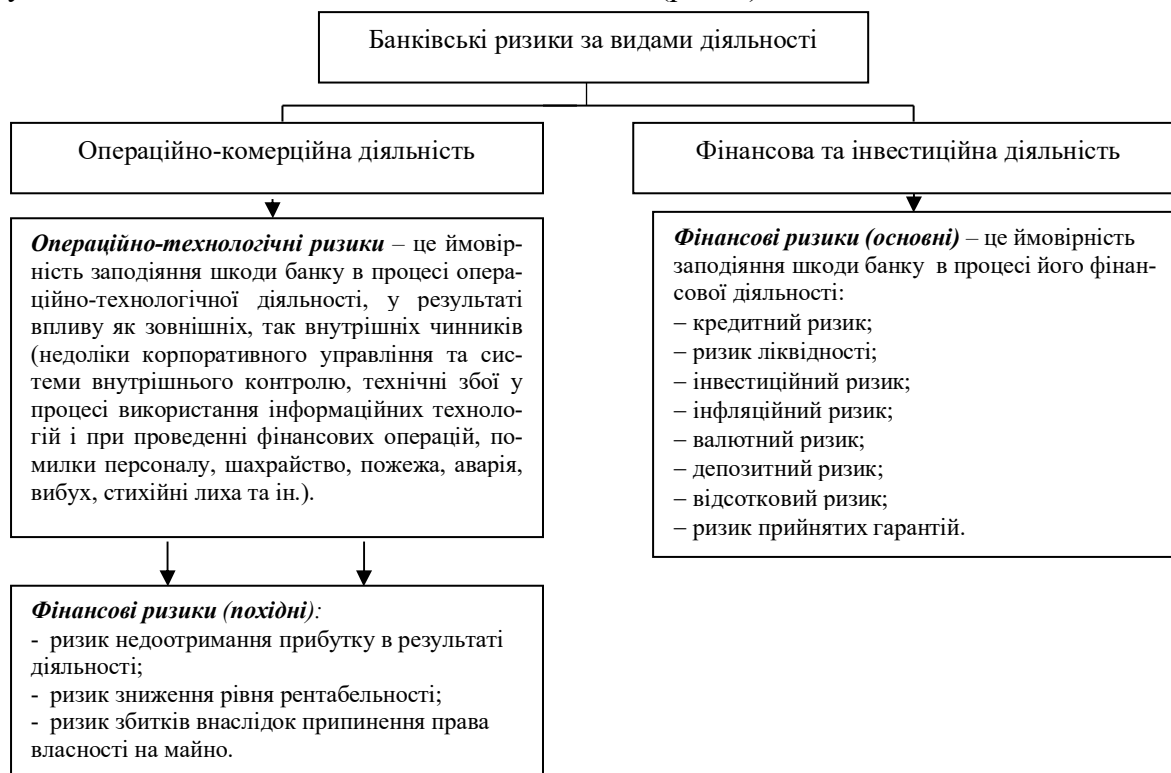

Рис. 1. Структура ризиків банківської установи для організації страхового захисту

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Серед фінансових ризиків особливе місце посідають кредитні ризики. Кредитний ризик суттєво впливає на ризик усієї банківської діяльності, тому управління кредитним ризиком здійснюється як на рівні банку, так і на рівні позичальника. Тому політика управління кредитним ризиком дуже різноманітна й передбачає кредитне резервування і обов'язкове страхування кредитних ризиків з боку позичальника, що виокремлює його в окрему складову страхового ринку – кредитне страхування, яка входить до страхування фінансових ризиків.

На основі наведеної класифікації виділимо види страхового захисту банківських ризиків, які існують в страховій практиці. Проте слід зазначити, що поняття страхування банківських ризиків не співпадає з класифікацією банківських ризиків.

З погляду організації страхового захисту діяльності банківської установи, окремо виділяють страхування банківських ризиків і страхування фінансових ризиків, які в свою чергу включають кредитне страхування та страхування інших фінансових ризиків (рис. 2).

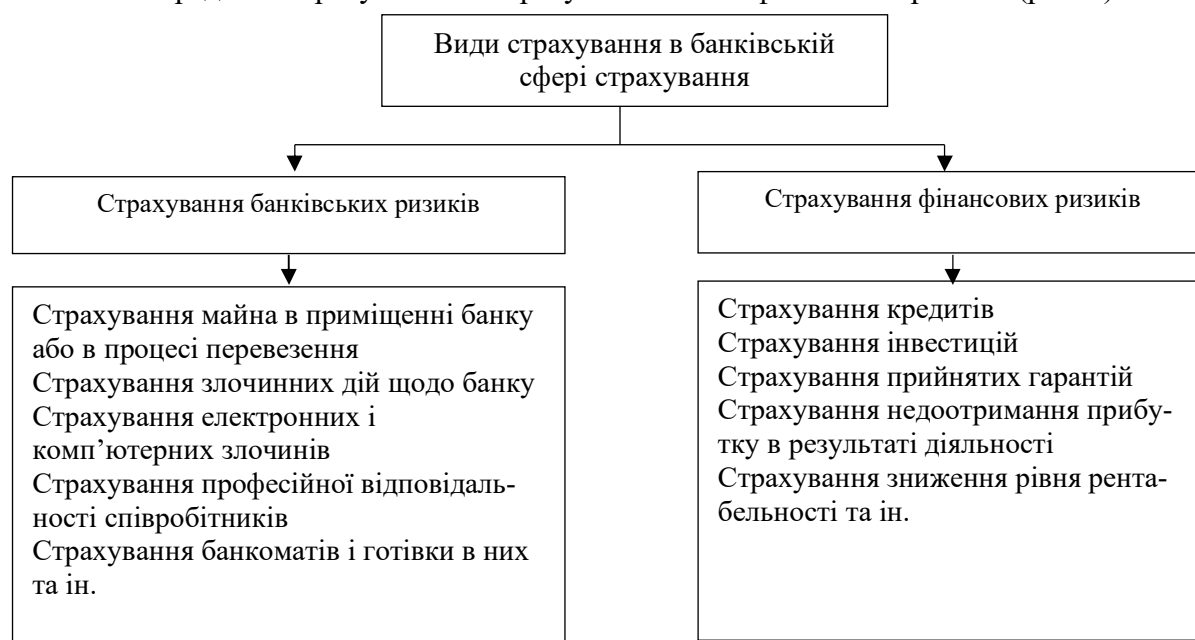

Рис. 2. Види страхування у банківській сфері

Отже, страхування банківських ризиків у страховій практиці – це страхування операційно-технологічних ризиків банківською установою.

Банківське страхування підвищує імідж фінансово-кредитних установ і забезпечує безперервність і надійність їхньої діяльності, а також виступає важливою перевагою у процесі конкурентної боротьби в банківській сфері.

Тому в міжнародній страховій практиці часто використовується поліс BBB (Bankers Blanked Bond) – комплексного банківського страхування.

Комплексне банківське страхування – це комплексне страхування банків від усіх злочинів, тому захисту підлягають:

1) злочинні дії щодо активів банківської установи:

- пограбування, крадіжка третіми особами майна з її приміщення або в процесі перевезення;

- зловживання персоналу банку (шахрайство і використання підроблених документів, розкрадання цінних паперів зі сховища банку тощо);

2) електронні та комп'ютерні злочини (Electronic & Computer Crime Policy);

3) професійна відповідальність співробітників банку (Professional Indemnity Policy)

[4; 9].

Комплексна програма страхування покриває практично всі збитки, пов'язані зі злочинами проти банку і його майна як третіми особами, так і власними співробітниками. Ця програма страхування покриває збитки від пошкодження чи втрати майна не тільки у межах банку, а і при інкасації готівки, а також збитки при наданні банківських послуг на підставі фальшивих документів, цінних паперів або валюти. Вважається, що значну кількість злочинів у банківській сфері скоюють самі співробітники, тому цей вид страхування дуже ефективний засіб захисту банківських установ.

Об'єктом страхування є майнові інтереси фінансово-кредитної установи, що пов'язані з ризиком пошкодження чи знищення рухомого або нерухомого майна, а також втрат прибутку в результаті ненавмисних чи навмисних протиправних дій працівників у процесі здійснення банківської діяльності.

Страховими ризиками можуть бути:

- підробка підпису або протиправні зміни в банківських документів;
- підробка підпису або протиправні зміни в дорученні на зняття грошей з рахунку, прийнятому до оплати банком;
- збиток у результаті сумлінно здійснюваних операцій (роботи) з цінними паперами, які містили піддроблений підпис або виявились фальшивими, або були вкрадені;
- збиток від сумлінного прийняття фальшивих грошових знаків інших країн за умови, що стандартна перевірка не змогла виявити підробку;
- збиток від навмисних протиправних дій, скоєних співробітником банку, з метою завдання шкоди банку або отримання незаконної фінансової вигоди при видачі кредитів і проведенні інших банківських операцій;
- збиток у результаті крадіжки, пошкодження, знищення цінностей, що знаходяться в приміщеннях банку, або під час їх перевезення.

До страхового поліса ВВВ також включається захист, що забезпечує покриття збитків нанесених фінансово-кредитним установам у результаті комп'ютерних злочинів, пошкодження комп'ютерної мережі, пошкодження системи електронного переказу грошей та ін. Також забезпечується покриття збитків банків, понесених у результаті пошкодження їх комп'ютерної системи вірусом. Проте страхування ризику збитків від комп'ютерних злочинів у банку не завжди входить у базове покриття і включається до програми за бажанням клієнта.

Страхування професійної відповідальності співробітників банків забезпечує на випадок ненавмисної помилки та недбалості, які були допущені в процесі виконання своїх професійних обов'язків.

Додатково в програму комплексного банківського страхування може включатись страхування автомобільного парку і майна банку від вогневих і природних ризиків.

Висновки та пропозиції. Таким чином, ризики в банківській діяльності мають об'єктивний характер, тому властиві більшості банківських операцій. Під банківськими ризиками розуміється ймовірність втрати банком частини своїх ресурсів, недоотримання прибутку або додаткових витрат у процесі банківської діяльності, а метою управління банківськими ризиками є зменшення витрат банку і збільшення його рентабельності.

Проблема класифікації банківських ризиків відрізняється складністю та потребує вирішення, особливо з огляду на необхідність формування ефективного механізму їх убезпечення. Для оптимізації процесу управління банківськими ризиками необхідно враховувати поділ банківських ризиків, з погляду організації їх страхового захисту.

Список використаних джерел

1. Клапків М. С. Страхування фінансових ризиків : монографія. Тернопіль : Економічна думка. Карт-бланш, 2002. 570 с.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

2. Ковальчук О. В. Основні підходи до визначення критеріїв класифікації банківських ризиків. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України* : збірник наукових праць. Суми, 2011. С. 316-324.

3. Методичні рекомендації вказівки щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04#Text>.

4. Панченко О. І. Особливості страхування банківських ризиків. *Інноваційний розвиток інформаційного суспільства: економіко-управлінські, правові та соціокультурні аспекти* : IX Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених. 2020. С. 131-133.

5. Панченко О. І. Типологізація фінансових ризиків як основа організації їх страхового захисту. *Бізнес Інформ*. 2019. № 3. С. 350-357.

6. Сергієнкова О. В., Мелентьєва О. В. Проблеми і перспективи розвитку страхування банківських ризиків в Україні. URL: <http://конференция.com.ua/pages/view/508>.

7. Стешенко О. Д., Бугайова І. О. Проблеми страхування банківських ризиків. *Приазовський економічний вісник*. 2018. № 6(11). С. 491-494.

8. Ткаченко Н. В. Детермінанти розвитку банківсько-страхової моделі комплексного обслуговування споживачів фінансових послуг. *Світ фінансів. Фінансовий ринок*. 2015. № 4. С. 56-64.

9. Фурман В. М. Комплексне банківське страхування: міжнародна практика та початок запровадження в Україні. *Економіка: теорія та практика*. 2014. № 2. С. 4-10.

10. Христенко О. В., Федій А. А. Теоретичні основи системи управління ризиками в діяльності банку. *Фінансовий простір*. 2018. № 2(30). С. 161-167.

11. Bouveret, Antoine. "Cyber Risk for the Financial Sector: A Framework for Quantitative Assessment." *IMF Working Paper*. 2018. June 22. URL: www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/06/22/Cyber-Risk-for-the-Financial-Sector-A-Framework-for-Quantitative-Assessment-45924.

References

1. Klapkiv, M. S. (2002). *Strakhuvannia finansovykh ryzykiv [Financial risk insurance]*. Ekonomichna dumka, Kart-bash.

2. Kovalchuk, O. V. (2011). Osnovni pidkhody do viznachennia kriteriiv klasifikatsii bankivskykh rizikiv [Basic approaches to determining the criteria for classification of banking risks]. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy – Problems and prospects of development of the banking system of Ukraine* (pp. 316-324).

3. Metodichni rekomendacii vkazivki shchodo organizacii ta funkcionuvannya sistem rizik-menendzhmentu v bankah Ukraini [Methodical recommendations of the instruction concerning the organization and functioning of risk management systems in banks of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04#Text>.

4. Panchenko, O. I. (2020). Osoblivosti strahuvannya bankivskykh ryzykiv [Features of bank risk insurance]. *Innovatsiyni rozvytok informatsiinoho suspilstva: ekonomiko-upravlinski, pravovi ta sotsiokulturni aspekty: IX Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia studentiv, aspirantiv ta molodykh uchenykh – Innovative development of the information society: economic and managerial, legal and socio-cultural aspects: IX International scientific-practical conference of students, graduate students and young scientists* (pp. 131-133).

5. Panchenko, O. I. (2019). Typolohizatsiia finansovykh ryzykiv yak osnova orhanizatsii yikh strakhovoho zakhystu [Typology of financial risks as a basis for organizing their insurance protection]. *Biznes Inform – Business Inform*, (3), pp. 350-357.

6. Sergiienkova, O. V., Melentieva, O. V. Problemy i perspektyvy rozvytku strakhuvannya bankivskykh ryzykiv v Ukraini [Problems and prospects for the development of banking risk insurance in Ukraine]. <http://konferenciya.com.ua/pages/view/508>.

7. Steshenko, O. D., Buhaiova, I. O. (2018). Problemy strakhuvannya bankivskykh ryzykiv [Problems of bank risk insurance]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk – Priazovsky Economic Bulletin*, (6(11)), pp. 491-494.

8. Tkachenko, N. V. (2015). Determinanty rozvytku bankivsko-strakhovoi modeli kompleksnoho obsluhovuvannya spozhyvachiv finansovykh posluh [Determinants of development of banking and insurance model of complex service of consumers of financial services]. *Svit finansiv. Finansovyi rynek – The world of finance. Financial market*, (4), pp. 56-64.

9. Furman, V. M. (2014). Kompleksne bankivske strakhuvannia: mizhnarodna praktyka ta pochatok zaprovadzhennia v Ukraini [Comprehensive banking insurance: international practice and the beginning of implementation in Ukraine]. *Ekonomika: teoriia ta praktyka – Economics: theory and practice*, (2), pp. 4-10.

10. Khrystenko, O. V., Fedii, A. A. (2018). Teoretychni osnovy systemy upravlinnia ryzykamy v diialnosti banku [Theoretical foundations of risk management system in the bank]. *Finansovyi prostir – Financial space*, (2(30)), pp. 161-167.

11. Bouveret, Antoine. (2018). Cyber Risk for the Financial Sector: A Framework for Quantitative Assessment. *IMF Working Paper*, June 22. www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/06/22/Cyber-Risk-for-the-Financial-Sector-A-Framework-for-Quantitative-Assessment-45924.

Панченко Олена Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Панченко Елена Ивановна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Panchenko Olena – PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: pan68@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8071-4983>

Researcher ID: F-6779-2016

Маслюк Ольга Юрійвна – студентка, Навчально-науковий інститут економіки, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Маслюк Ольга Юрьевна – студентка, Учебно-научный институт экономики, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Masliuk Olha – student, Educational and Scientific Institute of Economics, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

Email: masliukolha@gmail.com

Гориленко Альона Станіславівна – студентка групи, Навчально-науковий інститут економіки, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Гориленко Алёна Станиславовна – студентка группы, Учебно-научный институт экономики, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Horylenko Alona – student, Educational and Scientific Institute of Economics, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

Email: maximumride22@ukr.net

УДК 338.49

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-155-169

Ірина Садчикова

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ОБҐРУНТУВАННЯ
СУТНОСТІ КАТЕГОРІЇ «ІНФРАСТРУКТУРА»**

Ірина Садчикова

**КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ОБОСНОВАНИЯ
СУЩНОСТИ КАТЕГОРИИ «ИНФРАСТРУКТУРА»**

Iryna Sadchykova

**CONCEPTUAL PROVISIONS RATIONALE OF THE ESSENCE
OF THE CATEGORY «INFRASTRUCTURE»**

У статті ґрунтовно здійснено ретроспективне дослідження сутності та значення категорії «інфраструктура» з позиції застосування різних концепцій та підходів. Були розглянуті такі основні концепції: концепція накладних витрат, інституційна концепція, концепція економічного зростання, маркетингова концепція, розподільна концепція, логістична концепція. Розгляд цієї категорії відбувався під призмою таких наукових підходів: інституціонального, ресурсного, галузевого, системного та структурно-функціонального, а також горизонтального та вертикального. Аналіз цих підходів показав, що всі вони є актуальними та правильними, оскільки поняття «інфраструктура» є комплексним, багатоаспектним та складним і характеризує відносини, що виникають у процесі забезпечення розвитку окремих господарських систем в рамках національної економіки.

Ключові слова: інфраструктура; підхід; концепція; система; економіка.

Рис.: 7. Бібл.: 53.

В статье основательно осуществлено ретроспективное исследование сущности и значения категории «инфраструктура» с позиции применения различных концепций и подходов. Были рассмотрены следующие основные концепции: концепция накладных расходов, институциональная концепция, концепция экономического роста, маркетинговая концепция, распределительная концепция, логистическая концепция. Рассмотрение данной категории проходило под призмой таких научных подходов: институционального, ресурсного, отраслевого, системного и структурно-функционального, а также горизонтального и вертикального. Анализ данных подходов показал, что все они актуальны и правильными, поскольку понятие «инфраструктура» является комплексным, многоаспектным и сложным, и характеризует отношения, возникающие в процессе обеспечения развития отдельных хозяйственных систем в рамках национальной экономики.

Ключевые слова: инфраструктура; подход; концепция; система; экономика.

Рис.: 7. Библ.: 53.

The article thoroughly examines the essence and significance of the category «infrastructure» from the standpoint of different concepts and approaches. The following basic concepts were considered: the concept of overhead costs, the institutional concept, the concept of economic growth, the marketing concept, the distribution concept, the logistics concept. Consideration of this category took place under the prism of the following scientific approaches: institutional, resource, sectoral, systemic and functional, as well as horizontal and vertical. The analysis of these approaches showed that they are all relevant and correct, because the concept of «infrastructure» is complex, multifaceted and complex, and characterizes the relationships that arise in the process of ensuring the development of individual economic systems within the national economy.

Keywords: infrastructure; approach; concept; system; economy.

Fig.: 7. References:53.

JEL Classification: 017

Постановка проблеми. Інфраструктура є одним із рушіїв економічного розвитку, його умовою та, відповідно, і наслідком. На сьогодні складно уявити розвиток будь-якої соціально-економічної системи без наявності її інфраструктури. Інфраструктура відіграє ключову роль у забезпеченні стійкого та ефективного розвитку економічних систем у державі. Рівень розвитку інфраструктури впливає на інвестиційну привабливість країни, окремих галузей та секторів національного господарства, підвищення ділової активності. Отже, для сталого соціально-економічного розвитку країни та підвищення її конкурентоспроможності ключовою складовою виступає всебічний розвиток інфраструктури.

Проте при дослідженні теоретичних та методичних положень формування та розвитку інфраструктури, пізнання її як окремої економічної системи та категорії виникають певні складнощі, пов'язані насамперед із відсутністю єдиного підходу до трактування

цієї дефініції. Це зумовлено онтологічною складністю самої інфраструктури як об'єкта пізнання, її важливістю, що, відповідно, і привело до появи значної кількості міждисциплінарних досліджень її сутності та ролі в розбудові окремих систем. Відповідно, поступово сформувалася значна кількість підходів та концепцій до розгляду змісту інфраструктури. Це сформувало значний теоретичний доробок науковців у цій сфері. Однак окреслений процес також призвів до багатоваріантності наукових положень щодо визначення природи інфраструктури, необхідністю конкретизувати її зміст у контексті реалізації нових досліджень. Отже, актуальними залишаються питання дослідження інфраструктури, обґрунтування її сутності через аналіз сформованих наукових підходів до розгляду досліджуваного поняття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню сутності категорії «інфраструктура» присвячені численні наукові роботи як вітчизняних, так і закордонних учених. Серед родоначальників цього напрямку досліджень можна виділити таких науковців, А. Янгсон, П. Розенштейн-Родан, А. Сміт. Надалі науковий пошук щодо дослідження інфраструктурного забезпечення економіки був наявний у роботах А. Маршалла, Р. Йохімсена, А. Хіршмана, Д. Карка, В. Жаміна, В. Красовського, Б. Краснопольського, П. Беленького, Б. Данилишина, О. Дація, М. Корецького, С. Мочерного, В. Попова, В. Федько, Н. Федько та багатьох інших. У роботах цих учених розкривається зміст та особливості різних видів інфраструктури (виробничої, соціальної, економічної і т. ін.). Також варто відзначити суттєвий внесок у дослідження сутності цієї категорії таких дослідників, як Н. Балдич, П. Беленький, М. Дубина, Н. Іванова, М. Скринько, С. Сонько, О. Стойко, М. Юденко, М. Михайлов та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Проте, попри численні напрацювання вчених у сфері теоретичного, методичного та прикладного обґрунтування сутності інфраструктури як окремого економічного об'єкта, її впливу на розвиток господарських систем та ролі в розбудові національної економіки, актуальними залишаються дослідження концептуальних положень змісту та природи категорії «інфраструктура», враховуючи складний та багатоаспектний характер цієї дефініції. Уточнення та детального розгляду потребують питання конкретизації наукових підходів до розгляду інфраструктури, їх систематизації та виокремлення особливостей. Також актуальними залишаються питання щодо обґрунтування універсальної природи інфраструктури.

Мета статті. Метою статті є виявлення сформованих у науковій літературі концепцій дослідження сутності категорії «інфраструктура», їх вивчення для конкретизації природи інфраструктури як універсального явища.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні достеменно не відомо, коли термін «інфраструктура» почав використовуватися при економічних дослідженнях. Сам термін «інфраструктура» походить з латинської мови від слів «*infra*» – нижче «*structura*» – будова [5]. Спочатку термін «інфраструктура» використовувався у вживанні військових, де означав сукупність допоміжних (тилових) споруд, які задовольняли потреби збройних сил (до таких споруд належали склади боєприпасів та інших військових матеріалів, ракетні бази, полігони, військові аеродроми і т. ін.) [29].

Зарубіжні дослідники, серед яких можна виділити П. Розенштейн-Родана, Г Грубера, Дж. Делмона, Р. Нуркса, А. Хіршмана, А. Пізенті, Х. Зіргера, А. Янгсона, П. Самуельсона та інших ввели в економічну наукову літературу категорію «інфраструктура» на початку ХХ ст. Першість введення в економічну науку терміна «інфраструктура» належить П. Розенштейн-Родану, який застосував його у своїй праці «Місце та роль інфраструктури в розвиненому та у суспільстві, що розвивається» [31]. У цьому часовому періоді під інфраструктурою розуміли сукупність базових галузей економіки (транспорт, зв'язок,

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

енергетика), розвиток яких давав економічний ефект, що сприяло залученню інвестиції. Учений-економіст Р. Йохімсен запропонував таке визначення цієї категорії: «інфраструктура – це сукупність матеріальних, інституційних та індивідуальних умов, які є в розпорядженні господарських одиниць і відповідають вирівнюванню доходів, пов'язаних з рівною продуктивністю факторів, які дають при оптимальному розміщенні ресурсів забезпечити повну інтеграцію та, можливо, найвищий рівень господарської діяльності» [50].

Наприкінці 60-х на початку 70-х років ХХ ст. починає з'являтися дедалі більше досліджень з теорії інфраструктури, серед яких варто відзначити роботи таких науковців, як Є. Симоніс, Ж. Штолер, В. Михальський, Д. Рей та ін. У роботах Д. Кларка, А. Маршалла, А. Хіршмана та інших учених-економістів спостерігається розширення сутності поняття інфраструктура, яка, на їхню думку, включає не тільки галузі транспорту, зв'язку, матеріально-технічне забезпечення, а й невиробничу галузь та інституціональну інфраструктуру (нотаріат, органи юстиції, охорони порядку тощо) [9]. Тобто інфраструктура почала включати не тільки виробничу сферу, а й невиробничу – сферу послуг, без якої неможливе функціонування насамперед виробничих систем.

Основні концепції дослідження категорії інфраструктура з врахуванням ролі, яку відіграє інфраструктура в економіці наведено на рис. 1.

У вітчизняний науковий обіг поняття інфраструктури увійшло наприкінці 40-х років ХХ століття, коли термін «інфраструктура» почали використовувати як окрему економічну категорію. У цей час під інфраструктурою розуміли комплекс галузей, які забезпечують належне функціонування промислового та сільського господарства, тобто до інфраструктури відносили будівництво каналів, мостів, портів, доріг тощо [7].

Що стосується досліджень категорії інфраструктури на теренах колишнього Радянського Союзу, то варто відзначити роботи таких дослідників: Є. Алаєв, В. Жамін, Л. Карпов, В. Красовський, І. Маєргойз та багатьох інших. Серед них особлива треба відзначити передусім наукові праці В. Жаміна, який у своїх роботах надав досить розгорнуте визначення досліджуваної категорії. Під інфраструктурою він розумів «інтегральний елемент виробничих сил, що включає допоміжні та обслуговуючі галузі, види виробництв або діяльності, які обслуговують безпосередньо основне виробництво (виробнича інфраструктура), а також галузі та підгалузі невиробничої сфери, що непрямо пов'язані з процесом виробництва і виконують численні функції обслуговування всього процесу господарювання» [17; 21].

Незважаючи на значний науковий інтерес до теорії інфраструктури, її взаємозв'язок із сучасними економічними теоріями та концепціями, нині немає загальноприйнятого підходу до розуміння сутності цієї категорії. Розглянемо більш детально вже сформовані в науковому просторі концептуальні положення пізнання змісту цієї дефініції.

Н. Іванова, провівши аналіз сутності економічної категорії «інфраструктура», виділяє такі теоретико-методологічні підходи до її визначення: теоретико-економічний, інституціональний, структурно-функціональний, комплексний [21]. С. Сегада виокремлює такі з них: економічний, галузевий, регіональний, оціночний [32]. У свою чергу, Г. Амброзіус та К.-Г. Франке виділяють три підходи при розкритті сутності категорії «інфраструктура: структурний, атрибутивний та функціональний [44].

О. Богуславський розрізняє такі підходи до розуміння сутності інфраструктури: хронологічний, генеалогічний, теоретико-економічний, інституційний, маркетинговий, логіко-інформаційний, структурно-логічний, функціональний, комплексний, системний, територіальний, процесний, еволюційний, постіндустріальний, інформаційно-мережевий, трансформаційний [3].

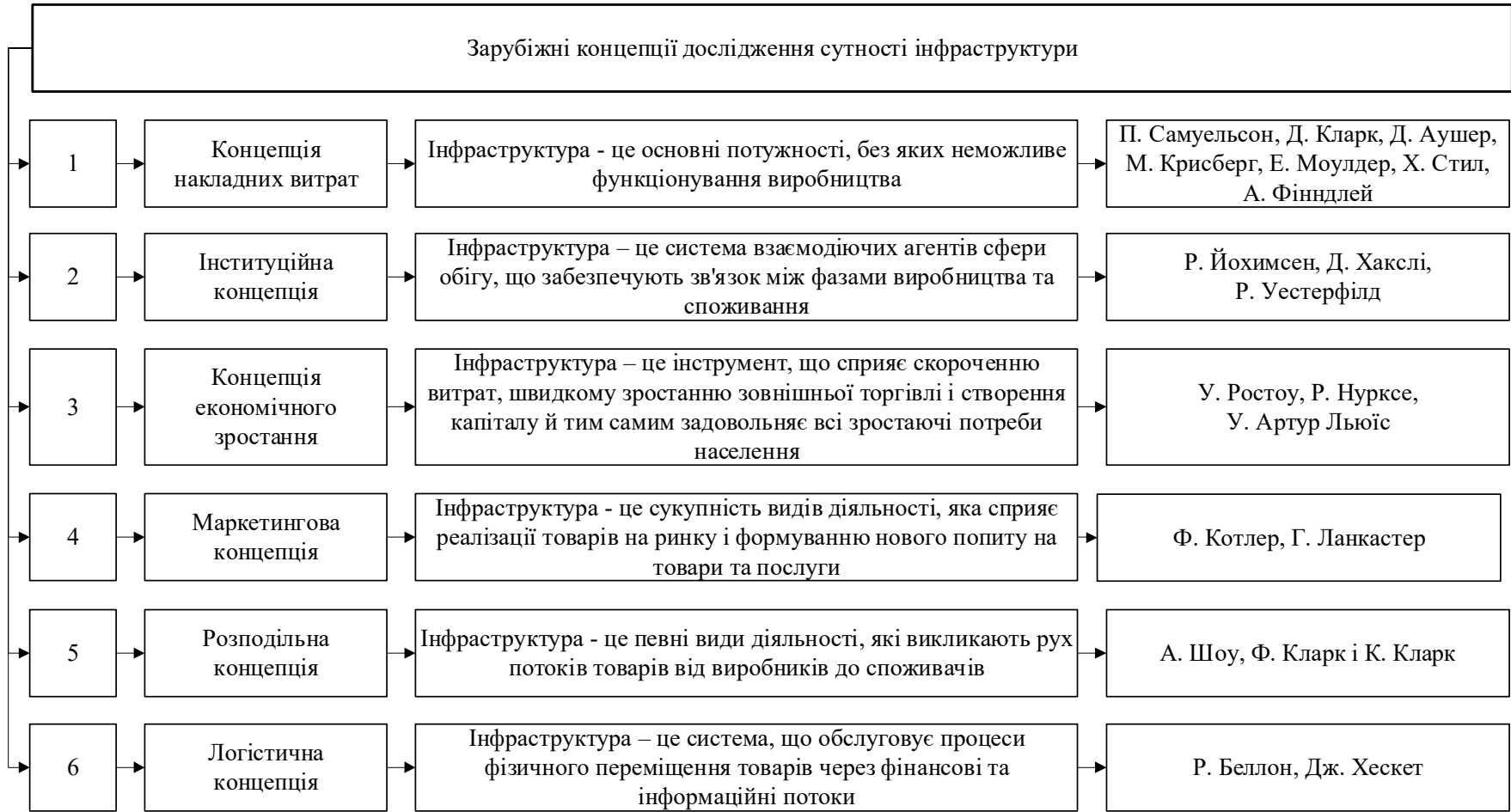

Рис. 1. Зарубіжні концепції дослідження сутності та ролі інфраструктури

Джерело: побудовано авторкою на основі [21; 22; 24; 35; 41; 43; 51].

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Відповідно, М. Юденко та М. Михайлов виділяють два підходи до трактування дефініції «інфраструктура», основа цих підходів суто методологічна. Відповідно до першого підходу, інфраструктуру можна розглядати як економічну категорію, що описує комплекс умов для розвитку економіки, забезпечення життєдіяльності; за другим підходом передбачається розгляд інфраструктури як економічної системи, виступаючи забезпечувальною підсистемою економіки, що складається з інституційної, матеріальної та персональної компонентів [6; 28].

Т. Трубіцина, досліджуючи інфраструктуру, акцентує увагу на вивченні її з позиції функціонального, інституціонального та відтворювального підходу. Вона вважає, що тільки в такому випадку можна достеменно визначити склад різних видів інфраструктури та виокремити функції, які вона виконує, прослідкувати динаміку розвитку інфраструктури і визначити призначення її в економіці [36].

Враховуючи наведені вище концепції розуміння сутності «інфраструктура», можна виділити найбільш розповсюджені підходи до розуміння цієї категорії, які наведені на рис. 2.

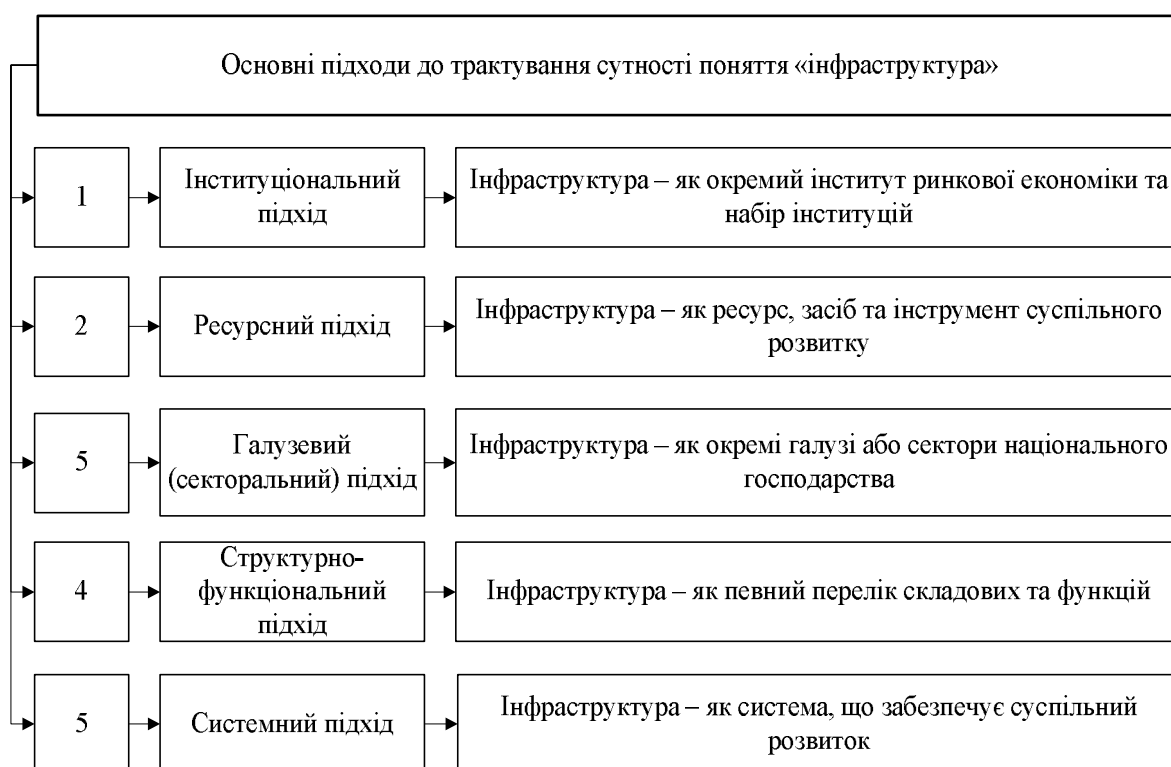

Рис. 2. Основні підходи до трактування сутності поняття «інфраструктура»
Джерело: побудовано авторкою з використанням: [6; 8; 15; 18; 21].

У межах інституціонального підходу інфраструктура досліджується як окрема складова ринкової економіки та розуміється як одна з найбільш важливих умов суспільного розвитку. Визначення категорії інфраструктура за цим підходом наведено на рис. 3.

Варто зауважити, що в межах інституціональної теорії автори цієї концепції дослідження інфраструктури передусім акцентують увагу на тому, що ця категорія безпосередньо пов'язана із сукупністю правил, норм, принципів, які лежать в основі як розвитку суспільства, так і функціонування економічних систем [15; 46].

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

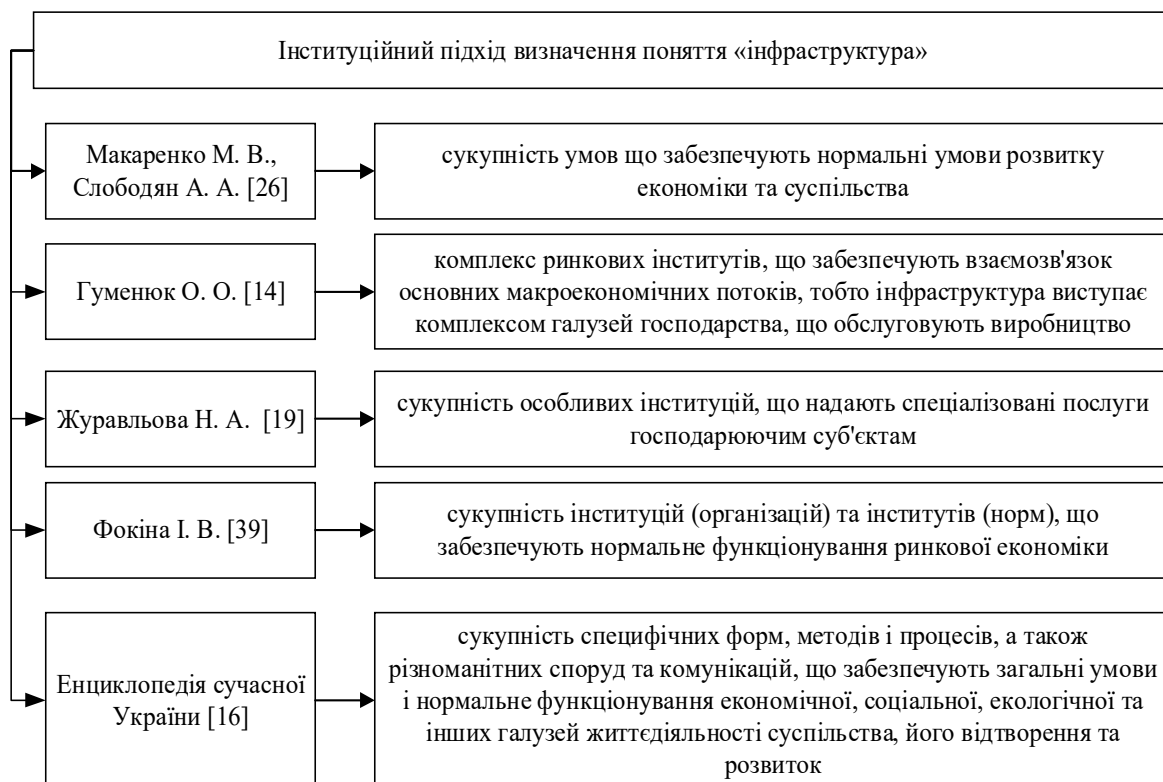

Рис. 3. Визначення сутності категорії «інфраструктура» за інституціональним підходом

Джерело: складено авторкою.

Другий підхід – ресурсний, у межах якого інфраструктуру розглядають як необхідний ресурс для ефективного розвитку економіки, прискорення господарських процесів у країні. Наукові підходи до розгляду цієї дефініції наведено на рис. 4.

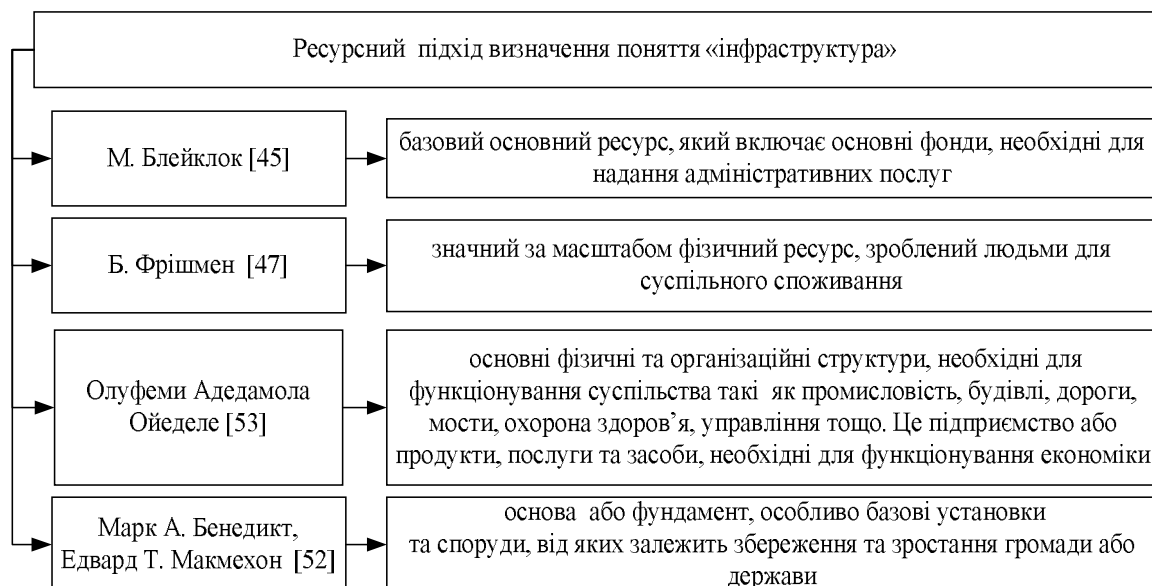

Рис. 4. Визначення сутності категорії «інфраструктура» за ресурсним підходом

Джерело: складено авторкою.

Наступний підхід щодо розгляду поняття «інфраструктура», який трапляється доволі часто в науковій літературі, – це галузевий, або ще його називають секторальний.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

За цим підходом інфраструктура розглядається вченими як сукупність галузей національного господарства, що забезпечують ефективне функціонування матеріального та нематеріального виробництва, якісний розвиток національної економіки. На рис. 5 наведені окремі наукові концепції до розуміння змісту дефініції «інфраструктурна» за галузевим підходом.

Рис. 5. Визначення сутності категорії «інфраструктура» за галузевим (секторальним) підходом

Джерело: складено авторкою.

Структурно-функціональний підхід передбачає розгляд інфраструктури залежно від функцій, які вона виконує в сучасному економічному житті та розвитку господарських систем. На рис. 6 наведені визначення трактування змісту інфраструктура за цим підходом.

Наступним підходом до розгляду категорії інфраструктура є системний підхід. Варто зауважити, що окреслений підхід є доволі поширеною методологічною основою для розгляду сутності різних категорій, окремих об'єктів та процесів. Відповідно, системний підхід є найбільш поширеним і серед науковців, які досліджують природу інфраструктури.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

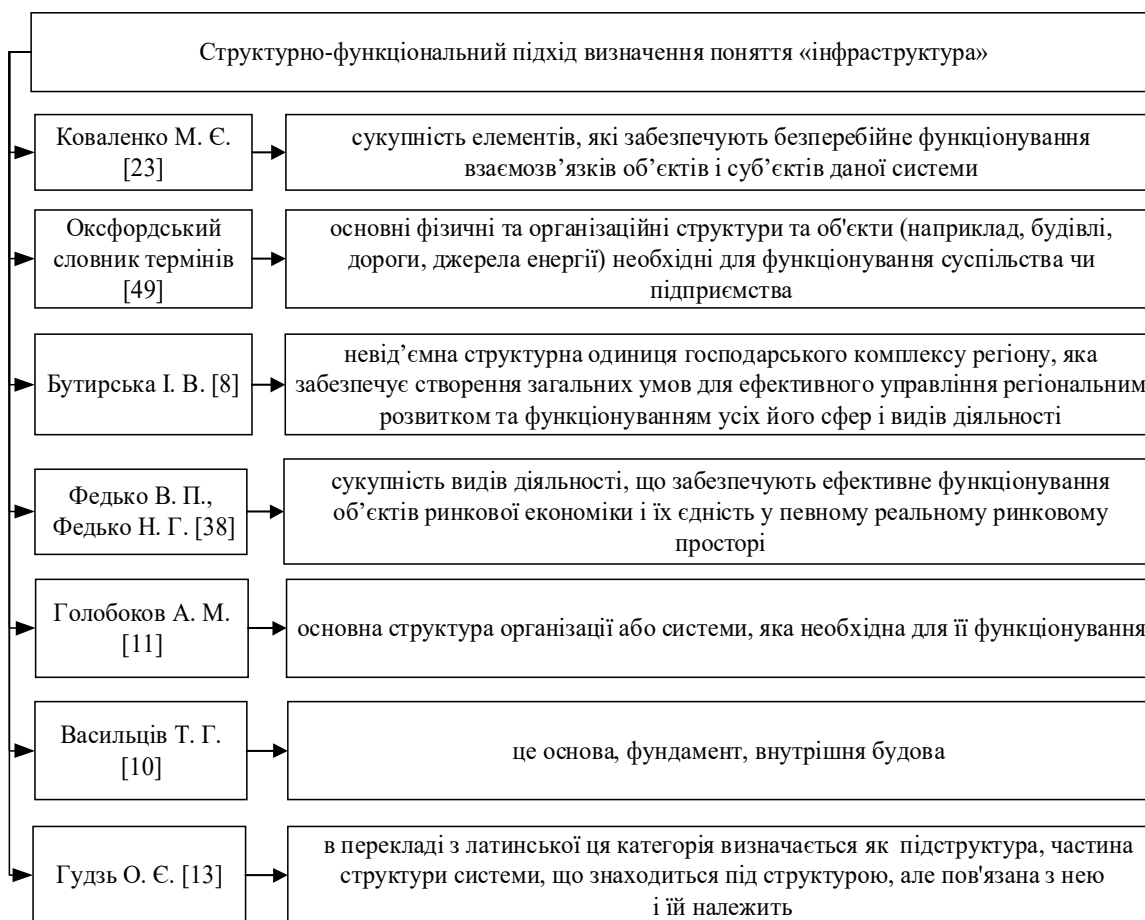

Рис. 6. Визначення сутності категорії «інфраструктура» за структурно-функціональним підходом

Джерело: складено авторкою.

Отже, використання системного підходу полягає в розгляді інфраструктури як окремої, цілісної системи взаємопов'язаних елементів, які взаємодіють між собою та мають спільну мету функціонування. На рис. 7 наведено базові концепції розгляду інфраструктури за цим підходом.

Також при розгляді інфраструктури можна використовувати вертикальний та горизонтальних підходи. Згідно з вертикальним підходом економічний зміст інфраструктури розкривається всередині певної сфери економіки на різних рівнях її функціонування, наприклад, міжнародна, національна, регіональна, сфера матеріального виробництва, галузі виробництва підприємства і т. ін. Відповідно до горизонтального підходу групування інфраструктурних галузей буде реалізуватися за сферами діяльності, де розкриватиметься їх функціональне призначення: виробнича, соціальна, екологічна та ін. [40; 42; 43].

Проаналізувавши дані підходи можна стверджувати, що всі вони є актуальними та правильними, оскільки саме поняття інфраструктури є комплексним та багатоаспектним. Відповідно, визначити єдине визначення, всі закономірності та відносини, які охоплює категорія «інфраструктура» вкрай складно. Проте у процесі реалізації дослідження у сфері інфраструктурного забезпечення розвитку національної економіки та окремих її підсистем і елементів доцільно конкретизувати авторську позицію щодо розуміння цієї дефініції.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Рис. 7. Визначення сутності категорії «інфраструктура» за системним підходом
Джерело: складено авторкою.

Інфраструктура є універсальною, системною категорією економічної науки і об'єктивно пов'язана з розвитком господарських відносин у всіх галузях та сферах національного господарства. Ключову роль вона відіграє і у розбудові фінансової системи країни, її окремих компонентів. Відповідно, окреслене дає змогу стверджувати про об'єктний характер інфраструктури, коли її зміст, розуміння сутності досить часто визначається тим процесом, системою або окремим явищем, яке досліджується. Це і зумовлює важливість пізнання сутності інфраструктури та складність розуміння цієї дефініції. Проведене дослідження лише підтверджує такий висновок.

Висновки та пропозиції. Після проведеного аналізу в межах цієї статті нами були розкриті згруповані основні концепції (інституційна, економічного зростання, маркетингова, розподільна та логістична) вивчення інфраструктури з врахуванням ролі, яку вона відіграє в економіці. Також досліджені базові підходи до трактування сутності категорії «інфраструктура», основним з-поміж яких є: інституціональний, ресурсний, галузевий (секторальний), структурно-функціональний та системний. Отже, можна стверджувати, що всі підходи є обґрунтованими та актуальними і їх використанням залежить від конкретного аспекту, під яким розглядається інфраструктура.

Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що інфраструктура як економічна категорія є базовою, комплексною, складною дефініцією, яка характеризує відносини, що виникають у процесі забезпечення розвитку окремих господарських систем у межах національної економіки.

Список використаних джерел

1. Алексеєнко Л. М., Олексієнко В. М. Економічний глумачний словник: власність, приватизація, ринок цінних паперів (українсько-англійсько-російський). Тернопіль : Астон, 2003. 672 с.
2. Атамас О. П. Сутність та класифікація виробничої інфраструктури АПК. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=826>.
3. Богуславський О. В. Основні підходи до вивчення елементів ринкової інфраструктури у сучасній економіці та особливості їх застосування. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2016. Вип. 1. С. 69-76.
4. Бойчик І. М. Ринкова інфраструктура: сутність та характеристика. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 3. С. 34-41.
5. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. 7-е изд., доп. Москва : Институт новой экономики, 2008. 1472 с.
6. Бочарова Ю. Г. Розвиток інноваційної інфраструктури національної економіки: теорія та практика : дис. ... д-ра екон. наук / Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. Дніпро, 2019. 530 с.
7. Брунець Б. Р. Сутність означення поняття інфраструктура. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.5. С. 372-377.
8. Бутирська І. В. Організаційно-економічні засади інфраструктурного забезпечення регіонального розвитку: автореф. дис. ... канд. екон. наук / Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ. Львів. 2005. 26 с. URL: <http://base.dnsgb.com.ua/files/ard/2005/05bivzrr.pdf>.
9. Васильєв О. В. Методологія і практика інфраструктурного забезпечення функціонування і розвитку регіонів України : монографія. Харків : ХНАМГ, 2007. 341 с.
10. Васильців Т. Г., Мамчин Р. О. Деякі підходи до формування інфраструктури товарного ринку України. *Вісник Державного університету «Львівська політехніка»*. Проблеми економіки та управління. 2000. № 391. С. 293-296.
11. Голобоков А. М. Инфраструктура региональной экономики. *Вестник Северо-Восточного государственного университета*. 2012. Вып. 18. С. 26-29.
12. Гриценко А., Соболев В. Ринкова інфраструктура: суть, функції, будова. *Економіка України*. 1998. № 4. С. 35-44.
13. Гудзь О. Є. Фінансово-кредитна інфраструктура аграрної сфери України. *Економіка АПК*. 2009. № 6. С. 59-63.
14. Гуменюк О. О. Інфраструктурне забезпечення функціонування агропромислового ринку. *Інноваційна економіка*. 2013. № 3. С. 56-61.
15. Дубина М. В., Прокопенко В. Ю. Кредитна інфраструктура: особливості визначення сутності категорії. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2015. Вип. 1(45). Т. 1. С. 209-212.
16. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=12489.
17. Жамин В. Инфраструктура при социализме. *Вопросы экономики*. 1977. № 2. С. 14-18.
18. Жупаненко В. М. Сучасне трактування інфраструктури економіки. *Облік і фінанси АПК*. 2010. № 3. С. 129-138.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

19. Журавлева Н. А. Развитие концепции инфраструктуры в экономической науке. *Проблемы современной экономики*. 2009. № 4(32). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-kontseptsii-infrastruktury-v-ekonomicheskoy-nauke>.
20. Иванова Н. А. Теоретические аспекты понятия инфраструктуры региона. *Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение*. 2012. № 4(32). С. 30-36.
21. Иванова Н. В. Генезис економічної категорії «інфраструктура» та її роль у суспільному поділі праці. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=392>.
22. Иванова Н. В. Ринкова інфраструктура та її місце в регіональному економічному просторі. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/28-2017/4.pdf>.
23. Коваленко М. Є. Концепція інфраструктури у фінансовому секторі економіки. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. Суми, 2006. Т. 16. С. 298–306.
24. Кушнир Т. М. Маркетинговая инфраструктура: определение и классификация. *Современные проблемы экономики : 3-я международная научная конференция студентов, аспирантов и молодых ученых: труды конференции*. Ереван, 2015. С. 224–229. URL: http://ysu.am/files/224-229_tezisneri%20joxovacu_2015_03_03.pdf.
25. Лисяк Н. М. Технічна інфраструктура та житлове будівництво м. Львова на зламі ХХ-ХХІ ст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2013. № 767. С. 326-336.
26. Макаренко М. В., Слободян А. А. Сутність транспортної інфраструктури і її місце в ринкових відносинах. *Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Сер.: Економіка і управління*. 2012. Вип. 21-22(1). С. 6-12.
27. Мамчин М. М., Жагаляк І. І., Добуш Ю. Я. Тенденції розвитку інфраструктури українського села. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 594. С. 455-460.
28. Михайлов М. В., Юденко М. Н. Экономическая сущность инфраструктуры и ее особенности в строительстве. *Вестник Российского университета дружбы народов. Сер.: Экономика*. 2013. № 1. С. 123-130.
29. Новикова В. Інфраструктура: сутність поняття, види, застосування у рекреаційній сфері. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/novukova2.htm.
30. Овешникова Л. В. Разработка перспектив развития инфраструктуры региональной экономики. *Интернет-журнал «Науковедение»*. 2015. Т. 7, № 1. С. 29.
31. Самуельсон П. Экономика : в 2 т. Москва : НПО "АЛГОН" ВНИИСИ, 1992. Т. 1. 333 с.
32. Сегеда С. А. До питання ролі інфраструктури в системі ринкових відносин. *Збірник наукових праць ВНАУ. Сер.: Економічні науки*. 2012. № 1(56). Т. 4. С. 136-143.
33. Тимашев С. А. Инфраструктуры : в 2 т. Т. 1: Надёжность и долговечность. Екатеринбург : Изд-во НИСО УрО РАН, 2016. 530 с.
34. Трибушная В. Х. Инновационная инфраструктура как необходимость поддержки наукоёмкого предпринимательства: технопарки и стратегическое управление : монография. Ижевск : Ижевский гос. техн. ун-т, 2011. 240 с.
35. Трубецкая О. В. Инфраструктура как объект экономической теории. *Успехи современного естествознания* : материалы конференций. 2011. № 12. С. 100-101.
36. Трубицына Т. И. Инфраструктура как категория экономической теории. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/infrastruktura-kak-kategoriya-ekonomicheskoy-teorii>.
37. Универсальный экономический словарь. Менеджмент, маркетинг, реструктуризация. Киев : Поисково-издательское агентство «Книга памяти Украины», 1999. 392 с.
38. Федыко В. П., Федыко Н. Г. Инфраструктура товарного рынка. Ростов н/Д : Феникс, 2000. 512 с.
39. Фокіна І. В. Інституціональна база ринкової інфраструктури. *Сталій розвиток економіки*. 2013. № 4. С. 68-70.
40. Хаджинов І. В. Методологічні особливості вивчення поняття «інфраструктура» та її функції. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2013. № 10. С. 38-41.
41. Шашман А. М. Інфраструктура сільськогосподарського підприємства та її роль у підвищенні ефективності його діяльності. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності* : зб. наукових праць : у 3 т. Маріуполь, 2011. Т. 1. С. 138-143.

42. Щербакова А. А. Сущность и состав региональной инфраструктуры сервиса медицинской техники. *Проблемы развития территории*. Октябрь-декабрь 2010. Вып. 6 (52). С. 61-66.
43. Ясковець Ю. В. Теоретичні аспекти дослідження інфраструктури національних господарств в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 114(2). С. 173-180.
44. Ambrosius G., Henrich-Franke C. Integration of Infrastructures in Europe in Historical Comparison. Cham : Springer International Publishing, 2016. VII, 210 p.
45. Blaiklock M. The infrastructure finance handbook: principles, practice and experience. London : Euromoney Books, 2014. xvii, 237 p.
46. Dubyna M. The scientific approach to the identification of the essence of the category «infrastructure». *Problems and prospects of economics and management*. 2015. № 1(1). Pp. 31-36.
47. Frischmann B. M. Infrastructure: the social value of shared resources. New York : Oxford University Press, 2013. 436 p.
48. Infrastructure: Definition from the Cambridge Academic Content Dictionary / Cambridge University Press. URL: <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/infrastructure>.
49. Infrastructure: Definition in English from the Oxford Dictionary / Oxford Dictionaries. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/infrastructure>.
50. Jochimsen, R., Ed. Theorie der Infrastruktur: Grundlagen der marktwirtschaftlichen Entwicklung. Tübingen, J.C.B. Mohr, 1966.
51. Lewis W. A. The Theory of Economics Growth. London, 1955.
52. Mark A. Benedict, Edward T., McMahon, J. D. Green Infrastructure: Smart Conservation for the 21st Century Washington, D.C., 2010. 36 p.
53. Oyedele O. A. The Challenges of Infrastructure Development in Democratic Governance. *FIG Working Week 2012. Knowing to manage the territory, protect the environment, evaluate the cultural heritage*. Rome, Italy, 6-10 May 2012. URL: https://www.researchgate.net/publication/228098249_The_challenges_of_infrastructure_Development_in_Democratic_Governance.

References

1. Alekseienco, L. M., Oleksienko, V. M. (2003). *Ekonomichniy tлумachnyi slovnyk: vlasnist, pryvatyzatsiia, rynek tsinnykh paperiv (ukrainsko-anhliisko-rosiiskyi) [Economic explanatory dictionary: property, privatization, securities market (Ukrainian-English-Russian)]*. Aston.
2. Atamas, O. P. (n.d.). *Sutnist ta klasyfikatsiia vyrobnychoi infrastruktury APK [The essence and classification of the production infrastructure of agriculture]*. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=826>.
3. Bohuslavskiy, O. V. (2016). Osnovni pidkhody do vyvchennia elementiv rynkovoї infrastruktury u suchasniї ekonomitsi ta osoblyvosti yikh zastosuvannia [The main approaches to the study of the market infrastructure elements in the modern economy and features of their application]. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky – Theoretical and applied issues of economics, 1*, pp. 69-76.
4. Boichyk, I. M. (2013). Rynkova infrastruktura: sutnist ta kharakterystyka [Market infrastructure: essence and characteristics]. *Stalyi rozvytok ekonomiky – Sustainable economic development, (3)*, pp. 34-41.
5. Azrylyian, A. N. (2008). *Bolshoi ekonomicheskii slovar [Large economic dictionary] (7th ed.)*. Institut novoi ekonomiki.
6. Bocharova, Yu. H. (2019). *Rozvytok innovatsiinoї infrastruktury natsionalnoi ekonomiky: teoriia ta praktyka [Development of innovation infrastructure of the national economy: theory and practice]* [PhD dissertation, Khark. derzh. un-t kharchuvannia ta torhivli].
7. Brunets, B. R. (2012). Sutnist oznachennia poniattia infrastruktura [The essence of the infrastructure definition]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine, 22.5*, pp. 372-377.
8. Butyrska, I. V. (2005). *Orhanizatsiino-ekonomichni zasady infrastrukturalnoho zabezpechennia rehionalnoho rozvytku [Organization-Economic Bases of Infrastructural Maintenance of Regional Development]* [PhD dissertation, Chernivetskyi torhovelno-ekonomichnyi instytut KNTEU]. <http://base.dnsgb.com.ua/files/ard/2005/05bivzr.pdf>.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

9. Vasyliiev, O. V. (2007) *Metodolohiia i praktyka infrastruktornoho zabezpechennia funktsionuvannia i rozvytku rehioniv Ukrainy [The methodology and practice of infrastructural support of the functioning and development of the Ukraine's regions]*. KhNAMH.
10. Vasylytsiv, T. H., Mamchyn, R. O. (2000). Deiaki pidkhody do formuvannia infrastruktury tovarnoho rynku Ukrainy [Some approaches to the formation of the commodity market infrastructure of Ukraine]. *Visnyk Derzhavnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». Problemy ekonomiky ta upravlinnia – Bulletin of Lviv Polytechnic State University. Problems of economics and management*, (391), pp. 293-296.
11. Golobokov, A. M. (2012). Infrastruktura regionalnoi ekonomiki [The infrastructure of the regional economy]. *Vestnyk Severo-Vostochnogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of North-eastern State University*, 18, pp. 26-29.
12. Hrytsenko, A., Soboliev, V. (1998). Rynkova infrastruktura: sut, funktsii, budova [Market infrastructure: essence, functions, structure]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, (4), pp. 35–44.
13. Hudz, O. Ye. (2009). Finansovo-kredytna infrastruktura ahrarynoyi sfery Ukrainy [Financial and credit infrastructure of the agricultural sector of Ukraine]. *Ekonomika APK – Economics of the agro-industrial complex*, (6), pp. 59-63.
14. Humeniuk, O. O. (2013). Infrastrukturne zabezpechennia funktsionuvannia ahropromyslovoho rynku [Infrastructural support of the agro-industrial market]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative economy*, (3), pp. 56-61.
15. Dubyna, M. V., Prokopenko, V. Yu. (2015). Kredytna infrastruktura: osoblyvosti vyznachennia sutnosti katehorii [Credit infrastructure: features of defining the essence of the category]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya «Ekonomika» – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. "Economy" series*, 1(45)(1), pp. 209-212.
16. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of modern Ukraine]. http://esu.com.ua/search_articles.php?id=12489.
17. Zhamin V. (1977). Infrastruktura pri sotsializme [Infrastructure under socialism]. *Voprosy ekonomiki – Issues of economics*, (2), pp. 14-18.
18. Zhupanenko, V. M. (2010). Suchasne traktuvannia infrastruktury ekonomiky [Modern interpretation of the economy infrastructure]. *Oblik i finansy APK – Accounting and finance of the agro-industrial complex*, (3), pp. 129-138.
19. Zhuravleva, N. A. (2009). Razvitie kontseptsii infrastruktury v ekonomicheskoi nauke [Development of the concept of infrastructure in economics]. *Problemy sovremennoi ekonomiki – Problems of the modern economy*, (4(32)). <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-kontseptsii-infrastruktury-v-ekonomicheskoy-nauke>.
20. Ivanova, N. A. (2012). Teoreticheskie aspekty poniatii ynfrastruktury regiona. Sovremennye naukoemkie tekhnologii [Theoretical aspects of the concept of infrastructure of the region]. *Regionalnoe prilozhenie – Modern science-intensive technologies. Regional application*, (4(32)), pp. 30-36.
21. Ivanova, N. V. (n.d.). *Henezys ekonomichnoi katehorii «infrastruktura» ta yii rol u suspilnomu podili pratsi [Genesis of the economic category "infrastructure" and its role in the social division of labor]*. <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=392>.
22. Ivanova, N. V. (2017). *Rynkova infrastruktura ta yii mistse v rehionalnomu ekonomichnomu proctori [Market infrastructure and its place in the regional economic space]*. <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/28-2017/4.pdf>.
23. Kovalenko, M. Ye. (2006). Kontseptsiiia infrastruktury u finansovomu sektori ekonomiky [The concept of infrastructure in the financial sector of the economy]. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy – Problems and prospects of the banking system development of Ukraine*, 16, pp. 298–306.
24. Rushnir, T. M. (2015). Marketinhovaia infrastruktura: opredelenie i klassifikatsiia [Marketing infrastructure: definition and classification]. In *Sovremennye problemy ekonomiki: 3-ia mezhdunarodnaia nauchnaia konferentsiia studentov, aspirantov i molodykh uchenykh: trudy konferentsii – Modern problems of economics: 3rd international scientific conference of students, graduate students and young scientists: conference proceedings* (pp. 224–229). http://ysu.am/files/224-229_tezisneri%20joxovacu_2015_03_03.pdf.

25. Lysiak, N. M. (2013). Tekhnichna infrastruktura ta zhytlove budivnytstvo m. Lvova na zlami XX-XXI st. [Technical infrastructure and housing construction of Lviv at the turn of the XX-XXI centuries]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, (767), pp. 326-336.

26. Makarenko, M. V., Slobodian, A. A. (2012). Sutnist transportnoi infrastruktury i yii mistse v rynkovykh vidnosynakh [The essence of transport infrastructure and its place in market relations]. *Zbirnyk naukovykh prats Derzhavnoho ekonomiko-tehnolohichnoho universytetu transportu. Ser.: Ekonomika i upravlinnia – Collection of scientific works of the State Economic and Technological University of Transport. Ser.: Economics and Management*, 21-22(1), pp. 6-12.

27. Mamchyn, M. M., Zhahaliak, I. I., Dobush, Yu. Ya. (2007). Tendentsii rozvytku infrastruktury ukrainskoho sela [Trends in the development of Ukrainian rural infrastructure]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, (594), pp. 455-460.

28. Mikhailov, M. V., Iudenko, M. N. (2013). Ekonomicheskaiia sushchnost infrastruktury i ee osobennosti v stroitelstve [Economic essence of infrastructure and its features in the construction]. *Vestnik Rossiiskogo universiteta druzhby narodov. Ser.: Ekonomika – Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Ser.: Economics*, (1), pp. 123-130.

29. Novykova, V. Infrastruktura: sutnist poniattia, vydy, zastosuvannia u rekreatsiinii sferi [Infrastructure: day-to-day understanding, seeing, staying in the recreational sphere]. https://tourlib.net/statti_ukr/novykova2.htm.

30. Oveshnikova, L. V. (2015). Razrabotka perspektiv razvitiia infrastruktury regionalnoi ekonomiki [Development of prospects for the infrastructure development of the regional economy]. *Internet-zhurnal "Naukovedenie" – Online magazine "Science of Science"*, 7(1), pp. 29.

31. Samuelson, P. (1992). *Ekonomika [Economics]*. (Vols. 2. Vol. 1). NPO "ALGON" VNIISI.

32. Sehed, S. A. (2012). Do pytannia roli infrastruktury v systemi rynkovykh vidnosyn [On the issue of the infrastructure role in the marketing services system]. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU. Ser.: Ekonomichni nauky – Zbirnik naukovykh prats VNAU. Ser.: Economics of Science*, 4(1(56)), pp. 136-143.

33. Timashev, S. A. (2016). *Infrastruktury [Infrastructures]* (Vol. 1: Nadezhnost i dolgovechnost). Izd-vo NISO UrO RAN.

34. Tribushnaia, V. Kh. (2011). *Innovatsionnaia infrastruktura kak neobkhodimost podderzhki naukoemkogo predprinimatelstva: tekhnoparki i strategicheskoe upravlenie [Innovative infrastructure as the need to support science-intensive entrepreneurship: technology parks and strategic management]*. Izhevskiy gos. tekhn. un-t.

35. Trubetskaia, O. V. (2011). Infrastruktura kak obekt ekonomicheskoi teorii [Infrastructure as an object of economic theory]. *Proceedings of conferences Uspekhi sovremennogo estestvoznaniia – Successes of modern natural science*, (12), pp. 100-101.

36. Trubitsyna, T. I. (n.d.). Infrastruktura kak kategoriia ekonomicheskoi teorii [Infrastructure as a category of economic theory]. <https://cyberleninka.ru/article/n/infrastruktura-kak-kategoriya-ekonomicheskoy-teorii>.

37. *Universalnyi ekonomicheskii slovar. Menedzhment, marketing, restrukturizatsiia [Universal Dictionary of Economics, Management, Marketing and Restructuring]*. (1999). Poiskovo-izdatelskoe agentstvo «Kniga pamiati Ukrainy».

38. Fedko, V. P., Fedko, N. G. (2000). *Infrastruktura tovarnogo rynku [Infrastructure of the commodity market]*. Feniks.

39. Fokina, I. V. (2013). Instytutsionalna baza rynkovoii infrastruktury [Institutional base of the market infrastructure]. *Stalyi rozvytok ekonomiky – Sustainable economic development*, (4), pp. 68-70.

40. Khadzhynov, I. V. (2013). Metodolohichni osoblyvosti vyvchennia poniattia «infrastruktura» ta yii funktsii [Methodological features of studying the concept of "infrastructure" and its functions]. *Ekonomichniy visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut" – Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*, (10), pp. 38-41.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

41. Shashman, A. M. (2011). Infrastruktura silskohospodarskoho pidpriemstva ta yii rol u pidvysychenni efektyvnosti yoho diialnosti [Infrastructure of an agricultural enterprise and its role in improving the efficiency of its activities]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti – Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property*, 1, pp. 138-143.
42. Shcherbakova, A. A. (October-December 2010). Sushchnost i sostav regionalnoi infrastruktury servisa meditsynskoi tekhniki [The essence and composition of the regional infrastructure of medical equipment service]. *Problemy razvitiia territorii – Problems of the territory development*, 6(52), pp. 61-66.
43. Yaskovets, Yu. V. (2013). Teoretychni aspekty doslidzhennia infrasturktury natsionalnykh gospodarstv v umovakh hlobalizatsii [Theoretical aspects of the study of the national economies infrastructure in the context of globalization]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn – Current issues of international relations*, 114(2), pp. 173-180.
44. Ambrosius, G., Henrich-Franke, C. (2016). *Integration of Infrastructures in Europe in Historical Comparison*. Springer International Publishing.
45. Blaiklock, M. (2014). *The infrastructure finance handbook: principles, practice and experience*. Euromoney Book.
46. Dubyna, M. (2015). The scientific approach to the identification of the essence of the category «infrastructure». *Problems and prospects of economics and management*, (1(1)), pp. 31-36.
47. Frischmann, B. M. (2013). *Infrastructure: the social value of shared resources*. Oxford University Press.
48. Infrastructure: Definition from the Cambridge Academic Content Dictionary. Cambridge University Press. <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/infrastructure>.
49. Infrastructure: Definition in English from the Oxford Dictionary. *Oxford Dictionaries*. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/infrastructure>.
50. Jochimsen, R., (Ed.). (1966). *Theorie der Infrastruktur: Grundlagen der marktwirtschaftlichen Entwicklung*. Tübingen, J.C.B. Mohr.
51. Lewis, W. A. (1955). *The Theory of Economics Growth*.
52. Mark, A. Benedict, Edward T., McMahon, J. D. (2010). *Green Infrastructure: Smart Conservation for the 21st Century* Washington, D.C.
53. Oyedele, O. A. (6-10 May 2012). The Challenges of Infrastructure Development in Democratic Governance. *FIG Working Week 2012. Knowing to manage the territory, protect the environment, evaluate the cultural heritage*. https://www.researchgate.net/publication/228098249_The_challenges_of_infrastructure_Development_in_Democratic_Governance.

Садчикова Ірина Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Садчикова Ирина Владимировна – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Sadchykova Iryna - PhD in Economics, Associate Professor of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenko Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: aspirant_chstu@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5144-1306>

Researcher ID: F-4936-2014

УДК 368.914(477)

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-170-178

Валентина Виговська

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ**

Валентина Виговская

**СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ НЕГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В УКРАИНЕ**

Valentyna Vyhovska

**CURRENT PROBLEMS OF DEVELOPMENT
OF NON-STATE PENSION SUPPORT IN UKRAINE**

У статті обґрунтовано необхідність проведення комплексного вивчення сучасних проблем розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні та формування на основі такого аналізу інформаційної платформи для розробки пропозицій щодо підвищення ефективності вказаного інституту соціального захисту для майбутнього добробуту громадян. За результатами дослідження з'ясовано переваги недержавного пенсійного забезпечення. Водночас встановлено низку проблем, що уповільнюють його поширення в країні, зокрема: висока вартість недержавного пенсійного забезпечення на тлі низьких доходів працюючих громадян та дефіцит надійних фінансових інструментів. Окреслено коло учасників недержавного пенсійного забезпечення. При цьому акцентовано увагу на формах пенсійних виплат, які здійснюють суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення, що мають право провадити свою діяльність у цій сфері. Наведено кількісну характеристику функціонування недержавних пенсійних фондів. Вказано на можливостях позитивного впливу недержавної системи пенсійного забезпечення на розвиток національної економіки та підвищення добробуту громадян на основі використання акумульованих нею коштів як джерела інвестиційних ресурсів.

Ключові слова: пенсійна система; пенсійне забезпечення; пенсійні виплати; недержавне пенсійне забезпечення; недержавні пенсійні фонди; страхові компанії; банківські установи.

Рис.: 2. Табл.: 3. Бібл.: 12.

В статье обоснована необходимость проведения комплексного изучения современных проблем развития негосударственного пенсионного обеспечения в Украине и формирования на основе такого анализа информационной платформы для разработки предложений по повышению эффективности указанного института социальной защиты для будущего благосостояния граждан. По результатам исследования обозначены преимущества негосударственного пенсионного обеспечения. В то же время установлен ряд проблем, замедляющих его распространение в стране, в частности: высокая стоимость негосударственного пенсионного обеспечения на фоне низких доходов работающих граждан и дефицит надежных финансовых инструментов. Очерчен круг участников негосударственного пенсионного обеспечения. При этом акцентировано внимание на формах пенсионных выплат, осуществляемых субъектами негосударственного пенсионного обеспечения, которые имеют право осуществлять свою деятельность в этой сфере. Приведены результаты количественной характеристики функционирования негосударственных пенсионных фондов. Указано на возможностях позитивного влияния негосударственной системы пенсионного обеспечения на развитие национальной экономики и благосостояние граждан на основе использования аккумулированных им средств как источника инвестиционных ресурсов.

Ключевые слова: пенсионная система; пенсионное обеспечение; пенсионные выплаты; негосударственное пенсионное обеспечение; негосударственные пенсионные фонды; страховые компании; банковские учреждения.

Рис.: 2. Табл.: 3. Библ.: 12.

The article substantiates the need for a comprehensive study of current problems of private pension provision in Ukraine. The purpose of this analysis is to create an information platform for the development of proposals to improve the efficiency of this institution of social protection. The study found the benefits of private pension provision. At the same time, a number of problems have been identified that are slowing down its spread in the country. These are the high cost of private pension provision, low incomes of working citizens and the lack of reliable financial instruments. The circle of participants of non-state pension provision is outlined. At the same time, attention is focused on the forms of pension payments made by the subjects of non-state pension provision. The quantitative characteristics of the functioning of non-state pension funds are given. Opportunities for the positive impact of the private pension system on the development of the national economy and the well-being of citizens have been revealed. This impact is realized through the use of funds that have been mobilized by the private pension system as a source of investment resources for the country's economy.

Keywords: pension system; pension provision; pension payments; non-state pension provision; non-state pension funds; insurance companies; banking institutions.

Fig.: 2. Table: 3. References: 12.

JEL Classification: G22

Постановка проблеми. Забезпечення добробуту та належного рівня життя громадян похилого віку є важливим соціальним завданням державної політики. Умови, в яких функціонує національна система пенсійного забезпечення, характеризуються широкою палітрою проблем, серед яких: поширення кризових явищ в економіці, посилення темпів трудової міграції, демографічного спаду та старіння населення в країні. При цьому витрати Пенсійного фонду України на виплату пенсій збільшуються, як наслідок – відбувається зростання його дефіциту, який фінансується за рахунок трансфертів із державного бюджету. Це призводить до штучного заниження темпів індексації пенсій та невідповідності їхніх розмірів життєвим потребам громадян. Вирішення вказаних проблем перебуває у площині зміни підходів до реформування системи пенсійного забезпечення населення похилого віку. У цьому контексті особливої уваги набувають питання розвитку таких форм недержавного пенсійного забезпечення, які дозволять реалізувати право громадян на якісний рівень життя в похилому віці або у разі непрацездатності в довгостроковій перспективі, незважаючи на турбулентність вітчизняної економіки, трудову міграцію, вікову структуру населення та критичне скорочення темпів народжуваності.

Вказані проблеми актуалізують пошук нових підходів до обґрунтування напрямів активізації використання інструментів недержавного пенсійного забезпечення для формування необхідних підвалин майбутнього добробуту громадян. Для цього необхідно провести ґрунтовний аналіз ключових тенденцій у розвитку недержавного пенсійного забезпечення.

Аналіз останніх наукових досліджень. Широкий діапазон питань пенсійного забезпечення населення є предметом ґрунтовних наукових розвідок широкого кола українських та закордонних учених, серед яких: Н. Бахмач, О. Бобирь [1; 11], Б. Надточій [4], В. Воскобойніков, Ганслі, М. Теренс [2], Е. Каплан, М. Мак Таггарт, В. Роїк, А. Якимів.

Теорія та практика діяльності недержавних пенсійних фондів досліджувалась такими науковцями: Н. Баланюк, О. Кириленко [3], Г. Козак, А. Свиридовська [9; 10], К. Штепенко, С. Теслюк, Н. Ткаченко [12].

Водночас зміни, що відбуваються в економічній системі країни, актуалізують необхідність наукового переосмислення підходів до розбудови пенсійної системи країни та пошуку механізмів посилення ролі недержавних джерел фінансування пенсій.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Відзначаючи вагомість внеску науковців у формування сучасних уявлень про організацію недержавного пенсійного забезпечення, слід зазначити, що це питання залишається актуальним і потребує наукового переосмислення. Аналіз наукових розробок у цій сфері дає змогу зробити висновок про необхідність подальшого вивчення емпіричних даних та національних характеристик становлення та розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Метою статті є висвітлення особливостей становлення та розвитку механізмів недержавного пенсійного забезпечення в Україні та сформулювати інформаційне підґрунтя для розробки пропозицій щодо підвищення їх ефективності.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна модель пенсійне забезпечення ґрунтується на принципі колективної відповідальності за індивідуальний ризик та складається з трьох рівнів, консолідована дія яких має гарантувати права громадян похилого віку на соціальний захист та якісний рівень фінансування їхніх життєвих потреб (рис. 1). Тому розвиток системи забезпечення в Україні має бути спрямований на формування ресурсної бази для пенсійних виплат, стимулювання населення до пенсійного самозабезпечення шляхом участі в накопичувальних програмах, створення механізмів координації та регулювання фінансових потоків, призначених для виплат пенсій, раціоналізацію фінансового навантаження на всіх учасників трудових відносин.

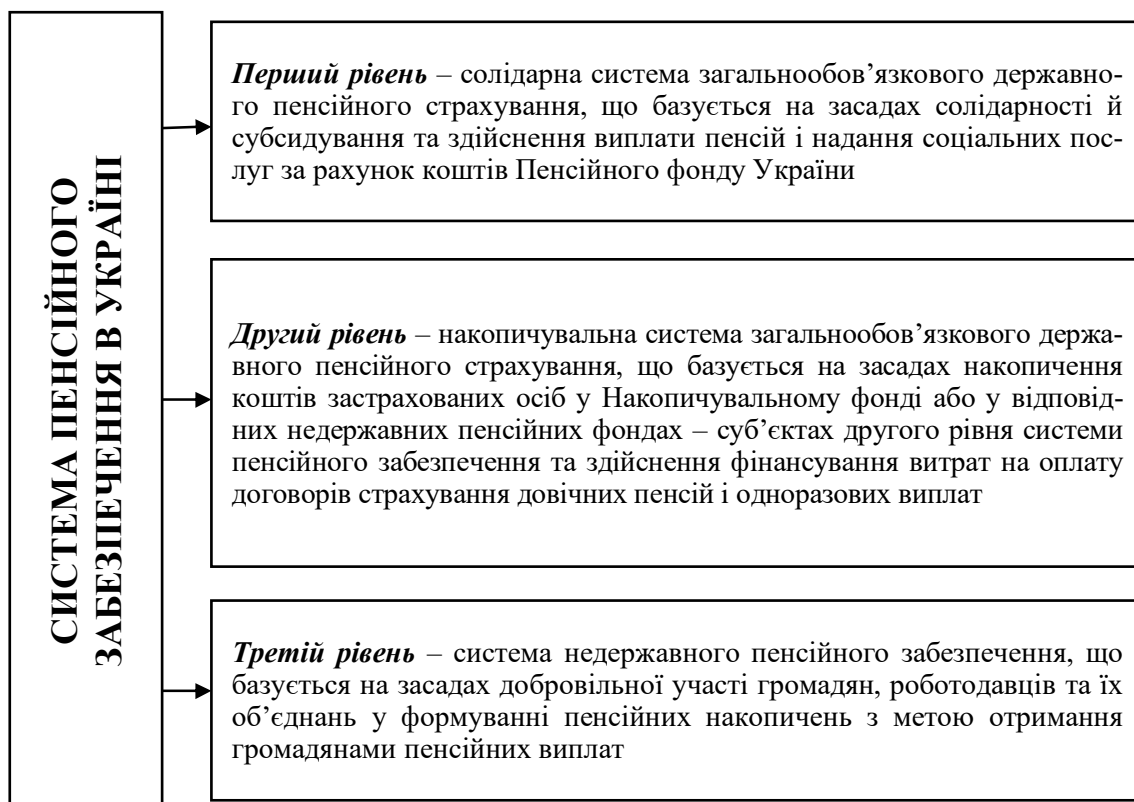

Рис. 1. Графічне представлення структурної будови системи пенсійного забезпечення в Україні

Джерело: побудовано на основі [8].

Розуміння відмінностей державного та недержавного пенсійного забезпечення ґрунтується на розмежуванні їхнього змістовно-функціонального навантаження, цілей та завдань. Основним джерелом пенсійного доходу для 11,4 млн пенсіонерів (з яких 63 % становлять жінки) є державна солідарна пенсійна система, адміністрування якої здійснює Пенсійний фонд України (ПФУ) [8]. Виплата пенсій та фінансування соціальних послуг за кошти Пенсійного фонду України є вигідним для громадян із низьким рівнем доходів, навіть з огляду на можливі негативні зміни у стані економічної системи держави та нарощення демографічного навантаження.

Важливо зазначити, що система недержавного пенсійного забезпечення – це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов’язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат [7]. На нашу думку, очевидними перевагами недержавного пенсійного забезпечення є наступні можливості: отримання визначеного обсягу пенсійних виплат незалежно від зміни демографічної структури суспільства, стану економіки; успадкування пенсійних накопичень; інвестування пенсійні заощадження в різні види активів для отримання додаткових доходів у майбутньому тощо. Водночас вважаємо, що висока вартість недержавного пенсійного забезпечення (4 % від накопиченого пенсійного капіталу) на тлі низьких доходів працюючих громадян та дефіцит надійних фінансових інструментів не дозволяє повною мірою використати згадані переваги.

Відповідно до норм чинного законодавства у сфері недержавного пенсійного забезпечення мають право функціонувати такі суб’єкти [7]:

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

- недержавні пенсійні фонди в межах укладених договорів пенсійного забезпечення між адміністраторами таких фондів та їхніми вкладниками;
- страхові компанії, які реалізують своїм клієнтам послуги страхування довічної пенсії;
- банківські установи, які можуть приймати від громадян пенсійні депозитні вклади в межах суми, визначеної для відшкодування внесків Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

Формами здійснення пенсійного забезпечення з боку вказаних суб'єктів є пенсійні виплати на визначений строк та одноразові виплати.

На сьогодні повноцінними фінансовими інститутами, що здійснюють формування пенсійних заощаджень громадян, є недержавні пенсійні фонди (НПФ). Як засвідчують чинні норми Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», НПФ [7] – це юридична особа, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність тільки з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному законами України порядку. Кількісна характеристика НПФ наведена на рис. 2.

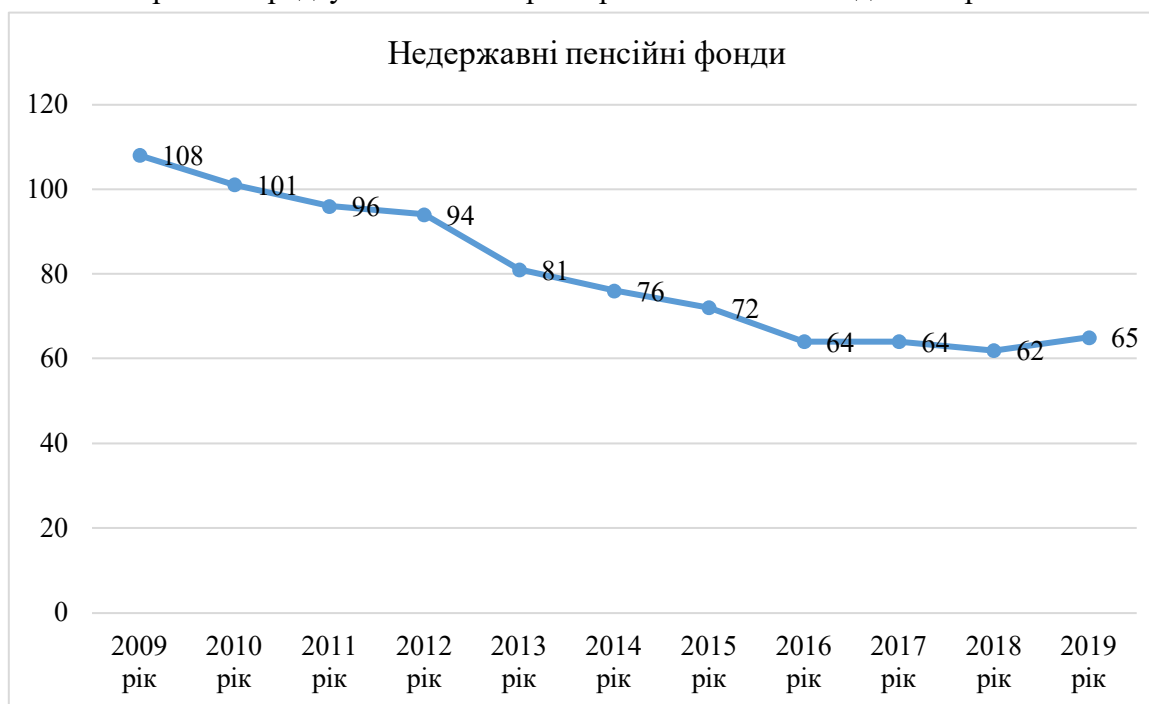

Рис. 2. Динаміка кількості НПФ в Україні у 2009-2019 рр.

Джерело: побудовано на основі даних [5].

Наведені дані засвідчують суттєве скорочення кількості НПФ, майже вдвічі, що можна характеризувати, з одного боку, як тенденцію до укрупнення та нарощення фінансової стійкості таких фондів, а з іншого – це говорить про непопулярність такого виду послуг серед населення України. Діючі НПФ не досягли великих успіхів у залученні значної чисельності учасників. Переважна більшість пенсійних планів актуальних учасників НПФ фінансується за рахунок коштів роботодавців. При цьому самі власники таких пенсійних планів не сприймають їх як ефективну альтернативу наявній солідарній системі пенсійного забезпечення та не розраховують на них із позиції формування ресурсної бази фінансування своїх життєвих потреб у пенсійному віці. На думку спеціалістів у цій галузі [8], НПФ в Україні є дуже дорогими для учасників, оскільки кожного року стягують на оплату послуг у середньому більше ніж 4 % накопиченого пенсій-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

ного капіталу. Для порівняння: фонди колективного інвестування у Сполучених Штатах (Fidelity, Vanguard) пропонують інвесторам цінні папери з нульовою платою за послуги. В Україні подібні фонди, зазвичай, не розкривають структуру цих витрат своїм учасникам у доступній формі. Зазначимо, що пенсійні активи НПФ розміщують здебільшого в державних облігаціях і на депозитних банківських рахунках, оскільки на українському ринку недостатній вибір надійних інвестиційних інструментів. Вітчизняні НПФ мають схожу структуру інвестиційного портфеля, але плата за послуги значно вирізняється.

Результати діяльності недержавних пенсійних фондів охарактеризовано за допомогою сукупності показників, які наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка основних показників діяльності НПФ в Україні у 2009-2019 рр.

Показник	Рік											Темп приросту до 2009
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Загальна вартість активів НПФ, млн грн	857,9	1144,3	1386,9	1660,1	2089,8	2469,2	1980	2138,7	2465,6	2745,2	3143,3	366,4
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	497,1	569,2	594,6	584,8	840,6	833,7	836,7	834	840,8	855,3	874,6	175,9
Пенсійні внески, всього, млн грн	754,6	925,4	1102	1313,7	1587,5	1808,2	1886,8	1895,2	1897,3	2000,5	2160,8	286,4
у т. числі:	31,8	40,7	50,6	58,6	66,5	71,4	80,3	92,2	124,3	172,1	222,7	700,3
- від фізичних осіб	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	100,0
- від фізичних осіб-підприємців	722,7	884,6	1051,2	1254,9	1520,5	1736,1	1806,3	1802,1	1772,3	1827,7	1937,3	268,1
Пенсійні виплати, млн грн	90,1	158,2	208,9	251,9	300,2	421,4	557,1	629,9	696,3	809,9	947,4	1051,5
Кількість осіб, що отримали(ють) пенсійні виплати, тис. осіб	28,1	47,8	63,1	66,2	69	75,6	82,2	81,3	78,8	81,3	83,9	298,6
Сума інвестиційного доходу, млн грн	236,7	433	559,9	727	953,3	1266	872,2	1080,5	1455,5	1767,7	2200	929,4

Джерело: складено на основі даних [5].

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Станом на кінець 2019 року загальна вартість активів, що були сформовані НПФ, становила 3143,3 млн грн – це на 266 пунктів вище ніж у 2009 році. Зазначимо, що з огляду на період, за який відбулося зростання абсолютної вартості активів та рівень девальвації гривні, таке підвищення не можна оцінювати позитивно. При цьому загальна кількість учасників збільшилась майже вдвічі і на кінець 2019 року дорівнювала 874,6 осіб. Структура пенсійних контрактів станом на кінець 2019 року така: з вкладниками – фізичними особами – 70,2 тис. шт.; з вкладниками фізичними особами-підприємцями – 0,1 тис. шт.; з вкладниками – юридичними особами – 6,8 тис. шт. Сукупно недержавними пенсійними фондами станом на кінець 2019 року було здійснено пенсійних виплат 83,9 тис. учасникам, що на 200 % більше ніж у 2009 році. Також спостерігається суттєве зростання обсягів інвестиційного доходу, що свідчить про зміну підходів до управління активами таких фондів.

В економіці України спостерігається значний дефіцит довгострокового інвестиційного ресурсу, що суттєво обмежує можливості її економічного піднесення. Важливо зазначити, що причинами відтоку зовнішніх інвестицій є нестабільність економічної та політичної ситуації в країні, високий рівень корупції, нестабільність законодавства на тлі невідповідної роботи судової гілки влади, відсутність надійних інструментів гарантування безпеки ведення бізнесу та повернення вкладених інвестиційних ресурсів. За цих умов необхідно зосередити увагу на пошуку механізмів самофінансування розвитку вітчизняної економіки, в тому числі й за участі таких фінансових інститутів, як недержавні пенсійні фонди.

У табл. 2 наведено законодавчо встановлені обмеження на інвестування активів НПФ.

Таблиця 2

Ліміти на інвестування активів НПФ

Активи	Встановлені ліміти, %
Державні цінні папери	50
Банківські депозитні рахунки та ощадні сертифікати	50
Облігації місцевих позик	20
Облігації українських підприємств	40
Акції українських емітентів	40
Іпотечні облігації	40
Цінні папери іноземних емітентів	20
Об'єкти нерухомості	10
Банківські метали	10
Акції, які не перебувають в обігу на біржі	10
Зобов'язання однієї юридичної особи	10
Цінні папери одного емітента	5
Інші цінні папери	5

Джерело: [6].

Структуру напрямів інвестиційної активності НПФ, що діють на території України, можна охарактеризувати як консервативну (табл. 3). Недержавні пенсійні фонди переважно інвестують у державні цінні папери (1443,50 млн грн, або 45,9 % станом на кінець 2019 року) та банківські депозити (1210,8 млн грн, або 38,5 %). Інвестиції в облігації українських підприємств дорівнюють 236,7 млн грн, або 7,5 %, в об'єкти нерухомості – 86,8 млн грн, або 2,8 %, та в акції українських та іноземних емітентів – 45,7 млн грн, або 1,5 %. Наведені дані дозволяють стверджувати, що внаслідок відсутності широкого переліку надійних інвестиційних інструментів та недорозвинутості вітчизняного фінансового ринку НПФ не відіграють помітної ролі в економічному піднесенні країни та розвитку мережі соціального захисту населення.

Таблиця 3

Напрями інвестування активів НПФ у 2016-2019 рр.

Активи	Од. виміру	Рік				Питома вага у 2019 р., (%)	Темп росту 2019/2016 рр. (%)
		2016	2017	2018	2019		
Грошові кошти, розміщені на вкладних (депозитних) банківських рахунках	млн грн	884,2	1083,3	985,5	1210,80	38,5	136,9
Цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України	млн грн	275,8	1004,90	1263,50	1443,50	45,9	523,4
Облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України	млн грн	200,8	202,4	298,6	236,7	7,5	117,9
Акції українських емітентів	млн грн	15,7	11,3	43,8	42,7	1,4	272,0
Об'єкти нерухомості	млн грн	86	62,6	47,3	86,8	2,8	100,9
Банківські метали	млн грн	8,7	10,1	9,8	5	0,2	57,5
Кошти на поточному рахунку	млн грн	18,5	22,2	18,5	4,7	0,1	25,4
Активи не заборонені законодавством України	млн грн	22,3	24	26,2	26,2	0,8	117,5
Дебіторська заборгованість	млн грн	26,2	41,8	48,3	72,3	2,3	276,0
Акції іноземних емітентів	млн грн	0,5	3	3,7	3	0,1	600,0
Цінні папери, дохід за якими гарантовано Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими радами відповідно до законодавства	млн грн	0	0	0	11,6	0,4	*
Загальна вартість активів	млн грн	2138,7	2 465,6	2745,20	3143,30	100	14,5

Джерело: складено на основі даних [5].

Результати проведеного аналізу тенденцій розвитку сфери недержавного пенсійного забезпечення засвідчують зростання більшості характеризуючих показників. Водночас спостерігається низький рівень охоплення населення України системою недержавного пенсійного забезпечення, що свідчить про звужені темпи її розвитку та низьку ефективність.

Висновки та пропозиції. Результати дослідження функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення дозволили охарактеризувати загальні тренди її розвитку, що характеризуються нарощенням вартості активів НПФ та рівня їх концентрації, збільшенням кількості учасників, зростанням розмірів інвестиційних доходів та пенсійних резервів. Недержавне пенсійне забезпечення є перспективним напрямом фінансування майбутнього добробуту громадян пенсійного віку та тих, хто втратив працездатність. Досягнення цільових орієнтирів розвитку цієї сфери можливе за умови розроблення та

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

практичного впровадження сукупності заходів, спрямованих на активізацію її розвитку, які мають знайти своє відображення в державній стратегії реформування національної системи пенсійного забезпечення. Активізація діяльності НПФ сприятиме зниженню навантаження на Пенсійний фонд України та Державний бюджет країни.

Список використаних джерел

1. Бобирь О. І., Смирнов С. О. Фінансовий механізм системи пенсійного забезпечення : монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2008. 248 с.
2. Ганслі, Теренс М. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. Київ : Основи, 1996. 236 с.
3. Кириленко О. П. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика) : монографія. Київ : НІОС, 2000. 384 с.
4. Надточій Б., Яценко В. Пенсійне забезпечення в Україні: історичний аспект. *Україна: аспекти праці*. 2000. № 1. С. 8–15.
5. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : офіційний сайт. URL: <https://www.nfp.gov.ua>.
6. Про внесення змін до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» : Закон України від 22.12.2011 № 4225-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4225-17#Text>.
7. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 9 липня 2003 р. № 1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>.
8. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/07/Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf.
9. Свиридовська А. О. Інвестиційна діяльність недержавних пенсійних фондів в Україні. *Наукові праці НДФІ*. 2016. Вип. 4. С. 148-157.
10. Свиридовська А. О. Проблеми та перспективи розвитку пенсійної системи України. *Ринок цінних паперів України*. 2014. № 8. С. 39-46.
11. Смирнов С. О., Бобирь О. І. Тенденції розвитку процесу фінансування соціальної сфери в умовах підвищення самостійності регіонів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2009. № 11. С. 6-8.
12. Ткаченко Н. В., Цікановська Н. А. Роль недержавних пенсійних фондів у розвитку фінансового ринку України. *Фінанси України*. 2010. № 12. С. 69-79.

References

1. Bobyr, O. I., Smyrnov, S. O. (2008). *Finansovyi mekhanizm systemy pensiinoho zabezpechennia [Financial mechanism of the pension system]*. Nauka i osvita.
2. Hansli, Terens, M. (1996). *Sotsialna polityka ta sotsialne zabezpechennia za rynkovoї ekonomiky [Social policy and social security in a market economy]*. Osnovy.
3. Kyrylenko, O. P. (2000). *Mistsevi biudzhety Ukrainy (istoriia, teoriia, praktyka) [Local budgets of Ukraine (history, theory, practice)]*. NIOS.
4. Nadtochii, B., Yatsenko, V. (2000). *Pensiine zabezpechennia v Ukraini: istorychnyi aspekt [Pension provision in Ukraine: historical aspect]*. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of work*, (1), pp. 8–15.
5. Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniuie derzhavne rehuliuivannia u sferi rynkiv finansovykh posluh: ofitsiinyi sait [National Commission for State Regulation of Financial Services Markets: official website]. <https://www.nfp.gov.ua>.
6. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro nederzhavne pensiine zabezpechennia» [On Amendments to the Law of Ukraine “On Non-State Pension Provision”], Law of Ukraine № 4225-VI (on December 22, 2011). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4225-17#Text>.
7. Pro nederzhavne pensiine zabezpechennia [On Non-State Pension Provision], Law of Ukraine № 1057-IV (on July 9, 2003). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>.
8. Proekt USAID «Transformatsiia finansovoho sektoru» [USAID Financial Sector Transformation Project]. http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/07/Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf.

9. Svyrydovska, A. O. (2016). Investytsiina diialnist nederzhavnykh pensiinykh fondiv v Ukraini [Investment activity of non-state pension funds in Ukraine]. *Naukovi pratsi NDFI – Scientific works of NDFI*, 4, pp. 148-157.

10. Svyrydovska, A. O. (2014). Problemy ta perspektyvy rozvytku pensiinoi systemy Ukrainy [Problems and prospects of development of the pension system of Ukraine]. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy – Ukrainian securities market*, (8), pp. 39-46.

11. Smyrnov, S. O., Bobyr, O. I. (2009). Tendentsii rozvytku protsesu finansuvannia sotsialnoi sfery v umovakh pidvyshchennia samostiinosti rehioniv [Tendencies of development of process of financing of social sphere in the conditions of increase of independence of regions]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economy*, (11), pp. 6-8.

12. Tkachenko, N. V., Tsikanovska, N. A. (2010). Rol nederzhavnykh pensiinykh fondiv u rozvytku finansovoho rynku Ukrainy [The role of private pension funds in the development of the financial market of Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, (12), pp. 69-79.

Виговська Валентина Вікторівна – доктор економічних наук, професор, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Выговская Валентина Викторовна – доктор экономических наук, профессор, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Vyhovska Valentyna – Doctor of Economics, Professor, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: vv.vygovska@gmail.com

РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ «РОЗВИТОК МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО
БІЗНЕСУ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ»,
ПІДГОТОВЛЕНУ А. І. ІВАЩЕНКО

Вагомим інструментом сталого економічного зростання держави є рівень розвиненості бізнес-середовища, зокрема сектору малого і середнього бізнесу. Дієві заходи державного підтримки та стимулювання МСБ, які реалізуються шляхом застосування фінансових та інституційних важелів, мають стати основою для стійкого довгострокового економічного зростання з огляду на те, що малий та середній бізнес є драйвером економічного розвитку.

У зв'язку з цим поява функціональних досліджень, які відображають теоретичні та практичні аспекти розвитку малого і середнього бізнесу на національному та регіональному рівнях у сучасних умовах, є дуже своєчасною важливою подією в науковому світі. Монографія «Розвиток малого та середнього бізнесу: національний та регіональний аспекти», де ґрунтовно аналізуються вказані вище аспекти розвитку бізнесу, зокрема сектору МСБ України, є актуальним, очікуваним, а його результати – затребуваними економічною наукою і практикою.

Монографія складається з чотирьох розділів, у яких поглиблено існуючі підходи до визначення малого та середнього бізнесу; розкрито ключові концепції стимулювання розвитку МСБ в контексті регіонального розвитку; розвинуто методичний інструментарій аналізу розвитку МСБ як на регіональному, так і на національному рівнях; проведено оцінювання фінансового потенціалу та активів МСБ, а також регіональних диспропорцій розвитку МСБ; розроблено багатофакторну систему комплексної оцінки регіональної спроможності щодо рівня легкості ведення бізнесу; оцінено позиції України в різних міжнародних рейтингах; проаналізовано міжнародні програми технічної допомоги для МСБ та оцінено їх вплив в регіональному контексті.

Перший розділ монографії присвячений визначенню динамічних трендів розвитку малого та середнього бізнесу в Україні, а саме досліджено особливості розвитку МСБ в Україні в частині загальних тенденцій розвитку, формування фінансового потенціалу та структурної характеристики активів.

У другому розділі розкрито особливості системи підтримки та стимулювання МСБ в Україні та інших країнах світу, зокрема проведено аналіз існуючої системи підтримки МСБ в Україні на національному рівні, проаналізовано спрощену систему оподаткування як інструмент підтримки та стимулювання МСБ з боку держави, а також проведено крос-культурний аналіз міжнародних фінансових програм стимулювання МСБ.

У третьому розділі монографії розглянуто регіональні аспекти розвитку МСБ в Україні. На основі аналізу регіональних диспропорцій розвитку малого і середнього бізнесу розроблено багатofакторну систему комплексної оцінки регіональної спроможності щодо рівня легкості ведення бізнесу, внаслідок чого проведено рейтингування кожного з регіонів.

Четвертий розділ присвячено аналізу позиції України в міжнародних бізнес-рейтингах, в якому визначено основні перешкоди для розвитку МСБ, а також позитивні сторони реформування інфраструктурного середовища, інституційної підтримки, макроекономічної політики тощо, що мають суттєвий вплив на покращення позицій України за рівнем розвиненості бізнесу в таких рейтингах, як SME Policy Index, Doing Business та International Business Compass.

Враховуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що завдяки обраному авторкою підходу, монографія є дуже багатоплановою, проблеми розвитку малого та середнього бізнесу України розглянуто з різних аспектів, багатий фактологічний матеріал спонукає до подальших досліджень, зумовлює активізацію творчої думки її читачів.

Зауваження до монографії пов'язані переважно з відсутністю загальної концептуальної бази щодо стратегічних векторів розвитку малого та середнього бізнесу в Україні, що лише підтверджує потребу в подальших наукових дослідженнях з цього напрямку. Особливо це стає актуальним за умов кризового стану економіки.

Монографія є суттєвим внеском у вирішення складних методологічних проблем, пов'язаних з розвитком малого та середнього бізнесу в Україні в сучасних умовах. Практичне значення монографії полягає у тому, що отримані наукові результати можуть бути використані в процесі формування стратегії розвитку малого та середнього бізнесу України на період з 2020 року.

Монографія, подана на рецензію, може бути об'єктом наукового та прикладного інтересів широкого кола читачів – від студентів, викладачів і науковців до менеджерів підприємств та чиновників різних рівнів. Монографія є завершеним науковим дослідженням, виконаним на актуальну тему, має наукову і практичну цінність.

Монографія «Розвиток малого та середнього бізнесу: національний та регіональний аспекти» А. І. Іващенко виконана на належному науково-методологічному рівні та рекомендується до друку.

Рецензент

професор кафедри національної економіки
та публічного управління, д.е.н., доцент,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

В. І. Усик

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДО НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ»

Науковий журнал «Проблеми і перспективи економіки та управління» внесено до переліку наукових фахових видань України, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.05.2019 р. № 612, відповідно до якого журналу надано категорію «Б».

Журнал розміщено у таких базах даних: НБУ ім. Вернадського, eLIBRARY.RU, українська науково-освітня мережа «УРАН», реферативна база даних «Україніка наукова», USJ (Ukrainian scientific journals), Index Copernicus; BASE (Bielefeld Academic Search Engine).

Процедура подачі рукописів:

1. Для публікації статті в науковому виданні «Проблеми і перспективи економіки та управління» необхідно спочатку в обов'язковому порядку подати:

- електронний варіант статті, оформленої за зразком (Додаток А);
- довідку про авторів, заповнену за наведеним бланком (Додаток Б).

Звертаємо Вашу увагу, що ім'я та по батькові автора (ів) подаються повністю.

2. Розгляд статті складається з **таких етапів:**

- технічна перевірка статті на відповідність основним вимогам щодо її оформлення;

Зверніть увагу: у кінці статті обов'язково подається інформація про ID автора (у системі наукової ідентифікації) у ORCID, ResearcherID або у SCOPUS.

Наприклад: ORCID: <http://orcid.org/xxxx-xxxx-xxxx-xxxx>

ResearcherID:

Scopus Author ID:

- наукове рецензування статті;
- перевірка статті на відсутність плагіату.

У разі позитивного висновку стаття приймається до друку.

3. Після прийняття статті до друку автор повинен:

- надіслати згоду на обробку персональних даних (Додаток В)
- надіслати розширену структуровану анотацію (вимоги наведені нижче);
- підготувати проєкт рецензії на статтю (без підписів рецензентів у довільній формі);
- сплатити вартість публікації.

Основні вимоги до оформлення рукописів:

1. **Вимоги до наукової статті.** Статтю можна подавати однією з трьох мов: українською, російською, англійською.

Обсяг статті повинен бути таким: мінімум – 7 сторінок, максимум – 15 сторінок (остання сторінка має бути заповнена не менш ніж на $\frac{3}{4}$).

Стаття надсилається електронною поштою на адресу: **maksim-32@ukr.net**. Текст статті набирається з використанням комп'ютерних текстових редакторів Word for Windows 97/2000/XP.

За потреби редакція надає послуги з перекладу анотацій, статей.

2. **Вимоги до розширеної структурованої анотації**

Анотація повинна бути написана англійською (якщо мова статті українська) або українською (якщо мова статті англійська) мовами, обсягом не менше 1800 знаків (з пробілами), включаючи ключові слова, і подаватися окремим файлом.

Приклад оформлення розширеної структурованої анотації наведено в Додатку Г.

3. **Параметри сторінки повинні бути такими:**

Формат А4 (210×297 мм).

Поля: верхнє, нижнє та бокові – 25 мм.

Верхній і нижній колонтитули, а також номери сторінок не вводити. Текст повинен бути вирівняний по ширині аркуша.

КАТЕГОРИЧНО ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ У СТАТТІ ВИКОРИСТАННЯ АВТОМАТИЧНОЇ РОЗСТАНОВКИ ПЕРЕНОСІВ ТА АВТОМАТИЧНИХ СПИСКІВ. УСІ СПИСКИ ПРОСТАВЛЯЮТЬСЯ В РУЧНОМУ РЕЖИМІ!

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ

4. Структура статті. Вимоги до оформлення структурних елементів статті.

4.1. УДК – шрифт Times New Roman (кегель 12), курсив, вирівнювання по лівому краю без абзацу.

4.2. Ім'я та прізвище автора (ів) – шрифт Times New Roman (кегель 12), розміщення по центру, без абзацного відступу, курсив (якщо авторів декілька, то імена та прізвища записуються в один рядок). **Дані про авторів подаються трьома мовами.**

4.3. Назва статті – шрифт Times New Roman (кегель 12). Подається прописними напівжирними літерами, вирівнювання по центру без абзацу, трьома мовами.

4.4. Анотація – шрифт Times New Roman (кегель 9), курсив, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,63 см, одинарний інтервал. В анотації має бути чітко сформульована головна ідея статті та коротко обґрунтована її актуальність (**обсяг 600–1000 знаків з пробілами**). У статті подаються анотації трьома мовами: українською, російською, англійською (Додаток А).

4.5. Ключові слова – шрифт Times New Roman (кегель 9), вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,63 см, одинарний інтервал. Ключові слова подаються трьома мовами. Кількість ключових слів – 5–7, які пишуться через крапку з комою. Після ключових слів (кжною з мов) необхідно вказати загальну кількість таблиць, рисунків та використаних джерел (Додаток А).

4.6. JEL Classification – шрифт Times New Roman (кегель 9), напівжирний, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,63 см, одинарний інтервал. JEL Classification подається після ключових слів англійською мовою. За необхідності редакція може самостійно визначати JEL Classification.

4.7. Основний текст – шрифт Times New Roman (кегель 12), абзац 0,63 см, вирівнювання по ширині, одинарний інтервал.

Основний текст статті обов'язково повинен містити такі необхідні елементи – розділи (Times New Roman, кегель 12, напівжирний):

- Постановка проблеми.
- Аналіз останніх досліджень і публікацій.
- Виділення недосліджених частин загальної проблеми (**обов'язково!!!**).
- Мета статті.
- Виклад основного матеріалу.
- Висновки і пропозиції.
- Список використаних джерел.

Після назви розділів ставиться крапка і продовжується текст самої статті.

Цитати, таблиці, статистичні дані, цифрові показники, що підвищують рівень аналітичних матеріалів, подаються з посиланням на джерела. Відповідальність за наведені показники несе автор.

Рисунки і таблиці необхідно подавати у статті безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці.

Ілюстрації (рисунки та чорно-білі фотографії)

Під час виконання рисунків рекомендується використання Microsoft Visio 2007 (2003). За умови використання закладеної графіки Microsoft Word рисунки повинні бути згрупованими. **Рисунки не повинні виходити за межі текстового блоку.**

Рисунки позначають словом «Рис.» і нумерують послідовно в межах статті, якщо у статті є лише один рисунок, він не нумерується. Пояснювальні підписи, номер рисунка, його назву розміщують послідовно під ілюстрацією.

Назва рисунку – шрифт Times New Roman, кегель 12, курсив, вирівнювання по центру без абзацу. Пояснювальні підписи (експлікація) – шрифт Times New Roman, кегель 10, курсив, вирівнювання по центру без абзацу.

Наприклад:

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПІСІВ

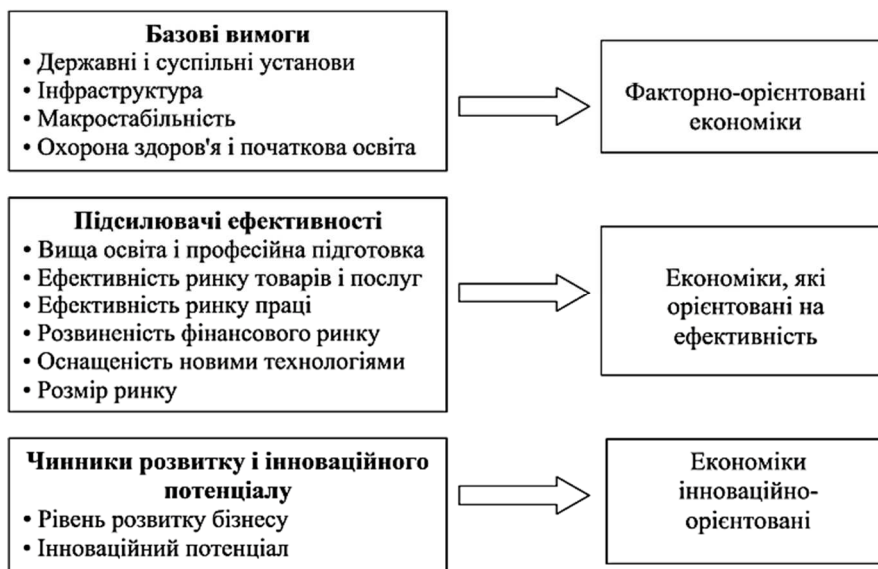

Рис. 1. Складові конкурентоспроможності на відповідній стадії розвитку економіки

Таблиці

Цифровий матеріал, що наводиться у статті, повинен оформлятися у вигляді таблиць.

Розмір тексту таблиць – кегель 10. Усі таблиці мають бути пронумеровані й мати заголовок. Нумераційний заголовок таблиць (кегель 12) вирівнюють по правому краю таблиці, тематичний заголовок таблиці – по центру (кегель 12, курсив). **Усі графи таблиць повинні мати назву.**

Наприклад:

Таблиця 1

Аналіз показників діяльності підприємства

Показники	Формула розрахунку	Фактори, що впливають на показник	Напрями поліпшення показників
1.			
...			

Якщо таблиця не вміщується на одній сторінці, всі її колонки нумерують, а над перенесеною частиною таблиці справа надписують: «Закінчення табл. 1».

Формули

Використовуючи формули, необхідно дотримуватися певних правил.

Великі, довгі та громіздкі формули, які мають у складі знаки суми, добутку, диференціювання, інтегрування, розміщують на окремих рядках. Це стосується також і всіх пронумерованих формул. Для економії місця кілька коротких однотипних формул, відокремлених від тексту, можна подати в одному рядку, а не одну під одною. Невеликі й нескладні формули, що не мають самостійного значення, вписують усередині рядків тексту.

Формули, на які є посилання, нумерують арабськими цифрами в круглих дужках праворуч, не виходячи за поле. Формули необхідно вирівнювати по лівому краю сторінки. Між ними та текстом витримують інтервал в один рядок. Обов'язково подають розшифрування літерних позначень величин у формулах. Для набору позначень фізичних величин використовують редактор формул Microsoft Equation для WINDOWS.

Наприклад:

Ефективна ставка процента для позичальника визначається за формулою (1)

$$Rt = \frac{SK}{z - h} \cdot 360, \quad (1)$$

де SK – величина знижки (%);

h – період дії знижки (днів);

z – тривалість відстрочки платежу (днів).

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ

4.8. Список використаних джерел необхідно складати за вимогами **ДСТУ 8302:2015**, розміщувати бібліографічні записи за алфавітом чи у послідовності їхніх перших згадувань в основному тексті статті. Список літератури повинен містити не менше **7** джерел.

Посилання на матеріали з інтернет-енциклопедії Вікіпедія не прийнятне для наукових статей, оскільки це джерело неперевірене і не має наукового підґрунтя.

Зверніть увагу! Посилання на власні статті дозволяється в кількості не більше 15–20 % від загальної сукупності найменувань літературних джерел (1-2 з 10 джерел)!!!

4.9. Після списку використаних джерел подається його транслітерація латиницею (з підзаголовком **References**) відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27.01.2010 р. (зі змінами від 23.12.2015 р.).

References повинен бути оформлений за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>).

Примітка. Після транслітерованої назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою в квадратних дужках. Назви журналу, газети тощо повинні бути надані (крім транслітерації) також у перекладі англ. мовою.

Для транслітерування літератури (References) пропонуємо скористатися online-конвекторами:

- для української мови: <http://ukrlit.org/transliterations> та ін.;

- для російської мови: <http://translit-online.ru/pasport.html>

<http://translit.net/ru/>

<http://www.transliterations.ru/transliterations-imeni-i-familii-dlya-zagranpasporta>.

Приклади оформлення транслітерованого списку використаних джерел наведено у Додатку Д.

У разі необхідності редакція **надає послуги з підготовки References**.

5. Обов'язково у кінці статті подаються дані про автора (ів) (трьома мовами):

– прізвище, ім'я та по батькові (повністю) – кегель 9, напівжирний;

– науковий ступінь, вчене звання, посада автора (ів) – кегель 9;

– місце роботи автора (ів) та **адреса організації** – кегель 9;

– електронна адреса автора (ів) – кегель 9 (Додаток А).

– ID (у системі наукової ідентифікації) у **ORCID, ResearchID** або у **SCOPUS**.

Наприклад: ORCID: <http://orcid.org/xxxx-xxxx-xxxx-xxxx>

ResearchID:

Scopus Author ID:

6. Оплата публікації. Опублікування наукових статей у науковому журналі «Проблеми і перспективи економіки та управління» є платним. Вартість публікації однієї сторінки наукової статті становить **55 грн** (прохання обов'язково уточнювати вартість публікації). Оплата підтверджується квитанцією.

Реквізити для оплати можна знайти за посиланням:

<https://www.stu.cn.ua/staticpages/fahovividannya>

Реквізити для оплати:

14035, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.

Національний університет «Чернігівська політехніка».

банк ДКСУ у м. Київ, МФО 820172.

Код ЗКПО: 05460798.

Номер рахунку: UA428201720313201001201006996

Призначення платежу: за публікацію статті в журналі _____ автор _____ ПІБ

До переліку документів додати квитанцію

7. Контактна інформація.

Матеріали необхідно надсилати на електронну адресу: **maksim-32@ukr.net**

Контактна особа: *Дубина Максим Вікторович*.

Моб. тел.: +38 (099) 376-32-87

Viber: +38 (099) 376-32-87

*Науковий журнал «Проблеми і перспективи економіки та управління»
розміщено на сайті Національного університету «Чернігівська політехніка»,
де можна переглянути останні номери видання:
<http://ppeu.stu.cn.ua>*

**Відповідальність за матеріали, наведені у статті, несе автор.
Неправильно оформлені автором стаття та супровідні документи,
що не відповідають зазначеним вимогам, розглядатися не будуть.**

*Редакція розглядає надходження публікації та супровідних документів (рецензії, довідки про авторів тощо) як згоду
дописувача (ів) щодо передачі авторського права на використання твору (тиражування, розповсюдження т. ін.).
Редакція журналу залишає за собою право на розповсюдження в електронній або паперовій формах журналу
«Проблеми і перспективи економіки та управління» цілком або лише окремих статей, що вже опубліковані у ньому,
без повідомлення про ці дії авторів статей із збереженням їх авторських прав згідно із Законами
України «Про інформацію» № 2657-ХІ та «Про науково-технічну інформацію» № 3322-ХІІ.*

Примітка. Редакція може не поділяти світоглядних переконань і концептуальних позицій авторів. Відповідальність за зміст статті покладається на автора.

Редакція залишає за собою право:

- вносити редакційні правки, які не впливають на зміст статті (узгоджуються з автором);
- повертати матеріали авторам на доопрацювання.

Додаток А
Приклад оформлення статті

УДК 332.12

Максим Дубина

СУТНІСТЬ ТА КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД ТРАНСКОРДОННОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Максим Дубина

СУЩНОСТЬ И КОМПОНЕНТНЫЙ СОСТАВ ТРАНСГРАНИЧНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Maksym Dubyna

ESSENCE AND COMPONENT COMPOSITION OF CROSS-BORDER ECONOMIC SECURITY

У статті через синтез таких понять, як «транскордонний», «економічна безпека» визначено сутність транскордонної економічної безпеки, яку запропоновано розглядати як свободу від негативного зовнішнього та внутрішнього впливів на будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення співпраці між територіальними громадами або владою, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох договірних сторін, у сфері економічних відносин, а саме: виробництва товарів та послуг, розподілу матеріальних благ, обміну, що супроводжується за опосередкованої ролі грошей, та споживання фізичними та юридичними особами виробленої продукції. Також з'ясовано компонентний склад транскордонної економічної безпеки, серед основних елементів якої виділено такі: транскордонна зовнішньоекономічна безпека, транскордонна виробнича безпека, транскордонна продовольча безпека, транскордонна енергетична безпека, транскордонна інвестиційна безпека.

600-1000
знаків із
пробілами!!!

Ключові слова: транскордонне співробітництво; безпека; транскордонний регіон; економічна безпека; економічна безпека регіону; транскордонна економічна безпека.

Рис.: 2. Табл.: 1. Бібл.: 8.

В статті через синтез таких понять, як «трансграничний», «економіческая безопасность» определена сутність трансграничної економіческой безпеки, которую предложено рассматривать как свободу от негативного внешнего и внутреннего воздействия на любые совместные действия, направленные на усиление и углубление сотрудничества между территориальными общинами или властями, находящимися под юрисдикцией двух или нескольких договаривающихся сторон в сфере экономических отношений. Также выяснен компонентный состав трансграничной экономической безопасности, среди основных элементов которой выделено следующие: трансграничная внешнеэкономической безопасности, трансграничная производственная безопасность, трансграничная продовольственная безопасность, трансграничная энергетическая безопасность, трансграничная инвестиционная безопасность.

Ключевые слова: трансграничное сотрудничество; безопасность; трансграничный регион; экономическая безопасность; экономическая безопасность региона; трансграничная экономическая безопасность.

Рис.: 2. Табл.: 1. Библ.: 8.

The essence of cross-border economic security was defined by means of synthesis such terms as „cross-border”, „economic security”. Cross-border economic security is independent from negative external and internal influence on any cooperative aimed on strengthening and deepening of cooperation between territorial communities or authorities within the jurisdiction of two or more contracting parties in economic relations, namely: production of goods and services, distribution of material goods, exchange of them, which is followed by indirect role of money and use by physical and legal bodies – products which are produced. Also the component composition of cross-border economic security was defined. Among them were the following: cross-border economic foreign affairs security, cross-border production, cross-border food security, cross-border energetic security, cross-border investment security.

Keywords: cross-border cooperation; security; cross-border region; economic security; economic security of the region; cross-border economic security.

Fig.: 2. Table: 1. References: 8.

JEL Classification: G00

Постановка проблеми. ...

Аналіз останніх досліджень і публікацій. ...

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. ... (обов'язково!!!!)

Мета статті. Головною метою цієї роботи є ...

Виклад основного матеріалу. ...

Висновки і пропозиції. ...

Список використаних джерел

1. Дерій Ж. В. Роль домашніх господарств у циркулярній економіці. *Проблеми і перспективи економіки та управління*: науковий журнал. 2017. № 3. С. 39–45.
2. Маляренко Т. А. Економічна безпека : навчально-методичний посібник. Донецьк : ДонДУУ, 2009. 129 с.
3. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво : монографія. Львів : ІРД НАН України, 2004. 395 с.
4. Науменко С. В. Розвиток транскордонного співробітництва в системі забезпечення економічної безпеки України : автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави» / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2007. 21 с.
5. Про транскордонне співробітництво: Закон України від 24 червня 2004 року № 1861–IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>.
6. Пухтаевич Г. О. Аналіз національної економіки. Київ : КНЕУ, 2005. 254 с.
7. Реутов В. Є. Транскордонне співробітництво регіонів України: теоретико-практичні аспекти розвитку. *Ефективна економіка*. 2011. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=912>.
8. Старостенко Г. Г., Онишко С. В., Поснова Т. В. Національна економіка : навчальний посібник. Київ: Ліра-К, 2011. 432 с.
9. Чучка І. М., Молдавчук Р. І. Транскордонне співробітництво в контексті економічної безпеки України. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 9 (111). С. 92–98.

References

1. Derii, Zh. V. (2017). Rol domashnikh gospodarstv u tsyrkuliarnii ekonomitsi [Households role in the circular economy]. *Problemy i perspektivy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economic and management*, 3, pp. 39–45.
2. Maliarenko, T. A. (2009). *Ekonomichna bezpeka [Economic security]*. DonDUU.
3. Mikula, N. (2004). *Mizhterytorialne ta transkordonne spivrobitnytstvo [Inter-territorial and cross-border cooperation]*. IRD NAN Ukraine.
4. Naumenko, S. V. (2007). *Rozvytok transkordonnoho spivrobitnytstva v systemi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Development of cross-border cooperation in the system of providing the economic security of Ukraine]* [Abstract PhD dissertation, National Institute for Strategic Studies].
5. Pro transkordonne spivrobitnytstvo [On Cross-Border Cooperation], Law № 1861–IV (June 24, 2004). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>.
6. Pukhtaievych, H. O. (2005). *Analiz natsionalnoi ekonomiky [Analysis of the national economy]*. Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman.
7. Reutov, V. Ye. (2011). Transkordonne spivrobitnytstvo rehioniv Ukrainy: teoretyko-praktychni aspekty rozvytku [Cross-border cooperation of the regions of Ukraine: theoretical and practical aspects of the development]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 4, pp. 55–66. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=912>.
8. Starostenko, H. H., Onyshko, S. V., & Posnova, T. V. (2011). *Natsionalna ekonomika [National economy]*. Lira-K.
9. Chuchka, I. M., & Moldavchuk, R. I. (2010). Transkordonne spivrobitnytstvo v konteksti ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Cross-border cooperation in the context of economic security of Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economics*, 9(111), pp. 92–98.

Дубина Максим Вікторович – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Дубина Максим Вікторович – доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансов, банковского дела и страхования, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Dubyna Maksym – Doctor of Economics, Associate Professor, Head of Department of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenko Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: maksim-32@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5305-7815>

ResearcherID: F-3291-2014

Додаток Б
Бланк для оформлення
довідки про автора

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Дані про авторів	Українською мовою	Російською мовою	Англійською мовою
Прізвище			
Ім'я			
По батькові			
Науковий ступінь			
Вчене звання			
Почесне звання			
Місце роботи			
Посада			
Назва статті			
Мова, якою буде друкуватися стаття			
Обсяг статті			
Поштова адреса, на яку необхідно надсилати примірник збірника			
Наукові профілі	ORCID		
	ResearcherID		
	Scopus Author ID		
Контактна інформація	роб. тел.		
	дом. тел.		
	моб. тел.		
	e-mail		

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Ми (Я), _____
(прізвище, ім'я та по батькові)

Автор (и) наукової статті « _____

_____».
(назва статті)

у журналі:
«Проблеми і перспективи економіки та управління» № _____ за 20 _____ р.

ознайомлені з:

- організацією збору, обліку, обробки та захисту персональних даних відповідно до Закону України «Про захист персональних даних»;
- законодавчим актом України щодо відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних».

З умовами та вартістю оплати за публікацію ознайомлений (на)

« _____ » _____ 2020 р.

(підпис)

(підпис)

(підпис)

Додаток Г

Приклад оформлення розширеної
структурованої анотації*Максим Дубина***НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМАТИЗАЦІЇ
ТА КЛАСИФІКАЦІЇ КРЕДИТІВ***Максим Дубина***НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К СИСТЕМАТИЗАЦИИ
И КЛАССИФИКАЦИИ КРЕДИТОВ***Maksym Dubyna***SCIENTIFIC APPROACHES TO CREDITS SYSTEMATIZATION
AND CLASSIFICATION**

Credit by its nature is a classic economic category which has been already researched in considerable number of scientific works. However, multi aspects character of credit and credit relations in general, its constant transformation in society lead to increased interest concerning cognition of this definition by scientists, Credit relations , as well as money relations, as of today penetrate the whole society and its economic sphere. Actually, credit is one of the movable forces of the country's economic development. Importance of money-credit relations within economic system of the state and its further functioning stipulates increase of scientific interest of peculiarities arise study and credit development as an economic category. Objective of the article is defining types of credits, their systematization and classification by definite peculiarities. Within the article, main types of credits were analyzed, which can be defined as of today by analyzing of the peculiarities of credit relation functioning and development. Classification of all types of credits was implemented on account of the main peculiarities identification, to the number of which the following were related: under the order of provision, under creditor character, or by the character of the borrowers and by the terms depending on the crediting object, under percentage rate, by means of funds issue and by branch direction of credit, under risk level, by means of credit remuneration and credit payment, at presence of collateral. Combined, all defined peculiarities and relevant types of credit, shall create integrated system of credits classification, which at the present moment comprises the most known and distributed their types. As any other object, system of credits types is constantly in the process of its dynamic development. Transformation of the state's economic state, change of political configuration of the society development and other exogenous factors stipulate as well continuous change of credit system itself, search and creation of new mechanisms of credits submission by different types of credit institutions, etc. As it is presented by experience of credit market development of Ukraine, it is in continuous state of its dynamic development, and difficulties arise in development of some financial institutions is being changed by activation and rapid development of other credit institutions. Thus, system of credits types classification is constantly being added by new types of credits and relevant peculiarities, under which they can be studied and separated as a single group.

1800 знаків із
пробілами!!!

Keywords: credit; classification; bank; credit institution; credit company; financial intermediary; financial institution; borrower; creditor.

References

1. Moroz, A. M. (Ed.). (2008). *Bankivski operatsii [Bank operations]*. KNEU.
2. Versal, N. I., Doroshenko, T. V. (2007). *Teoriia kredytu [Theory of credit]*. Kyievo-Mohylianska akademiia.
3. Savluk, M. I., Moroz, A. M., Pukhovkina, M. F. (2001). *Hroshi ta kredyt [Money and credit]*. KNEU.
4. Demkivskiy, A. B. (2005). *Hroshi ta kredyt [Money and credit]*. Dakor.
5. Kolodiziev, O. M., Kolesnichenko, V. F. (2010). *Hroshi ta kredyt [Money and credit]*. Znannia.
6. Dubyna, M. V. (2014). Polivariantnist traktuvan zmistu definity «bankivska operatsiia», «bankivska posluha», «bankivskiy produkt» [Poly variance of the of the terms determination «banking», «banking service», «banking product»]. In O. V. Tsarenko, S. V. Koliadenko, V. P. Ilchuk, Eds., *Naukovi osnovy ekonomichnoho rozvytku Ukrainy ta svitu – Scientific fundamentals of economic development of Ukraine and the world* (pp. 235–267). NHU.
7. Dubyna, M. V., Zharii, Ya. V., Liakh, Yu. V. (2012). Stan ta perspektyvy rozvytku kolektorskykh kompanii v Ukraini [Status and prospects of the collection companies in Ukraine]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Seriya «Ekonomichni nauky» – Visnyk of Chernihiv State Technological University. Series «Economics»*, 3(60), pp. 267–278.
8. Myshkin, F. (1998). *Ekonomika hroshei, bankivskoi spravy i finansovykh rynkiv [Economics of money, banking and financial markets]*. Osnovy.
9. Shchetynin, A. I. (2006). *Hroshi ta kredyt [Money and credit]*. TsNL.
10. Polozhennia pro poriadok formuvannia i vykorystannia rezervu dlia vidshkoduvannia mozhlyvykh vtrat za pozykamy komertsiinykh bankiv [Regulation on the procedure for the formation and use of a reserve to compensate for possible losses on loans from commercial banks], Resolution of the National Bank of Ukraine № 122 (March 27, 1998). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0538500-98>.
11. Polozhenni pro poriadok formuvannia ta vykorystannia bankamy Ukrainy rezerviv dlia vidshkoduvannia mozhlyvykh vtrat za aktyvnymy bankivskymy operatsihamy [Provisions on the procedure for the formation and use by banks of Ukraine of the reserves for reimbursement of possible losses through actual banking operations], Resolution of the National Bank of Ukraine № 23 (January 25, 2012). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12>.
12. Shyshkina, O. V., Dubyna, M. V. (2016). *Hroshi ta kredyt [Money and credit]*. Vydavets Brahynets O. V.

Дубина Максим Вікторович – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Дубина Максим Вікторович – доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансов, банковского дела и страхования, Национальный университет «Черниговская политехника» (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Dubyna Maksym – Doctor of Economics, Associate Professor, Head of Department of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv Polytechnic National University (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: maksim-32@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5305-7815>

ResearcherID: F-3291-2014

Додаток Д

Приклади оформлення транслітерованого
списку використаних джерелПриклади оформлення бібліографічних посилань
у списку використаних джерел згідно з АРА (7th ed.)**Книга**

Не наводять у бібліографічному посиланні такі параметри:

- кількість сторінок;
- місто видання;
- номер ISBN.

Книга з автором (авторами)

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). *Назва книги*. Видавництво.

Приклади оформлення:

Кормишкін, Ю. А. (2018). *Бізнес-інфраструктура аграрного підприємництва*. МНАУ.

Врублевська, О. О., Катеруша, Г. П., & Гончарова, Л. Д. (2013). *Кліматологія*. Екологія.

Книга з автором (авторами) і редактором

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). *Назва книги* (Дані редактора, Ред.). Видавництво.

Приклади оформлення:

Вихованець, І. Р., & Городенська, К. Г. (2004). *Теоретична морфологія української мови* (І. Р. Вихованець, Ред.). Університетське видавництво «Пульсари».

Книга без автора (з редактором)

Базовий шаблон оформлення:

Дані редактора (редакторів) (Ред.). (Рік). *Назва книги*. Видавництво.

Приклади оформлення:

Роговий, Ю. А. (Ред.). (2014). *Енциклопедія українознавства*. Проспект-К.

Перекладена книга

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). *Назва книги* (Дані перекладача, Пер.). Видавництво. (Оригінал опубліковано рік опублікування оригіналу)

Приклади оформлення:

Мандзоні, А. (2009). *Заручені* (П. Соколовський, Пер.). Фоліо. (Оригінал опубліковано 1823 р.)

Перевидання книги

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). *Назва книги* (номер видання). Видавництво.

Приклади оформлення:

Лукашевич, В. М. (2007). *Глобалістика* (2-ге вид.). Новий Світ-2000.

Книга – частина багатотомного видання

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). *Назва книги* (Т. номер тому). Видавництво.

Приклади оформлення:

Комарницька, Т. К., & Комісаров, К. Ю. (2012). *Сучасна японська літературна мова* (Т. 2). Видавничий дім Дмитра Бураго.

Частина книги

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). Назва частини книги. В Дані редактора, Ред., *Назва книги* (сторінки). Видавництво.

Приклади оформлення

Іваненко, О. М. (2016). Особливості міжнародного морського права. В О. Г. Артюх, Ред., *Міжнародне право* (с. 24–26). Правнича спілка.

Woll, B., & Adam, R. (2012). Sign language and the politics of deafness. In M. Martin-Jones, A. Blackledge, & A. Creese, Eds., *The Routledge Handbook of Multilingualism* (pp. 100–115). Routledge.

Сайт

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Дата опублікування). *Назва матеріалу або сторінки*. Назва сайту. Адреса URL

Зверніть увагу: якщо дані автора та назва сайту збігаються, у позатекстовому посиланні наводять лише дані автора.

Якщо на сайті не зазначений автор матеріалу, оформлювати посилання слід за таким шаблоном:

Назва матеріалу або сторінки. (Дата опублікування). Назва сайту. Взято дата звернення з Адреса URL

Приклади оформлення

Kyiv Dictionary. (2020, 10 березня). «*Mikki Maus*» чи «*Miki Maus*»? <https://www.kyivdictionary.com/uk/grammar/uk/consulenza-linguistica/vypusk3/mickey-mouse/>

Ben Khemis, S. (2020, June 1). *Is Deno the Node.JS killer?* Medium. <https://medium.com/javascript-in-plain-english/is-deno-the-nodejs-killer-5fdf903191f7>

Наукова робота. (б. д.). Бердянський державний педагогічний університет. Взято 11 червня 2020 р. з <http://bdpu.org/naukova-robota/>

Стаття в журналі

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). Назва статті. *Назва журналу, номер тому* (номер випуску), с. сторінки. Адреса DOI або URL.

Зверніть увагу: номер тому й номер випуску наводять без пропуску між ними.

Приклади оформлення

Повх, В. Л., Черешнюк, І. Л., Ходаківський, О. А., & Ходаківський, М. А. (2016). Аналіз впливу деяких модуляторів активності NMDA-рецепторів: мемантину, амантадину або магнію сульфату та адемолу на коливання внутрішньоочного тиску в нормі, за умов гострої модельної офтальмогіпертензії та конзузійної травми зорового аналізатора. *Вісник Вінницького національного медичного університету*, 20(2), с. 352–357.

Харченко, С. В. (2019). Мовне оформлення реєстрів зелених насаджень (цінних рослин) парків і скверів як різновиду довідкових видань. *Міжнародний філологічний часопис*, 10(3), с. 52–60. <https://doi.org/10.31548/philolog2019.03.052>

Стародубцев, А. А., & Стебелев, А. М. (2019). Теоретико-правовий аналіз етичних засад адвокатської діяльності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*, (28), с. 90–96. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2019-28-11>

Стаття в газеті

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік, дата випуску). Назва статті. *Назва газети*, (номер випуску), сторінки.

Приклади оформлення

Мороз, В. (2017, 21 лютого). Закрите небо, або чому в Україні не розвивається ринок авіаперевезень. *Юридична газета*, (8), 18–19.

Чорний, А., & Бурнацький, М. (2016, 11 березня). До роковин смерті Тарас Шевченка. *Канівська газета*, (16), 2.

Матеріали конференцій (тези)

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). Назва доповіді. В Дані редактора (Ред.), *Назва збірника конференції* (сторінки). Видавництво. Адреса URL

Приклади оформлення

Кінджибала, О. С. (2018). Сучасний стан дослідження корейської міфології, її мовне відображення. В *Стратегії розвитку та пріоритетні завдання філологічних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (с. 103–107). Класичний приватний університет.

Мартинюк, Д. (2020). Вихід біетанолу з урожаю зерна сортів пшениці озимої залежно від видів, норм і строків застосування азотних добрив. В П. Ясній, Б. Андрушків, О. Ляшук, І. Стадник, А. Довгань, А. Криськов, В. Андрійчук, А. Лупенко, С. Лупенко, І. Луців, М. Михайлишин, М. Пилипець, В. Ніконенко, Р. Рогатинський, П. Стухляк, М. Паламар, Н. Кирич, М. Підгурський, М. Приймак, . . . М. Петрик, Ред., *Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання: матеріали міжнародної студентської науково-практичної конференції* (с. 67–68). Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя. http://tntu.edu.ua/storage/pages/00000808/zbirnyk_2020.pdf

Дисертація

Опублікована дисертація або дипломна робота

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора. (Рік). *Назва роботи* [Тип роботи, Університет]. База даних. Адреса URL

Зверніть увагу: для параметра «Тип роботи» слід зазначати назву типу й ступінь (наприклад, «Doctoral Dissertation», «Master's Thesis»); для українських дисертацій слід наводити скорочено ступінь і галузь наук (наприклад, «Дис. канд. фіз.-мат. наук»).

Неопублікована дисертація або дипломна робота

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора. (Рік). *Назва роботи* [Неопублікована тип роботи]. Університет. База даних. Адреса URL

Приклади оформлення

Опублікована дисертація або дипломна робота

Місячна, Н. М. (2019). *Соціально-психологічні чинники готовності безробітних до зміни професії та перенавчання* [Дис. канд. психол. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка].

Назаренко, К. Г. (2016). *Циклічні амідини, енаміни та похідні 2-хлор-1,4-бензотіазин-3-ону в синтезі поліядерних гетероциклічних систем і ω-гетероарилалкіламінів* [Дис. д-ра хім. наук, Інститут органічної хімії Національної академії наук України].

Moss, C. L. (2015). *Expanded Internet Art and the Informational Milieu* [PhD dissertation, New York University]. ProQuest. <https://pqdtopen.proquest.com/doc/1753118023.html?FMT=AI>

Неопублікована дисертація або дипломна робота

Lowly, J. (2018). *Hibernation of Mammals in Botanical Gardens* [Unpublished doctoral thesis]. University of Missouri.

Автореферат

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора. (Рік). *Назва роботи* [Автореф. тип роботи, Університет]. База даних.
Адреса URL

Зверніть увагу: в параметрі «тип роботи», якщо йдеться про український автореферат, слід зазначати скорочено ступінь і галузь знань.

Приклади оформлення

Зайчківська, І. П. (2020). *Етнорелігійні виміри творчої спадщини І. Огієнка* [Автореф. дис. канд. філос. наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова].

Зварич, І. Я. (2020). *Парадигма глобальної інклюзивної циркулярної економіки* [Автореф. дис. д-ра екон. наук, Тернопільський національний економічний університет]. <https://www.tneu.edu.ua/index.php?do=download&id=8737>

Стандарт

Базовий шаблон оформлення:

Організація, що розробила стандарт. (Рік). *Назва стандарту* (Код і номер стандарту).
Видавництво (організація, що видала стандарт).

Зверніть увагу: якщо назва організації, що видала стандарт, та видавництва, у якому відповідний стандарт надруковано, збігаються, в бібліографічному записі назви видавництва не наводять.

Приклади оформлення

НВФ «Інпроект». (2013). *Настанова щодо визначення загальнопромислових і адміністративних витрат та прибутку у вартості будівництва* (ДСТУ-Н Б Д.1.1-3:2013). Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

International Organization for Standardization. (2013). *Information technology — Security techniques — Information security management systems — Requirements* (ISO/IEC 27001:2013).

Закон (акт)

Базовий шаблон оформлення з урахування вимог «The Bluebook»:

Назва акта, тип акта № номер акта (Рік) (Країна або юрисдикція). Реквізити джерела, в якому опубліковано акт.

Приклади оформлення

Про відпустки, Закон України № 504/96-ВР (2020) (Україна).
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою підвищення спроможності системи охорони здоров'я України протидіяти поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), Закон України № 587-IX (2020) (Україна). *Відомості Верховної Ради України*, (22), с. 19.

Патент

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). *Назва патенту* (Країна патент № номер патенту). Орган, що видав патент.

Приклади оформлення

Васильєв, О. М., Поважний, В. А., & Хан, В. Є.-І. (2018). *Адсорбент для видалення цезію з води* (Український патент № 122396). Міністерство економічного розвитку і торгівлі України.

Осипенко, В. І., Некоз, О. І., Хандюк, М. В., & Батраченко, О. В. (2015). *Вузол екструдера для нагрівання сировини* (Український патент № 116022). Державна служба інтелектуальної власності України. <http://uapatents.com/5-101661-vuzol-ekstrudera-dlya-nagrivannya-sirovini.html>

Примітки:

1. Не наводять у бібліографічному посиланні таких параметрів:
 - загальну кількість сторінок;
 - місто видання;
 - номер ISBN.
2. Назви книг, журналів зазначаються без скорочень.
3. Назви книги, статті, журналу, газети тощо повинні бути надані (крім транслітерації) у перекладі англійською мовою.

Звертаємо Вашу увагу!

**Комп'ютерний переклад анотації та ключових слів
англійською мовою категорично заборонено!!!**

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

***ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ
ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ***

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 4(24)

Відповідальні за випуск

Редактор

Комп'ютерне складання та верстання

М. П. Бутко, В. П. Ільчук

О. С. Смєлова

Т. М. Колот

Підписано до друку 01.12.2020. Формат 60×84/8. Ум. друк. арк. – 23,02.

Тираж 100 пр. Замовлення № 545/20.

Редакційно-видавничий відділ Національного університету «Чернігівська політехніка»

14035, Україна, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 7128 від 18.08.2020 р.